

ItK

3

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA 1982

A TARTALOMBÓL

Fried István: Kazinczy Ferenc neoklasszicista fordulata

Martinkó András: Okatootáia felfedezése gyümölcsöző tévutak után

Pomogáts Béla: Az „erdélyi gondolat” revíziója (Az Erdélyi Helikon ideológiája a harmincas években)

✱

Kovács Sándor Iván: Kísérlet Zrínyi Tasso-köteteinek meghatározására

Szemle

Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon (Tarnai Andor)

Rába György: Babits Mihály költészete, 1903–1920. (Németh G. Béla)

Holl Béla: Ferenczffy Lőrinc (Tarnóc Márton)

Móricz Virág: Tíz év (Rónay László)

József Attila-versek elemzése (Szuromi Lajos)

Bori Imre: Varázslók és mákvirágok (Lőrinczy Huba)

Zrínyi Miklós: Adriai tengernek Syrenaia (Nemeskürty István)

✱

Belia György (Vargha Kálmán)

Gál István (Sziklay László)

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Könyv Árja Tudomány
Magyar Irodalomtörténeti Társaság
Könyvtár
Széchenyi Könyvtár, 2-4
6722

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1982. LXXXVI. évfolyam 3. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Bíró Ferenc
főszerkesztő
Komlós Tibor
felelős szerkesztő
Dávidházi Péter
Horváth Iván
Kiss Ferenc
Kulcsár Péter
Tarnai Andor
Tverdota György
Veres András

- Fried István*: Kazinczy Ferenc neoklasszicista fordulata 263
Martinkó András: Okatootáia felfedezése gyümölcsöző
tévutak után 275
Pomogáts Béla: Az „erdélyi gondolat” revíziója (Az Erdé-
lyi *Helikon* ideológiája a harmincas években) 290

Kisebbségi közlemények

- Jankovics József*: A *Novissima Tuba* szerzője és fordítója 303
Vajda György Mihály: Faludi és a felvilágosodás 312
Deme Zoltán: Jambusi és trocheusi bimetrizálás Petőfi
zsengéiben 317

Műhely

- Kovács Sándor Iván*: Kísérlet Zrínyi Tasso-köteteinek
meghatározására 322
Kálmán C. György: György Mátyás groteszk magánbe-
szédei 330

Adattár

- J. Megyeri Katalin*: Jókai Mór levele Klapka tábornok-
hoz 350
D. Szemző Piroška: Vajda János három ismeretlen röp-
irata 354

Szemle

- Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyar-
országon (*Tarnai Andor*) 363
Rába György: Babits Mihály költészete (1903–1920)
(*Németh G. Béla*) 371
Holl Béla: Ferenczy Lőrinc (*Tárnóc Márton*) 373
Móricz Virág: Tíz év (*Rónay László*) 376
József Attila-versek elemzése (*Szuromi Lajos*) 380
Bori Imre: Varázslók és mákvirágok (*Lőrinczy Huba*) 382
Zrínyi Miklós: Adriai tengernek Syrenaia (*Nemeskürty*
István) 386

Krónika

- Belia György** (1923–1982) (*Vargha Kálmán*) 388
Gál István (1912–1982) (*Sziklay László*) 389

SZERKESZTŐSÉG

Budapest
Ménási út 11–13.
1118

KAZINCZY FERENC NEOKLASSZICISTA FORDULATA

A 2387 napi börtönfogság után „partra lépő” Kazinczy kész irodalmi programmal rendelkezett, határozott elképzeléssel a magyar irodalom jövője felől. Ez az elképzelés csak részben harmonizált a fogság előtt megvalósított teljesítményekkel; s mind eszmeileg, mind pedig a kifejezetten irodalmi (műfaji) tájékozódás jellegét illetően lényeges változásokat sejtetett. Szauder József alapvető kutatásai óta neoklasszicizmusról¹ beszélünk, hogyha az 1800-as, 1810-es évek Kazinczyjának működését, hatókörét, ízlésnevelő-fejlesztő munkáját, magatartását vizsgáljuk; s a külföldi (főleg olasz) szakirodalom² alapján ezt a neoklasszicizmust nem csupán a weimari klasszikát mintaként fölmutató Kazinczyra alkalmazzuk, hanem részben Csokonaira, Berzsenyre és Kölcsy életművének bizonyos szeleteire is. A XIX. sz. első évtizedeinek Habsburg-abszolutizmusa, valamint a magyar jakobinusok balul sikerült szervezkedését követő tapasztalatok (a fogság után is megkülönböztetett figyelemben részesült Kazinczy a hatóságoktól), és nem utolsósorban Schiller és Goethe érdeklődése, példája, amelyben a művészi és bölcséleti – kanti – tájékozódás mellett a világpolitikai helyzetre való reagálás is a radikálisabb világnézettől, a közvetlen politikai cselekvéstől való visszavonulást kényszerítették ki, erősítették a szépségbe menekülés gesztusát. E szépségkultusz egyben a szabad gondolkodás és cselekvés kultusza is: olyan antikvitáteszmény kifejeződése, amely a régi – nemesi – ideálok megingása, az általános válságérzet éveiben a francia forradalom fordulatain érzett csalódással szemben alakult ki: s vagy egy ideális társadalmat, társaságot és nevelődési folyamatot rajzolt föl (Goethe Wilhelm Meistere), vagy egy eszményített népporradalmat (Schiller Tell Vilmosa). Magyar viszonyokra konkretizálva: Bessenyei Tarimóneszenek eszményit és torzat egyként megjelenítő állam- és társadalomképzete éppúgy majdnem egyidős Goethe és Schiller nagy évtizedével, mint Csokonainak kiábrándulást, halhatatlansághitét és költői hivatástudatot egyként az antikvitás és a modern érzékenység (ám korántsem szentimentalizmus) elégikus fényével megvilágító lírája – vagy Berzsenyi lépése az önelégült nemesi reprezentációs attitűdtől a schilleri hellénika felé. Ebben a kontextusban kell látnunk Kazinczy Ferencet; nem a költői erő lendületével, hanem sok oldalról „megtámogatott” érvekkel teremtve új lehetőségeket.

Akadott olyan kutató, aki felröptte a felvilágosodás „polgárabb” irányától való eltérést a – jóllehet magas szintű – „rendi nacionalizmus” felé.³

¹ SZAUDER József, *A klasszicizmus kérdései és a klasszicizmus a felvilágosodás magyar irodalmában; Veteris vestigia flammae* (Kazinczy szerelme), in *Az Estve és az Álom. Felvilágosodás és klasszicizmus*. Bp. 1970. 92–122., 347–432.

² VAJDA GYÖRGY Mihály, *A neoklasszicizmus és Csokonai*, ItK 1973. 658–664., Uő, *A francia forradalom, a neoklasszicizmus és Csokonai*, in „Sorsotok előre néztek.” *A francia felvilágosodás és a magyar kultúra*. Tanulmányok, Bp. 1975. 347–341., Uő, *Neoklasszikus művészet – neoklasszikus irodalom*, in *Összefüggések*. Bp. 1978. 42–60., PÁL József, *Canova és Kazinczy* (Megjegyzések a halál neoklasszicista ábrázolásához). ItK 1978. 187–194. Uő, *A neoklasszicizmus fogalmáról*. ItK 1979. 638–647.

³ KOSÁRY Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Bp. 1980. 652. A Kazinczy–Berzeviczy-viszony újraértelmezése, a kiadott és a még publikálatlan források alapján, egyre sürgetőbbnek látszik. Nem elég, ha Kazinczynak elsősorban a levelekben megnyilatkozó véleményét önmagukban vizsgáljuk, szükséges volna azok háttérének megvilágítása. Továbbá ezzel kapcsolatban a Dessewffy

A magunk részéről nem látunk *szakadékokat* a fogság előtti és utáni Kazinczy magatartásában, eszmerendszerűen és irodalmi nézeteiben, ugyanakkor nem tagadjuk a *továblépést*, a *fordulatot*. Maga Kazinczy pontosan körülírta: hogyan látja az egykori, Orpheust szerkesztő harcos szabadkőművest és megújult, új harcra kész önmagát: „Hogy a' Helvetius 's Voltaire philosophiája uralkodjék ismét, azt én nem hiszem, 's ne is engedje az Igazság lelke! De adjunk hálát hogy az valaha uralkodott 's a' setétség kárpitjait összetépdelte.”⁴ Kis Jánosnak küldte e levelet 1810-ben, egyik legbensőbb hívének, aki előtt nem kellett alakoskodnia, akinek bátran mutathatta meg legigazibb énjét. Vajon megtagadja-e az 1780-as évek végének, majd az Orpheus első füzetének radikális világnézetét? Csupán azt állítja, hogy 1810-re már *nem időszerű!* Nem időszerű, mert betöltötte hivatását, leleplezte a „setétség”-et, az előítéleteket, a babonát, a fanatizmust. 1810-ben ez a szándék már nem elégti ki, többet, magasabb régiókba illőt akar. S hogy ez művésziileg mit jelent, azt egy másik – ugyancsak tisztelt – barátának, a kantianus és már Fichtét is tanulmányozó Sipos Pálnak írta meg. Kazinczy beszámol arról, hogy Debrecenben Batthyány Alajossal találkozott, az Ad amicam aurem szerzőjével, aki 1790-ben a nemesi ellenzék élvonalába tartozott, s akihez akkoriban Kazinczyt nagy remények fűzték. A megöregedett Batthyány az 1810-es évekre a feudalizmus apologetájává lett, ellensége az „aqualitás”-nak. Hiába érvelt Kazinczy, hogy a „francia égalité nem a' birtok, hanem a' személyes jussok egyenlőségét tette ki”. Igaz, a nemesi földbirtok hajlékony érvelésű védőjének szavát is kihallhatjuk Kazinczy mondatából, ha éppen akarjuk. Csakhogy a nem tanulságok nélküli jelenet epigrammára ihleti a költőt:

Vénül 's vénüljön lelkem, de te lelkemet ittasd
Hébe! a' szent kelyhből, és soha elaggni ne hagyd.⁵

Evvel az epigrammával a címbe kivetített „fordulat” egyik lényeges jellemzőjét ragadhatjuk meg. A disztichont a mindennapok ihlették, vita az ifjú eszményeit megtagadó hajdani munkatársal. A vita azonban – mert személyes „interesszéje” van⁶ – csak a levélbe kerülhet be, az epigrammába nem. Ott csupán utalásban lehet jelen. S bele kell olvadnia a tisztán emberibe, valamiféle általánosba, melyben az egyedi, a különleges éppen ez a csak a levéllel együtt érthető utalás. Az epigramma mondandójának fontos mozzanata az egykor volt ideálokhoz ragaszkodás: az égalitéhoz. Az ihletkörnek ezt a közvetlenül politizáló rétegét azonban belevet az antik mitológia fátyla, az a fajta emelkedettség, amely a túlérlett szépségű „neoklasszicista” szobrok plaszticitását, csendes fenségét kölcsönöznék akár egy epigrammának is.

Szó sincs – ebben az esetben – bármiféle visszalépésről; viszont határozottan kiállhatunk a „fordulat” megnevezése mellett. A két levélrészlet, valamint ez az epigramma együtt nem pusztán a művészetbe hátrálást, a tiszta ideálok honába menekülést dokumentálja. A szépség szembeállítás és fölmutatása a nagyvilág kietlenségével és zűrzavarával szemben – mint erre utaltunk – a korszak magyar (és nemcsak magyar) irodalmának egyik jellemzője.⁷ Ez természetesen Kazinczytól sem volt idegen. A Winckelmann megalapozta, Lessing műveiből is merítő, a legmagasabb szintre Schiller és Goethe tevékenységében kibontakozó „Klassik”, a neoklasszicizmus Kazinczynak minden másnál fon-

József–Berzeviczy-viszony feltárása is. 1808 körül nem a rendi nacionalizmus csapott össze a felvilágosodás radikalizmusával az akkor publicitáshoz nem jutó levelekben, vitairatokban. (Vö. KOSÁRY Domokos, *Napoleon és Magyarország*. Bp. 1977. 69–70.) Ez így mindenképpen leegyszerűsítés. Az 1807-es országgyűlés tapasztalatai, a tübingai pályázat kiírásának körülményei, az abszolutizmus többfrontos ellentámadása „kontextusában” másképp fest a helyzet. Erről másutt szólunk majd.

⁴ Kazinczy Levelezése. (KazLev) VIII. 130.

⁵ Uo. X. 249–250.

⁶ „Ne feledje az Ur, hogy az olly dolgozások a' mellyeknek személyes interesséje van, ritkán tesznek szerencsét másoknak.” KazLev XVIII. 483.

⁷ Főleg Schiller, de nagyrészt Goethe *Klassikja* is ebbe az irányba tart. Vö. BRUFORD, W. H., *Culture and Society in Classical Weimar 1775–1806*. Cambridge 1962., BORCHMEYER, Dieter, *Höfische Gesellschaft und französische Revolution bei Goethe*. Adliges und bürgerliches Wertsystem im Urteil der Weimarer Kritik. H. n. 1977.

tosabb forrása, példája és tanúbizonysága lett. Megnyilatkozott ez antikvitásfelfogásában, a költőről alkotott képzetben, műfaji kísérleteiben – s nem utolsósorban forrásválasztásában. Már most bocsásuk előre, hogy a weimari klasszika magyar meghonosítására tett kísérlete önmagában nem egyeztethető semmiféle néven nevezendő rendi nacionalizmussal; az a fajta költői magatartás, amely a weimari klasszika tanulmányozása nyomán alakult ki Kazinczy előtt, nem az adott feudális viszonyok közé betagozódni szándékozó nemes képét vetíti elénk. Más kérdés, hogy a birtokán (rosszul) gazdálkodó, a magyar feudalizmusról már fogsága előtt, majd 1801 után előbb saját, majd felesége családjában, valamint a megyegyűléseken megfelelő tapasztalatot szerző Kazinczy nem fordíthatott teljesen hátat a valóságnak. Egész életmódja, irodalmias életberendezkedése azonban arra vall, hogy igyekezett hátat fordítani. De valamiből meg kellett élnie; s minthogy irodalomból, könyvkiadásból nem tudott, ezért (s elsősorban ezért) gazdálkodott. Önportréját egy Sipos Pálhoz⁸ intézett poétai episztolában festi meg:

Aki napjait
A szépnek szentelé, s még a valót is
Azért kedvelli, mert alakja szép,
Mert a való s a szép egy tő virágai . . .

S ez az utolsó mondat különösen árulkodó. Mert Kazinczy hétköznapi „való”-ja nem volt szép. Kicsinyes küzdelmekkel, korai gyermekhalállal, anyagi gondokkal teli. Ebben a valóban élt. Csakhogy a való a versrésztben nem ebben a jelentésben szerepel. A költészet is való, a művészet mint második természet – goethei értelemben. Mint ahogy a *szépben* az erkölcsi jó Shaftesburytól Goetheig hangoztatott felfogása is benne rejlik.⁹ Ily módon Kazinczynál fokozott mértékben telíti az életet az irodalom, a művészet; a jelen nyomorúságát erőteljesen tagadva, nemegyszer (tudatos?) naivsággal ideálokat lát bele a mindennapokba.

De ezen túl: Goethe-rajongását több ízben indokolja. Új típusú költőideált lát Goethében: „... was ist von Göthe nicht göttlich! Egmont, Stella, Geschwister, Clavigo, Wilh. Meister, Hermann und Dorothea, Faust, Carneval in Rom, Werther, etc. und alles, alles! Mir ist er der Proteus, der alles wird was er werden will, und er mag seyn was er will, so ist er doch überall Göthe!”¹⁰ Kazinczy jellemzése nagyrészt egybevág a goethei önarcképpel, amelyet Parabasis c. versében rajzolt meg. S csak mellékesen: Kazinczyban is volt valami a Proteuszok fajtájából. Anélkül, hogy alakoskodással vádolnánk, célunk arra, hogy különböző levelezőtársainak más-más emberként mutatkozott; nemegyszer alkalmazkodott – de mindig ízlésfejlesztő, irodalmi céljai érdekében – a partner nézeteihez, legigazibb önmagát sohasem tagadva meg.

Egy másik idézet már magyar tájakra viszi Weimar poétáját. Ugyanis Kazinczy nem elégedett meg rajongása kivallásával, legalább olyan erővel küzdött az általa helytelennek ítélt ellen. Küzdelme nem pusztán irodalmi természetű; Goethével szembe azt a Kisfaludy Sándort állítja, aki – érthető okokból – a nemesi olvasóközönség kedvence lett, s akinek nemesi fogantatású originalitásképzete ellen is szegezte Kazinczy a maga szintén Goethétől is ihletett kópia- és korrekcióelvét. Levélidézetünkben ugyan részletkérdésről esik szó; de ez a részletkérdés a Kazinczy szorgalmazta ízlésváltásnak egyik eleme, a költészetnek és nemeinek (tónusainak) egyik fontos kritériuma.¹¹ „Az a' kit én minden Németek közt megvakúlva, megátalkodva leginkább szeretek, Göthe, elég meztelenségeket fest. Und der Barbare beherrscht römischen Busen und Leib!”¹² és azt, hogy szeretőjének czombján méri a' hexa-

⁸ MAKKAI Ernő, *Sipos Pál és Kazinczy Ferenc*. Kolozsvár 1944. A *Prof. Sipos Pálhoz* c. episztola 1812-ből való – s benne teljesen egyértelmű célzás börtönfogságára.

⁹ BRUPORD, i. m. 32–34. Uo. szellemes fejtegetés Shaftesbury esztétikai theodiceájáról (aesthetic theodicy), KAISER, Gerhard, *Aufklärung, Empfindsamkeit, Rokoko*. München 1976.

¹⁰ KazLev VII. 182.

¹¹ Uo. V. 413.

¹² Az idézet a II. római elégiából való.

meter és pentameter lábait.¹³ De a 137d dalban az egység Árboczfáját emlegetni Petrarkát imitáló versekben – das ist doch zu arg.”

Mármint felvetődik a kérdés: amennyiben fordulatról és nem szakadékról szólnunk, mennyiben sikerül Weimar eszményeit magyar talajba átültetni Kazinczynak? Mennyire sikeres ez a Weimar-imitáció? S vajon a fogság előtti Kazinczytól vezetett-e egyenes út a fogság utáni Kazinczyig?

Egyszerre könnyű és nehéz a válasz, különösen az eddigi szakirodalom tanulmányozása után, amely jó darabig határozottan – utolsó kérdésünkre – nemmel válaszolt. Könnyű a válasz, hiszen fölös bőséggel gyűjthetjük az elszórt adatokat. Kazinczy Dayka Gáborral együtt tanulmányozgatta Goethe rövidebb dalait, melyek egyike Kazinczy reprezentatív kötetébe is bekerült; fordította Goethe színműveit, kísértéssel figyelemmel a német irodalom fejleményeit. Már a fogság előtt szívesen fordította Anakreont, és írtózott az alkalmi költészettől (s az alkalmi költészet mögé rejtőző mentalitástól!), illetve a provinciálistól (vagy annak hit-től), a kisnemesi dalköltészet alacsonyán járó szellemétől, valamint Gyöngyösi-től, Gvadányi-tól és Dugonicától.

Ugyanakkor nehéz a válasz, hiszen maga nyilatkozta: nehezen szenvedte fogsága előtt írt műveit, fordításait; érzi, mennyi tisztogatásra, átdolgozásra, olykor újrafogalmazásra van szükség ahhoz, hogy újonnan kikristályosodott nézeteinek is megfeleljenek. Míg fogsága előtt Goethe csak egyike a törvényhozóknak, kiknek műveihez, ítéletéhez szabja a magáét, addigra a fogság után Goethe mindenek fölé kerül, egymás után ülteti át verseit, példájával igazolja a maga fordulatát.

Mindez nem pusztán az irodalom és az ízlés elvontabb szféráiban jelentkezik; áthatja Kazinczy egész magatartását, szervező munkáját. Hogy a művészetszemléletben ez mit jelentett, jól mutatja Bácsmezei-ének átdolgozása, beszámol erről részben a Pályám emlékezete; de hűséges tanúnak hívhatjuk levelezése megfelelő darabjait is. A művészet (az irodalom) gyakorlatában bekövetkezett változásokat a leghívebben a Poetai berek c. (1813) gyűjteménye képviseli; ez a szinte hirtelen ötletből keletkezett könyvecske, amely Dayka Gábor összegyűjtött és átgazított verseihez csatlakozik,¹⁴ és nem annyira Dayka költészetét, mint inkább az előző polemikus passzusait folytatja. A Poetai berek reprezentatív kötet, olyan értelemben, hogy a fogság után először fogja össze Kazinczy fordításait, saját verseit, és ezáltal körvonalazza a levelezésben, a recenziókban megfogalmazott költészetszemlélet. Míg Dayka verseit a kegyelet adatta közre, s az az igyekezet, amely a fogság utáni Kazinczy-törekvésekhez magyar irodalmi előzményeket produkált, addig a Poetai berek válogatásával, elrendezésével, még címlapjával is már teljes mértékben a megváltozott eszményeket reprezentálja, a magyar költészet számára felkínált lehetőségeket produkálta, versformákban, műfajban s részben még témaválasztásban is. Erővel sugallta a *fordulatot*, amelyet – Kazinczy szerint – a magyar költészetnek meg kell tennie, s amelynek potenciális és militáns ellenzőit a Tövis és virágok c. gyűjteményben már, szintén a weimari példa hatására, meg-megcspikette. A Tövis és virágok élen – mi lehetne más? – Goethe-idézet, mely annyi félreértést okozott. Aztán sortűz a fentebb stílt a porba rángatókra, a verselőkre, akik nem költők, a pedánsokra és a puristákra, a szokott imádókra, s velük szemben a követendő példák: Kis és Berzsenyi, Báróczy, Révai Miklós, a Himfynek versei nagyobb hányadát a tűzbe vetni tanácsoló Dayka. Kazinczy parodizál, gúnyolódik, ironizál, dicsér, kiemel: s mindezt csattanós epigrammokban, amelyek a csekélynél is kevesebb számú értő olvasóban Goethe és Schiller xénia-had-jaratát idézhették föl, majd jambusokban és anakreóni versformában. S minthogy műveit leveleiben is szerteküldözgette, eléggé előkészítette a talajt Poetai berke befogadására. Az ellenpélda, az irodalom-politikai és teoretikus állásfoglalások után a költőé, a fordítóé a szó.

A Poetai berekkel feltehetőleg az volt a szándéka, hogy a magyar nyelv gazdagságát, mindenféle versnemre való alkalmasságát bizonyítsa, s emellett újításait (nem a szavakat illető, hanem a fordulato-
kat, a kifejezéseket, a versmondásokat illető újításait) Goethe, Herder, Denis és Klopstock tekintélye

¹³ Az V. római elégiára utal Kazinczy, emlékezetből idézve. Eredetiben: „Oftmals hab ich (. . .) des Hexameters Maß leise mit fingernden Hand Ihr auf den Rücken gezählt.”

¹⁴ A Dayka-kiadás sorsát, fogadtatását részletesen tárgyalja LÖKÖS István tanulmányosorozata, *Dayka Gábor utóélete I–II*. Eger 1962–1964. Az Egri Pedagógiai Főiskola füzetei 257. és 324. sz., *Dayka Gábor utóélete*hez, in *Az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei* 1965. 221–227., *Egy fejezet Dayka Gábor utóéletéből*, in *uo.* 1966. 325–344., Kazinczy 1813-as Dayka-kiadásának korabeli fogadtatása (*A magyar klasszika történetéhez*). In *uo.* 1967. 225–234.

mögé bújva elfogadtassa. Ilyen módon följebbi kérdéseinkre – a kötet alaposabb áttekintése előtt – feltételesen ezt a választ adhatjuk: Kazinczy Weimar-imitációja részleges érvényességű, sikere felemás. Nem pusztán fordításokat adott, hanem mintát is versnemre, versformára. Ilyeténképpen nem egy ízben a mintának kikerekítése, formába öntése – az újszerűség, a tudatos újító szándék miatt – annyi energiát vont el a költőtől, hogy az aprólékos művészi megformálásra már nem maradt elegendő. Másfelől *nyelvi* okai voltak annak, hogy Kazinczy tolmácsolásait a maga kora mércéjével mérve is félsikereknek könyvelhessük el. Nem a nyelvújítás ténye, nem a mindenáron való újszerűség kényszeredettsége, nem csupán az olykor erőszakolt szokatlanra törekedés az oka ennek. A magyar (költői) nyelv fejlődéséből hiányzott egy olyan korszelet, amely pl. a német (költői) nyelvben megvolt.

A német irodalom a XVIII. században jóval differenciáltabb volt, mint a magyar. Gottsched wolffianus, de a maga korában szükséges dogmatizmusától Lessingen, Wielandon, a Hainbunden, Klopstockon keresztül ért Herderig, a Sturm und Drangig, onnan az érett Wielandig, Goetheig, Schillerig, hogy Gessnert s a művészi próza winckelmanni állomását ezúttal ne említsük. A német nyelvújítás, nyelvi rendszerezés vitái sem voltak kevésbé hangosak, mint a magyaréi lesznek.¹⁵ Csak-hogy a merev gottschedi doctrine classique rendszerező-szabályozó elveitől a Sturm und Drang, illetve Klopstock merész nyelvi-metrikai újításaiig, Gessner érzékeny, ám minuciózusan kidolgozott prózaverstől Wieland kecses, sokszínű, vibrálóan gazdag prózájáig számtalan változat formálódott ki, miközben a Hochdeutschtól lett irodalmi nyelv szabályozottá, gazdaggá, választékossá vált, és párhuzamosan a filozófia nyelve is magas fokra jutott. Kazinczy Ferenc nyilván úgy látta, hogy előtte ott a (költői és általában a) nyelvtanítás feladata. Támaszkodhatott ugyan (s támaszkodott is) Révai Miklós történeti nyelvészleletére; a magyar nyelv múltjából előhívta Sylvester Jánost és Zrínyi Miklóst. A kétféle feladat súlyosnak és megoldhatatlannak bizonyult, kedvezőbb (társadalmi, közönség-szociológiai) körülmények között sem sikerülhetett ily rövid idő alatt. Kazinczy az alaposan megismert német nyelvújítási folyamatból a végeredményt akarta átültetni: a megszokott provincializmusától eltérő, a tájnyelvi esetlegességeken felülemelkedő költői nyelvet, amelyben „íz, csín, tűz vagyon”. Ennek érdekében tanulmányozta a német költők gallicizmusait, graecizmusait, általában idegenszerűségeit, Wieland diadalmas harcát Adelung ellen, Goethe műfaji újításait (pl. az iskolás klasszicizmusától eltérő elegia-felfogását), sőt Herder nyelvészleletét is, de kezébe kerültek Campe, Adelung, Jenisch művei is. Részben az elméleti bűvárkodást rögzítette a Poetai berek verseiben és fordításaiiban, a nyelvújítási harc részeként és céljaként egyszerre. A költői tehetség különböző fokát nem tagadva, a német és a magyar nyelv adott állapota, a nyelvi interferencia az oka (még-hozzá nem csekély oka) Kazinczy szükség-szerű kudarcának, ám kihatásában, következményeiben egészen eredménytelennek mégsem mondható törekvésének. Legyen erre példa Goethe Ganymedjének egy részlete.

Ach, an deinem Busen
Lieg ich, schmachte,
Und deine Blumen, dein Gras
Drängen sich an mein Herz.
Du kühlst den brennenden
Lieblicher Morgenwind!

Ruft drein die Nachtigall
Liebend nach mir aus dem Nebeltal!

Ah! én kebledben
Fekszem, olvadok,
Füved, virágid
Szívemhez simonganak,
Te lángoló szomját
Mellyemnek eloltod,
Nyájas reggeli Szellő.
'S a' fülemile
Csattogva hív
Fel a' ködlepte völgyből.

Kazinczy érzi, hogy Goethe előadásmódja ódai-elragadtatott, rendkívüli mitológiai pillanat extatikus kifejeződése, szokatlan versformában, a leginkább jambikusnak ható szabadversben. Csakhogy Goethe már Gessnert és Klopstockot maga mögött tudta; erőteljessége nem erőszak a nyelven, hanem

¹⁵ A német és a magyar nyelvújítás kapcsolatairól, a középpontban Kazinczyval, fordításaival, igen tanulságosan: MARTINS, Eva, *Deutscher Rokoko in strukturfremden Sprachgewand. Vergleichende Analyse zweier Kazinczyübersetzungen einer Idylle von S. Gessner*. Stockholm 1974.

lemondás a keresettségéről, határozottság és tömörség, a verssorok tudatos megtörése, a rövid, felkiáltásszerű mondatok nem hatnak természetellenesen. Kazinczynak ehhez a tónushoz nyelvet, sőt szavakat kellett teremtenie. Olyan összetett szavakat például, amelyek annak előtte sosem léteztek a magyar nyelvben; kifejező igéket, amelyek önmagukban hordják a költőiséget (így keletkezik olyan ige, mint a *simong*). S mert nincs meg a megfelelő magyar költői terminológia, így oldódik szét, így hígul föl az eredeti tömörsége (a német vers 5–6. sora, a magyar fordítás 5–7. sora). Ugyanakkor nem tagadhatjuk, hogy az adott költői nyelvi állapothoz képest Kazinczy mégsem végzett egészen hiábavaló munkát. Mai füllel bármily visszatetszőn hangzik, az akkori nyelvi állapot szerint mégsem ügyetlen az inverzió; a hátravetett birtokos jelző némi rendkívüliséget kölcsönöz az előadásnak, általában, az áthajlások e szabadversben Kölcsey és Petőfi hasonló költeményei felé mutatnak.¹⁶

Másutt, egy-egy jól eltalált összetett szó (a Gibraltár c. Denis-versben a *hollószárnyaival*) vagy egy ossziáni hangulatot megeremtő részlet, alkalmi összetételekkel, a gondolatritmus alkalmazásával szinte a magyar romantika megoldásait előlegezi; miközben az úttörésből adódó ügyetlenségek, erőszakolt-ságok itt is megfigyelhetők (mint pl. A mennydörgés c. Denis-versben):

... 's sűrű felleghyekké
Álltak-özve. Onnan
Kellett villám lovagidnak,
Kellett földrendítő szekerednek
Végig-menni a' világokon.

Ezzel a két részlettel már arra is utaltunk, hogy a Poetai berek természetesen nem csak Weimar-imitációt tartalmaz, jóval szélesebb poétai mezőt fog át, jóllehet a középpontban a Goethe-élmény áll. Stílusváltozatok szívrávnyszínébe kápráztatott bele a 300-nál kevesebb előfizető.¹⁷ A különböző antik metrumú versek-fordítások mellett (hexameter, disztichon, alkaioszi strófa, anakreontika) – többek között – különböző rímes-időmértékes formákat lelhetett föl, különböző típusú (goethei-pindaroszi) és ossziáni–denisi szabadverseket, a délszláv népköltészet metrumának hitt tízes trocheusokat, továbbá Herdernek prózából jambusba átköltött Paramythjeit és Metastasio bájos dalformáját. Változatos tónusok hangzottak föl, az 1789/91-es esztendő izgatottabb légkörét tolmácsolták a Kazinczy-versek, egy fordítás pedig még távolabbi élmény megszólaltatója; s bármennyire átdolgozta és finomította is (a szó szoros értelmében), tette kecsesebbé egykori verseit, mégis elütöttek a friss benyomást, az új tájékozódást jelentő „Lolly-ciklustól”. Mert ciklusról szólhatunk, hiszen A' kor' örömei múltat a jelenre rávetítő dalában már ott az új (egyelőre még nem művészi, csak személyes) élmény; s ez az utalás önálló verssé bontakozik ki A' boldog alkony – Goethe Római elégiáit vagy még inkább Velencei epigrammáit idéző – költeményben, s ez az élmény játszik át a J. Secundus-fordításban, amely mintegy hangvételével folytatja ennek az összetett, Goetheből, az újlatin költészetből származtatható, valamint egy a provinciálisnak hadat üzenő és a szerelmi költészetet is a rein-Menschlich felé közelítő felfogásnak, ahogy Kazinczy egykor kifejtette: „A' szerelemnek legtitkosabb mysteriumait is lehet dallani: azt cselekedte a' többek közt Góthe, azt Schiller: de azt nem azzal az elméletlenséggel illik cselekedni a' jobb ízlésű embernek, a' mellyel egy bokkancsos Hadnagyocská cselekedné, 's a' Poetának nem Őrszikék körül kell forogni, hanem fel kell emelkedni a' Szépnek szentebb régiójiba.”¹⁸

A Szépnek e szentebb régióit reprezentálja ez a kis Lolly-ciklus,¹⁹ amely a személyesnek és az általánosnak, az egyedinek és a sejtetésben megnyilvánuló különösnek goethei harmóniáját ültetné át a magyar nyelvbe, s egyszerre szolgálna az édesen csorduló nyelvi érettségnek és az emelkedettségnek példájával. Ehhez képest más jellegű és egy régebbi ideált reprezentál a Metastasio-átköltés (még átdol-

¹⁶ FRIED István, *Petőfi Sándor és a magyar irodalmi múlt („Széphalmon”* c. versének értelmezése), in *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1978. Bp. 1980. 453–469.

¹⁷ HORVÁTH János szerint: „Fordításai (...) nyelvtudásnak, stílművészetnek, mugondnak, ízlésnek, eleganciának páratlan iskolái.” *Kazinczy emlékezete*. Budapesti Szemle, 1931. 648. k. 188.

¹⁸ KazLev IV. 376.

¹⁹ A Lolly-, Lolotte-versekről SZAUDER, *Veteris* ... i. h.

gozva is!), a német klasszika egy korábbi korszakát idéző két Klopstock-dal, a mutatóba adott Kleist- és Götz-tolmacsolás, amely a német rokokót képviseli. Ám ezen túl, míg a Lolly-ciklus a neoklasszicizmusnál együtt a viharosan fölgyülő, életet és szerelmet az antik költészet távlatába emelő költői és emberi magatartást reprezentálja, addig az utóbb említett fordítások egyszerre idézik a kassai Érzelmek iskoláját²⁰ (s benne az egykor oly kedves társaság múlt kódéba foszló alakjaival) és a már lezárt, nem folytatható költői törekvéseket. Így részben válaszoltunk kérdéseink egyikére is. Az 1795 előtti már közzét fordítások egy részének fölvétele a Poetai berekbe egyben a folyamatosság tudatát is sugallja. S azáltal, hogy új törekvések mellett, azoktól némileg háttérbe szorítva, jelenik meg, egyben ama pályaszakasz visszavonhatatlanul lezárt és történelemmé merevedett voltát hirdetik. Még akkor is, ha Kazinczy általában változtatott szövegein. E változtatások az előadás tónusát érintik, de semmi esetre sem módosítják az ezekből a versekből összeálló összképet.

S hogy a fogság előtti és utáni Kazinczy között még világosabban lássuk a kapcsolatot, a versek egy másik típusát is be kell mutatnunk. Ebbe a típusba éppúgy beletartoznak az eredetinek minősíthető költemények, mint a fordítások. Horatius A' Hájóhoz, Kästner Caesar és Brutus és A' Habcsillapító c. versekre gondolunk. Mind a három vers megjelent már az Orpheusban és a Helikoni Virágokban.²¹ A' Habcsillapító a nemzeti reformerek egyik vezéregyéniségét köszönti, Vay Józsefet, aki a XIX. sz. első évtizedében is határozott és nagyhatású ellenfele volt a bécsi abszolutizmusnak.²² Kästner epigrammáját még 1775-ben ültette át. 1790/91-ben időszerűbb „üzenete” volt, mint 1812/13-ban. Feltűnő az utolsó sor megcsonkulása: „S mélyebben döfe meg, szabadság” szent vasa” – hangzott Kazinczynál. Korrektúrakészítés közben figyelmeztetett: a „vasa” előtt az epitheton nem használtan.²³ Jóllehet – tegyük hozzá – a német eredetiben nem található. Kazinczy levelezése tele van panasszal a cenzúrára.²⁴ A kiadásból is megérthetjük: miért. Ugyanis a jelző hiányzik. A Horatius-átköltésnek is más akusztikája volt 1789/90-ben. Mint az egy Ráday Gedeonhoz küldött levélből kitetszik, a jozefinista építmény hirtelen összeomlása, az országos méretű válságon érzett aggodalom egyként hangot kap a Horatius-vers magyar változatában.²⁵ Ebből keveset érezhetett az, aki nem ismerte a fordítás keletkezési körülményeit. Mindez nem szelídíti Kazinczy gesztusát. Ő, aki idézetekkel, irodalmi(as) pózokkal, művész volta hangsúlyozásával szerette kifejezni magát, azzal, hogy ezt a három verset; és éppen ezt a hármat, az új szakaszt kijelölő, a fordulatot dokumentáló és érvényesítő kötetben is közzétette, ifjúi ideáljai mellett tett hitet. Költőileg, esztétikailag és jó részben bölcséletileg is más irányba tért Kazinczy; nyelvújításával, ízlésfejlesztő programjával, költői példaképeivel új utat tervezett meg (ön-maga és) a magyar irodalom számára. De ahogy elmúlt és meghaladott költői útkereséseit is felmutatta a Poetai berekben, felmutatta azt a magatartást is, amely szükségszerűen vezette el hajdan a magyar jakobinusokhoz. Nem arról van szó, hogy megismételhetőnek vagy akár követhetőnek tartotta volna a jozefinista évtized törekvéseit, vagy éppen az 1790–95 közötti fél évtized tervezetéseit. De az tény, hogy önéletrajzában, Szirmay Antal hamisító művére tett megjegyzéseiben – és e nem csekély értékű, mert irodalmi(as) gesztusban (s ezeket együtt kell látnunk) élete és életműve szerves részének, vállalható szakaszának tudta ezeknek az éveknek magatartását és azokat a verseket, amelyek ezt a magatartást tükrözték. Így a Poetai berek folytatása, esztétikailag meghaladása, magasabb szintű továbbírása az Orpheusban és a Helikoni virágokban körvonalazódott szándékoknak. Semmi esetre sem tagadása az akkori Kazinczynak, nem korrigálása, kiigazítása az 1790-es évek törekvéseinek. Tehát nem szakítás, pusztán fordulat; továbblépés, az újonnan megismert és alaposabban tanulmányozott, leginkább weimari poétikai-esztétikai eszmények felé.

Míndezeket figyelembe véve, a változtatások, az átírások a hajlékony, zengzetes, kifejező költői nyelvet célozzák meg. Hadd dokumentáljuk ezt a Metastasio-dal két magyar változatával.

²⁰ SZAUDER József, *A kassai „Érzelmek iskolája”, in A romantika útján.* Bp. 1961. 90–114.

²¹ FRIED István, *Kazinczy Ferenc Helikoni virágai.* It 1981. 3. sz. 571–593.

²² Vö. egy Leurs nevű titkos ágens jelentésével. OL Regnic. Levéltár Nr. 219. Megbízotti jelentések 31. cs./3550. sz. (17. doboz) Az adatot Mályuszné Császár Edittől kaptam, s ez úton is köszönöm.

²³ KazLev X. 251.

²⁴ Jellemző kifakadás: „A' Censura most még nehezebb mint eddig.” KazLev IV. 509.

²⁵ Vö. a 21. sz. jegyzetben i. m.

Nyögdétselő Szeletske
Repülj Laurám felé,
'S jelentsd, hogy sóhajtság vagy;
De meg ne mondd kié!

Bus Tsermely, ha melléd jó
Valld meg, hogy köny valál;
De melly szemből fakadtál,
Azt Tsermely, meg ne valld.

Nyögdellő gyenge lengzet,
Repül Laurám felé,
'S valld meg, hogy sóhajtság vagy;
De meg ne valld, kié!

Csermely, ha majd meglátod,
Mondd néki, hogy köny voltál:
De melly szemből omoltál,
Azt néki kedves csermely
Azt néki meg ne mondd.

Jól látható a törekvés, hogy az első változathoz képest dallamosabb, cizelláltabb formába kényszerítse a fordító a verset. A Nyögdétselő Szeletske: kedves – rokokó – megszólítás, amelyből ellágyul, mégis józan kijelentés lesz, ahogy a felszólításból is ténymegállapítást formál Kazinczy, még akkor is, ha az *l*-hangok zenéje légiesebbé, elmosódottabbá teszi a verssorokat. Az első változat a rokokó szférájában tartja a játékos-kedves éneket; a második változat látszólag hangsúlyozottabban személyessé válna (jelentsd – valld meg), ha nem éreznénk a csak hangzásilag könnyed költői tudatosságot a zeneiségre törekvésre. A második szakaszban kiteljesedhet a rokokó idill: az első változat jelenetező, a csermely partja *tere* lesz az apró eseménynek, mely gyorsan halad a végkifejlet felé, ill. a szintén játékos csattanóig. A második változatban a csermely partja *nem tere* az eseményeknek, a kedves nem jó a csermely mellé (amely itt nem *bús*), legfeljebb meglátja Laurát. Némi stílusterést jelent az *omoltál*, erősebb érzelmeket sejtet; hogy aztán a végkifejletet egy közbevetett sor akadályozza (bár az olasz vershez ezúttal jut közelebb Kazinczy). Az első változat kecsessége, szinte kifinomult érzelmi játéka itt némileg elsúlyosodik, ugyanakkor a szerkesztés bonyolultabbá, összetettebbé válik, a hangvétel a nyilvánvaló költői beavatkozás következtében józanabbá lesz: a *vallomásra* az első szakaszban kerül sor, itt már csak *mond* és *nem mond* a csermely, tehát kijelent és nem jelent ki.

Csokonai prózájával és átköltésével²⁶ összehasonlítva a Kazinczy-átköltést nem nevezhetjük túlságosan sikerültnek. Jóllehet már az első változat készítésekor a „voluptuózus hangzatok”, az „onomatopoea” és a „kedves jambusi numerus” visszaadását tűzte ki célul. Tehát a rokokó dal magyar változatának megteremtését. Az 1790-es esztendő elején ezzel jócskán tágitotta a dal lehetőségeit, a XIX. század elején már inkább az eufónia, a szavakban rejlő hangulati elemek további földerítése, a szavak és frázisok kifejező funkcióinak körüljárása lett a cél, kapcsolatban a nyelvújítás esztétikai vonatkozásaival. Ezt a fordulatot dokumentálja a Metastasio-dal két Kazinczy készítette variánsa.

Körülbelül ilyen irányú és jellegű a Kazinczy képviselte anakreontika is. Már az önmagában árulkodó jel, hogy az első változatok „helyhez kötöttségét” (Alsó Regmetz. Szűz havának 18d 1789. vagy: Kassán. Skorpió-hav. 28d 1787. stb.) elhagyja, így az eredetileg kiemelt alkalmyszerűség helyébe (mely a fordítások rögtönzés voltát látszik sugallni) megfontoltabb költői szándék kerül. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy az első változat csupán Anacreonnak XLVd dala vagy Anakreonnak XIXd dala címeinek helyébe az alábbiak kerülnek: Ámor' nyilai, A' Példák stb. Míg a Helikoni virágokban a Kazinczyei mellett Ráday Gedeon anakreóni versei is helyet kaptak, és 1790 körül Kazinczy Földi Jánossal vitázott az anakreontika tolmácsolásának célszerűségén, addig a Poetai berket összeállító literátor előtt már nyilván ismeretes volt Csokonai anakreontikája is, melyet – egy epigrammájának tanúsága szerint²⁷ – elvetett. Persze, Kazinczy anakreontikája létét nemcsak a polémiaának köszönheti. Kapcsolatban van a XVIII. századi német irodalom jelentős és számos költői életműben fontos szerepet játszó anakreontikájával. Kazinczy maga utal arra, hogy az egyik verset Gleim után dolgozta ki. Az Anakreón-blokk egy tónus, egy műfaj lehetőségeinek végigpróbálása, válasz az előbb Földi Jánostól, majd Csokonaitól érkező kihívásra.

²⁶ Vö. ehhez és az alábbiakhoz: SZAUDER József, *Csokonai és Metastasio*. in *Az éj és a csillagok*. Tanulmányok Csokonairól. Bp. 1980. 143–144.

²⁷ A Boileau után készült epigrammára utalok. *Kazinczy Ferenc Összes Költeményei*. Bp. 1879. I. 116.

Ami azonban mindennél jobban reprezentálja Kazinczy költői törekvéseit, az a kötet közepén helyet foglaló Goethe-ciklus. Az eddigi kutatás ugyan már bőven foglalkozott Kazinczy és Goethe viszonyával,²⁸ az egyes fordítások mérlegelésére is sor került itt-ott. Mégsem érezzük megnyugtatónak a kialakult álláspontokat. Tudjuk, hogy Kazinczy alaposan ismerte Goethe életművét; líráját éppen úgy, mint prózáját, színműveit. A fordításra kiválasztott versek ezt azonban csak részben árulják el. A Római elégiákat – láttuk – több ízben emlegette, nemegyszer öngazolásul, a fordított költemények között azonban nem találjuk. Maga nem pusztán írt szonetteket, foglalkoztatta a szonettek elmélete. Goethe teoretikus szempontból is fontos szonettjei mégsem olvashatók Kazinczy-átköltésében. A balladák közül mindössze a Goethénél is fordítás Azzán aga juthatott be a Poetai berekbe. Ugyancsak hiányoznak más, elsősorban dalszerű Goethe-versek a Kazinczy-tolmácsolások közül. Nemigen nevezhetjük sokoldalúnak vagy változatosnak a Poetai berekből elének rajzolódó Goethe-portrét. A versek zöme a szabadversek közül való, két szerbusz manierű és két lírai dal mellett. Tanulságos, hogy a fordításokban túlnyomó részben képviselt szabadversek Goethe mely korszakából valók: Ganymed (Ganymed, 1774), Prometheus (Prometheus, 1774), Meine Göttin (Az én Istenném 1780), Grenzen der Menschheit (Emberiség határai, 1781-ig), Das Göttliche (Az Isteni, 1783-ig).²⁹ Tehát éppen nem az érett klasszika Goethéjét tolmácsolta Kazinczy, nem a Schillerrel való együttműködés esztendeiből származó verseket, hanem egy korábbi élet- és pályaszakasz termését, amelyből természetesen egyenes út vezetett a „nagy évtized” (1795–1805) terméséig. Ugyanakkor Kazinczy az Első veszteség kivételével a XIX. század első évtizedében fordította le az említett szabadverseket, a Prometheus pl. Sipos Pál adta a kezébe 1811-ben, nem tudván, ki a vers szerzője.

A neoklasszicista törekvések meghonosítója tehát látszólag nem a neoklasszicista Goethét mutatta be. Látszólag. Ugyanis e versek magyar variánsukban és ebben az összeállításban mégis a Klassik érzés- és gondolatvilágát sugározták. S ennek több oka is van. Kazinczy (és kortársai) az addig megismert, alakulásban levő Goethe-életművet egységesnek látták, nem éreztek lényegbevágó különbséget pl. a Werther és a Wilhelm Meister vagy a Római elégiák és az e szabadversekből kiolvasható gondolati tartalom, antikvitásképzet között. Ebben talán nem is tévedtek túlságosan nagyot. Hiszen Goethét proteuszi költőnek tudták, s Kazinczy nyomán értékelték az „állandóságot a változásban”. De a Klassik igazi jelentősége, pontos tartalma még nem lehetett egyébként sem teljesen világos a XIX. század elejének Magyarországon; a legegységelműbben a Klassik felé tájékozódó Kazinczy sem tudhatta: mennyiben jelent változást Goethének 1805-tel, azaz Schiller halálával amúgy sem véglegesen lezárt alkotói korszaka. A Poetai berekben megjelent Goethe-fordítások – bár olykor látszólag egymástól eltérő eszméiséget sugallnak – a magyar irodalomban a neoklasszicizmus pozícióit erősítették, annak antikvitáskultuszát és költészetszményét szolgálták. Nem tudjuk teljes bizonyossággal, hogy Kazinczy és kortársai mennyire látták a Prometheus-jelkép alakulásának útját, Shaftesbury alapvetésétől Goethéig.³⁰ Erősen valószínűnek tartom, hogy nem a Sturm und Drang Prometheus-élményének visszaadására törekedett Kazinczy, Goethe versét tolmácsolva, nem ilyen irányba vitte a Fichtét idéző Sipos Pál. Igen jellemző levélrészletet idézhetünk Kazinczy gondolkodásának és szándékainak demonstrálásul. „Socrates tele volt a’ legneveltségesebb superstitionnal, Spinoza incredulus volt, ’s Pantheista, ’s mind Spinoza mind Socrates örök ideáljai a’ legszentebb Moralitásnak. Hány Philosophus van a’ ki Istenség’ ideája nélkül is tiszteletre méltó Philosophus. Ő lássa, ha tévedésben van, mint jut-ki a’ setétből. Egy a’ szükséges dolog: azt hinni, hogy az ember ész által különböz a’ marhától; ezt kell tehát megszabadítani azon rabságból, melybe a’ Bolondság és Gonoszság ejtette. Der frey denk, denkt wohl. Azt mondá Haller Albert II. Józsefnek.”³¹ Feltehetőleg nem független e levélrészlet a kanti kritikai gondolkodást immár Fichte merészségével párosító Sipos Páltól; de nem független a Prometheus és Az Isteni-t fordító költői szándéktól sem. A „pogány” Goethe gondolatvilága otthonra lelt

²⁸ CZEIZEL János, *Goethe és Kazinczy*. Klny. a *Philologiai dolgozatok a magyar német érintkezésekről* c. emlékkönyvből. Bp. 1912., NÉMEDI Lajos, *Kazinczy und Goethe*, in *Arbeiten zur deutschen Philologie* III. Debrecen 1968. 87–116.

²⁹ A Goethe-versek kronológiájában a Sophienausgabéhoz igazodtam. *Goethes Werke* Bd. 2. Weimar 1888.

³⁰ BRUFORD, i. m. 31.

³¹ KazLev IX. 257.

Kazinczynál, aki a felvilágosodás ésszerűségét sem tagadta meg, s a kritikai szellemnek, a szabad gondolkodásnak nem csekély jelentőséget tulajdonított. A moralitásnak mint a tévelygést legalábbis ellensúlyozó, kiegyenlítő alapelvnek ilyen jellegű értelmezése már magyarázata a Prometheus-fordítás létrejöttének. Kazinczy nem volt „incredulus”, s azt sem tudjuk pontosan: mit értett *Bolondságon* és *Gonoszságon*. A „Bolondság” leküzdendő akadályként már az Orpheus beköszöntőjében is szerepel. Csak találgathatjuk: mennyi kifejezetten morális és mennyi közvetlenebbül társadalmi vonatkozása van. Ugyanígy a Gonoszság. Nyilván összegező megjelölés. Talán a Bolondsággal együtt ellenképe mindannak, ami Az Isteni c. fordításban lelhető. Mindenesetre a Moralitásnak és a szabad gondolkodásnak ez a rendkívüli növesztett jelentősége hatékonyan egészül ki az említett fordításokkal. A Prometheus miatt – mint ismeretes – Kazinczynak kellemetlenségei voltak; Vitkovics Mihály ügyesen simította el.³² E kellemetlenkedőknek, az értetleneknek üzeni Kazinczy: „Prometheusz Göethéé, nem enyém. Nagy Karakter, 's művésznek az elég. Kapva kap az ilyeken, 's annál nagyobb örömmel, minél többet lehet rajta nemesíteni. Botránkozóim hinnék e ha Medeát festeném, hogy gyermekölést tanítok?”³³ Idézetünk záró mondata egyértelmű. Nem egészen az megelőző része. A „nagy Karakter” nyilván Prometheus, s a művész megragadja a belőle áradó moralitást. S ezzel zárul be a kör: Shaftesbury Prometheusa is benne rejlik Goethe Sturm und Drangtól is ihletett titánjában, ti. a költő, aki éppen úgy teremt, mint ahogy Prometheus teremtett a főisten uralma idején. S hogy ez a fajta felfogás nem lehetett egészen idegen Kazinczytól, bizonyítja egy levélrészlete: „noha én is a' Prometheus' nemzetéből vagyok...”³⁴

Van azonban az egyébként jónak mondható Kazinczy-tolmacsolásnak egy olyan apró mozzanata, amely árulkodón tanúskodik: beleélte magát a goethei vers hangulatába, sőt olyan személyes utalást csempészett bele, amely vallomásértékűnek fogható föl.

Wer half mir wider
Den Titanen Übermut?
Wer rettete vom Tode mich
Von Sklaverei?

Ki segít nekem
A' Titánok ellen küzdeni?
Ki mente-meg engem
A' halástól?
A' rabságnak lánczeitől?

Ahol Goethe szűkszavúan, mintegy odavetve rabságról, rabszolgaságról ír (Sklaverei), ott Kazinczy bővít: A rabságnak' lánczeitől. Ez valójában kevesebb, mint amit Goethe mond. Hiszen a német szöveg állandósult állapotot jelez, majdhogynem társadalmi helyzetet. Kazinczy kényszerből fordítja túl az eredetit. Vajon nem fogságának sosem felejtendő emlékei toltultak Goethe verse és fordítása közé? De nézzük tovább a verset!

Hast du's nicht alles selbst vollendet
Heilig glühend Herz?
Und glühtest jung und gut
Betrogen, Rettungsdank
Dem Schlafenden da droben?

Nem tőd e mind ezt magad,
Lángoló szent szív?
Éretlen és jó,
Megcsalva, köszönted
Az ott-fenn szunnyadónak
Hogy megszabadulál!³⁵

Érdemes lenne elidőznünk a Dem Schlafenden da droben -- Az ott-fenn szunnyadónak kifejezéssel találó visszaadásán vagy a jung megjelölés éretlenként merész, de indokolható fordításán. Ezúttal inkább a hangsúlyokban mutatkozó eltolódásokra utalnánk. Goethénél e rész csattanójaként Prometheusz ironikus kifakadását kapjuk: az ott-fenn szunnyadóról, aki tétlenül nézi a titán küzdelmét. A

³² Uo. XI. 445–447.

³³ Uo. XVIII. 360.

³⁴ VIII. 378.

³⁵ Kazinczy máskor is beledolgozta fordításaiba a maga személyes élményvilágát anélkül, hogy átültetését szubjektívabbá tette volna. Vö.: FRIED István, *Vörösmarty Mihály és Kazinczy Ferenc Lobkovic-fordítása*. Irodalmi Szemle (Pozsony) 1975. 938–944.

köszönetmondás, a szabaduláért kifejezett hála szava (Rettungsdank) majdnem elbújtatva, majdnem mellékesen áll idézetünk utolsó előtti sorában. Kazinczy ezzel szemben a szabadulást hangsúlyozza, sőt poentírozza, voltaképpen kontrasztként az előző részlet (szakasz) A' rabságnak lánczaitól képére. Goethénél a szabadulás, a megmenekülés (Rettung) csak egy összetett főnév előtagja, az utótag pedig a hála, a köszönet, szintén főnév (Dank), addig Kazinczynál két *igét* lelünk, mindenképpen mozgalmasabb versmenetben. Emellett verselésileg is kiemelődik a *megszabadulál!*: jambikus sor készíti elő az anapestust is tartalmazó záró sort. Ismét Kazinczy élete fordulóra gondolunk: a megszabadulás váratlan élményére, amely belejátszhatott a fordítás szövegébe.

Ezért írhatjuk le most már – szinte a bizonyosság tudatával –: a Prometheus-fordítás a Shaftesbury fölvetette eszmét közvetítette a goethei áttételen keresztül. Nyelvileg igen érdekes a lírai versbe bújtatott drámai monológ formájával tett nem sikertelen kísérlet. A sorsa keretei közül kitörő titán látomása mellett a semmiből világokat (embert) teremtő költő, bölcselő látomása kapott szép magyar megfogalmazást.

E gondolatkörbe illik Az Isteni (Das Göttliche magyar változata. Ama följebb is említett Morálitás szóval meg, a Morálitás lényegét a prométheuszi-teremtő vonások hangsúlyozzák.

Edel sei der Mensch
Hilfreich und gut!
Denn das allein
Unterscheidet ihn
Von allen Wesen,
Die wir kennen.

Légyen az ember
Segélni kész 's jó!
Mert egyedül ez
Választja-meg őtet
Azoktól, a' miket
Ismérhetünk.

Az embert minden mástól megkülönböztető Morálitás épp azzal tűnik ki, hogy nem hagyatkozik a közömbös Természetre (Denn unführend ist die Natur: Mert nem érő a' Természet), továbbá

Nur allein der Mensch
Vermag das Unmögliche.

Er unterscheidet
Wählet und richtet;
Er kann dem Augenblick
Dauer verleihen

Egyedül az ember
Hajthatja végre
A' lehetetlent.
Különbözést teszen,
Választ, megvet;
Tartósságot adhat
A' sebes pillantatnak.

Ezzel a prométheuszi gondolkörrel csak látszólag szegülnek szembe az Emberiség határai determinizmust, finalitást, más részről az ember elhagyatottságát, merészségének viszonylagosságát hirdető sorai:

Ein kleiner Ring
Begrenzt unser Leben,
Und viele Geschlechter
Reihen sie dauernd
An ihres Daseins
Unendliche Kette

Éltünket picziny
Gyűrű keríti-be,
'S számos nyomok
Fűződnek állandóan
Léteknék örök
Lánczaira.

Míg Az Isteni a prométheuszi típusú emberek – feltehetőleg – a költők, alkotók világteremtő hatalmát zengi ki, addig az egyes ember és általában az emberiség magára hagyatottságát s ennek következtében a lét meghatározott körforgását, láncszerűségét az Emberiség határai körvonalazza. A költő nem csupán Prométheusz, Proteusz is, alakváltoztató, aki egy- és ugyanazon eszmekörnek valamennyi vonatkozását, valamennyi dimenzióját elének tárja – úgy, hogy közben nem feledi költő voltát, legalább hanghordozásával, magatartásával érzékelteti.

Kazinczy teljes virágzatú Poetai berket nyitott meg olvasói előtt, sokszínű, sokhangú ligetet, amelyben nem feltétlenül kell egy tónusban elhangzania az énekeknek. A *mit?* kérdéséről a *hogyan?* kérdésre tevődik olykor át a hangsúly, a különféle poétikai nemek és a műfajok helyes megválasztására.

Hiba volna egy verseskötetben teljes bölceleti egységet számon kérnünk: a hedonisztikusabb, könnyedebb tónustól és életszemlélettől a Moralitás és költői magatartás legsúlyosabb problémaköréig: helyet kapott a kötetben számos versben kifejezett bölceleti gondolat is, egymással vitázva, egymást kiegészítve, a fordító határozott magatartásával mégis egységbe fogva.

*

A Poetai berek viszonylag csekély visszhangra lett. A vele egy esztendőben kiadott Csokonai-versek lényegesen nagyobb közönségsikert mondhattak a magukénak. Pedig Kazinczy kötete fontos fordulópontja irodalmunknak. A neoklasszicista ízlés jegyében készült, s azt a Goethén és általában a német irodalmi klasszicizmuson nevelkedett költői–fordítói attitűdöt személyesítette meg, amely ekkor még Kölcsy Ferencet is vonzotta. Messzeható érvénnyel összegezte a neoklasszicizmusba vágó kezdeményeket, sikeresen próbálkozott a szabadvers goethei változatával, amely a pindaroszi ódának³⁶ is egy változatát jelentette. S egyben saját költői és teoretikusi pályájának is állomása lett: az ezután megjelent fordításkötetekben, illetve versekben, majd a nyelvújítási harc elmérgesedése és kiegyenlítődése során a Poetai berekben körvonalazódott költői–teoretikusi portré részleteződik, egészül ki, illetve némileg módosul. Az 1790-es évek kezdeményeit vállalva, egy szokatlan és merésznek ható költői, fordítói tónust népszerűsítve ért el Kazinczy a Poetai berekig. Ebben a kötetben aztán megtisztítottan, magához ölelve a már túlhaladott módszereket, körülnézve a világirodalomban s nem riadva vissza az idegenszerűségektől, az ismeretlenbe lépés kockázatától, tágabb perspektívát kínált azoknak, akik vele, mellette, mögötte haladtak.

A Poetai berek címlapján ott a – jelképszerűen felfogott – „lant 's a' lant felett repülő lepe”.³⁷ Nem a lángba repül, mint Goethéé. Alacsonyabban száll, kevesek figyelmétől kísérve. De ez a magyar tájon szálló pillangó ugyanazoktól az ősektől származik, mint Weimarban honos, ékeesebb rokona, a Goethéé.

István Fried

LE TOURNANT NÉO-CLASSICISTE DE FERENC KAZINCZY

La recherche jusqu'à présent a vu une césure considérable dans l'activité de Ferenc Kazinczy (1759–1831), précédant son emprisonnement en 1795 et suivant sa libération en 1802. Il est incontestable que l'idéal littéraire de la personnalité de premier plan de la réforme de langue hongroise a subi un changement considérable. Au lieu des écrivains allemands de la nouvelle sensibilité (Neue Empfindsamkeit, Gessner, Miller) ce sont les objectifs, les solutions de forme et de genre de Goethe qui ont occupé le centre de son attention. Mais cela ne signifie pas qu'il n'y avait pas de signes rappelant le néo-classicisme dans la poésie et dans l'œuvre théorique des années 1790. Kazinczy voit dans ses ouvrages écrits avant son emprisonnement le fondement de quelque chose dont la variante de plus haut niveau sera créée aux années 1800. Cette variante de plus haut niveau s'apparente aux objectifs esthétiques de la «Klassik» de Weimar, à l'humain pur et général (rein Menschlich) d'après la conception de Goethe et de Schiller. Il publie ses traductions et ses poésies originales «purgées» dans le volume intitulé «Poetai berek» (Bosquet poétique) qui transpose du passé poétique dans cette sphère néo-classiciste les poèmes ayant un caractère personnel général, et en même temps, il ouvre dans la littérature hongroise un chemin jusqu'ici pour la plupart non pratiqué tant du point de vue du sujet que de celui de la forme. Ce volume excelle avant tout par la naturalisation hongroise de «vers libre» de Goethe.

³⁶ FRIED István, *A neoklasszicista óda kelet-közép-európai megújulásának kérdéséhez*, in *Tanulmányok a kelet-európai irodalmak és nyelvek köréből*, Dobossy László 70. születésnapjára. Bp. 1980. 141–148.

³⁷ KazLev X. 111. A metszet eredetijéről: uo. 512.

OKATOOTÁIA FELFEDEZÉSE GYÜMÖLCSÖZŐ TÉVUTAK UTÁN

Van egy ország, úgy híják, hogy
Okatootáia;
Második szomszédja Kína,
Az első Ausztrália.

Elég sokan ismerik Petőfi *Okatootáia* című, 1847 végéről való¹ költeményének eme indító sorait, melyek ugyan a „van” kijelentéssel kezdődnek, de 1863 óta (amikor a vers először nyomtatásban megjelent, illetve az olvasók kezébe is került), csak a legutóbbi időben vetette fel valaki: nem létezik-e csakugyan Okatootáia? ² Általában, úgy látszik, fantáziánévnek tartották, ezért is nem tértek ki rá sem a monográfiák, sem a kiadások. Még Horváth János „Petőfi Sándor”-ának „Jegyzetes mutatója” is csak arra idéz cikkeket: mily gyakori volt a 40-es évek második felében a „Chinával való példálózó csúfolódás”.

Felderítő-bizonyító szándékkal elsőnek Nyerges András vágott neki a kérdésnek, és Petőfi alkotásmódjának egyik vitathatatlan jellemzője alapján: „Petőfinek ... egész életműve azt bizonyítja, hogy még képzeletének ... legmerészebb megnyilatkozásai is ezernyi szállal kötődnek a valósághoz, fantáziája mindig a realitás talajáról rugaszkodik el”, s így „elképzeltet, hogy valamilyen formában ennek a különös nevű Okatootáianak is ténylegesen léteznie kell, mint Kínának és Ausztráliának” (i. h. 486).

Eddig az okoskodás kifogástalan.³ Ekkor azonban keresése más irányt vesz: már nem „Okatootáia”-t keresi, hanem (az általa ismert) földrajzi nevek analógiájára keres Kína és Ausztrália közelében hasonló hangzású földrajzi nevet. Rá is talál *Otahiti* (O’Tahiti, Otahaiti, Otaheiti) sziget(csoport) nevére, ezt ő „az Ausztráliát környező szigetvilág”, később a „maláj szigetecsoport [?]” szigetei közé helyezi (i. h. 487). Petőfi állításának – hogy ti. Okatootáia egyik szomszédja Ausztrália, a második Kína – túlságosan is szó szerint vétele eleve kudarcra kárhoztatta Nyerges „felfedező útját”. Egyrészt – mint elég későn ő maga is rájön –, ha igaz, hogy *Otahiti* tulajdonképpen a mai *Tahiti*, akkor *Okatootáia* nem lehet Kína és Ausztrália szomszédja! Nem tartozhat az állítólagos „Maláj szigetekhez” sem, lévén kb. félúton Ausztrália és Amerika között, az előbbtől mintegy 5000 km-re, már a Polinéziai szigetek közt. Nyerges azonban – némi hiábavaló keresgélés után „a mai világatlaszon” – mégis megmarad az Otahahajta = Okatootáia azonosításnál, mivel szerinte az „*Otahaiti* ... név megvesztegetően hasonlít Okatootáira” (uo.). (Valóban? Az első 8 betű, a másik 12, közös bennük: O...ta...a...i(j)...t, nem éppen „megvesztegető” hasonlóság.)

Nyerges mindazonáltal jó nyomon jár! És helyes a követett módszer is: a XVIII. század végi, a XIX. század eleji (magyarra fordított) útleírások és a beszámolók, ismertetések, kivonatok átbúvárlása, ha a magyar anyagra szorítókezés eleve nem ígér is sokat ... Turóczi-Trostler azon kijelentése pedig, hogy Okatootáia „létező [!] óceániai sziget neve” – így, minden utalás, dokumentálás nélkül (ami tudománytalan deklaráció voltában elég különös a nagy tudóstól), sajnos, nem bizonyít semmit, el sem igazít semmiben.⁴ Lehet, persze, hogy Turóczi-Trostler is *Otahaiti*-ra (s lakosaira, az *otahaitákra*) gon-

¹ Legalábbis Petőfi az 1847-ben írt költeményei közé osztotta be, az *Állj meg, feleségem, Az éj után s a Mosolyogi ráml!*, *A magyar politikusokhoz* elé. PÖM VII. 518.

² NYERGES András, *Okatootáia*, in *Petőfi állomásai*. Szerk. PÉPÁNDI Pál. Bp. 1976. 482–503.

³ Magam is sok példát tudnék felhozni erre a valósághoz kötődésre, sőt a Petőfi-életmű kronológiájában eligazító tényezőként használtam fel. L. *Alkotásmód és kronológia*, in *PIM Évk.* 10. köt. Bp. 1973. 11–36.

⁴ Nyerges (ahogy máshol sem) nem utal adatainak, idézeteinek pontos helyére. Kiss József segítségével kiderült, hogy Turóczi-Trostler kijelentésének helye: I. OK. 1–2. sz. [1952] 201. ⁴

dolt: ez az elnevezés ugyanis (Nyerges is utal rá) lépten-nyomon előkerül – mint egy idilli, paradicsomi, ős ártatlanságú sziget (illetve lakosai) neve – a XVIII–XIX. századforduló irodalmában. Vörösmarty *A Dél-szigetjének* elhelyezése is Otahaita és az óceániai utazások ismeretére vall.⁵

Amikor jómagam – nem is tudom, milyen ötlettől indítva – az „Okatootáia” mivoltán töprengeni kezdtem, hamarosan kétségtelenné vált számomra, hogy ez a név nem azonosítható „Otahajtá”-val. Az első dolgom persze nekem is az volt, hogy a (sokszor ugyancsak terjedelmes) földrajzi lexikonokban, némenklatúrákban kerestem az *Okatootáia* (vagy hozzá nagyon hasonló) elnevezést. Részben Nyerges nyomán, de az ő kutatási területét jelentősen kibővítve, én is átnéztem minden olyan „gyanús” munkát, amire Staud Géza disszertációjá⁶ csak utal is, különös figyelemmel kísérve a leg többel kecsegtető Vörösmarty- és Vajda Péter-írásokat, aztán annak a két utazónak-kalandornak életírását, aki bizonyíthatóan járt a Kelet-indiai szigetvilágban – tehát az Ausztrália és Kína közötti térségben: Jelky Andrásét (Sándor István fordításában, 1791) és Benyovszky Móricét (Gvadányi Rontó Páljában, 1793). Az eredmény – semmi.

Mint látható, eleinte én sem bírtam szabadulni a „két szomszéd” ideájától, különösen a réges-régen ismert Kína sugallatától. (Ausztráliának még a XVIII. század közepén is „Új Hollandia” volt a neve.) Kína sugallatában élve, egyszer csak eszembe jutott, hogy Kína európai neve – a XIII. század óta – *Cathay*, *Catai*, *Cata*, *Chataia*, *Cataio* stb. volt. Aha: „O-Kato-otaiá”-ról van szó, a szókezdő O-t elég meggyőzően indokolná a földrajzi nevek előtt elég gyakori *portugál* határozott névelő (O), de a *japán* szavak is gyakran kezdődnek O-val, nem is beszélve az *óceániai* nyelvekben lépten-nyomon előforduló szókezdő O-ról (már láttuk O'Tahiti-ben)⁷ ... Elképzelhető – okoskodtam tovább –, hogy összetett szóról van szó: (O)Kato-otaiia, illetve O'Kato–O'Taia. Még azt is elképzelhetőnek véltem, hogy: *tája* = a magyar *tája*; 'vidéke, országa' – amikor is elég lenne az O'Katoó nevet kimutatnom. Egy ilyen vagy hasonló névre rá kell akadnom – valahol Kína környékén, illetve Kína és Ausztrália közt.

Azok a „gyümölcsöző tévutak”

Egy ilyen(féle) név megtalálásához – ez elkerülhetetlennek látszott – meg kell ismerkednem azokkal a fontosabb geográfákkal, úti beszámolókkal és térképekkel, melyek Ptolemaiosztól kezdve a középkoron, a XVI–XVIII. századi felfedező utazásokon-kalandokon át a XIX. század közepéig érintik, vagy feltűntetik Kínát, illetve Kína környékét.⁸ Ám elhültem, amikor kezdtem számba venni az ilyen jellegű műveket: száz meg száz akad belőlük már Amerika felfedezése előtt, valamennyinek áttanulmányozására két élet sem lenne elegendő. Csak mutatóba néhány név: Giovanni Carpiní, Vincent de Beauvais, J. V. die Hees (Hesius), San Brandano stb. Köztük a legolvasottabbak voltak azok az (ókori európai és keleti, majd középkori) művek, melyek a Távol-Keletre (India s Ceylon közelébe vagy éppen a Föld „legszelesebb pontjára”, az ultima terrára) képzelt *mesés szigetre* vezetnek. Ez lehet „János pap országa”, lehet a kulináris paradicsom: Cuccagna (Coquaine), Eldorádó, a „Földi paradicsom” stb.⁹

Arra persze hamarosan rájöttem, hogy nem szabad különbséget tennem a valóban megtörtént utazások (például a Marco Polóé a XIII. sz. legvégén) és a soha Keleten nem járt szerzők művei között. Ez utóbbiak közt a legnevezetesebb s legismertebb a titokzatos John Mandeville (Mendeville,

⁵ Vörösmarty M. *Össz. Művei*. 5. k. Bp. 1967. 369.

⁶ STAUD Géza, *Az orientalizmus a magyar romantikában*. Bp. 1931.

⁷ Kína: Cathay, Cataio mellett szól az is, hogy az előbbi előfordul Shakespeare-nél (*A windsori víg nők*: „a native of Cathay”, és Ariostónál *Orlando Furioso* XXX: Angelica mint „principessa di Cataio”). Mindkét mű eljuthatott Petőfi kezébe.

⁸ Cathay (Cattay), Cataio helyére, az oda történő utazásokra jó eligazító: Abel LEFRANC, *Les navigations de Pantagruel*. Étude sur la géographieABELAISienne. Genève, 1967. (Sok ókori, középkori, XVI. századi térképpel.)

⁹ A több tucat modern összefoglaló műből kettőt említenék meg. PESCHEL, *Der Ursprung und die Verbreitung einiger geographischen Mythen im Mittelalter*. Deutsche Vierteljahrschrift. Vol. II. 1894. 242. kk. – A GRAF, *Miti, Leggende e Superstizioni del Medio Evo*. I–II. Torino, 1892–1893.

Mandevilla), akinek kompiláció „útírása” 1470–1500 között már nyomtatásban több mint 30 (különböző nyelvű) kiadást ért meg.¹⁰ Amazok is tele vannak merőben fantázia szülte „információkkal”, emezekben is van mindig valami reális mag. Hasonló értékelés mutatkozik a korabeli olvasók (hallgatók) befogadó aktusában: eszükbe sem jut kételkedni az írott, hallott, olvasott utazási tapasztalatok valóságában. E hitükben csak megerősítette őket a szerzők és a szerzők állításait tudományos, gondolati, világnézeti rendszerükbe, érvelésükbe beépítő neves személyek társadalmi, tudományos és vallási státusa. A kétségtelen hazudozók, szélhámosok mellett ugyanis többségben vannak közöttük teológusok, egyházatyák, szerzetesek, tudósok, fejedelmek, írók, művészek stb., akik egyforma hitelt adnak a valóságos tényeknek és a mesés kitalációknak, mendemondáknak.

Különösen a keresztes hadjáratok nyomán lendül fel ez az irodalom, ekkor ugyanis az útírók valóban láttak valamit az (ő világukhoz képest) mesés Keletből, és – gyakran egy kis kitérőt téve délre (pl. Etiópiába) és a távolabbi keleti tájakra – hozzájutottak olyan „ismeretekhez” (valódi vagy áltudományos könyvekhez, helyesebben kéziratokhoz, útíráshoz, mesékhez, mondákhoz, elbeszélésekhez, költeményekhez stb.), melyek alig felmérhető jelentőséggel beépülnek a középkori Európa tudatába, gondolkodásába, tudományába, irodalmába, sőt vallásába. Ez alól nem kivétel – hogy csak az irodalom terén maradjunk – Dante vagy Boccaccio (s később Rabelais, Calderón és Shakespeare, Camões sem, sőt a vonalat követve eljuthatunk akár V. Hugóig). Az apokrif szent könyvekben (köztük olyan híres művekben, mint a Nikodémuszi Evangélium – más néven: Acta Pilati – vagy a *Fioretti della Bibbia* c. apokrif szöveggyűjtemény) éppen úgy rajta van a nyomuk, mint a misztériumjátékokon, a lovag- és az Amadis-regényeken stb. De az is elgondolkoztató, hogy amikor Kolumbus 1492. október 12-én kibontja a Santa Cruz vitorláit, a keze ügyében tartot két legfontosabb útírás a Marco Polóé és a J. Mandeville-é...

De térjünk vissza Okatootáiahöz. A középkori jelentősebb „utazókkal” megismerkedve továbbléptem a felfedezések korának (XVI–XVIII. sz.) útíráisaihoz, tudomásul véve, hogy – különösen eleinte – e kor utazóinak, felfedezőinek legtöbbjét nem a tudásvágy, nem ismeretlen földek felfedezésének, a Földről és lakóiról birt tudásunk kibővítésének igénye hajtotta az ismeretlen tengerekre, tájakra, hanem az ókori és középkori hiedelmekben megörökített Elizium, Boldogok szigete, Hesperidák kertje, Eldorádó, Földi paradicsom, Coccagne stb. álmának kergetése. Bacon „Az új Atlantisz”-ban (1626) még komolyan hivatkozik Mandeville-re, de e paradicsomi tájak ideája ott bujkál Godwin, Swift, Voltaire stb. műveiben is,¹¹ sőt állítólag még Livingstone is ezt a paradicsomot kereste (1860–70) az afrikai Nagy tavak környékén.

Ezek az utazások később két fő cél érdekében állnak; van egyrészt egy gyakorlati cél: a tengerhajózás útjainak megismerése s az európai uralkodók birodalmának kiterjesztése, másrészt a – többnyire képzelt, fiktív – utazások az utópiák irányába mutatnak. Ismerve Petőfi érdeklődését a társadalmi utópiák, az utópista szocialista irodalom iránt – újból téves alapról kiindulva – főleg ezeken futottam át, Platon „Állam”-ától (mint ősmintától) minden, valamicske reménysugárral biztató szerzőre (Morus, Campanella, Doni Francesco, Fontenelle, James Harrington stb. művein át J. Mackintosh naplójáig (1805-ös útjáról), Gismondii (1839) és Cabot: Voyage en Icarie 3 kötetéig (1842)).¹² Ezúttal is különös figyelemmel kísértem azokat a (mesés) utópiákat, melyek Ausztrália környékére vezetnek: Vairasse d'Allais (XVII. sz.), Retif de la Bretonne, Gabriel Foigny (XVIII. sz.) stb. Úgy véltem: e képzelt, kitalált utazásokba, társadalmakba jobban beleillik egy olyan, szemmel láthatólag kitalált név, mint az *Okatootáia*. (E név Petőfihez való eljutásának kérdését kutatásaim második lépésőjének szántam.)

¹⁰ Bocsánatot kell kérnem, de az ide tartozó művek régi vagy modern kiadásait helyszűke miatt nem idézhetem.

¹¹ A franciák tekintetében l. Pierre MARTINO, *L'Orient dans la littérature française au XVIIe et XVIIIe siècle*. Paris, 1906.

¹² Ezek tekintetében jó eligazítás: Hans GIRSBERGER, *Der utopische Sozialismus des 18. Jahrhunderts in Frankreich und seine philosophischen und materialen Grundlagen*. Züricher Volkswirtschaftliche Forschungen. Heft 1. 1924. továbbá S. B. LILJEGREN, *Studies on the Origin and Early Tradition of English Utopian Fiction*. (Essays and Studies on English Language and Literature. XXIII.) E. n. Uppsala–Kopenhagen.

Ám jó néhány hónapi idő és több tucat könyv átbúvárlása után – még csak hasonló névformára sem akadtam.¹³ Az olyan nevek, mint a Lefranc emlegette *Ochelaga* (bár, „Ázsia végén”) vagy *Catigara* (Dél-Amerika nyugati partján), Mendeville-nél *Okatu* (egy kán fia), Marco Polónál *Okkotai* stb. valahogy nem tudtak meggyőzni.

Zárójelben

(Az igazság az, hogy az Okatootáia keresése során elolvasott könyvek, cikkek olyan, a kérdéssel alig összefüggő felismerésekhez vezettek, melyek meglehetősen háttérbe szorították Okatootáia tényleges létezésének és esetleges valódi földrajzi elhelyezkedésének problematikáját. E felismerések egyik-másik komponensére az előzőekben már utaltam, itt és most három-négy pontban próbálom – röviden és dokumentálás nélküli végletes vázlatossággal – összefoglalni: hogyan s milyen eredménnyel épültek be ezen „útleírások” információi és eszméi a közép- és újkor szellemi, ideológiai, vallási, tudományos, művészi és – nem utolsósorban – társadalmi-politikai mozgalmába.

1. A legkevesebbet arról kell beszélnem – lévén a tény eléggé ismert –, hogy ezek a munkák milyen jelentős szerepet játszottak olyan alapvető (közel- és távol)keleti források és minták közvetítésében, mint a *Pancsatantra*, az *Ezeregyéjszaka meséi*, a *Gesta Romanorum*, a *Sándor-regény*, de sok vonatkozásban ide vehető a *Legenda aurea*, sőt a különféle *Vita sanctorum*-ok, *Speculum*-ok is tele vannak mesés keleti utalásokkal, a széphistóriákról, lovag- és kalandregényekről nem is beszélve.

2. Ennél fontosabb (legalábbis a magamfajta outsider számára), hogy – csak magunk között maradván – úgyiszlóvan nincs a magyar mese- és (történeti) mondavilágnak egyetlen olyan toposza, motívuma sem, mely ne fordulna elő ezekben az írásokban: a kolbászból font sövénytől, az üveg- vagy gyémánthegetőtől, óriásoktól, törpéktől stb. az égig érő fáig, a sárkányoktól őrzött tündérszigetig, a kutyafejű tatároktól. (Csak a csodaszarvas-mondának nem találtam megfelelőjére.) Mint kívülállónak sokszor az volt az érzésem, hogy a magyar *folklór* kutatásnak talán még volna kutatni- és találnivalója a Keletre vezető csodás-mesés utazási „beszámolókból”.

3. De még mindig nem a legfontosabbnál tartunk. Legelsőnek azt kell kiemelni, hogy eme „útleírásokban” olyan világnézet-, ideológia- és vallásformáló erők jelentkeznek, melyek akár kezdő impulzusként, akár megtermékenyítő, továbblendítő effektusként kimutatható szerepet játszanak a társadalmi és/vagy vallási mozgalmakban. De, különös módon, az egyes mozgalmak egymásnak meglehetősen ellentmondó elveket sajátítanak ki céljaik számára.

a) A legősibb emberi vágyak kifejezése a kulináris és szexuális paradicsom eszméje: az evés-ivás, dőzsölés és korlátlan testi gyönyörök világa. A legtöbb embert – köztük egyházi és világi méltóságokat – leginkább ez a társadalmi eszmény ragadta meg. Nagyon félreérténénk ennek a hedonisztikus életfilozófiának pozitívumát, ha lekicsinyelnénk azt a szerepét, melyet a metafizikum nélküli *elvilágiasodásban*, a csak evilági célok felé fordulásban játszott. A keresztény egyház ideológiájának egyik legveszélyesebb ellenfelét éppen ez a hedonisztikus materializmus, a vagyon, gazdagság, bőség, élvezetek központba állítása jelentette. Különösen a polgárság történetében volt nagy jelentősége e laicizált, evilági horizontú életfilozófiának. De az is fontos, hogy az anyagi bőség, függetlenség eszméje majd – mutatis mutandis s főleg a hedonizmus lefokozásával vagy kiiktatásával – beépül a társadalmi utópiák nagy részébe is. De bizonyos elemeinek rejtett vagy nyílt, ösztönös vagy tudatos felhasználása könnyen kimutatható az eretnek mozgalmak s a protestáns reformációk egy részében is.

b) Egy másik mozgalmi vonal és ideológia viszont az egyenlőség, a javak igazságos elosztása és a mértékletesség, tartózkodás társadalmát olvasta ki a szóban forgó útleírásokból. Ez az ideológia támasztja alá a szegénység, mértékletesség, igénytelenség, igazság elveit hirdető társadalmi és vallási mozgalmakban jelentkező, többek között a középkori társadalom arculatát szinte átformáló kolduló rendek gyakorlatát. (Cuccagnában és társaiban, pl. Hans Sachs „Schlauraffenland”-jában rendszerint elsőnek a szegényeket hívják asztalhoz: legyen részük nekik is a dőzsölésben, mert – eljött az ő órájuk.) Ez az ideológia kb. a XII. századtól válik az a) pont alatt érintett hedonisztikus életelv komoly ellenfelévé, s állította vissza ideológiájának transzcendens bázisát is

¹³ Még olyan könyvben sem, mint K. H. T. KIMKE, *Geography in the Middle Ages*. London, 1938.

c) A kettőnek – ilyen vagy olyan arányban kiválogatott – elveiből épültek fel az újkori (XVI–XIX. századi) *társadalmi utópiák*, melynek során a *Földi paradicsom*, az *Eldorádó* stb. mint társadalmilag is „novus mundus” jelentkeznek. (Ilyen lehetőségek fényében értelmezte „Amerikát” A. Vespucci is, és erről beszél az első újkori utópiák egyike, A. F. Doni: *Un mondo nuovo*, 1552.) A novus mundus életfilozófiája hol inkább a materialisztikus hedonizmus és a korlátlan szabadság felé tolódik el (mint pl. Rabelais *Thélème-i* apátsága), hol – s egyre uralkodóbb jelleggel – a munkán alapuló társadalmi-anyagi egyenlőség, vagyon-, sőt nőközösség, szabályozottság, igazságosság, osztály-nélküliség s az egyes vallások egyenértékűsége elveit akarja megvalósítani. A későbbi utópiák természetesen már *nem közvetlenül* merítenek az ó- és középkori utazásokból, de a kézzől kézre adott ősi elképzelések, vágyak lenyomata majd mindegyikükben megtalálható. (Pl. az „állam” egy óceániai szigeten van, ahol részben a természet ajándékából, részben a munkából az egyenlő mértékben élvezett anyagi bőség, jólét uralkodik stb.)

Okatootáia keresése során „Ezen gondolatok elmém környékezték”, s a felfedező út első szakaszában vallott kudarcok után elhatároztam, hogy a téves utakon szerzett tapasztalatokat (megfelelően dokumentálva) összegezem, rámutatva, hogy a távoli mesés szigetekről kapott beszámolók ismerete nélkül nem érthetjük meg *mindenestül* sem a középkori eretnek mozgalmak szellemi és filozófiai bázisát, sem a kolduló szerzetek kialakulását, sem a reformáció(ka)t, sem pedig az újabb kori társadalmi utópiákat. Demonstrációs táblául ráakadtam egy tipikusnak mondható, XVI. századi vallási és társadalmi reformerre, aki – egy kissé hibbant volta ellenére – egységes (bár meglehetősen zavaros) kozmogóniává, világnézeté, vallássá olvasztotta egybe az előbb említett három fő ideológiát, s akinek esetében konkrétan ki lehet mutatni a *középkori olvasmányok* elhatározó jelentőségét. Menocchio, a friuli tartományban élő és „apostolkodó” molnár olvasmányai között ilyenek vannak: Foresti: *Supplementum supplementi delle croniche* („világtörténet”), „Un mondo nuovo, trovato nel mar Oceano, cosi bello, et dilettevole”, „Paese di Cuccagna”, „Viaggi di sir John Mandeville” (Cataio-t is ismeri), „Fioretto della Bibbia”, de ott van a Korán és a Decamerone is.¹⁴

Szóval, tulajdonképpen örültem, hogy – egyelőre – nem találtam rá Okatootáira, hiszen *helyette* (vagy mint később adódott: *vele együtt*) egy kétségkívül egyetemesebb érdekű, társadalom- és ideológiatörténeti kis *könyv* megírására kaptam ösztönzést. Amikor aztán megtaláltam Okatootáit (l. később), egy kutatási kaland formájában akartam egyesíteni a két síkon mozgó információkat, amikor is az Okatootáia-kérdés már csak a keret szerepét töltötte (volna) be. A könyv szinopszist bemutatam az egyik kiadónak, ott lelkesen fogadták – mindaddig, amíg... ki nem derült: min (és kinek a munkáján) illik lelkesedni, mit (kinek az eredményeit) kell korszerűnek és közérdekűnek tartani, és mit (kit) nem... Kivettem hát a szinopsziszból a téves utak szolgáltatott s szerintem az itt közöltnél fontosabb – ezúttal csontvázassíva és zárójelbe börtönzött – eredményeket, és folytattam azzal, ami alább következik.

Ez hát Okatootáia!

Persze, a közben fontosabbá váló anyag olvasása során fél szemmel lecsapásra készen figyeltem: nem kerül-e elő valami olyan földrajzi név, ami megadja a megoldást, vagy legalább hozzásegít. A korábbiakban emlegetett olvasmányok meggyőztek arról, hogy a hazai szépirodalom nem vezet nyomra, sokkal inkább az előző háromnegyed században sűrűn emlegetett, kivonatolt, lefordított *valóságos* utazások. Ilyenekkel gyakran szolgált pl. Sándor István: *Sokféle c. „folyóiratának”* több darabja (az 1790-es években), a *Hasznos Mulatságok* (1825-től), különösen annak „Utazások és utazási literatura” c. rovata, aztán Orosz József *Fillértár-a* (1834–1836), Vajda Péter *Garasos Tár-a* (1834) stb. Az eredmény – változatlanul semmivel sem biztató. (Persze lehet, hogy Okatootáia – később ismertető – *más néven* előfordul, de az az egész anyag újbóli átvizsgálását kívánná, és voltaképpen fölösleges is.)

¹⁴ Carlo GINZBURG, *Il formaggio e i vermi. Il cosmo di un mugnaio del '500*. Torino, 1976.

Valami azonban mégis szinte kényszerített egy eléggé lehatárolt kutatási körpályára. Akkor történt ez, amikor két helyen is olvastam a híres utazó James Cook kapitánynak óceániai utazásáról. Először Benkő Ferenc (nagyenyedi „Hist. Nat. és Geograf. Professor”) „Parnassusi időtöltés” c. ismeretterjesztő kiadványának 1793-ban írt és 1796-ban Kolozsvárt megjelent „Negyedik darabja”-ban, ahol *Otahairól* és Cook kapitány utazásairól esik szó. Másodszor a Kis János szerkesztette „Nevezetes Utazások Tárháza” hozzáférhető darabjainak olvasása közben, amikor kezembe került a „COOKNAK ama híres anglus HAJÓS-KAPITÁNYNAK a Föld körüli utazása, melyet Banks és Solander Tudósok társaságában tett 1768–1771. esztendőkbén. Németből fordította Horváth 'Sigmund Csengi ev. Pred... Pesten 1810”. Az előbbiben ilyesmi olvasható: Tahiti lakosai szigetcsoportjukat Cook nevéről KOOKIANAK nevezték el, van *Taiya* név (ehhez hasonló máshol is), sőt egy tolmács neve O TAKAI TUPIA, a Horváth Zsigmond-féle fordítás legsugallóbb neve a sokszor előkerülő *Tootahah*. Még hasznosabb jelzés volt számomra, hogy Benkő forrásai közt emleget egy *Reisebeschreibung* (?) c. sorozatot (Troppau 1785) és „Forster Úr írásait” mint Cook óceániai utazásait, illetve az arról készült úti beszámolókat tartalmazó műveket. Elsőül a könnyebben azonosítható „Forster Úr írásai”-nak jártam utána. Az eredeti angol nyelvű útleírásnak (A Voyage round the World in His Britannic Majesty's Sloop, Resolution, commanded by Capt. James Cook, during the Years 1772, 3, 4 and 5. By George Forster, F. R. S. In two volumes, London, 1777) 1965–1968-ban publikált, rendkívül gondos, jegyzetes, magyarázatos modern kiadásából¹⁵ kiderül, két Forster (apa és fiú) is részt vett Cook utazásain, az apa elsősorban tudományos céllal. Mivel pedig a fiú közel állt a német forradalmi mozgalmakhoz, könnyen megmagyarázható lett (volna), hogyan került a könyv Petőfi kezébe. Engem viszont megerősített abban a hitemben, hogy jó nyomon vagyok, amikor immár ömlesztve kerültek elő ilyen nevek: O-Taha, Ote-tai, sőt *O-Takeitee*, Ko-Toheetai (és ha elébe O-t teszek: „O'Ko-Toheetai”). Erről a szókezdő Koról *alatt ez olvasható (408. o.): „Ko ist hier [a Barátság-, ill. Tonga-szigeteken] und auf Neu-Seeland der Artikel mit dem Tahitischen O oder E übereinstimmt” (erre vonatkozólag l. alább)... Az már kétségtelenné vált számomra, hogy Petőfi valamelyik Cook-utazásról szóló könyvből vette *Okatootáia* nevét. De melyikből, per deos immortales, ha még Forster részletes, aprólékos, precíz könyve sem említi egy vitathatatlanul azonosítható néven?

Hát ha „Forster úr” nem segít, próbáljuk meg a „Reisebeschreibung”-gal... Egyre erősebb lett bennem a bizonyosság, hogy *Petőfivel kapcsolatban* valahol olvastam ilyesféle könyvről. Végül is visszatértem a byroni elvhez: „My way is to begin with the beginning” (Don Juan), azaz kezdjük Petőfi ismert olvasmányainak az elején. Dienes András könyve, *A fiatal Petőfi*¹⁶ ezúttal sem hagyott cserben. Aszódra érve, az itt olvasott könyvek szerzői között olvasható Joachim Heinrich Campe, a híres XVIII. századi (de máig élő) ifjúsági író neve. Ráadásul ezzel a kommentárral: 1837 telén – tavaszán Petőfi „német eredetiben 'falja' Campét, a kor Jules Verne-jét, a joggal népszerűrousseau-ista, érzelmes ifjúsági író útikönyv sorozatát” (i. m. 216). A laphoz tartozó jegyzet erre a műre utal: *Reisebeschreibungen*. I–XII. Wien, 1912. Dienes még azt is kideríti: Petőfi „a tizenkét-kötetes munkából sokat olvas végig... a negyedik kötet, ... a hetediket, április 2-án a tizenkettediket, április 9-én az ötödiket” (uo.).¹⁷

De szólnak-e a Campe-kötetek Cook utazásairól? Szólnak, két-három alkalommal is (a 3. kötet végén több felfedező útvonalát is feltüntető térkép is van). Ezekben újra találkozunk G. Forster személy- és helynévanyagának egy részével is: *Tootahah* és *Tayo*, *Otaha*, *Otahahette*. Sőt a (Dienes szerint nem olvasott) V. kötet teljes egészében „Cook kapitány, Banks és Solander tudósok 1768–1771-i” utazásának van szentelve... Ám *Okatootáia sehol!*... *Helyesebben: nincs abban a 8 (!) kötetben, amely nagyobb könyvtárainkban megtalálható. Hogy a 8 kötet nem kellő alap a végső ítélet kimondására, arra akkor eszméltem rá, amikor rájöttem, hogy Cook három utazást tett a Csendes-*

¹⁵ *Georg Forsters Werke*... Dr. Johann Reinhold Forster's und seines Sohnes Georg Forster's Reise um die Welt auf Kosten der Großbritannischen Regierung zu Erweiterung der Naturkenntnis unternommen und während den Jahren 1772 bis 1775 an dem von Capitain J. Cook commandierten Schiffe the Resolution ausgeführt. I–II. Berlin 1965–1966, 1968.

¹⁶ DIENES András, *A fiatal Petőfi*. (A költő származása és életútja 1838 nyaráig.) Bp. 1968.

¹⁷ A könyv pontos címe egyébként: *Sammlung interessanter und durchgängig zweckmässig abgefasster Reisebeschreibungen für die Jugend von J. H. Campe*. H. n. Az első 8 kötet 1786–1790.

óceánon, az átnézett kötetekben (s az előzetes fordításokban is) csak az *első két* utazásról számolnak be.¹⁸ A bizonyosság kedvéért elkezdtem olyan Cook-útleírások után kutatni, melyek tartalmazzák a harmadik utazást is. Az első egy francia fordítás volt, meglehetősen hosszú, de legalább informatív címmel: *Troisième Voyage de Cook ou Voyage à l'Océan Pacifique ordonné par le Roi d'Angleterre pour faire des découvertes dans l'Hémisphère Nord . . . Exécuté sous la direction des Capitaines Cook, Clerk et Gore sur les Vaisseaux la Résolution et la Découverte en 1776, 1777, 1778, 1779 et 1780. Ouvrage enrichi des Cartes et des Plans, d'après les relèvements pris par le Lieutenant Henry Roberts . . .* par M. Webber. Traduit de l'Anglois par M. D. [Déméunier] A. Paris MDCCLXXXV. (Ugyanakkor megjelent a könyv kisebb formátumban, 9 kötetben, de rajzok, térképek stb. nélkül.)

A több kötetes – s minden kötetben belül több „könyvet” tartalmazó – munkát az I. kötet 2. könyvétől (idő szerint 1777. március 30-tól) kezdtem lapozgatni, el-elidőzve az Okatootaiát idéző neveknél (Kobakoveretoea, Konoekoomema, Tootooela, Kotooboo, Katooa stb.) Mint később kiderült, megbocsáthatatlan sietséggel futottam át a március végén–április elején felfedezett furcsa és *több nevű*, jelentéktelen szigetcskéken . . . Átjutottam a III. kötetben is, s egyre csüggedtebben s fáradtabban a IV. kötet első 200 lapján is, amikor . . . a IV. kötet 199. lapján a szemem a következő passzuson akadott meg: a Társaság-szigetektől eléggé északra egy kis szigeten, ahol (magyarul idézve) „A sziget különféle részein volt egy kevés fa. Anderson úr hírt adott nekünk olyan két kis fácskáról s két-három kisebb növényről, amelyet már láttunk Palmerston szigetén és Otakootaián” (!). Az említett szigetre 1777. december 28-án szálltak ki, ott megpihentek, s bár már 1778 januárjában vannak, ott ünneplik meg a karácsonyt, és „e földnek a Karácsony sziget nevet adtam”.

Szinte már türelmem fogytán, a „Heuréka!” boldog érzésével tettem a könyvet le: *Otakootaia* nem lehet más, mint Petőfi *Okatootaiá*-ja. (Nem is a *ta x ka* metatézisen kell csodálkoznunk, hanem azon, hogy a költő tíz év múltán is emlékezetébe tudta idézni ezt a – nyilván furcsaságával figyelmét megragadó – névformát.) . . . Akkor, ott arra már nem volt erőm, hogy előlről kezdjem – figyelmesebben – olvasni a sok kötetet, különben is nem tartottam sürgősnek. Egyrészt úgy gondoltam: hát persze, hogy is találtam volna meg *Okatootaiát* a különféle lexikonokban, némenklatúrákban, térképeken, amikor *Otakootaiát* kell keresnem. Másrészt az is bizonyos, hogy valahol a Palmerston-sziget körül van. E szigetre rövidesen rá is találtam (lexikonokban, a térképen is): kiderült, hogy a ma Cook-szigetek néven ismert szigetcsoport tagja, Tahititől nyugatra, alig valamivel az Egyenlítő fölött. Most már nem kell mást tennem, mint e környéket a térképről kinagyítani, ott kell lennie valahol a közelben *Otakootaiának* – és persze ott kell lennie a részletes óceániai némenklatúrákban is.

Kutatásaim során talán még nem ért nagyobb csalódás, mint amikor *Otakootaiának* nem volt hírehamva sem – a térképen sem, a némenklatúrákban sem. De hiszen a francia „*Troisième voyage . . .*” tud róla, mégpedig egy angol útleírás alapján! Lássuk hát az eredeti, a hiteles szöveget: elővettem Cook kapitány naplójának a harmadik útjáról (illetve annak 1779. január 17-ig tartó szakaszáról) beszámoló (modern kiadású) kötetét: *The Journal of Captain James Cook on his Voyage of Discovery*. Edited from the original manuscript by J. C. Beaglehole . . . III. *The Voyage of the Resolution and Discovery 1776–1778*. Vol 1–4. Part two. Cambridge, 1967.¹⁹ Most már nem sietve: sorról sorra olvastam a könyvet. Természetesen legárgusabb szemmel ott követtem a két hajó útját, amikor 1777. március 29-én (Új-Zélandról) indulva a (mai) Cook-szigetek közt hajóztak, kikötve azok egyikén-másikán vízért, élelmiszer- és takarmány-utánpótlásért. (A hajókon tejlő állatok és lovak is voltak.) E napló ma

¹⁸ Ehhez tudni kell, hogy Cook csak a második utazása történetét írta meg (1777-ben jelent meg), az elsőt Hawkesworth, a harmadikat (Cook naplójának felhasználásával) James King 3 kötetben, ez 1784-ben jelent meg. Az első – szinte felsorolhatatlan – Cook utazásait tárgyaló könyvek általában is csak az első két utazást tárgyalják, ebben osztozik G. Forster is –, mivel ő és apja csak ezen a két utazáson vett részt.

¹⁹ Cook kapitány legfontosabb feladata nem földrajzi felfedezések, tudományos eredmények elérése volt, hanem a Magellán-szoros és Afrika megkerülését kiküszöbölő *északnyugati átjáró* megtalálása a Bering-szorostól kiindulva. Kamcsatka környékére többször is eljutott, fontos felfedezéseket tett, de a korán befagyott tenger miatt mindannyiszor vissza kellett fordulnia. (A valóban létező átjárón először 1903–1905 között Amundsennek sikerült áthaladnia.)

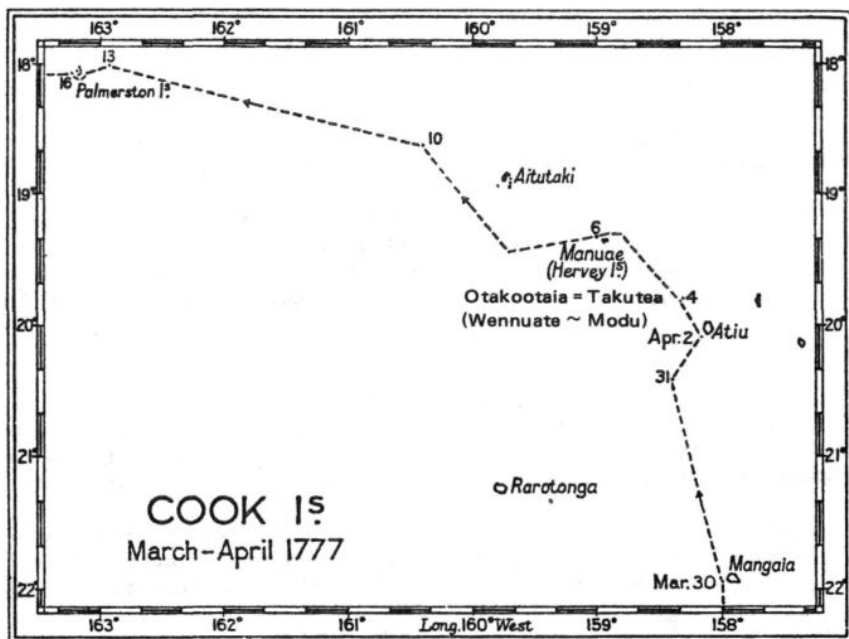
is érdekes olvasmány. Mondanom sem kell, hogy Cook naplója – noha olykor egy-egy sziget többféle nevét is megemlíti – nem tud sem *Otakootaiáról*, sem *Okatootájáról*.²⁰ Az I. 82. lapján adott térkép sem! (L. az 1. sz. térképet. Hogy más néven rajta van, az most nem lényeges. – A kézírással bejegyzés az én pótlásom.)

Nem szól a szigetről akkor sem, amikor 1777. április 4-én, pénteken – rövidesen kiderül: mért éppen ezt a napot említtem – arról ír (II. kötet, 1. rész 83–84. o.), hogy Mangaia (Manasia) szigetet elhagyva, április 3-án *Atiu* szigetéhez érkeznek, mely a szigetlakók nyelvén *Wautieu*. Nem térhetek ki arra, hogy a sziget lakói milyen szíves – túlságosan is szíves – fogadtatásban részesítik a két hajó személyzetét –, csak éppen a sziget belsejébe nem engedik be őket. Ezért aztán Cookék *április 4-én* hajnalban továbbállnak, s rövidesen megállapodtak egy kis sziget előtt, melyet északnyugatra már április 1-én megpillantottak. A *Wautieu*-sziget lakosai (Cook szerint) *Wennuaete* néven ismerik (ami 'kis sziget'-et jelent).²¹ Egy térkép szerint: „It's formal name is *Takutea*”, az I. 83. szerint is azt a kis szigetet, mely április 4-én reggel „was seen right ahead”, ott *Takutea*-nak nevezik. Nekem még erre sem esett le a húszfilléres... Cook szerint a szigetcské „lays NW [Nord-West] 3 or 4 leagues from Waitieu and in the Latitude of 19° 15', Longitude 201° 37’”.²² A továbbiakban Cook elmondja, hogy úgy 10 óra tájban Gore tisztelet két csónakkal kiküldi a szigetre, hogy valami takarmányt szerezzenek be. Emberi életnek nyoma se látszott. A kiküldött emberek délután térnek vissza némi fűvel, egyfajta pálma ágaival (ez volt olyan lédús, hogy az állatok szívesen fogyasztották, erre emlékezett vissza Cook a Karácsony-szigeten), némi kókuszdióval („there being hardly any other on it”). A sziget kb. 4 mérföld kerületű, „nagyon alacsony sziklapadok veszik körül”. Hozzáteszi még: „A szigetet olykor ember is felkeresi (bizonyára halászok), Mr. Gore talált néhány üres kunyhót. (3. jegyz.): „A sziget nem volt mindig lakatlan, az *Atiu*-iak ma is át-átrándulnak leszedni a kókuszdiót”. – Mindez Cook naplójában – aki *nem szállt ki a szigetre* – két lapot foglal el (88–89), utána: „As soon as the boats were hoisted in I made saile again to the North” a Hervey- (Manuae-) szigetek felé, ahová 6-án reggel értek el... Ahogy Cook kapitány, én se vettem észre, hogy *Otakootaia* szigetén jártak 1777. április 4-én.²³ (Lásd az útvonal térképet.)

82]

Resolution AND Discovery

[April

De senki se tudta? A hatalmas munka nemcsak Cook naplóját tartalmazza, hanem a két hajó személyzete több tagjának feljegyzéseit is (a már emlegetett R. Anderson, James King, Ch. Clerk, az orosz származású hajóorvos, David Semewell stb.: „Supplements to Cook's Journal”, I. 493–718.). Köztük Kingnek, a Cook után következő legmagasabb rangú tisztnek, Cook naplója folytatójának és kiadójának naplója a legjobban vezetett. King naplója – s a többié is – *tartalmilag* tökéletesen egyezik a Cookéval (esetleg a sziget földrajzi helyzetének meghatározásában, kiterjedésében vannak – lényegtelen – eltérések), de sokkal több tudományos, etnográfiai, etnológiai, vallási, nyelvészeti stb. megfigyelést tartalmaz. Ő is beszámol az Atiu (a bennszülöttek nyelvén szerinte: Waitiu – Wateoo)-szigeti „vendégmarasztalásról”, az észak felé fordulásról, a kis szigetre tett félnapos kirándulásról. Megemlékezik az elhagyott kunyhókról is, s úgy véli: ezeket felégették, lakóit megölték. Leírja a szigetcske flóráját és szegényes faunáját, elmondja a fű- és más takarmánygyűjtés történetét stb. *S megvan végre a keresett név is*; a sziget „is called by the natives of that place 'Otakoo, taia' ” ismertebb neve (I. 91/2) *Takutea* . . . (Más naplókban is előkerül az *Otakootaia* név, I. 843, 845, 1019. o., uo. a *Modu* is, de a térképen – I. 82 – csak *Takutea* szerepel.) King szerint a *Takutea* nevet (a *Wenuate*, illetve *Modu* helyett) az időnként – valószínűleg halottaik elégetésére a szigeten kikötő – szomszéd népek adták neki . . . Persze hogy nem ismeri a földrajztudomány s különösen nem *Otakootaia* írásformában . . . Egyben meglelt a magyarázata annak is: miért nem találtam rá a névre sok más, Cook kapitány utazásaival (akár a harmadikkal is) foglalkozó könyvben. Azért, mert a Cook-napló nem tartalmazza a *Takutea* ~ *Otakootaia* azonosítást! A kis, lakatlan korallszigetnek (víz nincs rajta!) három neve is van hát . . . De csak *leírva*, mert *Takutea* nem más, mint – angol helyesírás szerint – *(O)takootaia* (oo = u, hangsúlyos ai = e, vö.: may: me). De hogy kerül a név elé az O? Ennek magyarázatát a Cook-napló egyik jegyzetében (I. 88/3) találjuk. Egy sziget neve a bennszülöttek nyelvén *Owha-wa-ruah*: megjegyzik, hogy Cook egyszerűen a maga írásmódja szerint „csipkedte fel” a szigetek régebbi nevét, az idézetet Gill (a misszionárius a hajón) így olvassa: *A'ua'u*. Ennél is fontosabb, hogy a szókezdő O az alanyeset jele! Ez az O az egyes útleírások (és fordítók) között sokáig vita tárgya. Látuk, hogy Forster szerint – a *Ko* és *E* társaságában – *névelő*féle, ugyanígy a „Troisième voyage . . .” is előbb (X. 1.) úgy látja, hogy az *O-Ta'i'ti* formában „l'O est l'article”. Később a Forster-kiadás a kérdésről így ír: „O wird heute nicht für einen Artikel, sondern für einen das folgende Wort hervorhebende Partikel angesehen” (202. o. - jegyz.). s emlékeztet rá, hogy Forster ezt az O-t általában vagy elhagyta, vagy kötőjellel kapcsolta a szóhoz (244.). Később a „Troisième voyage . . .” is véleményt változtat: bár Cook és társai is úgy vélték, „que l'O & l'E, qui commencent la plupart des noms . . . font l'article, que les langues orientales mettent devant la plus grande partie de leurs substantifs” (301–303), tehát Bougainville járt el helyesen, aki O nélkül írja *O-Tahiti* nevét.

Tulajdonképpen ezzel célba is érkeztem. Bizonyos, hogy *Petőfi erre a szigetre névre emlékezett vissza 1847 végén* . . . Hátra volt azonban még egy kérdés: hogyan jutott el Petőfihez ez a név? Az bizonyosra vehető, hogy sem az angol, sem a francia nyelvű útleírásokat nem olvasta. A hiányos Campe-féle „Reisebeschreibungen”-re se mutathattam rá *mint vitathatatlan lelőhelyre*. Már éppen a könyvtári kölcsönzést forgattam eszemben, amikor a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban szemembe ötlött egy ilyen című útleírás-sorozat: Sammlung der besten Reisebeschreibungen. 17–18. Band. Brünn 1787. Dritte und letzte Reise um die Welt des Lieutenants J. Cook Befehlshaber der königlichen Korvette the Revolution, in den Jahren 1776 bis 1778. Megtekintve a két kötetet, kétségtelenné vált, hogy ez volt a mintája a Campe-féle útleírásnak: szöveg, beosztás, még a tipográfia is azonos. Ezúttal nem kellett sokat keresgélnem, a 17. k. 135. lapján az egyik fejezetcím ez: „Fahrt von Neu-Seeland über Manglea

²⁰ Megjegyzendő, hogy a szerkesztők Cook naplóját kiegészítik, illetve helyesbítik a két hajó több más utasának feljegyzéseivel.

²¹ A 88. o. 1. jegyzete szerint: *Whenua iti* ('kis sziget'), de van *Modu* neve is (*motu* = sziget), e néven emlegeti R. Anderson ágyúmester is (II. 1009).

²² Akkor a hosszúságot Greenwich-től keletre kiindulva egyvégében számolták, a Cook adata ma úgy Ny 159°23'-nek felel meg.

²³ Hasonlóképpen nem tud róla a Cook tragikus halála (1779. febr. 14.) után megjelent – itt felsorolhatatlan számú – s Cook utolsó útját tárgyaló könyv, sőt a vele utazó Robert Anderson ágyúmester naplója sem – noha *más néven* részletesen ír a szigetcskékről (i. m. II. 1009).

[Mangia], Wateoo [Atiu] Wenooatte [Wenuate] oder *Otakootaia*, die Insel Hervey . . . und die Insel Palmerston [!] nach dem freundschaftlichen Inseln." Tulajdonképpen ennyi is elég lett volna, de a szövegben is követtem az utat addig, amíg [17. k. 135.] feltűnik Wateoo [Atiu] s innen (ápr. 4-én) 3–4 mérföldre egy kis sziget, amely „Otakootaia genannt wird, auch Wenooa-ette, d. i. kleine Insel” stb. . . Az már csak vezeklésnek számított, hogy utólag ellenőriztem a „Troisième voyage . . .” megfelelő helyét. Bizony minden az eddigieket erősítette meg. Olvashatjuk (I. k. 2. könyv 255–262. o.) „Mangya ou Mangeea”, majd Wateoo felfedezését, s máris ott találjuk magunkat 1777. ápr. 4-én (szerinte reggel 4 órakor) egy sziget mellett: „elle est appelée *Otakootaia*: les Insulaires nous en parlèrent quelque fois sous le nom de Wenooa-ette; ce qui signifie petit île”, és így tovább. Majdnem szóról szóra közli a szigetcskéről korábban megismert információkat, de különös, hogy ez a könyv az *Otakootaia* nevet tartja az általánosan elfogadottnak. Nyilván nem Cook napiója volt a forrása, az ugyanis a Karácsony-szigetnél (1778. jan.) nem utal sem Okatootaíára, sem a Palmerston-szigetre, sőt nincs meg nála (mint láttuk) a Takutea = Okatootaia azonosítás sem, ellenben úgy tudja, hogy Waitieu (Atiu) népe Okatootaíát Wennuaete ~ Whenua(ti) ('kis sziget') néven ismeri (Journal . . . I. 80/2. jegyz., 87, 88/1. jegyz.). – A mellékelt térképen Mangia és Atiu után, a Hervey-sziget felé vezető útvonalon *kellene* lennie, de hol van az a részletes térkép, mely még őt is feltüntetné?

Egy kis irodalomtörténeti közlemény

Amit ugyanis eddig – zárójelen kívül – mondtam, talán sokkal inkább illenék egy földrajzi szaklapba. Szeretnék hát (Nyerges András példáját is követve) némi, sajátosan irodalom- és Petőfi-történeti megjegyzést fűzni az *Okatootaia* c. költeményhez. Az az irodalomtörténetben eddig is nyilvánvaló volt, hogy „Okatootaia”, az Ausztr(ál)ia és Kína közt fekvő, feudális, elmaradott műveltségű ország valójában: Magyarország. Pándi Pál figyelemre méltó észrevételeket tesz a tekintetben is: hogyan s miért válik a *civilizáció* ügye a vers leghangsúlyosabb elemévé.²⁴ Sem Horváth János, sem Pándi Pál, sem Nyerges András nem tér ki azonban arra: milyen szemléleti zavarok támadnak *Ausztráliának Ausztriává* való metamorfózisával. Nagyon valószínű, hogy az első fogalmazásban „Kína” és „Ausztrália” csak elvont (de könnyen „honosítható”) jelképei voltak a távol-keleti civilizálatlanságnak – bár, mint a mellékelt térképrészlet mutatja: sem Kína, sem Ausztrália nem szomszédja Okatootaíának –, de jelkép lehet mindkettő abban az értelemben, ahogy a Pesti Hírlap írja 1847. március 7-én („Külföldi rovat”): „Az ázsiaiak nem lévén képesek előrelátásra és mérsékletre, mi az európai népek erejét alkotja, idegenek lévén minden társadalmi organizatio eszméjétől, s a jog és igazság szava iránt természetüknél fogva siketek és érzéketlenek lévén, nem alkalmasok birodalomalkotásra.” Amikor azonban Ausztráliából Ausztria lett (nyilván 1848-ban, a sajtó alá rendezés munkálatai során), a két „szomszéd” nagyon eltérő színvonalra került, ráadásul Kína nem Ausztráliával szemben kapott ellentéző szerepet, hanem Okatootaíával („... már Kína is kezd / Mendégni csendesen . . .”) . . . Esetleg arról lehet *talán* szó, hogy amikor Ausztrália távoli elvontságából Ausztriává konkretizálódott, Kína is közelebbi s konkrétabb „szomszéd” lett, pl. Törökország vagy a cári Oroszország. De ez csak feltevés, a továbbiakban ugyanis nem esik szó sem Kínáról, sem Ausztr(ál)iáról. Vagyis az az indítás, mely a barbárság, zsarnokság, alkotmánytalanság jelképes triójába zárja be Okatootaíát, elvesztvén vagy átkeresztelvén szomszédjait, egy elszigetelt, vonatkozási pont nélküli országra szűkül.

E beszűkülésben különösen zavaró Kína szerepe. Említettük már Horváth János utalását, a „Chinával való példálózó csúfolódás”-ra. Ez igaz is, de egyrészt „China” – a civilizáció terén – főléje kerül Okatootaíának, másrészt hasonlító, ellentézőző, vonatkoztató funkciója füstté válik. A csúfolódásokban – melyeknek, ismétlem, az *Okatootaia*ra való hatása alig igazolható – Kínának Magyarországgal való *azonosítása*, illetve Magyarországnak Kínával való *helyettesítése* a „csúfolódás” bázisa. A Honderű már 1845-ben (I. 44. „Társaséleti szemle”) „a pekingi chineserek”-nek tulajdonítja, hogy „nem mozognak ugyan, de mégis mozogni próbálnak . . . Választójog, sérelem s más effélérel

²⁴ PÁNDI Pál, „Kísértetjárás” Magyarországon. I–II. Bp. 1972. I. 431–432 és 558–559/48–52. jegyzet.

beszélnek. Legalább tehát már beszélnek; ez is jobb az alvásnál, ámbar nincs tőle mit tartani, mert hiszen mások már 800 éve beszélnek untalan, s azért marad minden csak – üres beszéd.” Ilyen „magyar” Kínával és „magyar” kínaiakkal találkozunk az Életképek 1846-i évfolyamában is. Egy lopással vádolt és börtönbe vetett, s ott kis híján öngyilkos lett cselédlánya esete kapcsán a „Mi hír Budán?” rovat (I. 671) szerint: „A 'pesti hírlap' újdonság-írója azt állítja, hogy ez Pekingben történt...” Egy másik „Mi hír Budán?” a temetési kultúra szegényességét kifogásolva arról ír, „mily rendetlenül szokott ott *Chindában* (*Soroksár*-nak keletészaki részén) a temetési véghez menni”... „Bizony csak messze van China Pesttől: mily iszonyú lármát ütnének, ha ilyesmi nálunk történék?” (II. 28.–júl. 4.) Talán Torday Elek *chínai* „sectája” tartalmazza a legtöbb politikai adaptációt: ez a „secta” „a stabilizmus [= konzervativizmus] odúiban szüntelen a maradást [!] huhogja... Ezen secta egy társadalmi köpüből kirajzott herecsapat...” (Élk 1846. I. 668. – máj. 23.) Máskor viszont (vö. Élk 1847. I. 59. – jan. 9.) a „Mi hír Budán?” számára a kínai = német, illetve elmaradt, korrupt.

Vagyis: egyrészt Petőfi nem a hírlapok példálózó csúfolódásaiban szereplő „Chinát” tette meg az egyik szomszédnak, másrészt sokszor nem jól üt ki Ausztriát illetően Ausztráliának rá való vonatkoztatását. Sokszor persze ül a névmódosítás. Egész konkrétan megállapítható pl. a hírlapi „példálózásnak” olyan eseteiben, mint amikor az Életképek „Darázsok” c. kritikai-szatirikus rovata az 1847. I. 1. szám-ban (27. o.) beszámol arról, hogy a Gegenwart c. lap egyik beszélyében – melynek színtere a „schönes Ungarland” – „nagy szerepet játszik az *akasztófa*, mely, a beszélyíró állítása szerint, majdnem mindenütt látható az országban”. De még így is kevés arra, hogy „minden akasztófára valót föl lehetne függeszteni”. Egyébként – teszi hozzá a rovat – a Gegenwart is „azon jó lelkű sógorlapok” közé tartozik, „melyek ellenséges indulattal viseltetnek nemzeti haladásunk [!] iránt”. És ugyanott később (1795. o.) gúnyolódik a rovat a nálunk meggazdagodott, *meghájasodott* németekkel... Ugyanakkor viszont számomra érthetlenné válik a vers, ha a civilizátlanság bélyegét Ausztriára sűti, sőt az sem velős vád, hogy Ausztria állná útját, nehogy a civilizáció „belopózhassék” Okatootáiba, azaz Magyarországra. Hozzájárul a vers félreérthetőségéhez a 3. és 4. versszak „ő” névmása: szigorúan logikusan nézve, ez *Ausztr(ál)ia*, noha az a petőfies „dicséret”, hogy „magát e gonoszról [= a civilizációtól] nem Hagyja elcsábítania”, majd: „noha már Kína is kezd haladni, *Ő* még most is, mint a szikla / Áll erősen egy helyen”, kétségkívül Okatootáit illeti. Ne felejtjük: „A dicső Ausztr(ál)ia!” sortól kezdve nem került új alany a mondatokba... De ezt a félreérthetőséget Petőfi a későbbiekben korrigálja, akkor az „ő” és az „itt” mindig „Okatootáit” jelenti.

Mindezzel csak azt akarom mondani, hogy az *Okatootáia* nem az egységes és következetes szerkezetű vers, melyről Nyerges András szerint – elejétől végig – egy „megkeseredett, ironikus 'otahajta'... szól hozzánk, látszólag minden célzásával arról kíván beszélni, hogy (az) a sziget, amelyen él, tökéletes, ő pedig elégedett és hálás” (i. h. 489). Nemcsak Kína kiiktatása bontja meg az egyensúlyt, a *viszonyulás formája* is zavart keltő. Előbb a *költő a maga nevében* beszél Okatootáiról (*én – ő viszonyban*), majd *ironikus-szatirikus azonosulással* (a Nyerges emlegette módon) beszél – bár a *költő különállása* sohasem tűnik el egészen, soha nem egy „otahajta” beszél. Legfeljebb úgy, ahogy Pándi mondja (i. m. II. 196): „... a nemzeten belülről, de a nemzetkiszajátítók rétegén kívülről”.

Mindezek ellenére az *Okatootáia* megkülönböztetett figyelmet érdemel az 1847 őszi Petőfi-alkotások (és publikációk) között. Nem is azzal, hogy a kulturális, civilizatorikus haladás eszméje (a közvetlenebb társadalmi-politikai harc hangjának elhalványodásával) reprezentatív jelleggel érvényesül a költeményben. Ez világosan az 1847. okt.–dec. közti szakaszhoz kötné az Okatootáit. Más ok miatt különleges versünk megjelenése ebben az élet- és művészi szakaszban. Nemigen szokták emlegetni – pedig vitathatatlan –, hogy a *Beszél a fákkal a bús őszi szél*... ellentéteinek csodálatos harmóniája óta Petőfiben – bevallottan vagy bevallatlanul – egy konfliktus játszódik le a *magánember* (sőt kispolgár) érthető ad hoc életérzése és a *közéleti ember*, a *forradalmár* elkötelezettsége között. A szerelmi beteljesülés, a lányért vívott *társadalmi* győztes harc után mindenki más esetében magától értetődőnek tartanánk a néhány hetes-hónapos „kikapcsolódást”, a félrevonulást a közélettől, az országos ügyektől, sőt a levegőben már érezhető „kemény szelek”-től is. Petőfi esetében azonban nem akarjuk tudomásul venni, hogy ő is csak ember, éppen fiatal házас, s talán némi megütközéssel látjuk: milyen kevés meggyőző erővel erősítgeti (maga előtt is), hogy nem vett rajta erőt a kispolgárság, hogy a családi boldogság, a boldog fáradtság (az a boldog fáradtság, mely a *Beszél a fákkal*...-ban csak az *egyik* szólam volt, itt – egyetlen szólam lesz) – nem zárja ki a költői tevékenységet (*Főlölsleges aggalom*), hogy a „honfi-aggalom” elhárítása csak átmeneti, s továbbra is a haza áll gondolatvilága központjában (*Elér-*

tem, amit ember érhet el . . .). Még erősebben – s még kevesebb meggyőző erővel – tiltakozik a kispolgárosodás ellen, s bizonykodik a régi Petőfi folytonossága mellett *A haraghoz*-ban. A Moore-fordításban (*Oh ne bántsá a költőt . . .*) is a költőnek a közéletből való kivonulását (illetve a bajok orvoslására szolgáló kevés lehetőséget) védi-magyarázza. És azt is elég explicit módon kimondja, hogy a haza jövője miatti aggodalmat elnyeli a végtelen boldogság tengere (*Csendes tenger rónaságán . . .*). Olykor-olykor ugyan úgy látszik: kilép a privát szférából – ám azokat a jelenségeket, melyeket a felébredés indokál felhoz, elég nehéz konkretizálni, az azonban alig vitatható, hogy elsősorban *nemzeti és nem társadalmi* gondok riasztják fel (kivéve azokat a helyeket, melyek Bécs gazdasági kizsákmányolását, gyarmatosítását emlegetik). Az olyan sorokat pedig, mint pl. hogy „Szántanak szomszédid, / S a magokéhoz oda- / Szántják földed szélit”, én nem tudnám hitelesen értelmezni (*Meddig alszol még, hazám?*).

Úgy látszik, legmesszebb távolodik el a privát idilltől *kifelé, elfelé* a (nem publikált) *Pató Pál* úrban és *A táblabíró*nak ekkor között (legszelidebb) részleteiben, ám még ekkor is meglehetősen a (mindig elkerülhetetlenül *szubjektív*) humor világán belül van, s legfeljebb az individuumból a nemzeti nemzeti zsáner-karakterének perspektívájáig jut el, valódi lázadásnak, felháborodásnak, változtató szándéknak alig lehet nyomára is akadni. Ahogy szintén nehéz lenne ilyesmit kimutatni az egész korszak biológiai, lírai, gondolati, etikai spektrumát remekműűen összefoglaló (s szintén nem publikált) *Bolond Istók*-ban. Más tekintetben is szívesen elhessegeti a problémákat (*Amióta én megházasodtam . . .*), kivonul a cselekvő világból (*Csendes élet*). Ha a társadalmi-politikai kérdések felvetése mégis elkerülhetetlen (mint pl. a *Kazinczy Gábor*hoz esetében), sokkal több a költeményben a „te” és a „mi”, mint az „én”, ugyanakkor az „ellenség” fogalma elég ködös.

Gyakran foglalkoztatja a költő helyzete, feladata, de inkább *defenzív* álláspontból, s immár nem *A XIX. század költőinek* egyetemes, nemzetek feletti távlatú társadalmi-politikai feladatait mutatja fel, inkább csak a nemzet körében marad, s olyasmit hirdet a költő fő érdeméért, mint a nyelv megmentését (*A magyar politikusokhoz*). Czákó Zsigmond tragédiájából csak a chattertonista módon látott *magányos költő* sorstragédiáját tudja kiolvasni (*Czákó temetésén*).

A mostani időszak központi problémái közé tartozik például az „egykor és most” tartalmú összevetés, és ezzel kapcsolatban a révbe érés diadalma (*Egykor és most! Az volt a nagy munka . . . Hintón és gyalog, Nézek, nézek kifelé . . .*), aztán a világ boldog beszűkítése a valóságra, a költői (álom-, ábránd-, vágy-) szféra ellenében a boldogságra, a házasságra, aminek remek jelképe az: miként lett a hajdani csavargásból – séta (*Ez már aztán az élet!*). Sőt az *Őszi éj* már-már kendőzetlen állásfoglalás a „kutyák” mellett a „farkasok” ellenében. A központi problémákhoz tartoznak a (sokszor remekbe sikerült) elégikus-filozófáló, érzelmileg dús, merengő-gondolati költemények (*Az ember. Bölcselkedés és bölcsesség, Még alig volt reggel . . . Szép napkeletnek . . .*, köztük a világhíres *Szeptember végén*). E gondolati, filozófiai világból azonban teljesen hiányzik a *Felhők* lázadó pesszimizmusa, a világgal való s cselekvésre készítő elégedetlensége.²⁵ E költeményekkel rokonok az olyan csupa zene, csupa József Attila-i bársonyos szavakból álló hangulati költemények, mint *Az éj*.

Mégis igazságtalanok lennének, ha nem vennénk észre, hogyan pattan, sistereg, szökken elő a mindent elborító boldogságébolt alól a „rég” Petőfi plebejussága, forradalmisága – néhány szó, néhány mondat erejéig. És – régi Petőfi-fogas – rendszerint a vers végén, mintegy visszavonás-, korrigálás-, szókimondásként. *A rab* vagy *A vén koldus sírja* bizony elég melodramatikusra sikerül, de az előbbi mégis megpendít valamit *Az apostol*ból, az utóbbiban a koldusról megtudjuk, hogy egykor katona volt, vért áldozta „Az uraknak birtoka- s jogáért, / Kik őt később éhenhalni hagyták”. Legjellemzőbb e tekintetben talán az *Arany Jánosnál*, mely egyszerre csak az *Egy gondolat bánt engemet . . .* és a *Levél Arany Jánoshoz* (végének) csatári száguldását, végtelenbe röpülését robbantja elénk. De az *Elértem, amit ember érhet el . . .* végén is kipattan valami, ami majd a *Van-e egy marok föld . . .*-ben fog tüzet, s *A vasúton* befejezése éppúgy a bilincstörést idézi, mint *A puszta, télen* megejtő hangulatisága a véres korona lehullását. *A Szilveszter éje 1847-ben* 4. szakaszának két utolsó strofája („Csak a zsarnok

²⁵ Minden biológia, pszichológia, alkotáslélektan, művészi logika megválaszolhatatlan kihívása lenne, ha *A szerelem országa* jelenlegi elhelyezése az életműben megfelelné a valóságnak: „Költő, 1847, október” – Képtelenség.

s a szolgálélek . . .”) szinte a szimbolikusan túlmenő hitelességgel vezet át 1848-ba, a *Van-e egy marok föld . . . és az Olaszország világába*.

De mire ez a vázlatos átfutás 1847 őszének–telének Petőfi-munkáin – éppen az *Okatootáia* kapcsán? Arra, hogy *csak* ebben a költeményben – s *egészében*, nemcsak a fellángoló klauzulákban – tud Petőfi kiszakadni a boldogság privát szférájából a közéletbe, az ódai, elégikus-idilli, filozofikus, dévaj, humoros, álmodozó-merengő műfajokból a *szatrába*. (Horváth J. „a gúnyra hajlandó humor” költeményei közé sorolja: i. m. 351.) Természetesen az *Okatootáid*t is sok szál köti élettrajzi környezetéhez, céloztam már rá, hogy főleg a kulturális és gazdasági haladás hiánya, a lélek, a szellem kielégítetlen szükségletei, az irodalom s a költők kevés becsülete s hasonló keserű energiák (s nem a társadalmi-politikai radikális változtatás igénye) hajtják a verset. Horváth János szellemesen a „vegyes egység humorát” látja benne, ti. a magasztalás látszata nem járja át az *egész* gondolatot, „a maga drasztikus eredetiségében maradt meg alatta a konkrétum . . . a gúny . . . a tettetést minden lépésnél leleplezi, néha igen vaskos módon” (uo. 352). Horváth persze itt is felfedezi a zsánerszerűséget, de azt nem emlegeti, hogy Petőfi itt már kilépett a belőle, s egy újfajta humor-gúny szintézis van készülóban. Különösen a költemény vége felé lép *ki* Petőfi a felhőtlen privát életből, s szakítja el még erősebben a szatírárt olyanra semlegesítő (nyelvi, formai, szemléleti, stílári, viselkedésbeli stb.) humor azonosuló szálait. Eltávolítottan és gyűlöletesre lemeztelenítve áll előttünk a nemesi kutyabőr privilégiuma, a szegényt szóval kifizető úr, az akasztás mindennapos jogi gyakorlata . . .²⁶ Nem, ez még nem az igazi, az átfogó, a sürítő-rohanó forradalmiság, még nem a gyilkos szatíra, de átmeneti s biológiaiilag kötött mivoltában is egyedülálló költői produkció Petőfinek 1847 utolsó hónapjai termésében.

Ennek ellenére – mint a jelzett korszak verseinek túlnyomó többségét (beleértve a *Szeptember végéig* is!) – Petőfi az *Okatootáid*t sem közölte életében. Amit e korszak terméséből publikált, a legsemlegesebb, legderűsebb, „legszelidebb” versei közé tartoznak. Mintha átmenetileg – s alighanem Júlia hatására, aki bizonyára szívesen látta volna Petőfinek valamelyes beilleszkedését az úri Magyarországra, legalábbis a nemesi jurátus ifjúság közé – Petőfi némileg igyekezett volna elfedni a „dühös”, támadó, társadalmilag és politikailag is rebellis, forradalmár, csavargó, vad zseni költő (részben valóban hamis) képét . . . Szerencsére az 1848. februári nemzetközi események félredobták vele ezt a – nem hamis, nem hazug, de – az igazi Petőfinek csak az egyik komponensét kiemelő, olykor abszolutizáló s mindenképpen félrevezető arcképét.

András Martinkó

LA DÉCOUVERTE DE L'OKATOOTÁIA PAR DE FAUSSES ROUTES FRUCTUEUSES

L'«Okatootáia» est le titre d'un poème de Petőfi qui la prétend être un pays situé entre la Chine et l'Australie (cette dernière écrite plus tard, par ironie, sous la forme «Austr(ál)ia»). Le nom Okatootáia passait longtemps pour un nom de fantaisie, depuis une dizaine d'années on voulait l'identifier avec les Iles Otahiti (Tahiti), mais l'hypothèse s'est prouvée fautive. Acceptant l'allégation de Petőfi concernant la géographie de l'Okatootáia, l'auteur de l'article prend pour point de départ le nom ancien de la Chine: Cathay, Catai, Cataio etc. avec un O initial très fréquent dans les langues de l'Extrême-Orient et du Pacifique. Parcourant de nombreux voyages réels ou fantastiques qui mènent dans ces contrées orientales depuis l'Antiquité jusqu'au XIXe siècle cherchant avant tout les Paradis terrestres, le Pays du Prêtre Jean, le Pays de Cocagne, l'Eldorado, les Iles féeriques etc., l'auteur ne parvint pas à trouver un nom géographique qui lui aurait pu servir comme analogue à l'Okatootáia.

Mais les relations des ces «voyages» lui ont fourni de surprenantes informations auxquelles jusqu'ici on vouait à peine ou du tout attention et que l'on peut bien mettre à son profit dans les recherches

²⁶ Hogy ezt a váltást (esetleg) milyen konkrét politikai események, megnyilatkozások is segíthették, arról Nyerges A. széles kitekintéssel szól (i. h. 491–503).

littéraires, folkloristes, sociales, religieuses, idéologiques etc. L'auteur s'est convaincu que sans ces informations on ne peut parfaitement comprendre ni le Moyen Age, ni la Renaissance, ni les découvertes géographiques modernes et surtout les Réformes religieuses, les révolutions et les idées sociales des XVI-XXe siècles y compris les utopies de toutes sortes.

Hélas, par cela l'Okatootáia ne s'est avéré comme découvert. Dans une deuxième phase de ses recherches l'auteur a fouillé de bout en bout tout ce qui dans la littérature hongroise promettait de trouver quelque trace vers l'itinéraire á l'Okotootáia – toujours sans succès. Alors, passant en revue des lectures connues et ayant quelque trait à l'Extrême-Orient et au Pacifique de Petőfi, l'auteur tomba sur les trois voyages du capitaine J. Cook, exécutés dans les années de 70 du XVIIIe siècle. Confrontant les nombreuses relations des ces voyages et après beaucoup de vicissitudes, déroutes et découragements, l'auteur finit par trouver une île minuscule portant trois dénominations dont l'une est *Takutea*. Ce nom s'est prouvé bientôt la transcription, selon l'orthographe anglaise, de la forme *Otakootaia*, ou l'O initial est une sorte de préfixe d'une fonction multiple et peu éclaircie. L'identité de l'Okatootáia et de l'Otakootaia ne demande pas de preuves.

Dans l'épilogue de son article l'auteur disserte sur la signification spéciale du vers Okatootáia dans l'oeuvre de Petőfi de la deuxième moitié de 1847, année du mariage du poète qui, vu à fleur de peau, dans le bonheur inattendu et merveilleux fait naître la fausse apparence de se retirer dans la vie privée et de renoncer aux ambitions politiques et révolutionnaires.

AZ „ERDÉLYI GONDOLAT” REVÍZIÓJA

(Az Erdélyi Helikon ideológiája a harmincas években)

A húszas években kialakult marosvécsi irodalmi koalíció ellenálló-képességét hamarosan próbára tették az európai történelem és a nemzetiségi élet eseményei. Kedvező körülmények között ez a koalíció az újabb fejlődés kiindulása lehetett volna, az irodalompolitikai megegyezést közös elvek és közös vállalkozások támaszthatták volna alá. A kezdeti erdélyi reményekre azonban rácafozt a történelem. A húszas és harmincas évek fordulóján a gazdasági válság, később a fasizmus európai előretörése zárta el a további fejlődés útját. Romániában lassú, de határozott jobbratolódás következett, a politikai életet nacionalista mozgalmak öntötték el, a nemzetiségi közéletnek és művelődésnek mind szűkebb körbe kellett szorulnia. A román reakció egyre nagyobb teret kapott, a soknemzetiségű ország megindult a „királyi diktatúra”, a legionárius uralom, majd az Antonescu-féle fasizmus és a háború felé. Magyarországon hasonló mederben haladtak a történelmi események. A demokratikus kibontakozás reménye mindkét országban háttérbe szorult, a dunai népek közeledésének és megbékélésének ügyét egyelőre elsodorta a zajló történelem. A román és magyar középrétegek egy része a jobboldali eszmék és mozgalmak vonzásába került, s ilyen körülmények között a nemzetiségi középrétegek sem maradhattak mentesek ennek a vonzásnak a következményeitől, noha éppen a harmincas években nagy erővel érvényesült a baloldali eszmék és mozgalmak hatása is. Az erdélyi román értelmiségre részben a nagyromán nacionalizmus, a magyarra az irredenta politika, a németre a hitleri fasizmus hatott. A nemzeti türelmet és megbékélést hirdető „transzilván gondolat” ezekkel az erősebb hatásokkal nem tudott eredményesen megküzdeni, az egyenlőtlen ideológiai harcban sokat veszített hatékonyságából.

A történelem szorításában derült ki igazán, hogy a transzilván ideológiának nincs elég ellenálló ereje, s a két irányból érkező nacionalista kihívással szemben legfeljebb illúziókat tud állítani. Az illúziókhoz való ragaszkodás fékezte meg a „hőskor” lendületét. A társadalmi béke és az erdélyi szabadelvűség ábrándja már kevés volt ahhoz, hogy eszmei sugárzásukban mozgósító erejű irodalom szülessék. A Helikon irodalompolitikáját mind nagyobb óvatosság vezérelte, a transzilván liberalizmus lefegyverzőleg hatott. A helikoni irodalom bevált eszményeket és értékeket képviselt továbbra is; megújulni azonban már nem tudott annyira, hogy válaszolhatott volna a történelmi idők újabb kihívásaira. Az a helikoni szépirodalom, amely máig ható érvénnyel fejezte ki egy nemzetiségi közösség történelmi útkeresését és magára találását, többnyire a húszas években született. A harmincas évek újszerű helikoni irodalma: Kós Károly, Tamási Áron, Kacsó Sándor, Berde Mária, Bánffy Miklós és Karácsony Benő néhány munkája, valamint a „második erdélyi nemzedék”: Dsida Jenő, Szemlér Ferenc, Kiss Jenő, Szabédi László, Balázs Ferenc, Böződi György, Asztalos István művei már nem pusztán a transzilván eszmények jegyében alakultak, sőt esetenként vitába is szálltak ezekkel az eszményekkel. A hagyományos helikoni szépirodalom részben „műhelyirodalommá” vált, romantikus elképzelések és illúziók közé menekült.

Maguk a helikonisták vetettek ezzel számot tulajdonképpen igen korán, még a transzilván gondolat és irodalom felvirágzása idején. 1929 őszén a „műhelyirodalom” bírálata lobbantotta fel hosszú idő óta az első komolyabb irodalmi vitát. A vita, amely „Vallani és vállalni” jellegével vonult be a nemzetiségi irodalom történetébe, Kuncz Aladár kezdeményezése révén Berde Mária írásával indult. Berde a történelmi regény divatját bírálta, és a jelen ábrázolását sürgette: „Jobb volna őszintén, elevenen mutatni be a mátt, minden fogyatékosságaival.” Ez azonban, tette hozzá, kockázatot jelent és felelősségtudatot kíván: „Kiállni a művünk mellé, a bőrünkre menő igazságaink mellé – *vallani és vállalni* –, ahhoz emeltebb homlok, több mindennel való leszámolás, több mindenre való elkészülés is kell író és

kiadó részéről egyaránt.”¹ Véleménye valósággal tüzet gyújtott, sorra csaptak össze a nézetek, a vita az Erdélyi Helikon előkelő hasábjairól csakhamar a napilapok rotációs papírára került. Kacsó Sándor *Gyávák voltak az erdélyi magyar írók*² című vallomások hangú írása a polemikus szenvedély új forrásait nyitotta meg. Arról beszélt, hogy az erdélyi magyar írók nem mertek szembenézni a nemzetiségi és társadalmi valóság nagy kérdéseivel, megfutamodtak igazi küldetésük elől. Óvakodtak attól, hogy megfogalmazzák a kisebbségi sors vallató kérdéseit; történelemba, lélektanba, esztétizmusba menekültek e helyett.

A kialakult vitában sorra hallatták szavukat az erdélyi magyar irodalom különböző irányzatai. A helikonisták nevében Tabéry Géza, Szántó György és Kádár Imre, a polgári radikálisok nevében Osvát Kálmán, Franyó Zoltán és Károly Sándor, a népi radikálisok nevében Tamási Áron és újra Kacsó, a marxista Korunk nevében Gaál Gábor, a szász irodalmi élet nevében pedig Heinrich Zillich fejtette ki nézeteit.³ A vélemények megoszlottak, Tabéry, Kádár és Zillich védelmezte a Helikon eredményeit, a felszólalók többsége azonban Berde Máriának és Kacsó Sándornak adott igazat. Tamási Áron az addig vitathatatlan tartott ideálokat is megkérdőjelezte: „Tagadom, hogy ez a sereges múltbagyaloglás ösztönös, szükségszerű cselekedet lett volna. Egyszerűen tünet az, ragadós írói gesztus, vagy ha úgy tetszik: divat. És nemegyszer kibúvás az író feladata alól. Hiába kerülgetem, mert ki kell végre is dobni a keserű szót: itt országos bajok vannak. Ha nem egyéb, itt a beteges rügek megett beteg lesz maga a törzs is! És beteg valóban. (...) az erdélyi magyar irodalom nem a mi valóságos, fájdalmas sorsunknak a képe, hanem levegőtlen, fonnyadt, nem eleven, hanem életmímelő irodalom.”⁴ A vita azt igazolta, hogy a Helikon és a Szépművés Céh óvatos irodalompolitikája nem találkozott a helikoni írók többségének jóváhagyásával. A marosvécsi koalíció törekénynek bizonyult, hiszen a konzervatív reformerek és a polgári vagy népi radikálisok rejtett nézeteltérése az első adandó alkalommal a nyilvánosság elé került. Az egység váratlan megbomlását egyelőre palástolni tudta az Erdélyi Helikon. A „vallani és vállalni” ankétját lezáró közlemény elutasítani próbálta a sajtóvitában elhangzott érveket, megvédeni a folyóirat és a kiadó addigi vonalát.⁵

A lefolytatott vita mindemellett a helikoni irodalom önismeretét segítette, hatásában megújulási kísérletekre vezetett. A Helikon legalábbis megpróbált válaszolni a változó élet kihívásaira és kérdéseire. Ezek a kérdések a nemzetiségi lét sorskérdései voltak, az erdélyi magyarság fennmaradásával és fejlődésével vetettek számot. E megújulási kísérletek között jött létre Makkai Sándor morális önvizsgálatot hirdető programja, amely a nemzetiségi gondolkodás revízióját sürgette. A *Magunk revíziója* (1931)⁶ című előadássorozat azokat az elveket dolgozta ki, amelyekre a nemzetiségi életnek, Makkai nézete szerint, fel kellene épülnie. Először a nemzetiségi illúziókat, a világháború előtti korból átmentett „hamis tudatot” vetette el: „Tizenkét esztendei kisebbségi sors és élet immár elegendő kellett hogy legyen annak a kötelességnek a meglátására: az erdélyi magyarságnak revízió alá kell vennie életének alapvető kérdéseit. Az erdélyi magyarságnak számolnia kell a tényekkel, amelyek sorsdöntő hatalommal léptek az életbe. Az erdélyi magyarságnak, hogy életben maradjon, az élet igazságára és ehhez az igazsághoz való engedelmessé alkalmazkodásra van szüksége.” A nemzetiségi önvizsgálatnak a

¹ *Vallani és vállalni*. ErdHel 1929. 623–625.

² BrL 1929. okt. 16.

³ TABÉRY Géza, *A gyáva erdélyi magyar irodalom*. Nagyvárad 1929. okt. 20., *Mi volt az erdélyi írók gyávasága?* Ellenzék 1929. okt. 20., KÁDÁR Imre, *Hát gyávák voltunk-e?* BrL 1929. okt. 23., KACSÓ Sándor, *En vallottam, ti tagadtatok!* Uo. 1929. okt. 27., GAÁL Gábor, *Gyávák-e az erdélyi írók?* Korunk 1929. 11. sz. 829–832., FRANYÓ Zoltán, *Az erdélyi írók gyávasága*. BrL 1929. nov. 3., KÁROLY Sándor, *Nézzük hát: ki a gyáva?* Uo. 1929. nov. 10., KÁDÁR Béla, *A végszó jogán*. Az olvasó hozzászólása a gyávaság problémájához. Uo. 1929. nov. 17., SZÁNTÓ György, ErdHel 1929. 698–700., HEINRICH ZILlich, Uo. 1930. 52–54., OSVÁT Kálmán, Uo. 54–56.

⁴ *Így van*. ErdHel 1929. 695–698.

⁵ MOLTER Károly, *Enyveshát*. ErdHel 1930. 94–96. A vita irodalomtörténeti összefoglalása: TÓTH Sándor, *„Vallani és vállalni”, avagy vita az írók gyávaságáról*. Korunk 1971. 12. sz. 1839–1845. Új szempontú feldolgozása: KÁNTOR Lajos, *Erdélyi írástudók egy vita tükrében*. Utunk 1981. 10. sz., ... *vegyenek részt az Erdélyi Helikon feljavitásában*”. Uo. 11. sz., *Vita a gyávaságról*. Uo. 12. sz.

⁶ In *Az élet kérdezett*. Bp. 1935. 1. köt. 207–256.

történelmi valóságból kell kiindulnia. „Mi – folytatódott Makkai gondolatmenete – Románia polgáraivá lettünk; ennek az országnak törvényei és törvényes rendje a mi életünk meghatározója lett. Mi ennek a rendnek a kereteiben, ezekbe beilleszkedve kell hogy magyarságunkat megtartsuk, nem mások ellen, hanem a magunk öröklött lelki és szellemi egyéniségének békés és munkás érvényesítése érdekében.” Ezek a közösségi érdekek teszik szükségessé a nemzetiségi önvizsgálatot és önrevíziót. Makkai szerint a romániai magyarságnak felül kell vizsgálnia a múlttól vallott felfogását és el kell vetnie öröklött előítéleteit. A közösségi tudatnak meg kell újulnia, a romantikus szemléletet kritikai szemléletnek kell felváltania.

A nemzetiségi egységet a gondolkodás és az érzés egységére kell alapozni; azt az intézményes közösséget, amelyet korábban az állam, a jog és a politika fogott össze, a kulturális és erkölcsi erők kohéziójában születő „lelki nemzetnek” kell felváltania. „Ez a lelki nemzet – állapította meg Makkai – konkretizálódik számunkra a magyar múlt nagy személyiségeinek gondolkodásában, alkotásaiban, jellemében és a magyar szellem műveiben, a tudomány, irodalom, művészet, erkölcsi eszmények, életből-csesség és szokás területén. Az így konkretizált nemzet lelki valóság, de valóság; élő, ható, formáló, nevelő hatalom. Együttesen egy sajátos lelkület, jellem és élet valósága, mely örökre egybefűzi azokat, akik ennek a Géniusznak szülöttei és neveltjei. Ez a lelki egység: közös gondolkodást, életfelfogást és életgyakorlatot teremt, melyet az anyanyelv egysége megörökít, kifejez, hirdet, véd és megerősít.”

A *Magunk revíziója* a kisebbségi sorban élő konzervatív értelmiség megújulási törekvéseit fejezte ki. Azoknak a polgári középrétegeknek: volt köztisztviselőknek, papoknak és szabad pályákon dolgozó értelmiségieknek a nevében beszélt, akik személyes tapasztalatból ismerték a nemzetiségi lét sorskérdéseit, a dolgozó tömegek életét, és kiábrándultak a magyar uralkodó osztályok hagyományos ideológiájából, valamint az eredménytelen magyarpárti politikából. Az erkölcsi reform eszméjét azzal is kiegészítette, hogy szociális reformokat sürgetett. Makkai Sándor nem minden keserűség nélkül ítélte el a rang és a vagyon adta kiváltságokat, s utasította el a nemzetiségi társadalomban uralkodó egyenlőtlenséget, a feudális természetű előjogokat. Hangot adott annak a kívánságának, hogy a nemzetiségi közéletet a dolgozó nép, elsősorban a parasztság tömegeire kell alapozni. Hogy a kisebbségi értelmiségnek, valamint irodalomnak vállalnia kell a tömegek érdekképviselését. „A romániai magyar kisebbség óriási többsége földművelő nép – szögezte le. – Nem lehet kétséges, hogy a magyarság fennmaradása Erdélyben a nép fennmaradását jelenti. Az sem vitatható ma már, hogy az intellektuális pályán maradtak vagy leendők kis serege nemzeti jelentőségét csak mint a népért élő, a nép közt élő, a népet szolgáló vezető-réteg nyerhet. (...) Egész lelki és szellemi életünknek, kultúránknak vissza kell hajolnia a néplélek mélységeibe és onnan kell öntudatra hoznia, kimélnie és a világ előtt is megmutatnia mindazt, amiért joga van élnie a magyarságnak.” Emellett sürgette, hogy a nemzetiségi intelligencia a dolgozó nép soraiból kapjon utánpótlást és kiegészülést, valamint hogy a magyar munkáságot is kapcsolják be a kisebbségi élet organizmusába.

Makkai Sándor önvizsgálatra és erkölcsi revízióra szólító eszméi igen nagy hatást gyakoroltak a nemzetiségi közéletre és irodalomra. A *Magunk revíziója* élénk visszhangot keltett a helikoni, sőt a haladó magyarországi irodalom körében.⁷ Eszméinek továbbgondolása során azonban kiderült, hogy az erkölcsi revízió önmagában nem jelent elegendő erőt a nemzetiségi megújulásra, új eszméi tájékozódásnak kell következnie, és hathatósabban kell képviselni a nemzetiségi társadalom demokratizmusának ügyét. Krenner Miklós, a nagytekinélyű közíró *Az erdélyi út*⁸ című tanulmányában sürgette az új orientációt, azt, hogy a kisebbségi közélet a demokratizmus irányába fejlődjék. „A tények világosságánál – szögezte le – nyilvánvaló lett: az erdélyi magyarság mostani életformája tarthatatlan. Tehát meg kell változnia, nem gépies elgondolás, hanem az életet biztosító valóságkényszer útmutatása szerint és annak az elvnek alapján, hogy a megújuló köz munkának, az erők fölszivattyúzása színté kiaknáztatlanul maradt nagy bazenje terjeszkedik el népünkben, hogy az egyetemes munka szelleme még mindig az egészen magba még nem szökken demokrácia, melyhez akaratlanul is odanyom szellemi s anyagi deformálódásunk. A változás egyik feltétele a saját erőnkől való belső megújulás, vagy amint

⁷ Vö. KÖS Károly, *Programadás és programvállalás*. ErdHel 1931. 257–259., KOVÁCS László, *Makkai Sándor öt előadása*. Uo. 1931. 173., MÓRICZ Zsigmond, *Magunk revíziója*. Nyug 1931. I. 565–575.

⁸ ErdHel 1931. 603–616.

jódivatú szállóigével mondják: a magunk revíziója. Ez a feladat alapján egyszerű: a megfelelő szervezkedés a legjobb alapelveken, vagyis a tényleges erők összefogása, irányítása, kapcsolatban új államiságunk lehetőségével s okos pozíciócserével a többségi nép irányában főleg a gazdasági egymásrautaltság kihasználásával, amire a gazdasági válság a legidősebb alkalmat kínálja. A másik feltétel, hogy a magyarság egyéb részeivel szorosabb összefüggést létesítsünk. Elsősorban az utódállamokban élő törmelékekkel. Ez sem boszorkányság. Tevékeny akarat és tevékeny szervezkedés kérdése. A történelmi magyarsággal az erkölcsi és szellemi kontaktus ma épp veszélytelenné vált. Gazdasági bajaink nagyobbodása s külpolitikai érdekeltsége kizárja minden eddig is alaptalanul emelt gyanúsítás hitelét. A magyar kisebbségek áthidalási tevékenységét az utódállamok és Magyarország között pedig általánosan kívánni fogják." E gondolatok nyomán határozta meg a kisebbségi közélet új feladatait: „Vissza jobban magunkhoz, az egyetemes magyarsághoz, s oda szorosabban Romániához, Európához és az emberiséghez!” Ez a célkitűzés a Helikon eszmeképző munkájának progresszív távlatait jelölte meg.

Szentimrei Jenő hasonló gondokkal vetett számot, és hasonló programot adott. A székely népi radikálisok körében korábban is a nemzetiégi élet demokratizálása mellett lépett fel, s őszinte lelkesedéssel támogatott minden progresszív vállalkozást. A Helikon törzsgárdájához tartozott, egyszersmind a Korunk munkatársai közé; mintegy közvetítő szerepet töltött be Kós Károly és Gaál Gábor között.⁹ Korán figyelt fel a magyarországi és csehszlovákiai magyar fiatalság haladó szellemű kezdeményezéseire, a Bartha Miklós Társaság és a Sarló munkájára.¹⁰ A transzilván ideológia körül folyó vitákban Budai Nagy Antal 1437-es parasztforradalmának hagyományaira utalt, az erdélyi magyar és román néptömegek közös harcát idézte fel.¹¹ Transzilvánizmusának egyértelműen haladó szerepe, plebejus arculata volt. Ezért figyelte növekvő aggodalommal és élesedő kritikával a nemzetiségi közélet növekvő gondjait; a demokratikus kibontakozás elakadását, a vezető rétegek tehetetlenségét, az egymással versengő felekezetek és csoportok küzdelmét. Általában azt, hogy a kisebbségi társadalom konzerválta a merev szociális elkülönülést, a háború előtt kialakult előjogokat. „Ennyi mindenféle mesterséges választófal, ennyi elfogultság, ennyi rövidlátás és testvértelenség között csoda-e, ha tizenkét esztendő alatt nem tudott egy vezető gondolat kialakulni közöttünk? Hogy nincs egyetlen olyan közös intézményünk, melynek keretei között minden magyar otthon érezné magát. Nincs egy várunk, csak szét-szórta apró erődöcskéikben vívjuk gerillaharcainkat, ki-ki maga kezére, maga szakállára. Csoda-e, ha középosztályunk elernyed, földműves és munkásnépünk elidegenedik, bizalmatlan lesz vagy rest a jóra?” – kérdezte keserű szavakkal *Levél Erdélyből* című írásában.¹² Lázadó haraggal sürgette a kisebbségi közélet és művelődés demokratizálását: „Akárki meglássa: ha a magyarság dolga sokáig az urak dolga marad itt Erdélyben, a szegénység dolga is előbb-utóbb a türelmetlenség dolga lesz. (...) Az úri prófétákat nem szenvedheti a nép, amely hozzászokott, hogy a próféták *alulról* támadjanak s az urakat leckéztessék, s nem az uraktól várja, hogy őt igaz magyarságra kioktassák.”

A helikoni irodalomtól népi elkötelezettséget és demokratikus megújulást várt Szentimrei. Azt, hogy ne pusztán a magyarországi sikereket takarítsa be, hanem adjon kifejezést a dolgozó magyarság szociális és nemzetiségi törekvéseinek is. „Jómagam – vallotta – azt szeretném, ha a meglátott siker útja nem szédítene meg errefelé az embereket. Inkább maradnának továbbra is a maguk problémái között őrlődő s erőnek erejével adni akaró »erdélyi írók«, akik itt égnék fel a népükkel s olykor a népük ellen, de azzal mindig egybeforrást kereső fronton, mint homlokuk körül dicsfénnel, de egyre távolabb tőlünk és önmaguktól. Ha fel tudnók csuklani maradék nélkül mindazt, ami bennünk zokog az elnyomott emberért, s ha ki tudnók kacagni a székelyek havasillatú férfikedvét: mi adhatnók a legszebb értékeket a közeljövő magyar irodalmának.”¹³

A helikoni irodalom a megújulás lehetőségét kereste, Makkai Sándor, Krenner Miklós és Szentimrei Jenő eszmeteremtő kísérletei a transzilván ideológiába szerettek volna friss vért önteni. Az Erdélyi Helikon szerkesztősége is támogatni kívánta a megújulás ügyét. 1932-ben „*Élet és irodalom*” címen

⁹ Vö. BALOGH Edgár, *Szentimrei Jenő köztrása*, in SZENTIMREI Jenő, *Sablon helyett csillag*. Bukarest 1968. Bevezető.

¹⁰ Vö. *Fiatal magyarok*. ErdHel 1929. 645–647., *A Vetés meg a Sarló*. Uo. 1929. 738–740.

¹¹ *Ama bizonyos erdélyi gondolat*, (1929) in *Sablon helyett csillag*. 91–95.

¹² ErdHel 1931. 233–238.

¹³ *Erdély tízéves magyar irodalma*. Nyug 1930. I. 537–544.

ankétot szervezett, amelynek feladata az lett volna, hogy meghatározza az irodalom részvételét a társadalom időszzerű küzdelmeiben. Az ankéton a Helikon idősebb írói: Makkai Sándor, Reményik Sándor, Kós Károly, Szentimrei Jenő, Tompa László és Molter Károly, valamint fiataljai: Kolozsvári Grandpierre Emil, Szemlér Ferenc és Bányai László fejtették ki nézeteiket. Valamennyien sürgették, hogy az irodalom közelebb kerüljön az élethez, és nagyobb erővel vegyen részt a nemzetiség közélet mozgalmában.¹⁴ 1934-ben pedig felhívás jelent meg a folyóiratban, amely falumonográfiák kidolgozására szólított fel, kollektív munkák kívánva megalkotni a romániai magyarság gazdasági, szociális és kulturális helyzetének összefoglaló felmérését. A vállalkozást az „Ágisz” általános gazdasági szövetkezet közművelődési szakosztálya szervezte és a helikoni baloldal vezető egyénisége: Kacsó Sándor irányította.¹⁵ A szociográfiai érdeklődés alkalmadtán érdekes falukutató munkát eredményezett,¹⁶ azt azonban, hogy ez a falukutató mozgalommal szerveződjék, megakadályozták a hatóságok intézkedései. Az Erdélyi Helikon értékes irodalomszervező munkát végzett továbbra is, de sajnos már nem volt képes határozottabban követni az új igényeket. 1931-től kezdve, Kuncz Aladár halála után, az akadémizmus jeleit mutatta, noha még mindig a legszínvonalasabb magyar folyóiratok közé tartozott.

A helikoni irodalom intézményei: az Erdélyi Helikon, az Erdélyi Szépművés Céh kétségtelenül elmaradtak a rohamosan változó nemzetiségi élet mögött. Különösen a Szépművés Céh, amely a harmincas években sokat veszített korábbi lendületéből, noha ebben az időben is számos irodalmi értéket juttatott el a közönség elé, a többi között Tamási Áron Ábel-trilógiáját, Kós Károly *Az országépítő*, Szántó György *Fekete éveim*, Bánffy Miklós *Erdélyi történet*, Molter Károly *Tibold Márton*, Wass Albert *Farkasverem*, Asztalos István *Elmondja János* című regényeit, Dsida Jenő, Szemlér Ferenc és Kiss Jenő versesköteteit. A Szépművés Céhnek azonban már csak üzleti érdekei miatt is igen óvatos irodalompolitikát kellett folytatnia: nem állt mögötte számottevő tőkés támogatás, óvakodnia kellett a kockázattól, s nehezen engedhette volna meg a bátrabb társadalomkritikát. Az önállóbb nézetek óvatos elutasítása mégis lételemétől fosztotta meg a kiadót. A nemzetiségi irodalom gondozására és szervezésére hivatott intézmény lassanként egy új „helikoni akadémizmus” várá lett, amely több valóságábrázoló és társadalombíráló írói alkotás elé sorompót emelt. Elutasította Tamási Áron *Címeresek*, Kacsó Sándor *Vakvágányon*, Berde Mária *Szentségvivők*, Balázs Ferenc *Rög alatt* és Böződi György *Székely bánja* című könyveinek megjelentetését. Azoknak a műveknek viszont nyomban szabad utat adott, amelyek megpróbálták kielégíteni a magyarországi „középosztály” eszméi és művészi igényeit, és így üzleti sikerrel bíztattak. A Céh 1929-ben megállapodást kötött a budapesti Athenaeummal, 1935-ben a Révaival, és ezzel részben a magyarországi könyvkiadásnak és -piacnak szolgáltatta ki az erdélyi magyar irodalom érdekeit. Többen is megállapították, hogy a magyarországi művelődéspolitikai és könyvkereskedelmi maga céljaira használta ki az erdélyi magyar irodalom kétségtelen közönségsikerét.¹⁷ Szentimrei Jenő fájdalmas nosztalgiával idézte fel a helikoni irodalom kezdeti lendületét, midőn még nem vette szármáyaira az erdélyi könyvet a hírnév és az üzleti siker. „A Helikon tagjai – állapította meg nem kevés iróniával – sorra »beérkeztek«, a kisebbségi magyarság tömegei sorra-rendre »lecsúsztak«. (...) A Helikon elakademizálódott, természetes olvasótömegei pedig elproletarizálódtak olyannyira, hogy ezeknek hiába is írna, úgysem tudnák megvásárolni. A Helikon írói itt élnek, olvasóikat azonban kénytelenek a határokon túl összeszedni, mert idehaza száraz kenyérre sem telik, nemhogy könyvre.”¹⁸

A Szépművés Céh óvatoskodó kiadói politikája 1933 tavaszán „írói lázadásra” vezetett. A Céh elutasította Berde Mária *Szentségvivők* című regényét, minden bizonnyal azért, mert nem akarta néhány kulcsfigurájának érzékenységet bántani. Emellett Tabéry Géának, Molter Károlynak, Bárd Oszkárnak, Endre Károlynak és Szombati-Szabó Istvánnak is voltak sérelmei. A Szépművés Céh munkájából kiábrándult írók elsősorban Kádár Imrét és Kovács Lászlót tették felelőssé a közös vállalkozás hanyatlásáért és az őket ért sérelemért. 1933. május 14-én Berde Mária, Tabéry Géza és Olosz Lajos az

¹⁴ *Élet és irodalom*. Az Erdélyi Helikon ankétja. ErdHel 1932. 3–15., 111–116., 190–197.

¹⁵ *Két felhívás*. ErdHel 1934. 76–79.

¹⁶ BOTOS János, *Erdélyi falu társadalmi rajza 1930-ban*. ErdHel 1930. 827–835., 1931. 63–71.

¹⁷ Vö. KOMLÓS Aladár, *Az utódállami irodalom pesti konjunktúrája*. Toll 1929. 9. sz. 44–45., GAÁL Gábor, *Az Erdélyi Helikon*. A kiadó, (1935) in *Válogatott írásk*. Bukarest 1964. 1. köt. 557–561., LIGETI Ernő, *Súly alatt a pálmá*. Bp. é. n. 163–165.

¹⁸ *Ki a szalomból az ugarföldekre!*, (1936) in *Sablon helyett csillag*. 321–325.

Arad megyei Kisjenőn közös nyilatkozatot adott ki, amelyhez utóbb még Bárd Oszkár, Károly Sándor, Molter Károly és Szombati-Szabó István csatlakozott. A nyilatkozat a következőket jelentette be: „Számba vettük az okokat, amelyek népünk leszegényedésén kívül a hanyatlást előidézték, valamint ama belső erőket, amelyek rendelkezésünkre állván ma is alkalmasoknak látszanak arra, hogy értékeink felforrzsolódását és végpusztulását megakadályozzák. Megállapítottuk megbeszéléseink során, hogy alkotó erőink méltó számban, de paragon és felhasználatlanul képviselik a romániai magyarok területeken azt a szellemi energiát és színvonalat, amely hivatott arra, hogy a közel kétfélmillió magyar kisebbség kultúráját irányítsa. (...) Sajnos irodalmi vállalkozásaink az utóbbi időben aggasztó tüneteit mutatják annak, hogy közösségünk érdeklődése és megbecsülése, amit a 14 évvel ezelőtt útjára indult avantgarde kivívott, napról napra csökkenőben van az erdélyi irodalommal szemben. (...) Kritika és terméketlen felelősségrevonás helyett ellenben éppen úgy, mint 14 évvel ezelőtt: *ismét talpra állunk*. Talpra állunk, hogy tovább vigyük ugyanazt az ügyet, amellyel 14 évvel ezelőtt jegyeztük el magunkat – az általános emberi műveltségnek Erdélyben magyar nyelven való munkálását.”¹⁹

A nyilatkozatot kibocsátó írók „*Erdélyi Magyar Írói Rend*” (EMIR) néven új írói közösséget alakítottak, amely elsősorban a könyvkiadás fellendítésére vállalkozott. Az EMIR azoknak a feladatoknak az elvégzésére alakult, amelyeket a Helikon és a Szépmíves Céh elhanyagolt. Az írói függetlenség és a közéleti bátorság eszméjét képviselte, a nemzetiségi társadalom nagy kérdéseivel akart számot vetni. A Helikonnal azonban nem szakította meg az összeköttetést. „Ez a megállapodásunk – hangsúlyozta az idézett nyilatkozat – a marosvécsi Helikonhoz való tartozásunk megőrzésével jött létre (...) Marosvécshez az Erdélyi Magyar Írói Rend alulírott mindhárom alapítóját az el nem szakítható legmelegebb baráti érzés és hét év legszebb írói emlékei fűzik.” Az EMIR írói ezután is megjelentek a vécsi találkozón, az új közösség mégis önállóan szervezkedett. Erdély számos városában rendezett irodalmi esteket és találkozókat, értékes kiadói tevékenységet folytatott, amelynek során Károly Sándor *Láng*, Berde Mária *Szentségvivők* című regényét és az időközben elhunyt Szombati-Szabó István *Hazajáró lélek* című válogatott verseskötetét adta ki. Az EMIR íróinak magyarországi népszerűsítése érdekében megállapodást kötött a Nyugat kiadóval, s ennek a megállapodásnak a keretében jelentették meg közösen Berde Mária *Tüzes kemence* és Tabéry Géza *Fekete ablak* című könyvét. Az EMIR kiadói próbálkozása azonban nem volt hosszú életű, ahogy más kísérletek, ez is megbukott a könyvkiadás és terjesztés általános gondjai következtében.²⁰

Az EMIR mint írói közösség és kiadói vállalkozás nem bizonyult tartósnak, mégis azt jelezte, hogy megindult a Helikon lassú bomlása, hogy a marosvécsi koalíció már aligha képes kiegyenlíteni a körében zajló vitákat, a nyilvánosságra jutó nézeteltéréseket. Az Erdélyi Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh óvatos akadémizmusának kialakulásával párhuzamosan a helikoni közösség összetartó ereje is meglazult. Berde, Tabéry, Olosz és Bárd az EMIR körében keresett új közösségi kapcsolatokat, Tamási, Kacsó és Szentimrei mindinkább a „második nemzedék” plebejus demokratizmusában látták a nemzetiségi irodalom valódi megújulásának zálogát, Nyíró József a magyarországi konzervatív nacionalista politika vonzásába került. Kuncz Aladár és Szombati-Szabó István korai halála éppúgy súlyos veszteséget okozott, mint Áprily Lajos, Hunyady Sándor, Bartalis János, majd Makkai Sándor Magyarországra való költözése. (Bartalis később visszatelepült.) Már Áprily 1929-es repatriálása is nagy meglepetést keltett: „erdélyi végzetünk egy új, fájó dokumentuma az ő távozása – írta Berde Mária – íme, ismét egy, akinek elsovdadtak idefogódzó gyökérszájai”.²¹ Holott nem Áprily „gyökérszájai” sorvadtak el, hanem egyszerűen tarthatatlannak érezte a maga és családja helyzetét a kisebbségi élet nehéz körülményei között. Ahogy búcsúversében írta: „Sic Fata Volunt” (*Igy akarja a sors*).

Ennél is keserűbb közhangulatot okozott Makkai Sándor 1936-os távozása és az ezt követő sajtóvita. Makkai *Nem lehet*²² című írásában tárta fel repatriálásának magyarázatát. A mostoha kisebbségi viszonyokat okolta mindenekelőtt: „nem tudom elképzelni a kisebbségi életnek semmiféle emberhez méltó elrendezését, mert magát a kisebbségi »kategóriát« tartom emberhez méltatlannak és lelkileg

¹⁹ Idézi: LIGETI Ernő, *Súly alatt a pálmá*. 159–160.

²⁰ Vö. TABÉRY Géza, *Egy romantikus irodalmi csoportosulás*, in *Két kor küszöbén*. Önéletrajzi írások. Szerk. ROBOTOS Imre. Bukarest 1970. 301–314.

²¹ *Áprily elmegy*. Püty 1929. 338.

²² Láthatár 1937. 2. sz. 49–53.

lehetetlennek". „Nem azt jelenti ez – folytatta –, hogy a kisebbségi magyarság máról holnapra eltűnethető vagy beolvasztható lenne, hiszen szolgasorsban, lefokozott életformák között hosszú időig el lehet tengődni, de nem lehet fejlődőképes nemzeti életet élni, ez pedig az új Európában annyit jelent, hogy nem lehet embernek lenni. (...) Az a tény, hogy az illető ország közügyeiből a kisebbség kiszorítottatik, önmagában nézve talán nem jelentene veszteséget, de ennek szükségszerű következménye lesz az, hogy a maga életének közügye elszűrül, saját belső társadalmában keletkeznek, önhibáján kívül, lekicsinyített szempontok és kicsinyes érdekellentétek. Az összeszorított élet fűledtségében az ítélkezési és értékelési szempontok lassan eltörpülnek." E szorongató gondok láttán vonta le végső következtetését: „A kisebbségi sors nem politikai lehetetlenség, vagy legalábbis nem csak az, hanem *erkölcsi lehetetlenség*."

Makkai távozását széles körű vita követte, amely a „nem lehet” keserű vallomását próbálta megcáfolni, egyszersmind igazolni a kisebbségi helytállás erkölcsi kötelességét.²³ A távozó püspök nyilatkozata a nemzetiségi irodalom régi félelmét szóltatta meg, rejtett sebeket tépett fel, valóban a kisebbségi lét legnagyobb gondjára: a megmaradásra kérdezett. Pedig nem a megmaradás vált kérdéssé, inkább egy ideológia. A romániai magyar középírást transzilván ideológiája, amely már nem adott elég védelmet, nem tűzött ki megfelelő célokat a harmincas évek új lángra lobbantó nacionalista veszélyei között. A megmaradás nagy sorskérdésére ekkor már az „erdélyi gondolat” magában nem válaszolhatott. Új nemzetiségi ideológiának kellett születnie, amely leszámolva a szép történelmi illúziókkal, elfogadja a kisebbségi élet nehéz realitásait, és a többi demokratikus mozgalommal szövetségben lép fel a nemzetiségi jogok védelmében. Ennek az új ideológiának a kialakítását igazán már nem tudta vállalni a Helikon, a marosvécsi közösség megújulási törekvései ezért teljesen nem érthették el céljukat.

A helikoni irodalom még őrizte és óvta a transzilvánista illúziókat, időközben azonban színre lépett a „második erdélyi nemzetek”, amely már egészen más eszményeket képviselt. Új tájékozódást kívánt, másképpen közelítette meg a nemzetiségi sorskérdéseket. E nemzedék számára természetes közeget jelentett a kisebbségi lét, s legfeljebb távoli emléket a történelmi ország. Nem kényszerült arra, hogy gyötrelmes küzdelmet folytasson ifjúságának nemzeti tudatával; azzal a hagyományos világgéppel és életrenddel, amelyet mindenestül elsodort a háború s az uralomváltozás. A fiatalok helyzete a nemzetiségi társadalom szociális átrétegződését fejezte ki, soraikban a kispolgári és paraszti származás dominált. Szemben az idősebbekkel jól ismerték a román nyelvet és kultúrát, általában román főiskolákon végezték tanulmányaikat.²⁴ A nemzetiségi dolgozó tömegek közelében éltek, ismerték ezeknek a tömegeknek a helyzetét és törekvéseit. Demokratizmusukat nem liberális hagyományok és európai eszmék táplálták, inkább köznapi tapasztalatok. Az erdélyi magyar baloldalhoz hasonlóan ők is a kisebbségi élet valóságának elemzésére és ábrázolására törekedtek. Úgy vélték, hogy az elnyomott nemzetiségi tömegeknek a román progresszióval, a román munkásmozgalommal kell összefogniuk, és közösen kell kiharcolniuk a demokratikus társadalmi berendezkedést, a nemzetiségi jogokat, a kulturális autonómiát. Ugyanakkor közelebb kerültek a magyarországi közélet és irodalom haladó irányzataihoz, a népi irodalomhoz és a munkásmozgalomhoz, mint ezeknek az irányzatoknak romániai magyar szövetségei. Fellépésük mindenképpen fordulatot jelentett a nemzetiségi gondolkodásban és irodalomban: az „erdélyiség fordulóját”,²⁵ amely után lényegében érvényüket veszítették a transzilvánizmus kialakult tudatformái és ideáljai.

A fiatal irodalom kezdetben a Helikon körében jelentkezett; Dsida Jenő, Szemlér Ferenc, Kiss Jenő, Méliusz József, Balázs Ferenc, Asztalos István és Gagy László az Erdélyi Helikon és a Szépművés Céh írói között kaptak helyet. Ám a nemzedéki szervezkedésnek is voltak jelei, így a *Tizenegyek* elnevezésű antológia, amely már 1923-ban bemutatta a népi orientációt választó „második nemzedék”

²³ Vö. REMÉNYIK Sándor, „Transzilvánia kiűrtése”. Ptüz 1936. 259–260.; TAMÁSI Áron, *Mind magyarok vagyunk*, (1937) in *Virrasztás*. Bp. 1943. 288–291., BÁNYAI László, *Makkai Sándor és a kisebbségi jövő*. (1937), in *Hosszú mezsgye*. Bukarest 1974. 102–107., LIGETI Ernő i. m. 139–140.

²⁴ Az 1927 utáni években százról ezerkétszázra emelkedett a kolozsvári román egyetem magyar hallgatóinak száma. Vö. JANCSÓ Elemér, *Erdély irodalmi élete 1918-tól napjainkig*. Nyug 1935. I. 283–298.

²⁵ A kifejezés Tolnai Gáborról származik: *Erdély magyar irodalmi élete*. Szeged 1933. 120.

későbbi ideológusait és vezetőit, közöttük Balázs Ferencet és Jancsó Bélát. A fiatal nemzedék a húszas évek második felében nőtt fel elsősorban a kolozsvári egyetemi hallgatókat tömörítő diákegyesületek kereteiben. Az egyházi jellegű egyesületek: a Báthory–Apor Szeminárium, a Római Katolikus Nép-szövetség Ifjúsági Szakosztálya, az Ifjúsági Keresztény Egyesület, a Dávid Ferenc Egyesület Ifjúsági Köre, valamint a világi jellegű Székelyek Kolozsvári Társaságának Ifjúsági Bizottsága adott teret és otthont a fiatal kolozsvári magyar értelmiség eszmélkedésének és szervezkedési kísérleteinek. A bukaresti egyetemeken tanuló magyar diákok a Koós Ferenc Kör főiskolai tagozatának keretében szervezték meg közösségüket. Ezekből a kísérletekből nőtt ki 1930-ban az *Erdélyi Fiatalok* című folyóirat és körülötte az ugyanilyen elnevezést viselő mozgalom. A folyóiratot Jancsó Béla és László Dezső szerkesztette, a mozgalomnak mellettük Mikó Imre, Jancsó Elemér, Dsida Jenő, Bányai László, Balázs Ferenc, Demeter János és Vita Zsigmond voltak nevezetesebb tagjai, a folyóiratnak rajtuk kívül Bíró Sándor, Csögör Lajos, Gagy László, Kovács György, Kovács József, Méliusz József és Tóth Zoltán voltak munkatársai.²⁶

Az Erdélyi Fiatalok közössége Ady Endre, Móricz Zsigmond és Szabó Dezső eszméinek vonzását követte, a nemzetiségi élet demokratikus átalakítására törekedett, és elsősorban a paraszti tömegekre akarta alapozni a nemzetiség fennmaradását és fejlődését. Azoknak a radikális ifjúsági mozgalmaknak a sodrában született, amelyek a harmincas évek elején hirdettek gyökeres társadalmi megújulást, szociális reformokat, népi demokratikus átalakulást és Duna-völgyi összefogást. E mozgalmakra esetenként a faji romantika és a jobboldali radikalizmus is hatott. Magyarországon a református diákmozgalom, a Bartha Miklós Társaság, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, Csehszlovákiában a Sarló és Romániában az Erdélyi Fiatalok közössége tartozott ebbe a sorba. Az Erdélyi Fiatalokra erősen hatottak Makkai Sándor erkölcsi megújódást és nemzetiségi önrevíziót hirdető nézetei, de hatott a falukutató irodalom is, különösen Dimitrie Gusti bukaresti egyetemi tanár „monográfikus” iskolája, amely tudományos szociográfiái alapokra helyezte a falukutatót. A fiatalok munkaközössége jelentékeny munkát végzett a nemzetiségi falvak valóságos gazdasági és művelődési viszonyainak feltárásában. Munkájukat a parasztság iránt érzett szolidaritás vezérelte, ugyanakkor elutasították az osztály-harcot és a munkásmozgalom vezető szerepét. Úgy gondolták, hogy a falu érdekeit a nép körében otthonos értelmiségi ifjúságnak kell képviselnie. A válságba került erdélyi magyar parasztság helyzetének orvoslását a falukutató szociográfiai munka, a népművelés és a szövetkezeti mozgalom révén képzelték el. Gyakorlati tényfeltáró munkájuk mégis gazdag eredményeket hozott. Összegzéseik esetenként a történelmi materializmus módszerének is szerepet adtak, mint Mikó Imre *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* (1932) című műve vagy Böződi György *Székely bányája* (1938) című szociográfiai összefoglalása, amelyek elemző módon tárták fel egy vegyes nemzetiségű falu, illetve a székely parasztság osztályviszonyait.²⁷

Az ifjúsági mozgalom kezdetben az erkölcsi és társadalmi megújulás eszményét képviselte, és csak fokozatosan öltött határozottabb politikai arculatot. A zászlóbontás után hamarosan szervezkedni kezdtek a fiatal nemzedék írói is. 1931-ben jelent meg a „második generáció” fellépését hirdető *Új Arcvonal* című antológia, amely tizenkilenc fiatal író: Bányai László, Bélteky László, Dánér Lajos, Debreczeni László, Flórián Tibor, Gagy László, Jancsó Elemér, Janovics András, Kovács Katona Jenő, Kolozsvári Grandpierre Emil, Kovács György, Kovács József, László Dezső, Méliusz József, Óvári Éva, Szemlér Ferenc, Thury Zsuzsa, Varró Dezső és Wass Albert munkáit mutatta be. Egyszerre adott hangot a szellemi megújulás és a politikai átalakulás igényének. László Dezső tanulmánya, *A kisebbségi élet ajándékai* Makkai Sándornak a „lelki magyarság” kiépítésére irányuló törekvése utalt: „A kisebbségi magyarság nemcsak hogy kiszakadt a magyar állam testéből, sőt átszakadt egy más faj által vezetett új ország testébe, s lám mégis él, mert ébredszik a lelke, és keresi az utat, amely más állam keretein

²⁶ Az Erdélyi Fiatalokról: TOLNAI Gábor i. m. 126–128., LIGETI Ernő, *Súly alatt a pálma*. 144–151., CSATÁRI Dániel, *A Vásárhelyi Találkozó*. Bp. 1967. 35–38., CZINE Mihály, *Magyar irodalom Romániában*. Részletek egy tanulmányból. Je 1967. 12. sz. (Különlenyomat), LÁSZLÓ Dezső, *Erdélyi Fiatalok*. Korunk 1973. I. 923–929., MIKÓ Imre, *Az Erdélyi Fiatalok egy emberöltő múltja*. (1970), in *Akik előtttem jártak*. Bukarest 1976. 14–34.

²⁷ Vö. MOLNÁR Gusztáv, *Az Erdélyi Fiatalok falumunkájáról*. Korunk 1970. II. 1055–1057., VENCZEL József, *Dimitrie Gusti és az erdélyi magyar falukutatók*. Korunk 1970. I. 821–825.

belül is lehetségessé teszi számára a magyarnak maradási, a sors és lélek közösség felismerését. (...) A politikai magyar egység szétszakadt. Helyébe a lelki magyar egységet kell megteremteni. Ez az egység örökkévalóbb, mélyebb, öncélúbb, tisztább, tehát életteljesebb mint a külső politikai egység.”²⁸ Jancsó Elemér tanulmánya, *Az erdélyi irodalom útjai 1918–1931* viszont már egészen más módon közeledett a nemzetiségi sors kérdéseihez. Nem szellemi megújulást, hanem szociális felelősséget, elkötelezett irodalmat követelt: „A ma írója sorsközösséget kell vállaljon szenvedő és elnyomott embertársaival, saját érzelmeinek és individualitásának feláldozása árán is.” A Korunkban kifejtett nézetekre hivatkozott, midőn a fiatal nemzedék feladatait jelölte meg. Elutasította a transzilvánista ideológiát, helyette internacionalista egyetemességet hirdetett. „Ti az »idő katonái« vagytok – fordult nemzedéktársaihoz –, legyetek bátrak és tépjétek szét a romantika hazug fátyolát. Egyéniségeteket és művészeteket állítsátok a közösség szolgálatába, ismerjétek fel a közös emberi bánatot, a közös örömet és a közös akaratot. Ne csináljatok Erdélyből szentséget, de szeressétek úgy, mint ahogy szeretnünk kell azt a földet, ahol az élet élni kényszerít. Erdély remegéseiben a világ szívverését keressétek és ha magyar ember arcába néztek, az egész emberiség tükrét lássátok meg benne. Mert ma mindnyájunk sorsa közös és nincs nagyobb feladat, mint beleolvadni az emberiség hatalmas egységébe és azzal együtt vállalni a közös újjászületés nehézségét, de kiharcolható útjait!”²⁹

Az Erdélyi Fiatalok mozgalmi egysége nem volt hosszú életű. A konzervatív reform és a népi demokratizmus hívei hamarosan szembekerültek egymással, elváltak egymástól az ifjúsági mozgalmon belül jelentkező világnézeti és politikai irányzatok. 1932-ben a mozgalom balszárnya: Demeter János, Bányai László, Csögör Lajos, Méliusz József és mások bejelentették, hogy a munkásmozgalomhoz csatlakoznak. A centrum, amely továbbra is birtokában tartotta a folyóiratot, a nemzetiségi egységre való hivatkozással a Magyar Párt mellett sorakozott fel. A jobbszárnny pedig 1935-ben megalapította a *Hitel* című folyóiratot, amely a reformer konzervativizmus ideológiáját képviselte, Szekfű Gyula eszmei vonzásában dolgozott. A fiatal írónemzedék soraiban a baloldallnak volt vezető szerepe. Jancsó Elemér 1934-ben megalakította az *Ady Endre Társaság*ot, Abafáy Gusztáv, Jancsó Elemér, Kovács György, Mikó Imre, Szemlér Ferenc, Szenczei László és Vámszer Géza körül szerveződött meg az *Erdélyi Realisták* mozgalma, amely 1937-ben adta ki az *Új Erdélyi Antológiát*. Böződi György, Jordáky Lajos, Kovács Katona Jenő és Nagy István vállalkozott arra, hogy *Erdély Felfedezése* címen felkutatják a dolgozó osztályok életkörülményeit, Böződi Székely bánja című munkájának kiadására 1938-ban tizenhét fiatal baloldali író szövetkezett, ők alakították meg az *Erdélyi Enciklopédia* nevet viselő könyvkiadót, amely Balogh Edgár *Íratlan történelem*, Szemlér Ferenc *Más csillagon*, Nagy István *Külváros*, Szenczei László *Korom és korona*, Vámszer Géza *Szakadát* és Köves Miklós (Kahána Mózes) *Hat nap és a hetedik* című műveit jelentette meg.³⁰ 1937-ben a *Vásárhelyi Találkozó*nak rövid időre ismét a „második nemzedék” antifasiszta egységét sikerült megteremtenie, noha hatékonysága körét tekintve jóval szélesebb mozgalmat jelentett, mint csupán a „második nemzedék” gyülekezetét.³¹ A fiatal értelmiség és irodalom eszmekereső tájékozódását a nemzetiségi valóság feltárása, a népfrontos összefogás, a magyar–román közeledés szabta meg. A „második nemzedék” abban a körben helyezkedett el, amelyet a népi demokratizmus igénye és a Korunk népfrontos politikája jelölt meg. A fiatalok a nemzetiségi progresszió elkötelezettségében dolgoztak, a balszárnny képviselői sorra eljutottak a munkásmozgalomhoz.

A fiatal nemzedék eszmei tájékozódása vitákkal és küzdelmekkel járt. Számot kellett vetnie az idősebb generáció eszméivel, le kellett számolnia a transzilván ideológia ábrándjaival. A „második nemzedék” megbecsülte a helikoni irodalom eredményeit, ám fellépésétől fogva elutasította a Helikon és a Szépművés Céh irodalompolitikáját, pontosabban azt az óvatosságot és bizonyos mértékű konzervativizmust, amely ennek az irodalompolitikának része volt. Jancsó Elemér programadó tanulmánya, amely az *Új Arcvonal*ban végezte el a nemzedéki számvetési feladatát, heves kritikával fordult a

²⁸ *Új Arcvonal*. Cluj-Kolozsvár 1931. 131–132.

²⁹ Uo. 82–83.

³⁰ CSATÁRI Dániel i. m. 47–48., KOZMA Dezső, *Haladó könyvkiadásunk múltjából*. NyitódK 1963. 236–239., SZEMPLÉR Ferenc, *Út az Enciklopédiához*. (1971), in *Személyes ügy*. Vallomások, emlékek. Bukarest 1975. 58–79., BALOGH Edgár, *Erdélyi realista írók*. (1941), in *Dunavölgyi párbeszéd*. Szerk. SÁNDOR László. Bp. 1974. 479–482.

³¹ Vö. CSATÁRI Dániel i. m., TURZAI Mária, *A Vásárhelyi Találkozó*. Bukarest 1977.

„középosztály” romantikus illúziói ellen, s ítélte el az óvatosan bezárkózó marosvécsi írócsoportot, valamint az erdélyi tömegektől elfordult Szépmíves Céhét, amely ekkor már végérvényesen a magyarországi könyvpiac szállítója lett. A transzilvánista gondolatot körülölelő romantikát is elvetette: „erdélyiség tényleg van. De ezt az erdélyiséget nem kell csinálni, mert ez feltalálható Erdély speciális gazdasági és társadalmi adottságaiban és az azon felépülő szellemi életben. Erdélynek minden időben voltak külön gazdasági és szellemi törekvései. Ezeket, ha akarjuk nevezhetjük transzilvánizmusnak is, de belőlük szentséget, tabut csinálni fölösleges, szükségtelen és káros. Különben is meghatározni azt, hogy a múltban vagy jelenben mi Erdélynek sajátos szellemi élete, a magyarországitól és a világ-irodalomtól elkülönülő, ebben új szint jelentő vonása, nagyon nehéz, sőt csaknem lehetetlen. Ennek a reális, de nehezen meghatározható transzilvánizmusnak azonban nagyon kevés köze van ahhoz az erdélyiséghoz, amelyet zöld asztal mellett agyaltak ki Erdély írói és kritikusai. A szenvedők és a dolgozók erdélyisége távol áll attól a levegőben lógó megközelíthetetlen és elérhetetlen ideáltól, amelynek zászlajára éveken át esküdtek Erdély írói.”³²

Hasonló nézeteket képviselt Jancsó Elemér *Erdély irodalmi élete 1918-tól napjainkig* című 1935-ben megjelent tanulmányában.³³ Ezt a tanulmányt hangos vita követte, az idősebb nemzedék a transzilvánista elvek védelmére kelt.³⁴ A vitában állást foglaló Babits Mihály viszont arra figyelmeztetett, hogy a transzilván irodalmat a provincializmus veszélye fenyegeti, és e veszély ellen erőteljesebb kritikai szellemmel kellene védekeznie. Babits az erdélyi magyar irodalom hatékonyabb kritikáját javasolta, egyszersmind annak vizsgálatát, hogy ez az irodalom milyen szerepet tölt be az egyetemes magyar írásbeliségben. Az „erdélyi gondolatnak” azokat a vonásait emelte ki, amelyeket a „hőskorban” Kunecz Aladár dolgozott ki: az egyetemességre törekvő magyarságot és az európai szellemet. „A transzilvánizmus – szögezte le – nem elzárkózni, hanem gazdagítani akar: erdélyiségében a magyarságot őrzi, és Európát gazdagítja. A transzilvánizmus a politikán túl és minden politika dacára kulturális nemzeti érzést jelent, mely nem szétválaszt, hanem összekapcsol...”³⁵

A fiatalok eszmekereső küzdelmét jelezte 1937-ben az a vita, amelyet Szemlér Ferenc *Jelszó és mítosz* című tanulmánya kezdeményezett.³⁶ Szemlér a transzilvánista ideológiával számolt le, az „erdélyi gondolatot” utasította el. Még a tanulmány írása előtt körkérdest intézett nemzedéktársaihoz arra vonatkozólag, hogy miként értelmezik a transzilván gondolatot és milyen módon hatott munkásságukra ez a gondolat.³⁷ A beérkezett válaszok is segítették abban, hogy kialakítsa véleményét, amely

³² *Új Arcvonal*. 78–79.

³³ *Nyug* 1935. I. 283–298.

³⁴ REMÉNYIK Sándor, „Társadalmi funkció”. *Ptűz* 1935. 191–192., SZENTIMREI Jenő, *Az erdélyiség vitája*. *Nyug* 1935. II. 183–186.

³⁵ *Az én erdélyiségem*. (1935), in *Könyvről könyvre*. Szerk. BELIA György. Bp. 1973. 255–261.

³⁶ Erdélyi Helikon 1937. 592–604. A folyóirat szerkesztősége a következő megjegyzés kíséretében közölte a tanulmányt: „Az alább közölt érdekes tanulmányban az úgynevezett »második« erdélyi író-nemzedék nevében szólal meg valaki, s veszi kritikai bonckés alá az előtte járó nemzedék eszmevilágát. Szándéka csupa tagadás. A nemzedéki elosztódást könnyen kereső mai gondolatjárásban mintha akarva építené és őrizné a válaszfalakat. De nem a kész és ellenállhatatlan új sugárzik itt elő s vonja homályba a mögötte maradt. Még a vágyképe se született meg az újról: csupán a jövő szelencéjébe járt »ismeretlen« nevében harcol. De cikke eszmekeltő, gazdag vitaanyagot tár föl, s kihívja a hozzászólást.”

³⁷ 1937. július 20-án a következő levelet küldte szét: „Kedves Barátom! Egy megírandó tanulmányom kapcsán szükségem volna véleményedre az alább megírt három kérdésben. Igen kérek, válaszolj röviden, de kimerítően. Azt is szeretném, ha válaszd nem késnék túlságosan sokáig. Kérdéseim a következők: 1. Mi a »transzilvánizmus« úgy, ahogy azt az erdélyi »irodalmi hőskor« nemzedéke értelmezte, és miképpen értelmezed Te ezt a fogalmat? 2. Milyen mértékben befolyásolt Téged irodalmi alkotásaidban a »transzilvánizmus«? 3. Gondolod-e, hogy a »transzilvánizmus« élő és ható jelenség ma is az erdélyi irodalomban vagy talán esetleg közéletben? Válaszodat lehetőleg sürgősen várom és előre köszönöm.” A körlevélre Bözdi György, Kiss Jenő, Kovács József, Nagy István, Szabédi László és Szenczei László válaszolt. Valamennyien elvetették a transzilvánista ideológiát. A körlevél és a válaszok szövegét Szemlér Ferenc 1973. okt. 22-én keltezett levele révén ismerem. Szíves felvilágosításait ezúttal köszönöm meg – már fájdalomosan váratlan halála után.

szerint a transzilván gondolat a harmincas évek körülményei között már értelmét veszített jelszónak és romantikus mítosznak bizonyult. Sorra foglalkozott a transzilvánisták hagyományos érveivel, és valamennyit cáfolni igyekezett. „A transzilvánisták módszere – állapította meg – durva dedukció volt, ahol az elmélet született meg először, és az empiria meglehetősen háttérbe szorult.” Kimutatta, hogy a transzilván irodalomnak nem alakult ki sajátos művészi természete, valójában a „nyugatos” magyar irodalom romániai ágazata volt. A transzilván liberalizmus tételével szemben hivatkozott az erdélyi történelem állandó társadalmi és nemzetiségi küzdelmeire. Megállapította, hogy a transzilván elveket csak a kisebbségi magyarság hangoztatta, a másik két erdélyi nép végül is nem fogadta el. A szászok a német nemzet keleti előőrsének tekintették magukat, a románokat pedig jobban vonzotta az egyesülés eszméje, mint az erdélyi összefogás. A transzilván ideológia és politika a valóság mérlegén pusztán álomnak bizonyult: „Olyan politikai felfogást tartalmazott, ami nem számolt a kézzelfogható valósággal. Nem látta meg például azt, hogy a mai erdélyi magyarság nem az erdélyi társadalmi közösséget alkotó népek teljes jogú tagja, hanem Romániának egyik kisebbsége. Ez a vakság természetesen politikai romantikát eredményezett.” Ennek nyomán hozta meg elmarasztaló kritikai ítéletét: „a transzilvánizmus csak befejeződés és nem kezdet, egy olyan körnek végleges lezárulása, ami minden folytatást kizár. Ebben a tulajdonságban az irodalmi és a politikai transzilvánizmus találkoznak.”

Szemlér a fiatalok nevében temette el az „erdélyi gondolatot”. Az idősebb nemzedék ellenállásával azonban számolnia kellett, hiszen a transzilvánizmus mégiscsak másfél évtizeden keresztül volt a nemzetiségi irodalom nagyhatású ideológiája. Olyan ideológia, amelynek jelentékeny szerep jutott a kisebbségi tudat és művelődés gondozásában, valamint a korszak irodalmi alkotásainak létrejöttében. A Helikon nevében Kós Károly és Kacsó Sándor vette védelmébe a nagy szerepet betöltött gondolatot, vállalkozott arra, hogy számot vessen eredményeivel és lehetőségeivel. Kós sorra vette Szemlér érveit, cáfolat gyanánt a transzilván gondolat történelmi múltjára, az erdélyi hagyományra hivatkozott. Az „erdélyi gondolat” szerepvesztését azonban nem cáfolhatta meg. Tanulmányának mégis személyes igazsága volt, az idősebb írónemzedék eszményei és szolgálata mellett tett hitet: „az erdélyi írók öreg generációja számára a transzilvánizmus bizony nem *előre kitalált jelszó*, hanem tradíció, történelmi tudat, akarat, reménység és mindenekfelett szilárd, megingathatatlan – hit. Hite annak, hogy a mi hazánk – Erdély. A mi földünk, a mi gyökerünk, a mi kikerülhetetlen sorsunk, melyet nem mi választottunk, hanem amibe beleültetett és beleparancsolt az Úristen, bizonyára nem ok nélkül. Mi hiszünk abban, hogy az életünk: rendeltetés, melyet szolgálnunk kell cselekedettel, kibúvás és mentés nélkül, spekuláció és alkuvás nélkül. Művészetünkkel is.”³⁸

Kacsó Sándor hasonló módon: a személyes vallomás erejével állott az „igazi erdélyi szellemiség” mellé. Arra hivatkozott, hogy a transzilvánizmus nem kidolgozott eszmerendszer vagy zárt ideológia: „nem kifejezetten irodalmi vagy politikai valami, hanem az a szellemi – néha gyakorlati – magatartás, amely úgy az irodalomban, mint a politikában vagy társadalompolitikában (világnézetben) egyaránt érvényesülhet”. Kacsó számára az „erdélyi gondolat” munkaprogramot jelentett, amelynek érvényesülésén dolgozni kell és lehet. „Az a tény – érvelt –, hogy a hivatalos hatalom megfeledkezett az erdélyi gondolatról a múltban és nem akar tudni róla a jelenben, nem jelenti azt, hogy nincs és nem is volt erdélyi szellemiség. Éppen azért volt és van, mert a politikai hatalom mohósága miatt szükség volt rá mindig. Szükség volt a szabadság állandó követelésére, szükség volt a három nép és sok felekezet boldog együttélési lehetőségének a keresésére.” A transzilvánizmus eszmei magjaként következésképp a kisebbségi és egyetemes humanizmust jelölte meg. „Az erdélyiség – foglalta össze gondolatait – történelmi adottságainak megfelelően – képlete az emberi előrehaladás gondolatának abban a magatartásában, amely a humanista eszme gyakorlatilag legfejlettebb képét tükrözi vissza. Az erdélyiségben valóban van politikum, de nem politikai, hanem szellemi valóság, nem irodalmi forma, hanem írói magatartás, s nem ilyen vagy olyan máshol sehol nem látott, fel nem fedezett és nem vallott politikai vagy szellemi irányzat, hanem történelmi erőképlet, amely a legalkalmasabb működési helyet abban az erdélyi lombikban találta meg, ahol három – vegyülékké lenni nem hajlamos – nép-nemzetet kell békés egyetértésre; együttélésre szoktatnia. A lombik maga lehet vidék, a munka azonban, amely benne folyik, az erők, amelyek benne kiegyensúlyozódást keresnek, nagyon, de nagyon messze vannak

³⁸ *Jelszó és mítosz?* ErdHel 1937. 766–770.

a regionalizmustól. Az erdélyi lombikban az emberiség jövődő békéjének egyik nagy és szép kísérlete folyik.”³⁹

A vita, amely széles körben folyt tovább, végső tanulsága szerint leszámol a transzilvánizmus hagyományos értelmezésével, fenntartotta azonban legfontosabb progresszív eszményeit: az együttélő nemzetek testvériségének tudatát, az európai igényességet, valamint a kisebbségi humánusmot.⁴⁰ A transzilvánizmus azonban mint tudatforma és ideológia az eszmetörténet tárába került, az 1937–1938-as vita valójában pályafutásának végső szakasza volt. Szenczei László találó módon jegyezte meg: „Transzilvánizmus igenis volt, s nem csupán mint jelszó és mítosz, hanem mint eleven irodalmi valóság. A probléma az, hogy miért nincs *többé* transzilvánizmus.”⁴¹ Az „erdélyi gondolat” történelmi szerepe végetért, a változó idők súlyos realitásai határozottabb ideológiát és radikálisabb progressziót követeltek. A nagyromán nemzetiségi elnyomás és a nagymagyar revanspolitika kettős kihívásával szemben a magyar kisebbségnek a nemzetiségi realizmus és demokratizmus hatékonyabb magatartását kellett kialakítania.

Ez a realizmus és demokratizmus a nemzetiségi közélet baloldali kibontakozását sürgette, az antisziszta népfront és a Duna-völgyi összefogás követelményét fejezte ki. Ennek a követelménynek már nem az „erdélyi gondolat” volt a jelszava, hanem a *népi gondolat*, amely a nemzetiségi társadalom belső ellentmondásainak, valamint a kisebbség és a többség ellentétének feloldására vállalkozott. Ennek a gondolatnak demokratikus értelme és szocialista távlata volt, ezt a gondolatot képviselte Gaál Gábor, Kovács Katona Jenő, Nagy István, Balogh Edgár, Méliusz József és Jordáky Lajos, ezt képviselte a Korunk és ezt képviselte a népi elkötelezettséget hirdető „második erdélyi nemzedék”: Balázs Ferenc, Bözödi György, Asztalos István, Kovács György, Szabédi László, Szemlér Ferenc, Kiss Jenő, Szenczei László és Jancsó Elemér, sőt ezt képviselte a Helikon balszárnya: Tamási Áron, Kacsó Sándor, Szentimrei Jenő, majd a szellemi ellenállás idején és a felszabadulás után a Helikon centruma: Kós Károly, Berde Mária és Molter Károly is. A népi demokratikus gondolat az „erdélyiség fordulóját” követve átvette a transzilvánizmus korábbi eszmeképző és szervező szerepét, egyszersmind átvette humánus örökségét: a néptestvériség és a kisebbségi humánus eszméjét. Egyszerre „szüntette” és „örizte meg” az „erdélyi gondolatot”. Szakított a transzilván romantikával és hamis tudattal, ugyanakkor fenntartotta haladó hagyományait. „Ha a transzilvánizmus – írta Balogh Edgár – tényleg az a törekvés, mely Erdélyben, népek és felekezetek találkozóhelyén mindenkor (...) a szabadság, egyenlőség és testvériség valóságáért küzdött, akkor ez a transzilvánizmus élőbb, mint a sikerrel megcáfolt romantika s maradandóbb, mint a joggal bíralt idősebb nemzedék. Sőt, akkor ez a transzilvánizmus nem is erdélyi öncélúság, hanem mindama nemzetek jobbik belátása, amelyek Erdély zugaiban egymásba horgolódnak s állandó surlódásaik közt is egymást keresik.”⁴²

³⁹ Az igazi erdélyi szellemiség. ErdHel 1938. 35–41.

⁴⁰ Vö. LIGETI Ernő, *Jelszó és mítosz*. Függő 1937. nov. 6., CSÁSZÁR Károly, *Vita a transzilvánizmus körül*. Ptüz 1938. 48–49., SZENTIMREI Jenő, *Az erdélyi valóságglátás terméketlen vitájához*. BrL 1938. máj. 23., SZEMPLÉR Ferenc, *Táj és sors*. Korunk 1938. 322–328. stb. A vita történetéről: LIGETI Ernő, *Súly alatt a pálma*. 154–155., SZEMPLÉR Ferenc, *Fél-találkozásaim Kós Károllyal*. Utunk 1973. 50. sz. 7–8., ÓDOR László, „Jelszó és mítosz?” AZ 1937-es transzilvanista vitáról. Ttáj 1973. 12. sz. 61–68.

⁴¹ A transzilvánizmus és az erdélyi fiatal irodalmi nemzedék problémájához. Korunk 1938. 65–70.

⁴² *Vágykép és valóság*. (Szélgjegyzetek az erdélyiség kérdéséhez.) BrL 1938. máj. 1. – Hármaskis tükör. Bp. 1945. 162.

LA RÉVISION DE LA PENSÉE TRANSYLVAINNE

(L'idéologie de la revue *Erdélyi Helikon* aux années trente)

La «pensée transylvaine» comme idéologie littéraire a été créée par la littérature hongroise de la Roumanie aux années vingt. Cette pensée a été basée sur le libéralisme des traditions transylvaines et elle a sollicité la coopération pacifique des peuples transylvains (Hongrois, Roumains, Allemands). Dans les circonstances politiques des années trente, la «pensée transylvaine» ne pouvait plus prévaloir dûment: la vie spirituelle roumaine de la Transylvanie s'est orientée vers Bucarest, elle n'a pas cherché de relations avec la littérature hongroise minoritaire, et le vie culturelle des Saxons de Transylvanie devait subir de plus en plus l'influence de l'idéologie pangermaniste. De cette manière, les idées de l'Hélicon devaient subir un révision. Au dedans de l'Hélicon Transylvain il y avait des discussions: la première discussion avec la devise «Confesser et s'engager» (en 1929) a sollicité de mesurer d'une manière réaliste la situation des minorités, la deuxième (en 1931) avec la devise «Notre révision» tâchait de faire l'analyse de sa propre situation minoritaire, et la troisième discussion qui a eu lieu après le rapatriement en Hongrie de Sándor Makkai, évêque réformé de Kolozsvár (Cluj) a eu un rôle semblable. Enfin, c'est la jeune génération des écrivains débutant au commencement des années trente qui a marqué d'un point d'interrogation les idéaux de la littérature de l'Hélicon. Ces discussions ont contribué d'une manière bienfaisante à former la conscience minoritaire de la littérature hongroise de Roumanie et à approfondir son démocratisme intérieur.

A Novissima Tuba szerzője és fordítója

Az 1630-as évek második s a 40-es évek első felének magyarországi könyvtermése azt mutatja, hogy különösképpen felélénkült az érdeklődés a négy végső dologgal foglalkozó traktátusok, elmélkedések iránt. Pontosabban szólva a „jól és boldogul való meghalás”-ra kiérdemesítő, erényes életvitelre oktató-vezérlő kalauzok voltak a keresett könyvek. Erre enged következtetni, hogy gyors egymásutánban látott napvilágot Medgyesi Pál Bayly-fordítása, a *Praxis Pietatis* (1636, 1638, 1640, 1641, 1643 stb.), Iratosi János Perkins-átültetése, *Az ember eletének, bodogul valo igazgatásának modgyáról*, valamint a *Patika szerszamos Bolt, Az jól és bódogul való meg halásnak módgyáról való tanítás* (1637, 1641) címmel.¹ Az 1639-es esztendő két fontos művel szaporította a sort: Illyésházi Gáspár megjelentette a *Kezben viselő könyv: A jo és boldog kimúlásnak mestersegeről* szóló Beust-mű fordítását – megismételve Magyar István 1600-as munkáját.² Ugyanezen évben Kassán elhagyta a sajtót ifj. Darholcz Kristóf *Novissima tuba az az titeltre serkentő utolsó trombitászó* című magyarítása is.³ Nem lehet kétséges, hogy az azonos érdekű könyvek – fordítások – számának ilyen hirtelen emelkedését a sztoikus-maniárista életbölcselet, valamint a készülődő puritán egymást erősítő fázis-egybeesése okozhatta.

1. A Novissima Tuba keletkezése, szerzője, fordítója

Tolnai Dali János, a magyarországi puritanizmus szellemi atyja, Angliából hazatérve, 1638-ban látogatta fintai kúriáján ifjú Darholcz Kristótot. A vendégeskedés alkalmával megkérte őt, fordítsa le azt a latin könyvet, amit a szigetországból hozott magával; így született az 1639-ben Kassán megjelent *Novissima Tuba*, a magyar későreneszánsz próza kiemelkedő színvonalú alkotása, melyből ma már csak azt az egyetlen, hiányos példányt ismerjük, amit az OSzK őriz.⁴

Bár a fordítás körülményeiről beszédes adatokat szolgáltat a Szenci Molnár Albertet is patronáló apának, Darholcz Ferencnek szóló ajánlás, a mű eredetijéről, a könyvecske szerzőjéről mind a mai napig bizonytalanság uralkodott a szakirodalomban. Ez részint oda vezetett, hogy Zoványi Jenő és követői az ajánlás utalásai ellenére magát Tolnai Dalt tartották a latin szöveg szerzőjének, részint pedig oda, hogy a *Magyar irodalom történetének* vonatkozó fejezete nemcsak Tolnai, hanem „valamely külföldi puritán szerző” attribúciójának lehetőségét is megkérdőjelezve, felveti a középkori eredet valószínűségét.⁵

¹ L. RMK I. 657., RMK I. 670–671.

² RMK I. 689., illetve RMK I. 315.

³ Unikum példánya az OSzK-ban, RMKI I. 692.

⁴ Darholcz fordításának 1978-ig nem volt modern kiadása. Ekkor KOMLOVSZKI Tibor sajtó alá rendezte és bevezető tanulmánnyal is ellátta, melyben a szakirodalom egyes korábbi tévedéseit is kiigazította. Sajnos a Pátria Nyomdánál megjelent minikönyv könyvárusi forgalomba nem került.

⁵ TURÓCZI-TROSTLER József, *Tolnai János és a Novissima tuba*. ItK, 1936. 219–220. Hivatkozik Darholcz ajánlására, mivel a fordító egy szóval sem utalt arra, hogy Tolnai lett volna a mű szerzője, a Novissima Tuba mellőlől törlendőnek tartja Tolnai János nevét. ZOVÁNYI Jenő, *Melyik Tolnai*

Való igaz, hogy a fordító nem nevezte meg a fordítandó kötet íróját, csak annyit árult el, hogy a magyart a Tolnai ajándékozta deák eredetiből végezte; „melyet ő kegyelme NOVISSIMA TUBA-NAK, az az ÍTÉLETRE SERKENTŐ UTOLSÓ TROMBITASZÓNAK nevez”. Az ajánlás e kitételeből származik az a másik közkeletű következtetés, miszerint, ha maga a mű nem is, de a címe Tolnai Dali Jánostól származik.

Ma már tudjuk, hogy az eredetin is az a cím állt, amellyel a puritán prédikátor illette. Az író nevét sem szándékosan hallgatta el Darholcz, önmaga előtérbe helyezése végett, hanem azért, mert azt ő sem tudhatta, sőt az is valószínű, hogy a kötet szerzőjéről Tolnai sem rendelkezhetett információkkal.

Az eredeti ugyanis álnéven jelent meg; az A₃ oldalon megismerkedhetünk az álnévvel: „INTEGERRIMO VIRO, FAMILIAE CLARITATE, FAMAE Suavitate, Voti Sanctitate, Vitae Sinceritate, verè conspicuo; G. V. Armigero, Mecaenati Sacrarum Literarum amplissimo; MVSOPHILVS, HOC OPVSCVLVM IN PERPETVAM OBSERVANTIAE suae Memoriam, humillimè sacravit.”

A címlapon ez olvasható:

NOVISSIMA TVBA.
Libellus,
in sex Dialogus apprimè
CHRISTIANOS,
digestus.

Surgite mortui, et venite ad
judicium.

LONDINI,
Excudebat Felix Kyngston. 1632.⁶

Ki rejtőzik vajon a Musophilus pszeudonim mögött? Erre, a magyar irodalomtörténetírást – közvetve – évtizedek óta foglalkoztató kérdésre viszonylag egyszerű a válasz – Angliából. A. W. Pollard & G. R. Redgrave et al.: *A Short-title Catalogue of Books Printed in England, Scotland & Ireland and of English Books Printed Abroad* (London, 1926) c. katalógus alapján sikerült a szerzőt azonosítani, s a Novissima Tuba kiadástörténetét felgöngyölíteni.

Eszerint Felix Kyngston londoni nyomdász 1632-ben Musophilus szerzői álnév alatt jelentette meg *Richard Brathwaith* művét, a Novissima Tubát. A kötet sikerére utal, hogy egy évvel később napvilágot látott új kiadása is, sőt, 1635-ben már verses angol fordítása – *J. Vicars* munkája – is elhagyta a nyomdát *The Last Trumpet: or a Six-fold Christian Dialogue* címmel. S e században még egy megjelenést is megért a könyvecske, 1658-ban Brathwaith *Lignum Vitae* c. írásával egy kötetben újra kiadta e művét.

E többszöri megjelenés ellenére a magyaréhoz hasonló, különös sors jutott az eredeti Novissima Tubának is. 1632-es első kiadásából egyetlen példányt lelmi fel a British Library-ben az alábbi bejegy-

*Jánosnak műve a „Novissima tuba”? MKsz, 1941. 82–84. Egyértelműen Tolnai Dali munkájának tartja a művet: „... mint a Tolnai Dali János küzdelmeinek megírója, kétszeres örömet érez azon, hogy munkásságának erről az eredményéről is számot adhatok”. (Uo. 84.) KOVÁCS Sándor, Szepsí Csombor Márton prózastílusáról. Irodalomtörténeti Dolgozatok 8. Szeged 1958. 57–60. Tolnainak tulajdonítja a latin szöveget, s azon és a magyar fordításon egyaránt LÉPES Bálint, *Az halandó és ítélletre menendő tellyes emberi nemzetnek fényes tüköre* c. művének (RMK I. 469.) hatását igyekszik kimutatni. *A magyar irodalom története*. Szerk. KLANICZAY Tibor, Bp. 1964. 2. *Vallásos elmélkedő próza* c. alfejezete PIRNÁT Antal munkája. Vö. 49–50.*

⁶ London, British Library, Dep. of Printed Books, C. 53. gg. 26. E mű egy példányát felfedezte már korábbi kutatásai során KESERŰ Bálint. Nagyszeben, Bruckenthal-gyűjtemény, V. 1. 8349.

zéssel: „This Tract is by Rich. Braithwaite & is of great rarity, see Corsers Collectanea Anglo-Poetica under the title Braithwaith.” S az angol verses változat ritkaságára is külön bejegyzés hívja fel a figyelmet: „EXTRA RARE; apparently unknown to all bibliographers. No mention of it is made in Haslewood's very elaborate list of Braithwaite's works, nor is it noticed by Lowndes, either in his account of Braithwaite or Vicars. It is not to be found in any catalogue from the time of the Bibliotheca Anglo-Poetica to even Mr. Heber's sale.”

A szerző, Richard Brathwaith (1558? –1673) nem ismeretlen az angol irodalomtörténetben, s noha nem korszakos jelentőségű alkotó, rendkívüli termékenységevel, műfaji sokoldalúságával tisztos helyet foglal el a XVII. századi angol irodalom művelőinek sorában.⁷ Írt szerelmes verseket, pasztorálokot – gazdag klasszikus utalásanyaggal. Fiatal korában színdarabokon is dolgozott, melyek, ha nem maradtak is fenn, a drámai forma gyakorlatát átmentette belőlük későbbi politikai szatíráira is. Ez utóbbiakat ugyancsak előadásra szánta, színpadi utasításokkal is ellátta, de erős prózai jellegük miatt valószínűleg előadatlanok maradtak. Említésük azonban ehelyütt igen fontos: a színpad felé mutatnak a Novissima Tuba dialógusai is, a margináliák a színpadi utasítások csökevényeit is őrzik, a szereplők száma is több, mint a dialógusban megkívántatik. Brathwaith műveinek többsége, a Novissima Tubához hasonlatosan, morális-didaktikus, erkölcsi oktató-nevelő célzatú munka, mely írásaiban „olyan jellem-ideált teremtett a puritánok számára, amely jótulajdonságokban bővelkedik, s minden tekintetben a vallási előírások talaján áll” – írhatta joggal Matthew Wilson Black, Brathwaith eddigi egyetlen monográfusa.⁸

A magyar fordító személyéről mindössze annyit tudunk, hogy a jeles mecénás, a Discursus de summo bono és az Europica varietas megjelenését támogató Darholcz Ferenc fia – így a Balassi-epitáfiumokat szerkesztő id. Darholcz Kristóf unokája volt. Ezt az egyetlen művét ismerjük; 1638-ban kapta meg lakóhelyén, Fintán a Novissima Tuba eredetijét, 1639 januárjában pedig már megírta hozzá az ajánlást is. Könyve korrektúráját már valószínűleg nem láthatta, erre utal a feltűnően sok értelemzavaró sajtóhiba. 1640. július 5-én már őt is és feleségét is néhaiként említik a Darholcz Ferenc testamentumának végrehajtásában eljáró „executorok”. (OL Desewffy cs. lt. F 96, 4. cs.)

A szerző és fordító azonosítása után még az a kérdés is választ igényel, hogy miért fordította Darholczal a művet Tolnai, s miért nem vállalkozott maga a tolmácsolásra.

A feleletet ezúttal is Darholcznál kell keresnünk, de csak akkor válik világossá utalása, ha a Novissima Tubát összevetjük az ugyanazon évben Debrecenben kibocsátott műfaj-rokonával. Mint már esett

⁷ Brathwaith fontosabb műveinek jegyzéke: *Anniversaries upon his Panarete* (1634); *Ar't asleepe husband? a boulster lecture* – by Philogenes Panedonius (1640); *Barnabees journall under the names of Mirtilus a Faustulus, shadowed* – by Corymbaeus (1638); *Disputatio inauguralis. Jus potandi exponet Blasius Multibius* (1616); *England's Niobe, or Eliza's elegie* (1635); *The English Gentlewoman drawne out to the full body: expressing what habilliments do best attire her* (1631); *Essaies upon the five senses, with a pithie one upon Detraction* (1620); *The golden fleece. Whereto bee annexed two elogies, Narcissus change et Aesons dotage* (1611); *The good wife* (1618); *The last trump: or a six-fold christian dialogue* (Translated by J. Vicars, 1635); *Loves labyrinth, or the true lovers knot* (1615); *Natures embassie: or the wilde-mans measures* (1621); *A new spring shadowed in sundry pithie poems* (1619); *Novissima tuba* (1632); (1633); *Panedone, or health from Helicon* (1621); *The poets willowe, or passionate sheheard* (1614); *The prodigals teares* (1614); *The psalmes of David and of other holy prophets paraphrased* (in verse, 1638); *Remains after death: including divers memorable observances* (1618); *The schollers medley, or an intermixt discourse upon historical and poetical relations* (1614); *The sheheard's tales* (1621); *A solemn joviall disputation briefly shadowing the law of drinking. (The smoaking age, with the life and death of tobacco)* (1617); *A spirital spicerie: containing sundrie swet tractates* (1638); *A strange metamorphosis of man* (1634); *A strappado f. the divell* . . . Epigrams and satyres (1615); *Times curtaine drawne, or the anatomie of vanitie* (1621); *The two Lancashire lovers, or the excellent history of Philocles and Doriclea* (1640); *Whimzies or a new cast of characters* (A cater-character throwne out of a box) (1631). Politikai szatírái közül említésre érdemes a *Mercurius Britannicus* (1641) és a *Regicidium* (1665). Voltak történelmi kompilációi a római császárokról, a francia királyokról. Kommentárokat is írt, pl. Chaucer-hez.

⁸ Matthew Wilson, BLACK, *Richard Brathwaith. An Account of his Life and Works*. Philadelphia. 1928.

róla szó, ekkor jelent meg, immár második fordításban, egy „igazi” ars moriendi, Beust Joachim *A jó és boldog kimúlásnak mesterségéről* c. munkája, Illyésházi Gáspár fordításában. E mű, a *Novissima Tubá*val ellentétben, nem íródott szépirodalmi igénnyel; összekötő szövegrészei és idézetgyűjteménye szigorúan szelektál: a bibliából és klasszikus egyházi szerzőktől, egyházatyáktól vett mondásokkal teljes. Ezzel szemben a *Novissima Tuba* szépírói példázat, pogány auctoroktól, szépíróktól és filozófusoktól kölcsönzött idézetei valóban csak a laikus – szerző és fordító! – tollára illettek. Ezért írhatta Darholcz, „meggondolván azt, hogy ilyen kicsiny dologgal derekas tudós ember bajlódni szégyenlene, sőt mocskolódásnak tartana” –, ezen ékes stílusú mű fordítása inkább az ő kevésbé tudós tollára méltó. Ugyanakkor az értő olvasó számára a szövegből az is kitetszhetett, hogy szerzője világi ember volt, teológiai érdeklődése és tájékozottsága e műben nem terjed túl a biblia alapos ismeretén. A Darholcz-fordítás világi jellegének becstét akkor mérhetjük fel igazán, ha megvizsgáljuk a XVII. században Angliából hozott vagy angoltól fordított művek lajstromát.⁹ A nyelvtankönyveken kívül szinte kivétel nélkül teológus írók teológiai művei.

2. A műfaj, az eredeti és a magyar fordítás viszonya, stílus

A magyar szakterminológia a protestáns későreneszánsz-manierista ars moriendi között tartja számon a *Novissima Tubát*, de eredetét a középkori ars moriendi és haláltáncok szövegére vezeti vissza. Ha a műfaj általános sztereotípiáira, toposzaira, formai jegyeire nézve elfogadható is e feltevés, az eredeti példány ismerete nélkül is fel kellett volna fedezni a magyarban is megtalálható antik utalásokat, idézeteket, auctorokat, melyek meglete sugallhatta volna a datálás terminus post quem-jét. (Aminthogy a figyelmes elemzés a szöveg születésének helyére mutató felszín alatti vonatkozásokat is feltárhatta volna. Hazai szerző aligha írhat le ilyen mondatot a vágy jellemzésére: „ha az tengertől távol vagyok, ha halat számítatva kívánom, ha közel, megutálom”.)

Az angol szakirodalom a *Novissima Tuba*-féle műveket a *courtesy-book* vagy még inkább a *conduct-book* elnevezéssel illeti, mely terminus Ország László szótára szerint az „istenes és tisztességes élet vezérkönyve”-ként fordítható magyarra. S valóban ez a cél, a puritánoknál igen kedvelt műfaji ideál lebeghetett inkább Brathwaith előtt, mintsem a kegyes meghalás doktrínáját tételesen, szárazon oktató ars moriendi. Arra próbálta rávezetni olvasóját, hogyan kell az evilági élettel kiérdemelni a kegyes meghalást s a mennyország üdvösségét. S mire a végső konklúzióhoz eljut – „Ez világon úgy kell élnünk, hogy mikor a Test az koporsóban az férgektől kezd rágatni, az Lélek vigadhasson az szentekkel az egekben” –, számos tételben foglalja össze a puritán és azzal sok ponton érintkező neo-sztoicista *életeszmeny* főbb elveit.

E tekintetben tehát a *Novissima Tuba* – és szerzője – nagyon közel áll az angol puritanizmus legfőbb conduct-book szerzőihez, Perkinshez és Bayly-hez! Az ember életének bodogul való igazgatásának modgyáról (Perkins), valamint „mint kellyen az Keresztyén Embernek, Isten és a' maga igaz isméretiben nevekedni, életét naponként az ő félelmére intézni, tsendes lelki-esmérettel költeni, és futásának el-töltese után, bodogul végezni” (Bayly, *Praxis Pietatis*), ugyanazt az „éllyetek jól, úgy léssen osztán az ti halálotok-is jól”¹⁰ életelvet oktatja, mint a *Novissima Tuba*, csak retorikailag az oktató beszédhez, az intéshez, a traktátushoz állnak közelebb, szerkezetük darabosabb, a szépírói megoldásoknak híjával vannak, mivel „derekas tudós” művükhöz ezt a stílust és szerkesztésmódot érzik adekvátoknak.

Brathwaith viszont szépírói tudatossággal, módszerrel és stílusban, példázatot tár az olvasó elé, tételesen és indirekte is ugyanazt az életmodellt sugallja. Szerinte az istennek tetsző, kegyes élet kerüli a Bűn és a Világ csapdait, a szempillantásnyi gyönyörrel szembeállítja a gyötrődés örökkévalóságát. A jelen helyett a jövőre szegezi tekintetét, az evilági szolgálat helyett a túlvilági élet előkészítésére kell törekedni: alázatossággal, szent, feddhetetlen élettel, jó erkölcsökkel, jóságos cselekedetekkel. Istennek kedves élet az, mely a világtól megidegenedik – vallja lépten-nyomon mind a puritán, mind a neo-

⁹ BERG Pál, *Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkban*. Bp. 1946. 201–215.

¹⁰ RMK I. 683., illetve 718. 319.

sztóikus életelv hitvallását. „Halld meg, mi leszesz? Angyal az egekben, ha szent itt ez földön” – mondhatná akár Perkins is. Közvetett és közvetlen úton – a helyes életmód követésével és a helytelen megutáltatásával – egyaránt él Brathwaith. Tollát nem vezetik felekezeti elfogultságok, katolikus és protestáns hívő egyaránt eljuthat ezen az úton az üdvösséghez. Jól látta meg Tolnai és Darholcz, hogy ez a mű valóban „minden lelki idvössége kívánó keresztyén embernek minden állapotját leírja”, s hogy „minden keresztyén embernek utolsó órájára tartozó dolgokat látván, hogy mind másnak s mind magamnak hasznosok”. (Kiemelés tőlem. J. J.)

Tolnai Dali János remek propagátori érzékére vall, hogy megtalálta azt a művet, amellyel a legkevésbé radikálisan terjesztheti a puritán eszmét és szellemet, morált és életeszmenyt. Észrevette, hogy az erkölcsök puritán tisztításában Közép-Európában lehet építeni a keresztyén morálfilozófia főbb tanításait átvett neosztóicizmus által előkészített talajra. S ehhez megtalálta az alkalmas fordítót is, akinek szövege a „magyar szó ékes folyásában” felér az általa méltán megcsodált eredetivel. (Propagandája – Selyei Balog István üdvözlőverse tanúsága szerint – elsősorban a klérust vette célba: Mellyel tanítókat / Ösztönöz tiszteltek / Hogy felsejkenjenek / Ők is effelekre.)

További alapos műfaj- és szövegvizsgálat feladata eldönteni, hogy jogos-e az ars moriendi műfajmegjelölés a *Novissima Tuba* esetében, vagy át kell-e vennünk az angol terminus technicust. Mindenesetre számos érv szól amellett, hogy ars moriendiként is értelmezhetjük a művet, amint azt a kézikönyv vonatkozó fejezetében Pírnát Antal kifejtette.¹¹ A *Novissima Tuba* az ars moriendikre jellemző négy végső dologgal, a halállal, az ítélettel, az üdvösséggel és a kárhozattal természetszerűleg foglalkozik. A szerkezet szintjén azonban ez nem a kor szokásos didaxisával, hanem művészi áttételben nyilvánul meg. Csak a mélystruktúra, az utalások rendszerének feltárása és alapos nyelvi elemzés alapján sejthető meg az *ascensio* finom sugallata, aminek kedvéért tulajdonképpen az egész mű íródott.

Brathwaith nem kívülről hozzárendelt, lineáris képletet ad az Istennek tetsző kegyes élet megjutalmazásáról, hanem lelki folyamatot ábrázol: a Lélek győzelmét a bűnös Test fölött. E pszichológiai küzdelem fázisai:

1. A Halál legyőzi ugyan a Testet, de a Lélekkel nem bír. (I. rész.)
2. A Testet a kegyes halál érdekében legyőzte a Lélek: a Test visszautasítja a világ csábításait. (II. rész.)
3. Az Ember a „Kisbíró”, a Lelkiismeret révén megismeri a Bűnt, s a „Bűn ismértei az idvösségnek kezdeti”. (III. rész.)
4. Az Ember „istenes szándékot kezd”, a Bűnt be nem fogadja többé – de ez csak akkor valósulhat meg, ha a Lélek elhagyja a Testet: azaz bekövetkezik a halál. (III–IV. rész.)
5. Ezek után már Isten magához szólítja jegyesét, a Lelket – ítéltre. (V. rész.)
6. Az istenes élet jutalma: Isten Városa, azaz az üdvözülés, a mennyország. (VI. rész.)

Darholcz Kristóf fordításának irodalmi kvalitásairól, magyarításának helyi színeiről és ízeiről, prózájának Balassi és a széphistóriák nyelvén csiszolódo iskolázásáról már számos megállapítás történt – az eredeti ismerete nélkül... Amíg Brathwaith teljes latin szövege nem áll rendelkezésünkre egy minden kérdést tisztázó tudományos igényű kiadás részére, addig csupán „kutatófúrások” módszeteinek segítségével adhatunk képet az eredeti és a magyar szöveg viszonyáról, Darholcz fordítói munkamódszeréről és képességeiről, a hazai viszonyokra való alkalmazás mértékéről.

Már előjáróban szeretném – néhány szövegminta idézésével – szertefoszlalni azt a hiedelmet, miszerint a Darholcz-szöveg valamiféle sajátosan magyar reneszánsz életstílust, intellektuális légkört örökített volna meg. Mint az a latinnal való egybevetésből kiderül – ebben nyújtott segítségért köszönettel tartozom Pírnát Antalnak –, a kritikus helyek gyanús szövegrészletei, adaptálásnak tűnő megoldásai mind megtalálhatók Brathwaith-nél. Darholcz szembetűnően törekedett a szövegű fordításra, tehát inkább angol vagy feltehetően még inkább nemzetközi reneszánsz – s így antik – toposzok átörökítése ment végbe a fordítás során. Részmegoldások, apró momentumok, a szinonimák megválasztása, a magyar reneszánsz lírai és epikai szöveghagyomány motívumainak, terminológiájának felbukkanása a műben természetesen nem mond ennek ellent, viszont a fordító leleményességének,

¹¹ PIRNÁT, i. m.

irodalmi ismeretei automatizálódásának megbízható visszajelzései. De ahol feltűnően emelkedett stílusú a magyar szöveg, ott rendkívül költői a latin is. Vannak Darholcz számára lefordíthatatlan szó-játékai, utalásai az eredetinek, míg másutt a magyar szöveg kerül fölébe annak, gazdag alliterációival, választékos szinonima-használatával. Ahol az homályos, emez sem teremthet világosságot, hacsak kényszeredetten nem. Elvértve akad a mutatványban olyan hely is, ahol Darholcz nem értette, vagy félremagyarázta az előtte fekvő szöveget, s maga keltett ezáltal homályt. Pl. az I. beszélgetésben: *Mors est portus malorum, perfugium aerumnosae vitae, effugium miseriarum* – mely a magyar szövegben így fest: Az halál aytaja az gonoszoknak, az nyomoruságos életnek nyugodalom helye, es erős Záros helyüvé valo költözés.” És még néhány apró tévedést-félreértést említhetnénk.

Darholcz Kristóf formailag is a latin szöveg hű követésére vállalkozott. Gondosan ügyelt, hogy az eredetiben zárójelek közé vetett gondolatokat a magyarban is zárójel fogja közre. A korban szokatlanul pontos a kurzivált szavak magyar szövegből kiemelése is; a margináliák – auktor-helyek, szerzői utasítások – közül azonban a magyarban néhány, bizonyára nyomdai figyelmetlenség miatt, lemaradt. Feltehető, hogy a hazai nyomdász az angliai kiadást vagy annak formahű rajzát is kézhez kaphatta, ugyanis könyvészeti szempontból, a belső formai tagolás kialakításában is annak hű követője kötetünk.

Mindent egybevetve s elébe vágva egy alaposabb, minden részletre kiterjedő, kritikai igényű textológiai vizsgálatnak, összefoglalóan elmondható, hogy a *Novissima Tuba* latin szövegének ismerete nem kisebbíti Darholcz Kristófnak a XVII. századi magyar próza nyelvi-stilisztikai tökéletesítésében szerzett érdemeit, ellenkezőleg, a tudatosan szövegű, de sohasem szolgálai tolmácsolás, szinte az eredetivel azonos nivójú alkotás létrehozása győz meg bennünket Darholcz prózaírói képességeiről, nyelvi készségéről.

Ugyanakkor az eredeti mű és a korai magyar fordítás viszonyának tisztázása nemcsak stilisztikai és terminológiai kérdésekben perdöntő fontosságú, hanem élesebb fénybe helyezi a XVII. századi angol–magyar szellemi érintkezés e periódusának egyik legfontosabb szakaszát: a magyarországi puritanizmus létrehozásának és létrejöttének első próbálkozásait is.

3. Az eredeti és a magyar szöveg egybevetésére alkalmas minták

Brathwaith, 10. I. I. beszélgetés, Halál:

Mors infantiae est pueritia, mors pueritiae est adolescentia, mors adolescentiae est juvenus, mors juvenutis est virilitas, mors virilitatis est senectus, mors senectutis est decrepitas, mors decrepitis est ipsa mors. Hinc expertum habeas, nullam esse latebram in quam non intret mors.

[Margón: Socrates., Seneca.]

Darholcz, 12. I.: Az Czezemő gyermekségnek, halála az szollo gyermeksegh, az szollo gyermekseghnek, az fel serdült Iffiusagh, az fel serdült Iffiusagnak, az viragzo Iffiuságh, az viragzo Iffiuságnak, a megért emberségh, az megh ért emberséghnek az vénségh, az vénséghnek az Agságh, az Agsagnak halála maga az Halál.^a Innen eszedben veheted, hogy nem lehet oly reytek hely kiben be ne férkezhesék az halál.

[Margón: Seneca.]

B., 10. I. I. beszélgetés, Halál:

Nonne legisti, quod, ^a optimum est aut non nasci, aut quam citò mori? Quod, ^b mortuus felicius est quam vivus? Quod, ^c morti nihil est tam simile quam somnus? Quod, ^d Mors est portus malorum, perfugium aerumnosae vitae, effugium miseriarum? Quod, ^e moriendum est omnibus, estque finis miseriae in mortè? Quod, ^f Mors felicius et gloriosior est quam vita?

[Margón: a Menander., b Ibid., c Cato Major.,

d Ciceron. in Tusc., e Ibid, f AEshilus.]

D., 14. I.:

Nem olvastade? hogy, ^a. Iob avagy nem születni, avagy hamar megh halni? Hogy ^b. Az megh holt ember boldogab az előnél? Hogy, ^c. Az Halálhoz semmi nincz hasonlob az alomnál? Hogy ^d. Az halál

aytája az gonoszoknak, az nyomoruságos életnek nyugalom helye, es erős Záros helytívé valo költő-zés? Hogy ^e. Mindennek megh kellyen halni, es minden nyomorusagnak az halalban legyen vegy? Hogy. f. Az halal mind boldogab s mind diczióssegebb az eletnel?

[Margón: a Menander, b Ibidem., c Cato Maior, d Cicero in Tusc., e Ibidem., f AEscilus.]

B., 26. l. I. I. beszélgetés, Halál:

Sin verò apertius me explicari velles, *Caduceator sum Superum, dissolutio corporum, inevitabilis eventus, latro hominis et resolutio omnium*. Huc missa sum, ut tibi libertatem, carni, ancillae illae mollissimae tuae, sepulturam adferam.

[Margón: Secundus Philos.]

D., 39. l.:

Ha penigh nyilvabban akarod erteni ki vagyok, *Istennek békesség szerző követe, az testek el oszlatoja, el kerülhetetlen történet, az emberek Latra, s-mindennek megh odoztatása*. Ide küldtettem, hogy neked szabadságot, az Te gyenge szolgáladnak, az *Testnek* temetést szerezzek.

[Margón: Secundus Philosophus.]

B., 31. l. I. I. beszélgetés, Lélek:

[...] Depone igitur onus. Siquid perditè in hoc mundo dilexisti, ut plurima illicitè nimis amasti, desere, despice; Optatior via, opulentior vita à te petenda est. Cuncta fragilia, vilia. Nunc communem conditionis humanae sortem susceptura es. Ne mireris, omnes qui te praecesserunt, eandem viam calcáruunt.

Quàm commodè respondent? Sive vigilantes, sive dormientes, sive tacentes, sive ambulantes, sive volentes, sive nolentes, per momenta temporum quotidie ad finem ducimur. Ne resolvaris in lachrymas quod me deserieris; ex integro, mutuo fruemur consortio.

[Margón: Sen., Inter agis, exiturus venisti, non mansurus. Aug., Lact. lib. 6. divin instit.]

D., 47. l.:

Ted le azért az terhedet; valamit ez vilagon vesztettül kedveltél, kik között némelyet illetlenül felette szeretted, had el, s-utald megh. Igaz hogy kedveseb utat, gazdagb életet kell keresned. Mivel minden romlandok hiaban valok. Neked-is mostan, az embernek közönseges allapattyat, kell fel vened, s-Ne cziudallyad, mert valakik előttd el költöztenek, minnyajan ezen utat nyomtak.

Mely helyesen felelnék azok az kik ugy szolnak. Akar vigyazzunk, akar aludgyunk, akar halgassunk, akar jarjunk, vagy akarjuk vagy nem, de az idők forgasi miat, minden nap utolso vegünkre vitettetünk. Ne siry ily keservesen, azert, hogy engem most el hacz, mert ennek utanna-is egy Társaságban leszünk.

[Margón: Seneca., Uton jaro vagy azert jöttel hogy ki meny es itt megh ne maragy. Augustinus. Lactantius, lib. 6. divin. Instit.]

B., 33. l. I. I. beszélgetés, Lélek:

O Mors, ne, quae so, patiar repulsam, quo minus ad te veniam! veni, & nuncium comple. Hoc firmiori propositio ritè adhibito, uno contextam omnia. Non ita vixi in mundo, licet ei nimis intenta fui (quod nunc doleo, & inde deleo) ut me pudeat vivere: nec mori timeo, quia bonum dominum habemus. Sic egredi, est regnum coelorum ingredi; Sic vitâ fungi, est pace frui; cui meipsam, terrae ancillam, feliciter commendo.

[Margón: AEschyl.]

D., 50. l.:

Oh *Halál* hogy hátra maradt ne szenyvedgyek, miglen en hozza mennék, kérlek jöy el s-vegezd el követségedet. Illyen erős öszve rendeltetet szant-szandékkal, öszve szövök fonok mindeneket. Nem ugy éltem ez vilagon, noha hozza igen figyelmetes voltam (mellyet most banok s-belölem ki-is gyomlalom), hogy jövőnd életemet szégyenlenem: Megh halni sem félek, mert igen jo Vrunk vagyon. Igy ez kimenetellel, adatik az Menyországban valo be menetel; Az elettel élessel az bekesség haszna; Az kinek magamot, az földnek penigh szolgálatmot szerencziesen ayanlom.

[Margón: AEschyl.]

B., 60. l. III. beszélgetés, Lelkiismeret:

[. . .] Quando corpus sine umbra, tunc scilicet invenienda est anima sine testante *conscientia*. Sed quò me incusas anxietatis tuae? Ecce Spectrum, quod te & me tot perturbationibus exagitat!

Homo. Vbinam?

Conscientia. Secede paululùm, sub opacioribus iis arbusculis; Nosti enim primùm, O *Homo*, argutè teipsum abscondere in umbraculis, cum nuditatem tuam conspexeras; quâ conspectâ, faciem Dei perperam effugeres.

Homo. Meminisse dolet; sed teneo & taceo. Aggredere, dum nemusculum istud ingressurus sum.

[Margón: Intrat Peccatum., Exit Homo.]

D., 92. l.:

Lelkiismeret: [. . .] Mert valamikor az Test árnyék nélkül, akkor talaltatik az Lelek, az Lelkiismeret bizonsagh tétele nélkül. De miért vadolsz panaszkodva szorgalmatossággal engemet? Ihon az az czuda, az ki mind teged, s-mind engemet, ennyi haborgatásokkal tantorgat!

Ember: Hol vallyon?

Lelkiismeret: Tavoazzal egy kiczinnyé, amaz ki terjedet fak ala; Lam oh *Ember*, eléin okosan el tudtal buyny az arnyékban, hogy meztelensegedet eszedben vetted vala, melyet megh látva, az Isten tekinteti előtt gonoszul el akarat futni.

Ember: Emlekezeti nehez; de meg tartom s-halगतok. Fogy hozzá migh amaz berekben megyek.

[Margón: Bé megyen az Bűn. Ki megyen az Ember.]

B., 68. l. IV. beszélgetés, Lelkiismeret:

[. . .] Quàm breve momentum est quod delectat, aeternum quod cruciat! Quàm brevi momento temporis amittenda est spes salutis! Quàm levi solatio perpetuus incurrendus est cruciatus! Vbi, si omnes homines nati ab *Adam* usque; ad hodiernum diem, & omnes boni praedicatores essent, & omnes de minutissima poena inferni praedicarent, illi omnes illam minutissimam poenam propalare non possent. Nec suspicari poterit, quid ibi cruciatibus deditum non fuerit. Quod, nullus cruciatus poenarum temporalium potest sempiternis iniquorum cruciatibus comparari. Si ista & talia secum perpenderent, nihil te (O teterrimum hominis prodigium) horribilius, nil deformius cogitarent. Te, uti colubrem in via, evitarent; imò, si scirent Deum illud ignosciturum, hominem ignotum adhuc, propter *peccati* turpitudinem peccare dedignarentur.

[Margón: Ambros., Greg., Aug.]

D., 204. l.:

Mely rövid szempillantás legyen, az ki gyönyörködtet, s-örökke valo, az ki gyötrödtet! Az időnek minemű rövidségével vesztesik el, az idősség reménye! mely könnyű vigasztalással nyeretik megh, az örökke valo gyötrelmek keserősége. Az hol. Ha Adamtul fogva ez mai napigh, ez vilagra lött emberek, mind jó Praedicatorok volnanakis, az Pokolnak legh kisebbik gyötrelme fölül praedicalnanak azok mindnyajan, azt az legh kisebb büntetést, ki nem jelenthetnek. Nemis gyanakodhatni, mi ne adatatot legyen, azokhoz az gyötrelmekhez. Hogy az idő szerint valo veteknek semmi büntetési, az hitetlenek örökke valo gyötrelmekhez, nem hasonlithatnak. Ha ezeket, es ezekhez hasonlokat, megh gondolnanak, semmit te naladnal (oh te utalatos, természet kívül valo, emberek cziudaja) iszonyubbat, s-rutabbat nem gondolnanak. Teged mint az uton az kigyot, el kerülénék; söt ha azt tudnak, hogy Isten bűn bocziató, az ember azt megh sem tudo, az *Bűnnek* rutsagaért, vétkezni utalnanak.

[Margón: Ambros., Greg., Aug.]

B., 71. l. IV. beszélgetés, Bűn:

Quid mihi cum Sanctis? meae non sunt caulae; eorum incremento, detrimentum meo infertur imperio. Ecce, quem video, quem tyrocinio meo initiatum habeo! *Homo* est; Sanctus non est; Et inde gaudeo. Nihil enim humanum, si vitia spectes, ab eo alienum esse puto.

[Margón: Intrat Homo.]

D., 210. l.:

Mi közöm nekem az Szentekkel? Egyik sem aklomból való nekem; Az ő nevekedeésekkel nagy kára esik az en birodalmomnak. Ime kit latok első tanulasomnak kezdetivel! Ember az; s-nem Szent; az kin örvendek.

Mivel semmi emberi dolgoktól idegennek nem gondolom, ha az vetkeket tekintem.

[Margón:]

B., 72. l. IV. beszélgetés, Ember:

[. . .] Si te, ó *conscientia* mea, aut quemcunque alium peccati mei arguerem, canibus propriè assimilari possim, *Qui*, uti divinus *Plato* ait, *lapides factos mordent: ipsos autem, qui laeserunt, non attingunt.*

D., 111. l.:

Ha tegedet, *Oh, Lelkemisméreti*, es mastis akarkit feddenék, az en büneimért, valóságosan az ebhez hasonlíthatnam, az ki (az mint az Tudos *Plato* mondgya) az hozzájuk haytot követ Mardossak, s az kik megh sertettek, azokat nem bantyak.

B., 16–17. l. I. beszélgetés, Test:

Lepidè fatebor & liberè, maechum semper mecum habeo. Si talem autem inveno, qui amplexibus meis vere dignus habeatur, ad cubiculum duco, tapetibus nitidè instructum, amatoris delitiis plenum; aut si alio *Cupido* trahat, indulgemus epulis, narramus amatorum fabulas, publica spectacula invisimus; aut si in apricis campis, elegantis *Florae* ornatis, perambulare juvet, ibi manu in manum, brachio in brachium innexis, lasciva lascivis mutuò retorquemus, aut in corticibus arborum nomina inscribimus; Hisce defatigati, sub opacior arbor, laetior umbrà ac redolentior fronde gratissimà discumbimus; vel in Baia ex proposito paratas intramus, ubi leuiores nostra reficiuntur membra: – & sic demulceo vitam.

D., 24–25. l.:

Igazán s-szabadosan meg vallom, hogy az paraznát mindenkor velem hordozom, ha penigh olyan kedvem szerint való találkozik lenni, az ki az en ölelgetésimet méltan megh érdemli, szeonyegekkal be vont, szerelmes gyönyörűségekkel telleyes, ágyas hazamban viszem; Avagy ha masképpen kívannya az alkalmatosságh, az vigh lakasnak eredünk, szép szerelmes tréfa beszedekekkel elünk, közönséges játékokat csudallunk, avagy ha mikor lehet, az szép viragokkal ekesült kús mezőn, által ölelkezve egy mas kezét fogjuk, s-ugy setalunk, az faknak hajara metellyük nevünköt, s-ugy faytalankodunk; Ezeket megh unván, az szép ki terjedet fáknak gyönyörűséges, hives a(r)nyekiban, az zöld pasiton heverünk avagy ellenünkben építetet szép haylekokban megyünk be, s-testünkben úgy hűvülünk, es így enyhítetem eletemet.

B., 90. l. VI. beszélgetés, Isten Városa:

Sed praebe manum, speciosa Soror, deducemus te ad habitacula gemmis resurgentia; in cellaria optimis vinis diffluentia; in rectoria sacris delitiis redundantia: ubi nec desiderium poenam generat, nec satietas fastidium parit: ubi nec fastidiet qui manducat, nec deficit quod manducabitur: ubi replebitur mens tua torrente divinae voluptatis: inebriabitur cor tuum sobria ebrietate divini amoris. Hic fontes sunt vivi, valles amoenae, hortorum delitiae. Ibi cumulus felicitatis, superveniens gloria; thalamus festivitatis, superabundans laetitia. Ab hoc monte aromatum, Specula coelestium, videbis gloriae decorem, Sanctorum splendorem, & regiae potestatis honorem. In hoc portu pacis, Sinu Securitatis, est requies à laboribus, pax ab hostibus, amoenitas de novitate, securitas de aeternitate, suavitas & dulcedo de Dei visione.

D., 137–138. l.:

De nyúythacza kezéd ékes termetű hugom, s-be vízlek, igen szép gyöngyökkel tűnőöklő hazban; sok jo borokkal teli pinczékben; Szent gyönyörűségekkel bővölködő uyto helyekben; az hol az kívánságh nem nemz vétket, az meg elégedés, nem szerez megh únást, megh nem unatkozik az ki eszik, az mi megh étetik, az sem fogyatkozik meg; az hol megh elegendik az te elméd, Istenes gyönyörűségnek sebes folyásával; megh részgél szived, az Isteni szeretetnek jozan reszégységével. Itt vadnak az eleven kutak, kies völgyek, es kertbeli gyönyörűségek. Az kegyelem reá érkezvén, rakással vagy ott az

boldogság; az nyajasságnak ágyas haza, es felettéb bővölködő vigasság. Ez draga kenetek hegyerül, es az éghbélieknek tükörebül, megh latod az dicziösseghnek ekességét, az szentek fényességét, es az Kiraly hatalomnak tisztességét. Ez bekesség ki kelő Révén, batorsághnak kebelében, az munkátul nyugodalom, az ellenséghitől bekesség, az uyságok gyönyörtisége, az örökké valóságának batorsaga, az Isten látásának kedvessége es edessége vagon.

4. Az Országos Széchényi Könyvtár unikum példányából hiányzó rész (132–134. old.) eredeti latin szövege:*

Isten. [...] Ne félljen az az *Lelek*, az ki szeret, rettegjen az ki nem szeret. Mivel az szeretet ki üzi az félelmet, kisebbíti az se ...

Brathwaith, 86. l.:

Deus. [...] Amor enim foris mittit timorem, minuit dolorem, parit honorem, & consortem facit Sanctorum.

Anima. Scribe digito tuo in pectore meo dulcem memoriam tui melliflui nominis, nulla unquam oblivione delendam. Scribe in tabulis cordis mei voluntatem tuam, nulla unquam mutatione violandam. Veni Domine; perfice quod caepisti: & de me fiat voluntas tua, quam fecisti.

Deus. Perge; & hoc pio proposito, aliorum exemplo, vive paulisper in terris, ut perenni vita fruaris in coelis. (A fejezet vége: záródísz és COLL. Őrszó.)

87. l.:

COLL. 6.

Colloquium Animae et Civitatis Dei.

Anima. Civitas sancta Dei, charissima Sponsa Christi; Quae sunt ista quae video? Quae Cantica, quae Organa quae audio? Quae cantilenae, quae melodiae quas ipsa profero? Quae mella, quae Manna gustui delectabilia sapio? Quae gaudia sentio? Quae praemia possideo? Quam gloriosa dicta sunt de te *Civitas Dei*? Et meritò dicta sunt de te; Sicut enim laetantium omnium habitatio est in te. Hic; ubi difficilior est dicere quid non est, quam quid est, licet omnium linguarum transeat facundiam, dicere quid est?

D., 135. l.:

(Lélek) ... na; noha minden nyelvnek ekessen szollását fellyül mullyá, annak ki beszélésében, az miczioda?

Jankovics József

Faludi és a felvilágosodás

Mindjárt előjáróban ki kell jelentenem, hogy helytelen aktualizálásnak vagy legalábbis túlzásnak tartanám, ha valaki megkísérelné Faludi Ferenc munkásságát a magyar felvilágosodás tulajdonképpeni történetének keretébe illeszteni: tőlem álljon ez a szándék a legtávolabb. Horváth János, Turóczi-Trostler József, Szauder József és mások már kijelölték Faludi eszme- és stílustörténeti helyét a

*A kézirat nyomdába adása után sikerült megtalálnom a hiányzó magyar szövegrészletet is: a Zay család zayugróci levéltárában maradt fenn a Novissima Tuba 18. századi kéziratos másolata, mely ép példányról készült. (Pozsony, Állami levéltár, Zay cs. lt. „A magyarországi protestáns egyházat illető irományok.”)

magyar irodalom két periódusának határán, és az ő megállapításai érvényességét sem nem akarom, sem nem tudom kétségbe vonni. Egyetérték Szauder Józsefnek még 1941-ben, bölcsészdoktori disszertációjában kelt megállapításával, hogy noha Faludi „már a felvilágosodás közelébe jutott Itália vendége volt”, és legfontosabb műveinek moralizáló prózájának „tényleg nem a korabeli olasz irodalom adja meg könyvélményeivel a háttérét”, hanem egy évszázaddal korábbi szerzőkhöz nyúl élményért vissza, hogy Faludi műve „a felvilágosodott eszmék támadásától még érintetlen” és így tovább. (8. o.) Csak annyiban változott ez a kép – és maga Szauder József is változtatott rajta –, hogy ma már tudjuk, mit és mennyit olvasott Faludi Goldoni művei közül, hogy ismerte a római tartózkodása idején virágában levő Accademia dell'Arcadia tevékenységét, az 1730-tól kezdve Bécsben élő Metastasio egyes műveit, hogy öregkori pseudo-bukolikus versei még mindig az Arcadia hagyományához tapadtak, hogy ilyenformán nem lehet azt mondani róla, hogy nem volt kapcsolata kora irodalmával, legalábbis annak a konzervatív szárnyával. A felvilágosodás képviselőiről, Locke-ról Shaftesburyról, Voltaire-ről, Diderot-ról, Rousseau-ról azonban nem vett tudomást és nem hatottak el hozzá az osszianizmus hullámai sem, pedig 25 évvel ifjabb rendtársa, Michael Denis már 1768–69-ben közzétette hexameteres Osszián-fordítását Bécsben, amelytől Pozsony, ahol Faludi akkor működött, csak egy ugrásnyira volt.

Mégis, úgy gondolom, jogos vagy legalábbis nem helytelen Faludi Ferenc nevét és a felvilágosodás eszméiről szóló szöveget az „és” szóval összekapcsolva, a kérdést, amelyet ez az összekapcsolás sugall, felvetni, nem új bizonyító adatok birtokában, hanem annak a *funkciónak*, a szempontjából, amelyet Faludi Ferenc művei irodalmunkban, pontosabban a XVIII. század második felének hazai irodalmi életében és olvasóközönségének körében betölthettek vagy betöltöttek. Faludi műveinek szerepét ugyan csak egyik oldalról, a művek felől kiindulva tudom megközelíteni, Faludi fogadtatására az egykorú magyar közönség részéről alig-alig lehetnek adataink: de műveinek rendkívüli népszerűsége a század második felében azt bizonyítja, hogy szükségletet elégített ki, elvárásnak tett eleget írásaival, amelyek – ahogy Tarnai Andor már megírta – fokozatos laicizálódásról tanúskodnak és – fűzzük hozzá ehhez – ha szellemükben nem is, magas nyelvi-stiláris színvonaluk révén a modern nemzeti irodalom kialakulásához is hozzájárultak. Már pusztán ennyi: a világiasság és a modern irodalmi nyelv és stílus kialakítása nemde a felvilágosodás programjába tartozik! Hozzájárul ehhez az a morális tartalom, amelyet főként Faludi Gracián-fordítása és *Szent ember*e hordozott, valamint negyediknek a líraiság természete Faludi költészetében – és előtte van az a néhány legfontosabb mozzanat, amelyet Faludi és a hazai felvilágosodás kérdéseire feleletet keresve meg kellene vizsgálnunk. Vizsgálat helyett azonban vázlatnál többel ezúttal nem szolgálhatok.

Abból a tényből kell mindenképpen kiindulnom, hogy Faludi jezsuita volt és rendjének halálig hűséges tagja maradt, illetve maradt volna, ha a rendet fel nem oszlatják. Írásai tartalmának laicizálása, helyesebben fokozódó világiassága tehát csak ebben a keretben helyezhető el. Olyasmit, ami rendjének elveivel ellenkezett vagy ellenkezhett volna, Faludi sohasem írt. Inkább a rend elvei és szellemi keretei voltak meglehetősen rugalmasak, a XVIII. században talán még rugalmasabbak, mint korábban. Az 1540-ben elismert Jézus Társaság hamarosan programjába vette a humanizmus szellemi hagyományainak ápolását és összeegyeztetését a skolasztikával, a tudományok művelését, a kritikai szellem és a tudományos kritikai módszerek érvényesítését elsősorban a történettudományban, a korszerű természettudományos eredmények megrostálását és, amennyiben teológiájukkal megért, befogadását, illetve felhasználását is. A jezsuita rend tudatosan örököbe akart lépni a humanisták egykori virtuális köztársaságának, tagjai úgy érintkeztek egymással, úgy leveleztek egymás között, mint egykor a humanisták, emellett irányításuk alá akarták vonni Európa szellemi életét, sőt a jezsuita missziók révén, amelyek már a XVII. század elejére mindenfelé elterjedtek, az egész ismert világot, a jezsuita rendtagok képzésének rendszere pedig a humanista sokoldalúság eszményét követte. Faludi ebben a rendszerben szerzett magasabb ismereteket többek között filozófiából, teológiából, jogtudományból, matematikából és így tovább, hiszen mindezeket oktatta is különböző főiskolákon és egyetemeken. Ismerve a jezsuiták tiszteletét a humanizmus hagyományai iránt, szinte arra gondolunk, nem késői visszhangja-e Faludi magyar közmondásgyűjteménye, amely annyi kincset őrzött meg számunkra, Erasmus egykori *Adagiájának*? Ismerve a Jézus-társaságok szellemi reszpublikáját megérthetjük, miért fordított és tett közé Faludi egészen 70 éves koráig csak jezsuita szerzőktől származó írásokat: a sort a *Szent ember*rel törve meg és a *Bölcs ember*rel fejezve be, hiszen a *Téli éjszakákat*, a költeményeket és két színművet már nem adta nyomdába. Nagyon valószínű, hogy Rómában, amikor Darrel fordításához

hozzáfogott és Gracián *Udvari emberének első „századát”*, amelyet talán már korábban kezdett magyaráttani, ismét munkába vette, kikérte előjáróinak tanácsát és engedélyét, és elképzelhető, hogy a magyar nyelven közzeendő két jezsuita auktor nem pusztán a saját választása volt. Sőt a rend politikai tájékozottságát ismerve még az is lehetséges, hogy a magyar viszonyoknak megfelelően választották ki a két – irodalmilag korántsem egyenlő értékű – szerzőt.

A választás elérte célját. Mint Toldy Ferenc írta 1853-ban: „A magyar Darell behatott a felső és közép nemességhez . . .” (XII.) és Gracián 1750-ben megjelenő első száz maximájának sem volt kedvezőtlenebb a fogadtatása. Az viszont Faludi irodalmi ízlését dicséri, hogy többet profitált Gracián művéből, mint Darell munkáiból. Tudvalevő, hogy az *Udvari ember* 1771-ben megjelent harmadik részének utolsó maximája így hangzik: „Szent légy!”, és Faludi két évvel később lépett fel a maga *Szent emberével*, amely így Gracián inspirációjának tulajdonítható. Tehát, ámbár hihetően önálló mű, még mindig követi Faludi addigi munkásságának főirányát. A *Bölcs ember*ről Tarnai Andor bebizonyította, hogy egy eredetileg tibetinek álcázott laikus erkölccstan Faludi-féle változata; egyébként azonban, tegyük hozzá, mind tartalmában, mind frazeológiájában primitívebben vallásos a *Szent ember*nél éppúgy, mint Gracián tekimáinál, nem is szólva arról, mennyivel kezdetlegesebb akár mondanivalóját, akár képzetkincsét tekintve mindkettőnél. Faludi már a rend feloszlata után, a saját választása szerint nyílt hozzá, s ugyanígy a *Téli éjszakák*hoz, a magyar elbeszélő próza ezen első stílusremekéhez, amelyből végleg hiányzik minden egyházas színezet. Nehéz elképzelni, hogyan öltött formát egy szigorú szerzetesi élet végén, a rohonci szegényházban, az író életének nyolcadik évtizedében, új hangú és önálló költeményes darabok társaságában. Lehetséges, hogy az aggastyán megérett valamit a levegőben levő változásokból? Vagy magára maradottan felszabadult valamennyire az egész addigi életét végigkísérő fegyelem és önfegyelem szorítása alól? Így vagy úgy, megszorításokkal és megszorításokkal, de valóban a laicizálódás jeleivel találkozunk Faludi öregkori munkáiban, és hozzá kell fűznünk ehhez: az *önállósodás* jeleivel is.

A legtöbb irodalomban másképpen, más és más módon jelentkezik a felvilágosodás. Angliában minden bizonnyal elsősorban morális színezete van a felvilágosodás szellemét tükröző irodalomnak Pope-tól és Swifttől kezdve egészen Fieldingig, nem is szólva a kezdetekről, a morális folyóiratokról. A francia felvilágosodást talán leginkább filozófiai-kritikai szellemével lehetne jellemezni. A német felvilágosodás nem vagy csak igen nehezen tud megszabadulni a teológiai kötöttségtől és racionalizmusától, amennyire kialakult benne, érzelmi-indulati együtthatók kísérik. Az orosz felvilágosodás nagyon korán társadalmi-politikai és uralmi kérdések felé fordul. A magyar felvilágosodással párhuzamos az irodalom önállósodása: ebben az értelemben az agg Faludi mintegy preformálta azt a folyamatot, amely a felvilágosodás hatására indult meg irodalmunkban. /

Ezt előlegezte inkább, mint a népiességet Faludi nyelvi érdeklődése is, amelynek maradandó emléke az általa összeállított közmondás- és kifejezésgyűjtemény. Erasmus nevét emlegettem ezzel kapcsolatban, de említenem kell, mintegy párhuzamul, Faludi kortársának, Gottschednak a nevét is. A lipcei professzor grammatikájával, a *Deutsche Sprachkunst*tal és annak rövidebb változatával, a *Kern der deutschen Sprachkunst*tal Faludi feltétlenül találkozott, hiszen a Mária Terézia által szorgalmazott német nyelvtanítás tankönyvéül az utóbbit a 60-as évek folyamán vezették be a jezsuiták hazai középiskolaiba. Ha Faludi nyelvtant nem írt is, ha valószínű is, hogy gyűjteményét elsősorban a saját fordításainak ízes, fordultatos nyelvéhez használta fel vagy szándékozott felhasználni, egy nemzedékkel előzte meg velük a felvilágosodás nyelvújító törekvéseit, és mivel gyökeresen magyar kifejezéseket gyűjtött, talán helyesebb úton is járt a későbbi nyelvújítóknál. Az *Udvari ember* első részének 1750-ben kelt előszavában utalt is a fordítás nehézségére, arra, milyen „akadémikus szeges munka, az idegen nemzetek nyelve járását, és annak tulajdonát, szakasztott úgy magyarosan ejteni” – olyan fordítói elvet vallva tehát, amelyet Kazinczy a maga tükörfordításaival már nem követett.

De térjünk vissza prózai műveikhez, az életében megjelentekhez. Ezeket mérhető az a funkció, amelyet munkásságával Faludi a maga idején betöltött, akarva vagy akaratlanul: az *erkölccstanító* funkciója. Az erkölcs, amelyre művei oktattak, természetesen vallás erkölcs volt, a jezsuiták gyakorlatias vallás erkölce, nem egyszerű jámborság, nem is élettagadó aszketizmus, hanem a praktikus élet magatartásformáinak rendszere. Igaz, hogy XVII. századi jezsuita szerzőket magyaráított, de a XVIII. század második felében már új, a szerző eredeti szándékától független felhangok járulhattak hozzá Faludi tolmácsolásainak szövegéhez. Idézzünk a Gracián-fordításból néhány olyan, a praktikus életvitelre általában érvényes maximát, amely a kifejezetten vallás erkölcsiakkal elkeveredett:

„Indulattal és ésszel”; „Minden módjával”; „Észbeli kincséd akármely gazdag legyen, ha valami jóra nem izgat s indít, semmi temérdek és dupla boldonság”; „Józan igaz ítéletet tégy magad szerencséje felől”; „Béves légy éles, helyes gondolatokkal”; „Beszéd közt eszedben légy”; „Ertelem nélkül nem lehet élni. Ha otthon nincsen, kérj kölcsön, azaz, ha nem érted, értekezzél”; „Azért lettünk a világra, hogy okuljunk és magunkat megismérjük. A könyvek segítenek reá és ugyanezek által válunk emberekké...”

Nem folytatom tovább. Példának ennyi elég arra, hogy meggyőződjünk ennek az erkölcstannak a laikus gyakorlatban való felhasználhatóságáról és meglássuk azt a vallás-erkölcsi jellegzetességét is, hogy mindig az individuális magatartásra vonatkozik. A társas együttélés dolgában való erkölcsi eligazítás későbbi, kiváltképpen XVIII. századi erkölcstanítókra várt. Mennyire megkapó, hogy halvány nyomai mégis ennek is fellelhetők Faludi Szent emberében, amely Gracián módszerét és stílusát követte, de morális szemlélet dolgában itt-ott meghaladta. Két példával kell beérnünk; az egyik a *Szent ember* első, a másik a harmadik „századából” való:

„Minden állatra osztott az isten fegyvert, kinek öklelő szarvat, kinek agyarfogot, kinek körmöt, kinek mérget adott. Az ember fegyvertelenül maradt, hogy senkinek se ártana. Miért nem maradunk a szép szelédesség mellett? mit dühösködünk? mit ártalmaskodunk? valóban nem emberek azok, kik nem bánnak emberségesen az emberekkel.”

Az itt rejtőzködő társadalmi bíráló feltűnik még a *Szent ember* egy-két helyén, óvatosan vigyázva azért, hogy meg ne sértse a Regnum Marianum vezető rétegét:

„Drága főrend és nemesség! – olvashatjuk – mi vagy te istenes jó erkölcs nélkül? Tekintetes, látszatos példája, sőt ösztöne sokféle nem jónak! Reád bámul s utánnad rándul a tudatlan nép, megütközik rajtad sok gyarló gyenge elme, hozzád szabja életét udvarod, téged követ, a te példáddal bátorodik magzatod a tilalmasra. Melly hosszú és nehéz léssen számadásod!”

Eddig jutott Faludi erkölcstana a XVIII. század 70-es éveire. A „józan ész”, a „közjó”, „a boldogsághoz való jog”, az „emberi egyenlőség” lehetőségeinek fogalmai hiányoztak belőle. Faludi népszerű és elterjedt erkölcsi írásai polgári erkölcsre nem oktattak, noha ennek már nálunk is érzékben volt az ideje. Mégis elmondhatjuk Faludi műveiről, hogy eleget tettek a század erkölcsi érdeklődésének, ami, úgy látszik, nem hiányzott a magyar irodalom olvasóiból sem. Rendkívüli népszerűségük jogosít fel annak a gondolatnak a megkockáztatására, hogy ezek az írások *funkciójuk* szempontjából a másutt a felvilágosodást előkészítő *morális hetilapokat* pótolták. A felvilágosodás előszelei Európa különböző szögleiteiben más-más irányból fújdogáltak. Miért ne indulhatott volna el nálunk egy szellőcske az öreg rohonci remete cellája felől?

Ebben a cellában másolta le és gyűjtötte könyvbe élete folyamán írt verseit, feltételezhetően nemcsak csoportokba, hanem ezeken belül időrendbe is szedve őket. Némi támpontot e versek is adhatnak a hazai felvilágosodás előkészítéséhez. A rájuk vonatkozó eddigi vizsgálatok természetesen főként a forrásaik kérdésével foglalkoztak. Elég, ha Turóczi-Trostler József és Koltai-Kastner Jenő kutatásaira utalok, amelyeknek igen értékes adatai hozzásegítenek Faludi elhelyezéséhez az európai és a magyar költészet történetében. Talán még inkább hozzásegít azonban bennünket ehhez, ha egyszer tisztázódik e nem nagy terjedelmű, de irodalmunk XVIII. századi történetében mégis egyedülálló költészet *belső rendje*, az az út, amely Faluditól, a virtuóz verselőtől, a konvencionális témák briliáns megéneklőjétől az egyéni hangú és egyéni érzelmeinek hangot adó modern költő kialakulásának kezdetéig vezet.

Magam úgy gondolom, hogy Faludi költészetének három rétegét lehet megkülönböztetni, nem kronológia, hanem a versek típusa szerint: ámbár lehet, hogy a típusváltozás egyben keletkezési sorrendet is takar. Az *első rétegbe* a pedagógiai és vallásos jellegű, valamint – keletkezésük pontosan vagy hozzávetőlegesen megállapítható dátumától függetlenül – az *alkalmi versek* tartoznak, tehát, hogy néhány címet említek, a *Kiszító urfi éneke* és *A kisasszony felelete*, *A győzelmeskedő Nádasdi*, a hat vallásos himnusz és öt darab a hat úgynevezett „vegyes költemény” közül, amelyek alkalomra íródtak, több-kevesebb ihlettel. Révai Miklós kiadásában nem egynek megtalálható a latin nyelvű változata is. Ezt a réteget akkor tudnók a legjobban megközelíteni, ha gondosan egybevetnők az egykorú latin és más nyelvű jezsuita költészettel – valamint, kézenfekvő módon, az alkalmi költészet hazai hagyományával. A *második réteg* – amely Faludi verseinek a zömét teszi – az *általános európai költészetből* jól ismert toposzok vagy helyzetek megénekléséből áll, csak Bacchus ihletése hiányzik belőle, Erősz pedig igencsak megszelídített formában jelentkezik. A tavasz, az alkony, a búcsú, az alvó kedves, a hajnal, a pipa, az elfonnyadt vénasszony már a középkortól vagy még korábbiól ismert és sokszor megénekel

témája tartozik ide, meg a pásztori énekek; az európai költészet közkinccse ez és minden kor a maga stílusában közeledik hozzá; Faludihoz, úgy lehet, az Arcadiából és a gálans költészetből került.

Ezek a költeményei inkább poétikai gyakorlatok, mint hogy valódi ihletből fakadnának. Gyanítom, hogy a legnépszerűbb, a *Forgandó szerencse* sem kivétel, éppen ezért nem merném őket – ahogy sokan tették – a barokk költészet típusába sorolni, amelyet általában a gazdag érzelmi tartalom jellemez. Bátrabban nevezném klasszicistának ezt a költészetet, olyan lírának, amely konvenciókat, szabályokat, „iskolát” követ, ahogy az Arcadia köre. Miért ne tételezhetnők fel, hogy Faludi hallott Rómában Gian Vincenzo Gravina poétikájáról, aki az olasz klasszicizmusban hasonló szerepet töltött be, mint Boileau a franciában, vagy esetleg a kezébe is vette a *Della ragion poetica*t és szívére vette azt a híres mondatát, hogy a költészet „varázsló asszony”, de jótévő és gyógyító, a költészet „lázás állapot”, amely azonban minden balgaságunkat kiüzi belőlünk. („E la poesia una maga, ma salutare, ed uno delirio che sgombra le pazzie.”)

Faludi költészetének ez a második rétege az okos varázsló tudatos műve, inkább visszakanyarodás a reneszánsz kiegyensúlyozott formáihoz, mint a barokk áradásának elfogadása. Nem a hazai barokk hagyománytól való eltávolodásáról beszél-e az Olaszországból visszatért költő, amikor, 1750-ben, az *Udvari ember* első előszavában ezeket írja:

„A mi a stílust illeti, ha oly cifrán nem trágyáztam, a mint hazámnak kényesei szeretnék, vagyon kis mentségem: ifjantan kezdettem, távul bujdosva irdogáltam jobb részét és csak pihenő órákkor.” – Tehát: egyszerűbb stílust használni a hazai hagyománynál és ezt a stílust „távul bujdosva” sajátította el. Ugyanez Gravina, ugyanez Ludovico Antonio Muratori programja: a barokk „eltévelyedései” után visszatérni a reneszánsz józan és a jó ízlés mérsékletéhez ragaszkodó poétikájához. Nem ehhez az eszményhez igyekezett közeledni Faludi ízléses, világos, visszafogott stílusa is?

Árkádiai klasszicizmusát rokokónak inkább lehetne nevezni. Nemcsak azért, mert könnyed és kecses, a formák változatosságával él, hanem mert racionális, mert fegyelmezett kedélyből ered, mert a költő kedvét leli a játékos formák tökéletességében. A rokokó azonban – ezt ma már, gondolom, eldöntött kérdésnek tekinthetjük – nemcsak a barokk „elfinomodott”, „feminin jellegű” folytatása, hanem a racionális klasszicizmus egyik változata, lehet, hogy éppen olyan változata, amelybe barokk formai hagyományok is belejátszanak, különösen azoknak az országoknak az irodalmában és művészetében, ahol a barokk uralma erős és tartós volt, mint Olaszországban és hazánkban is. Faludi költészetének e most szóban forgó második rétege esetleg rokokónak nevezhető jellegével és nyelvi bravúrjaival együtt sem megy túl a klasszicizmus racionalista lírájának fokán: kiformáltság és megmunkáltság, tiszta képek, világos mondanivaló.

A harmadik réteg csak kezdeményekben, csírákban van jelen e költészetben, beleágyazva a klasszicizmus, illetve a rokokó alapszövetébe; de az ide tartozó sorokban hallani a költő őszinte, egyéni hangját, megszólal bennük a személyes érzélem, mintegy áttörni készülve a klasszicizmus szabályos kereteit. Az V. pásztori versengésből idézem:

Felfordult a világ, eltörött tengelye,
Régi csapásának se nyoma, se helye.
A hegyek költöznek a sütő nap megáll.
A föld körülötte kerengőbe járkal.

Felforrott a tenger, tüzes habot forgat:
Városok omlanak, a szükség nyomorgat . . .

A baglyok huhognak, rút ebek ugatnak:
Farkasok dühödnek, juhokat szagatnak . . .

Büdös már a rózsa, méreg az orvosság:
Zászlót emel, tombol a gonosz ravaszság.
Fehér már a holló, fekete a hatyú;
Másnak örökébe száll a hitván fattyú.

Messze vannak ezek a sorok a rokokó kecsességétől, a szabályozottság klasszicizmusától; hangjuk a prédikátorok hangjára emlékeztet vagy a jövőre utal, Berzsenyre vagy Kölcseyre; tónusuk megelőzi a felvilágosodást, vagy túlmutat rajta; az indulat, amely bennük forr, személyessé változtatja objektív képeiket. A magányos öreg költő keserősége tör elő a felfordult világ ábrázolásában: vanitatum vanitas. Tanúi lehetünk a racionális önfegyelem megfűszerezett fellazulásának, a személyes költészet felújulásának, ami a klasszicizmus utolsó fázisában Blake, Goethe, Chénier, Foscolo költészetében végbement.

Faludit nem akarom hozzájuk hasonlítani, még csak a közelükbe állítani sem. Párjuk a mi költészetünkben Csokonai vagy Berzsenyi lehetne. A távoli analógia révén azonban rá akartam mutatni arra, mennyi lehetőség volt Faludiban, mennyi indítás származott vagy származhatott tőle, mennyire túlnőtt azon a kereten, amelyet korának magyar irodalmi állapota kiszabott számára, mennyi ösvény indult el életművéből a jövő felé, amelynek a történelmi nőmeneklatúra szerint felvilágosodás a neve.

Vajda György Mihály

Jambusi és trocheusi bimetrizálás Petőfi zsengeiben

Petőfi verseinek kettős ritmusát a verselmélet közel egy évszázada érzékeli. Jambusi sorainak „magyaros zamatára” figyel föl Négyesy László,¹ magyaros tagolást sejt a *Szeptember végén* anapestusai mögött Rozványi Vilmos.² Horváth János „magyarra átváltható jambusokról” ír,³ Péczely László a „jambusi téma és a magyaros hangritmus feszültségéről”.⁴ Gáldi László az emelkedő lejtésű sorok és a magyaros hangsúlyviszonyok kapcsolatáról közöl alapvető észrevételeket.⁵ Szuromi Lajos (kettős ritmusú) Petőfi-sorok leírását adja a bimetrizálás elméletét megalapozó munkájában.⁶

A megfigyelések közös sugallata: a költői életművet átfogó, a ritmuskincs reprezentáns részét képező, kettős ritmizálás sejtelve. A rendszeres földolgozástól még érintetlenül, a magyar verselés történetét nézve azonban aligha újdonságként.⁷ Némi meglepetéssel mégis jár a zsengek áttekintése. Gazdag, variációdús kettős ritmust találunk itt: amely kiforrottabb, érettebb, eredetibb lírai világok formakincsébe is beleillene. Jambusi és trocheusi változatait megpróbáljuk közelebből is megfigyelni.

*

A hatosoktól a tizenkettősök felé haladunk, a bimetrizálás természetét keressük, a közös metrikai jellegzetességeket, valamennyi sortípusban. Több helyen funkcionális elemzésekre is vállalkozni szeretnénk, a ritmusesztétikai értékelés igényéhez alkalmazkodva. Először a jambusi sorokat vizsgáljuk meg.

A hatosok (összesen 186, ebből jambusi kettős ritmusú 156 sor) tulajdonképpen eléggé egyszerűek. Idézzünk a legjellegzetesebb példák köréből.⁸

¹ *A mértékes magyar verselés története.* Bp. 1892. 296.

² *A nyugat-európai formák magyar fejlődése.* Nyug 1911. II. 452.

³ *Petőfi.* Bp. 1922. 302.

⁴ *Az Egy gondolat bánt engemet . . . versformája.* Je 1959. I. 90.

⁵ *Jegyzetek Petőfi jambikus versformáiról,* in Tanulmányok Petőfiről. Bp. 1962. 472.

⁶ *Ady szimultán ritmusa.* ItK 1969. 690.

⁷ GÁLDI László, *Szenczi Molnár Albert zsoltárverse.* Bp. 1958. SZUROMI Lajos, *Verselméleti kérdések a felvilágosodás korában . . .* Kézirat. Uő.: *Berzsenyi tizenkettősei.* ItK 1974. Uő.: *Kettős ritmus Vajda János verseiben.* StudLitt 1970. KISS Ferenc, *József Attila ritmikája.* ItK 1956–7.

⁸ Szuromi Lajos tanulmányaiból többször merítünk: jelölésekben és terminusokban is (j = jambus, t = trocheus, js = jambizált spondeus, ts = trochaizált spondeus, s = spondeus, sj = spondaizált jambus, st = spondaizált trocheus, p = pirrikhiusz, jp = jambizált pirrikhiusz, tp = trochaizált pirrikhiusz, cs = csonka láb). A dolgozattal kapcsolatos tanácsait, javaslatait ezúton is szeretnénk megköszönni.

Kietlen pusztaság	j, js, j	3/3
Kitépte szívemet	j, j, j	3/3
Enyelgve tördelém	j, j, j	3/3
Rózsákat ültete	s, j, jp	3/3

(Bosszú, 1840.) A sorok magyaros tagolódása véletlenszerű: hat szótagú jambusi sorokban a negyedik syllaba arsisára hulló értelmi nyomaték önkéntelenül is felező hatos élményét ébreszti.

A hetesekben (össz. 241, jamb. k. r. 82), nyolcasokban (össz. 236, jamb. k. r. 124), kilencsekben (össz. 91, jamb. k. r. 34, antik időmértékes 9) megsaporodnak a licenciák, változatosabb ütemtípusok kelnek életre. Jambusi vezérritmusú, metszetkapcsoló bimetrius hetesek, szokatlan modulációval:

Mint én emellek téged	js, j, js, cs	5/2
Ily büszke-durván adja.	s, j, js, cs	5/2
Hagyj elbucsúzni tőle	s, j, j, cs	5/2

(Lehel, 1842.) Jambusi vezérritmusú, metszetkapcsoló bimetrius nyolcas, majd szimultán nyolcas choriambus nélkül és choriambussal is:

Hű lányka csókja égete	s, j, j, j	5/3
Mosolygva fürdő csillagok	j, j, js, j	5/3
Költőnek lenni isteni	ts - js, j, j	5/3

Az első két sor a *Tündés* (1841) az utolsó a *Dalforrás* (1842) c. költeményből való. Az utóbbiban előbukkan egy ütemkapcsoló jambusi szimultán nyolcas is:

Éhezni kell, éhezni hát	ts-js, ts-js	4/4
-------------------------	--------------	-----

Az erős magyaros metszet ellenére sem gyöngül itt a jambusi karakter, mert a lejtés szempontjából oly fontos arsisok értelmi, érzelmi nyomatékkal találkoznak. Kierleltébb lírai világok ritmusskálájába illően: Féltsd magadat, gyúlt szívedet t-j, t-j 4/4 (Vajda: *Gina emléke IX*). Nem tudom én, nem tudom én t-j, t-j 4/4 (Ady: *Áldozás Attila sírján*)... Bizarr metrikai megoldásokkal is találkozunk helyenként, például a hetesek körében:

És hajh, fordít a kockán	js, ts-j, cs	2/5 ? 2/3/2 ?
--------------------------	--------------	---------------

(Lehel I. 1842.) Jambusi vezérritmusú, ütemkapcsoló bimetrius sor. Különös, ritka ütemosztásával élesen ugrik ki a vers magyaros komponensének homogén, ereszkedő képletei közül. Erős harmadik syllabája, második verslábként érkező choriambusa tartalom és forma harmóniáját őrzi: az imént még győzelmes nép váratlan csatavesztését vezet be a költő, az események fordulatát jelzi... Harmadik verslábon hoz choriambust egy másik sor:

Rózsás berek lombsátorában	s, j, ts-j, cs	4/5
----------------------------	----------------	-----

(*Tündés*, 1841.) Fordított magyaros képletét a szólamyszerűség meggyőzően támogatja, a sor ütemkapcsoló jambusi szimultán kilences... *Gazdagabbnak tűnik a hetesekben, nyolcasokban, kilencsekben kibontakozó kettős ritmus, mint a hatosok monotonijára nyomán várnánk: ütemkapcsolásokkal, metszetkapcsolásokkal, bimetrius és szimultán sorokkal, változatos magyaros ütemekkel, licenciák bőségével, merészebb megoldásokkal egyaránt él...* Két szép kilencset idézünk még:

Az istenítő boldogságnak	j, j, js, js, cs	5/4
Ifjú koromnak ébredése	s, j, j, j, cs	5/4

(*Tünődés*, 1841.) Mindkettő metszetkapcsoló jambusi szimultán sorváltozat.

A jambusi tízeseket (össz. 227, jamb. k. r. 78), tizenegyeseket (össz. 37, jamb. k. r. 20, anapesztusi k. r. 4), tizenkettőseket (össz. 51, jamb. k. r. 16) is a kettős ritmizálás érvénye jellemzi. Helyenként metszetkapcsoló jambusi szimultán sorok látványos példáival:

Öröm-tavasznak tündér-korszakán	j, j, js, js, j	5/5
Hogy nem repedsz meg égő kebelem?	ts-j, j, t-j	5/5

amelyek a ritmusvonulat kitüntetett helyein hozzák a kor divatos almanach-költészetének jellegzetes terminusait. (*Élválás*, 1839. A második sor ritmusszerkezetének különlegességét, a choriambusok közé zárt, közös metszetet övező jambust évtizedekkel később Ady kedveli meg és alkalmazza sűrűn, például *A perc-emberkék után* c. versében.) Különös, tartalmas, funkcionális elemzésre ösztönző megoldásokkal is találkozunk a tízesek körében. Az *Élválás* egyik periódusát idézzük példának:

S ne tudd, ne tudd, leánya, e levert	j, j, j, j, j	4/4/2
Szív-éjjelen, hogy csillagom valál	j, j, js, j, j	5/5

Az első sorban a jambusi bimetrizálás ütemkapcsoló változata érvényesül. Az ütemek mind thesissekkal esnek egybe, a ritmus nem tud igazán fölerősödni, enervált, gyöngye hatású marad. Így igazodik a sor lemondó hangjához. Ez a tónus az enjambement-on keresztül a második sor indítására is kihat: jambusi arsis csupán a harmadik verslábban találkozik értelmileg és érzelmileg igazán nyomatékos szótaggal. A kettős ritmus itt válik hatásossá, erőteljessé: a lefojthatatlan érzés föllobbanása nyomán... Az imént még erőtlen metrum most nyomatékai egyesítésével siet a költői kifejezés segítségére: a csillagom szó első syllabájára közös metszetet követő, gazdag hangsúlyok hullanak... Tizenegyeseket idézünk:

A messze távol kéklő fátyolába	j, j, js, js, j, cs	5/4/2
Édenben éltem üdvözülöttképpen	ts-j, j, p, js, cs	5/4/2

(*Búcsú*, 1840.) Az első sorban a második, negyedik, hatodik, nyolcadik szótag hordoz értelmi nyomatékot: közülük a hatodikat emeli meg a főmetszet után két irányból érkező ictus. A jambusi arsisok és értelmi nyomatékok sűrű találkozása fölfokozza az időmértékes hullámzást, ezt csonka ütem igyekszik némiképp enyhíteni. A moduláns magyaros tagolás érvényét két tiszta szólam biztosítja. Közülük a másodikat szívesen bontja tovább a rövidebb ütemeket kedvelő magyar ritmusérzék... A második sor érdekessége a magyaros osztást kialakító, szólamértékű határozószó, amelyet szintén belső ütemtagolás szel ketté... Végül két tizenkettes:

A szenvedések altatója hogyha jó	j, j, j, j, j, j	5/4/3
Áldás malasztja rám felőled nem lebeg	s, j, j, j, js, j	5/4/3

(*Honvágy*, 1840.) Jambusi vezérritmusú, metszetkapcsoló bimetrikus sorok: a magyar népdalok megszokott tizenkettőseivel a modulációban... Rövid összegezősképpen elmondhatjuk, hogy a *zenségék jambusi bimetrikus sorai az időmértékes vonulat vezető szerepéről tanúskodnak. Ezt hol a modulációba vitt magyaros ütemek metszeteit gyöngítve, hol a jambusi arsisokat sűrű értelmi nyomatékokkal erősítve éri el Petőfi. Ugyanakkor a bimetrizálás tágabb lehetőségeinek megfelelően megjelenik a zsengekben a vezérritmus és a moduláns egyenrangúsítása is, azaz a szimultán verselési módor. A licenciákon túl helyenként a ritmusnemek szerkezeti összekapcsolódása is a gondolati, érzelmi, metrikai összhang céljait szolgálja, s okkal vetíti előre időnként az elkövetkező évtizedek magyar verselésének érett, szép ritmikai megoldásait.*

*

Trocheusi sorfajokat idézünk. Négyesek (össz. 50, troch. k. r. 30), hatosok (össz. 186, troch. k. r. 30) alkotnak metrikai egységeket például az alábbi strófában:

Vert az óra!	}	t, t, s, t, t	4/3/3
A szörnyű ítélet:			
„Elszakadni	}	t, t, t, t, t	4/4/2
Mindörökre töled”			

(Elválás, 1840.) Az első egység ütemkapcsoló, majd metszetkapcsoló, a második ütemkapcsoló bimetrizálást rejt. Szavak és trocheusok, illetve trocheusi dipódiák összekapcsolása a kettős ritmus modorában esztétikai szélsőséget eredményez: a szokványos magyar ütemek túlfokozott lüktetését, kopogó hatás kialakulását. Ezt a kellemetlen ritmusesztétikai jelenséget a vers saját céljai szolgálatába állítja: az első sor élet ictusai, erős zökkenései az óra ütései megidézését segítik elő. A mindeddig markáns időmértékes vonulatot a második sorban megtöri a metszetkapcsolás, ám a magyaros ritmusélmény sem erős itt: a sor élén, metszetet követő helyzetben enklitika áll. A hatásos első ütem után a metrum most mindkét komponense erejét lefokozza: a megnyilatkozás megformálatlanabb, spontánabb színvételéhez illően. A harmadik és negyedik sorban újra erőteljesebbé válik a ritmus: a monometrikus időmértékes szuggesztíótól a négy szótagú szavak alkalmazása véd, az arsisok elsősorban a magyaros ütemek nyomatékait súlyozzák. A hatásos bimetrizálás kibontakozását az enjambement is segíti: immár szélsőségektől mentesen, mindkét ritmusnem erőinek egyesítésével szólalhat meg a strofa változatos utakon előkészített alapgondolata. Az ilyen és hasonló színvonalú megoldásokra a zsengek esetében különösen is érdemes figyelni: a bimetrizálás egyöntetű jelenlétét szemléltető versstatistikai adatoknál jóval pontosabban érzékeltetik ezek a polifón verselési modor meghódítása irányába munkáló, ösztönös ritmusérzék . . .

Heteselek (össz. 241, troch. k. r. 159) jellegzetes példáit idézzük:

Nem tekint a fájdalom	t, t, t, cs	4/3
Szent nyugalma sírhalom	t, t, t, cs	4/3
Száz sirokko rohan át	t, t, tp, cs	4/3
Mi kiálljuk a vihart	p, t, p, cs	4/3
Bájos mint a tavasz	t, s, p, cs	4/3
Hűtlen lány! képed az	t – js, t, cs	4/3
A túlpartra szállok én	js – t, t, cs	4/3

Az első két sor a *Triolett* (1840), a többi a *Zivatar* (1841) c. versből való. Ütemkapcsoló bimetrikus sor valamennyi: az ösztönös ritmusérzék mindegyiknek az esetében eredményesen védi meg a magyaros metrum vezető szerepét. A legfelső három sorban a második szóra eső értelmi és ritmikai nyomatékok elkerülnek egymást: a trochaizálás megerősödésének esélyét olykor licencia is rontja. A negyedik és ötödik sor gyöngye magyaros metszete erős trocheusok körében az időmértékes vonulatot engedné vezető szerephez: a magyaros ritmus érdeke a trocheusi hullámlás enyhítését kívánja meg, spondeusok, pirrikhiuszok beszövését. Újabb trocheusi licenciákat jelez az utolsó két sor: *lengedező és toborzékít*: egyben Petőfi bimetrizálásának folytonos gazdagodását.

Nyolcasok (össz. 236, troch. k. r. 112):

Kebelemnek pusztaságán	tp, s, t, s	4/4
Mit nekem hab, mit nekem vész?	t – js, t – js	4/4
Rejts ölednek éjjelibe	t, t, t, t	4/4
Új virányi illatoznak	t, t, t, t	4/4

Az első három sor a *Zivatar* (1841), az utolsó a *Triolett* (1840) c. versből való. Változatos licenciákkal, sor végi spondaizálással él az első és a második sor: ezúttal is az időmértékes vonulat moduláns szerepét mutatván. A bimetrizálás természetére vonatkozó szándékot a második sor még nyilvánvalóbban jelzi: a vers élén állva eleve magyaros ritmusvárákozást sugall. Következetes trochaizálás esetében sem szűnik meg a magyaros metrum vezető szerepe: ismert megoldások védik. Szóhatárok trocheusi átszelése, négy szótagú szavak alkalmazása, erős szólamyszerűség: példánk utolsó sorai szerint.

Kilenceselek (össz. 91, troch. k. r. 48):

Átövezve hősi karddal őt	t, t, t, t, cs	4/4/1
Bánat! e dalt néked szentelem	t — js, ts, t, cs	4/4/1
Hogyha vész a láthatárra kelt	t, ts, t, t, cs	4/4/1

(*Elégia egy várrom fölött*, 1842.) Magyaros vezérritmusú, trocheusi modulációjú, ütemkapcsoló bimetrikus sorok. Az ütemek mögött általában trocheusi dipódiák vagy dipódia értékű verslábak állnak. A hangsúlyos tagolás hatásosan bontakozik ki, az arsisok az értelmi nyomatékok erejét növelik, az időmértékes vonulat zavaró monotonitását rendre csonka ütem is enyhíti.

Erős, határozott bimetrizálást tükröznek a tízesek (össz. 227, troch. k. r. 149), tizenegyesek (össz. 37, troch. k. r. 13), tizenkettősök (össz. 51, troch. k. r. 35) is. Szerkezeti kapcsolataik helyenként funkcionális föladatak szolgálatában állnak: tartalom és forma harmóniáját segítik elő. Példaképpen az *Ideál* (1842) c. költemény egyik versszakát idézzük:

Fenn, elérhetetlen égmagas tetőkön	t, t, t, t, t, t	4/2/4/2
Istenszép alakkal rózsafényben áll	ts, t, s, t, t, cs	3/3/4/1
Mely után epedve küzd a hév indulat	t, t, t, t, s, t	3/3/4/2
Mely után e szívnek dobbanása gyúlad	t, ts, ts, t, t, t	4/2/4/2
Ott az ideál!	t, tp, cs	4/1

Az ódai származás élménye szinte ellenállhatatlan az első sorpárban: érvényesülését a magyaros és időmértékes nyomatéktényezők rendszeres összetalálkozásából származó ritmikai erő is elősegíti. Különösen fokozott a sorok élére, a sormetszet utáni első szótagra eső nyomatékolás: az ekképpen kitüntetett kifejezések a keresett *Ideál* földöntúli szépségét érzékeltetik. A három utolsó sor jelentésteleli szavaira is a gazdag nyomatékosítás a jellemző: ütemél, arsis, időnként rím, ismétlés érvényesül egyidejűleg a meghatározó szótagokon. A föllobbanó szenvedély érzékeltetése elsősorban a negyedik sorban igényli ezt a ritmikai intenzitást... Tartalom és metrum összhangját más megoldások is elősegítik ebben a versszakban. Ütemélek és arsisok például sűrűn összekapcsolódnak értelmileg nyomatéktalan szótagokkal is: monometrizálásban is markáns vonásaik megerősödését gátolják meg így, szükségtelen ritmusesztétikai mellékhatások megszületésétől védve meg a verset. A strófa ötös, tizenegyes, tizenkettes sorokból épül: a változatos szótagszám is segít elkerülni a szokványos ütemek állandó ismétlődésének ide nem illő monotonitáját...

Rövid összegezőképpen elmondhatjuk, hogy a zsenék trocheusi kettős ritmusát általában a magyaros metrum vezető szerepe jellemzi, amelynek érvényét gyöngye metszetek esetében is következetesen védi Petőfi. A domináns ritmusnem a modulációba vitt trocheusok nyomatékaival sűrűn létesít ütemkapcsolásokat. A metrumszerkezetek szabad alkalmazása révén igénye szerint éri el a költő az ütemkapcsolódó bimetrizálás erősebb, hatásosabb vagy éppen szelídebb változatait. Ugyanezen az úton kerül el az ütemkapcsoló trocheusi bimetrizálásban rejlő ritmikai egyhangúság veszélyét is. Törekvéseit nem a magyaros metrum időmértékessé való átalakításának ekkoriban nagyon jellemző elmélete irányítja (verselméleti problémák nem is nagyon érdeklik), ösztöne inkább a költői kifejezést támogató tényezőket keresi a bimetrizálás lehetőségei között. Így talál rá időnként, önnön skáláját szélesítve, a metszetkapcsoló trocheusi kettős ritmus eszközére is.

*

Petőfi korai költeményeinek kettős ritmusa különös érettséget árul el. Lirájának tartalmi tényeit követik bimetrikus sorai, így válik egyre árnyaltabbá, gazdagabbá ritmuskincse. Verselése bátor licenciák, hasznos ritmusgyenetlenségek vállalásával olykor már az előbeszéd természetes ritmusvilágának megközelítését sejteti. Költészetének e tendenciáját majdan Ady tetőzi be... Míg kortársai közül többen a trochaizálásnak alárendelt népdal eszménye mellé állnak s a jambus idegenségének elvét vallják, ő önálló ritmusvilágot épít, s ösztönére alapozva a magyar nyelvben rejlő valódi ritmusgazdaság megérezése, megjelenítése irányába indul el.

Deme Zoltán

Kovács Sándor Iván

KÍSÉRLET ZRÍNYI TASSO-KÖTETEINEK MEGHATÁROZÁSÁRA

A magyar irodalom két legnevezetesebb Tasso-kötete hasonló sorsú: Arany Jánosé megsemmisült ugyan, de margójegyzetei előkerültek;¹ Zrínyié is nyomtalanul eltűnt, azonosítása mégsem látszik lehetetlen feladatnak.

A *Szigeti veszedelem* legfontosabb olasz mintája nem szerepel a Zrínyi-könyvtár 1662. október 10-én összeállított kézíratos jegyzékében.² Pedig Zrínyinek feltétlenül volt legalább egy olyan Tasso-kötete, amely az eposz befejezése, tehát 1647–48 előtt³ jelent meg. Azért beszélhetünk *legalább* egy Tasso-kötetről, mert valószínű, hogy miként Ariosto *Orlando furiosó*jából sem egyetlen kötetet birtokolt, Tassót is megvásároltatta több példányban még a *Szigeti veszedelem* kidolgozását megelőzően. A zágrábi Zrínyi-könyvtár állományának tudományos alaposságú feldolgozása és a katalógusok konkordanciája híján⁴ nem tudjuk megnyugtatóan magyarázni: hogyan került Zrínyi könyvei közé egy Tasso-kiadás mégis? Arról a példányról van szó, amelyet 1918-ban a magyar közönség is láthatott a Szépművészeti Múzeumban rendezett Zrínyi-kiállításon. Erre az alkalomra Zágrábból a teljes Zrínyi-gyűjteményt kölcsönadták, s így került bemutatásra ez a Tasso-kötet is: *Il Goffredo, Overo Gierusalemme liberata, Poema Heroico Del Signor Torquato Tasso. Con L'allegoria universale del istesso: et Con gli Argomenti del Signor Horatio Ariosti: Aggiuntovi i cinque canti di Camillo Camilli. MDCLII.* Ferenczi Zoltán kiállítási katalógusának értékes adata azonban feledésbe merült,⁵ ezért fedezhette fel ezt a Tasso-kötetet 1979 decemberében Szörényi László ismét. A *Szigeti veszedelem és az európai epikus hagyomány* című dolgozata egyik kiegészítő jegyzeteként közli: zágrábi kutatásai során „megállapította, hogy Zrínyi birtokában volt a *Liberata* egy példánya, azonban az *Obsidio* megírása utáni időből. (*Il Goffredo, Overo Gierusalemme Liberata* [...] h. n. 1652. Jelzete: BZ 418.)”⁶ Zrínyi tehát nem ezt a Tasso-kiadást tarthatta szemmel eposzának írásakor; meglepte csak Tasso iránti állandó érdeklődését jelzi. A kötetet Zágrábban mi is kézbe vettük: a *Liberata* szövege előtt az *Allegoria del poema* olvasható; a XX. ének után a *Cinque canti di Camillo Camilli con gli argomenti del S. Francesco Melchiori Opitergino*. Ez a Tasso-kötet a kézíratos katalógusban talán azért nem szerepel, mert Zrínyi csak 1662 után szerezte meg. De miért nem vette fel Kende a *Bibliotheca Zrinyiana*-ba; hogyan került mégis a Vötteuból származó, Zágrábba jutott könyvek közé? – egyelőre nem tudjuk.

Úgyancsak Szörényi László érdeme, hogy Négyesy László elfeledett tájékozódásainak folytatójaként felvetette: olvasta, ismerte-e vajon Zrínyi Tasso *Discorsiját*, a hőskölteményekről írt értekezé-

¹ KIRÁLY Erzsébet–KOVÁCS Sándor Iván, *Arany János Tasso-kötetének margójegyzetei*. Sajtó alatt.

² *Bibliotheca Zrinyiana. Die Bibliothek des Dichters Nicolaus Zrinyi*. Verlag von [Sigmund] Kende. Wien 1893. 51–84.

³ KOVÁCS Sándor Iván, *Mikor írta Zrínyi a Szigeti veszedelmet?* Sajtó alatt.

⁴ A Zrínyi-kutatás e sürgető teendőjének elvégzésére Klaniczay Tibor már rég figyelmeztetett jugoszláviai kutatóútjának rövid beszámolójában: ItK 1959. 163. A katalógusok konkordanciájának elkészítésével Orlovsky Géza egyetemi hallgató foglalkozik.

⁵ 1618–1918. *Zrínyi-kiállítás*. Bevezette FERENCZI Zoltán. Bp. 1919. 27: „353. TASSO, Torquato, *Il Goffredo* [...], *overo Gierusalemme liberata*. Poema heroica [...]. Amsterdam 1652.”

⁶ MTA I OK 1979. 284.

sét? ⁷ Zrínyi poétikai műveltségének tisztázása valóban mellőzhetetlen, s jó lenne bizonyosan tudnunk azt is, járt-e kezében valamelyik Tasso-traktátus.

Zrínyi Tasso-ismeretével, poétikai nézeteivel, az eposzi köztudományra és a Tasso körüli vitákra vonatkozó tájékozottságával kapcsolatban hasonlóképpen fontos forrás lehet az a Tasso-kötet vagy kötet típus, amelyet eposza kidolgozásakor szem előtt tartott. A *Gerusalemme liberata* kiadásai ugyanis szinte az első kibocsátástól kezdve rendszerint argumentumokkal, előszavakkal, értelmezésekkel, mutatókkal felszerelve jelentek meg, s ezekben rendkívül gazdag történeti-elméleti ismeretanyag halmozódott fel. A kommentált Tasso-kiadásoknak (mert természetesen pusztá szövegközlések is vannak) különféle típusai különíthetők el.

Az egyik típus éppen az, amelyet az 1652. évi amszterdami kiadás képvisel. Ősformája az 1581. évi ferrarai edíció; ez már Horatio Ariosti argumentóival látott napvilágot. Néhány évvel később járult e kiadásokhoz az „Annotazioni d'incerto Autore”, azaz Bonaventura Angeli magyarázatainak, illetve Camillo Camilli verseinek sorozata.⁸ E rendszerint kisformátumú kötetekkel képviselt kiadástípuson belül is nagy a változatosság. Olykor csak az énekenként egy stanzányi argumentókkal bevezetett szöveget kapjuk, és elmaradnak az annotációk, valamint a kísérő versek. Változnak az egyes kiadásokban közreműködő szerzők is, s némely kiadást jelentéktelen illusztrációk díszítenek. A verses argumentókkal együtt állandó tartozéknak tűnik az *Allegoria del poema*. Pontos tipologizálásra persze csak a Tasso-kiadástörténet alaposabb ismeretében, illetve nem csupán a hazai könyvtárak Tasso-köteteinek kézbevitelével törekedhetnénk. E példányok közül mutatványként a következő kiadást választjuk ki: *Il Goffredo overo Gierusalme (!) liberata, poema heroico del Signor Torquato Tasso; Con l'Allegoria universale dell'istesso. Et con gli Argomenti à ciascun Canto, del Sig. Horatio Ariosti. Aggiuntevi l'Annotationi à ciascun Canto d'incerto Autore. Et alcune Stanze in lode del Poeta. Con privilegio. In Venetia, Presso Gio. Battista Ciotti al segno della Minerva 1597.*⁹ A kötet bevezetője az *Avviso delle parole con la scelta delle men usate di Giacomo Rosetto Vicentino*; majd következik az *Allegoria del poema*, továbbá a *Stanze del Signor Lorenzo Frizoli In lode del Poeta*; a kötet végén pedig a *Travola di tutti i nomi proprii*. Ebben az 1597. évi velencei kiadásban a *Gerusalemme liberata* énekei után mindig az illető énekre vonatkozó *Annotationi et dichiarazioni* című kommentár olvasható. Az ilyen típusú magyarázatokat kellene tanulmányozni, hogy a Tasso–Zrínyi viszonyról s legfőképpen az eposzi köztudomány Zrínyi által ezekből is megismert motívumainak vándorlásáról pontosabb képet alkoshasunk. Az annotációk ugyanis jórészt hivatkozások: a *Liberata* egyes helyeinek szembesítései az ókori és az olasz klasszikus költészet imitált locusaival.

Erre is hozunk fel egy példát. Az 1597-es kiadás 27. lapján az I. ének 2. stanzájának egy sora ezt a megjegyzést kapja:

„O' Musa, tu, che di caduchi allori.

L'invocatione è fatta alla Gloriosa Madre di Giesù coronata di Stelle, così la disse il Petrarca:

*Vergine bella, che di Sol vestita,
Coronata di Stelle al sommo Sole”*

Zrínyi meghatározó Petrarca-élménye (az a kérdés például, mily tudatosan követi a *Syrena*-kötet lírai verseinek rendjével a könyvtárában meglevő Petrarca-kiadások¹⁰ kompozícióját) még kifejtésre vár. Arany helyesen figyelte meg, hogy Zrínyi a *Szigeti veszedelem* invokációjában „minden tartózkodás nélkül átveszi” a tassói „gondolatot, mûzsa helyett a Boldogságos szüzet hívní segédül”, sőt le is fordít „négy sort a *Jeruzsálem*ből, mondhatni szóról szóra”:¹¹

⁷ SZÖRÉNYI L., I. m. i. h.

⁸ Vö. Torquato TASSO, *Gerusalemme liberata*. Edizione critica sui manoscritti e le prime stampe. A cura di Angelo SOLERTI e cooperatori. Tre volumi. – Vol. I. Firenze, 1896. 161. Horatio (Oratio) Ariostiról 1. Giuseppe VENTURINI, *Orazio Ariosti e la polemica intorno alla superiorità del Tasso sull'Ariosto*. Ferrara 1972.

⁹ Bp. Egyetemi Könyvtár: 013291.

¹⁰ *Bibliotheca Zrinyiana*. Id. kiad. 22–23, 76.

¹¹ Arany János összes művei. Szerk. KERESZTURY Dezső. *Próza munkák I.* Kiad. KERESZTURY Mária. Bp. 1962. 342.

Musa! te, ki nem rothadó zöld laurusbul
 Viseled koszorudat, sem gyöngye ágbul;
 Hanem fényes mennyei szent csillagokbul,
 Van kötvé koronád holdbol és szép napbul;

Te, ki szűz Anya vagy, és szülted Uradat,
 Az ki örökkén volt, s imádod fiadat
 Ugy mint Istenedet és nagy monárchádát:
 Szentséges királyné! hívom irgalmadat.

(I. 3–4.)¹²

A Tassóból „lefordított” sorok után azért idéztük a következőket is, mert e két strófa dőlt betűkkel kiemelt hat sora együttvéve sokkal inkább Petrarca *Dalaskönyvének* záródarabja, a *Vergine bella*... kezdetű Mária-himnusz indítására emlékeztet, mint csupán Tassóra:

Vergine bella, che di Sol vestita,
 Coronata di stelle, al sommo Sole
 Piaciasti sì che 'n te sua luce ascose;
 Amor mi spinge a dir di te parola,
 Ma non so 'ncominciar senza tu' aita
 E di Colui ch'amando in te si pose.
 Invoco lei che ben sempre rispose,
 Chi la chiamò con fede.
 Vergine, s'a mercede
 Miseria extrema de l'umane cose
 Già mai ti volse, al mio prego t'inchina;
 Soccorri a la mia guerra,
 Bench'ì' sia terra, e tud del ciel regina.¹³

Petrarca Mária-himnuszát Zrínyi jól ismerhette saját Petrarca-köteteiből, s a *Syrena*-kiadásban éppen a *Vergine bella*... záródarab-megfelelőjeként helyezte el *Feszületre* című költeményét. Ahhoz azonban, hogy a *Szigeti veszedelem* invokációja Tassóval együtt Petrarcat is imitálja, ama Tasso-kiadás-

¹² Gróf Zrínyi Miklós Művei. 1. köt. *Költői művek*. Kiad. NÉGYESY László. Bp. 1914. 105. Bevezető tanulmánya 53. lapján Négyesy (Aranyt követve) így érzékeli a két strófa eredetének különbségét: „Tassóból csak a 3-ik versszakot” vette; „ellenben ez: Te ki szűz anya vagy és szülted uradat, s ami még hátra van, nincs az olaszban, Zrínyié e hatalmas hely”.

¹³ *Francesco Petrarca Dalaskönyve*. SÁRKÖZI György fordítása. Kétnyelvű kiadás. Bp. 1977. 122–123. Magyarul:

Boldogságos Szűz, csillagokkal ékes,
 napfényruhás, akit a Legnagyobb Nap
 kiválasztott és betöltött melegével,
 szent szeretet hajt, hogy rólad daloljak,
 de légy segítőm, hogy kezdhessem édes
 munkám, s az is, akit szűz méhed érlelt.
 Hozzád kiáltok, mert hittel ki kérelek,
 annak mindig felelsz te.
 Szűz, ha megérdemelte
 valaha ember gyötört életével
 irgalmadat, hallgass buzgó imámra,
 csitítsd háborúságom,
 holott csak por vagyok, s te Ég királya.

típusok kommentárjaiból kaphatott ösztönzést, amelyekben (mint az előttünk fekvő 1597. évi kiadásban is) Tasso megoldása Petrarcaéval szembesül.

Kiragadott és most csak vázlatosan dokumentált példánk nem kétségtelen eredményt rögzít, inkább vizsgálati módszert kínál. A röviden jellemzett Tasso-kiadástípusok kommentárjait így módon lehetne s kellene átvizsgálni Zrínyi szemszögéből.

A *Gerusalemme liberata*-kiadások sorában megkülönböztetett hely illeti meg a Bernardo Castello (1557–1629) művészi illusztrációival díszített genovai Tasso-köteteket. Castello jól ismerte Tassót és rajzait is elküldte neki. A képek annyira megnyerték a költő tetszését, hogy a *Gerusalemme conquistata*t is Castellónak erre a célra részben megváltoztatott rajzaival szerette volna illusztráltatni.¹⁴ Az első illusztrált genovai *Liberata*-kiadás 1590-ben jelent meg Girolamo Bertoli nyomdájában,¹⁵ metszeteit Castello rajzai nyomán Agostino Carracci és Giacomo Fontana készítette. A 4^r nagyságú kötet Scipio Gentili és Giulio Guastavini igen részletes annotációit is tartalmazza, az invokációval kapcsolatban bemutatott Petrarca-helyre azonban egyikük sem utal. Gentili inkább részletező magyarázatokat ad, a Tasso által imitált locusokat összegyűjtő Guastavini szűkszavúbb (*Luoghi osservati dal Mag. Giulio Guastavini. I quali il Tasso nella sua Gerusalemme a presi et imitati da poeti et altri scrittori antichi*). De bennünket most csak az illusztrációk tanulságai érdekelnek. Castello még három genovai Tasso-kiadást illusztrált: 1604, 1615, 1617.¹⁶ Az 1617. évi a népszerűbb; mi is ezt használtuk.¹⁷

Zrínyi nagy gonddal összeválogatott könyvtárában Dante, Petrarca és Ariosto igen szép illusztrált kiadásokkal vannak képviselve,¹⁸ már csak ezért is valószínű, hogy Tassóból nemcsak olyan típusú kiadások megszerzésére törekedhetett, mint a bemutatott 1597. és 1652. évi, hanem feltehetően megvásároltatta a Castello rajzaival díszített egyik genovai kiadást is.

Elképzelésünk megközelítő igazolásához körülményes összefüggéseket kell felfejtenünk.

Klaniczay Tibor *Zrínyi olvasmányaihoz: Vittorio Siri* című tanulmányában bebizonyította, hogy az *Adriai tengernek Syrenaia* 1651. évi bécsi kiadásának címlapmetszetét Zrínyi kedvelt történetírója, a Vittorio Siri *Il Mercurio ovvero historia de'correnti tempi* című munkája Casale-ban, 1647-ben megjelent II. kötete élén álló metszet alapján készítette el Subarich György nagyszombati rézmetsző-

¹⁴Vö. A. SOLERTI id. kritikai kiadása: Vol. I. 164.; *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler. Von der Antike bis zur Gegenwart*. Begründet von Ulrich THIEME und Felix BECKER. Hrsg von Hans VOLLMER. Bd VI. Leipzig 1912. 147–148.

¹⁵MTA Könyvtára: 550. 723. OSZK: Ant. 1717. Németh Attila könyvtáros tájékoztatása szerint megvan a győri Püspöki Papnevelő Intézet Könyvtárában is. Ez a példány Deáky Zsigmond (1795–1872) püspök, nagyprepost könyvtárából származik. Régi könyvjegyzékeinket Tasso szempontjából még nem vizsgálták át. Aligha lehet gyakori darab, mert ismereteink szerint Tasso csak Gian Michele Bruto, Báthori István erdélyi, majd lengyelországi történetírója 1592-ben összeállított bécsi könyvtárkatalógusában bukkan fel: *Gli amori del Tasso*, 8°; *Rime et prose del Tasso*, 2 volumi; *Discorsi del Signor Torquato Tasso dell'arte poetica*, 4° Vö. IVÁNYI Béla, *Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon 1331–1600*. Bp. 1937. 121–122. (Bán Imre meggyőző párhuzama szerint Balassi bizonyára olvasta a *Gerusalemme liberata*t, s Tasso Erdélyben vagy Lengyelországban kerülhetett kezébe. L. tanulmányát: *Adalékok Balassi-vers értelmezésekhez*. StudLitt 1979. 22–23.) Iványi munkájának kéziratban maradt folytatásából itt hívjuk fel a figyelmet egy értékes Zrínyi-adatra. Batthyány Ádám könyveinek 1651. szeptember 17-én összeírt jegyzékében a 18. tétel: *Adriai tengernek Syrenaia*. Groff Zrínyi Miklósé. Eszerint Zrínyi verseskönyve 1651. szeptember 15. előtt jelent meg Bécsben. Vö. IVÁNYI Béla: *Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon. II. rész. 1601–XIX. század*. MTA Könyvtára, Kézirattár: Ms 5301/5. 71a.

¹⁶Leírásukat I. A. SOLERTI id. kritikai kiadása: Vol. I. i. h. Továbbá Tasso-életrajza. *Vita di Tasso*. Vol. III. Torino–Roma 1895. 103–104, 107.

¹⁷*La Gerusalemme liberata di Torquato Tasso. Con le annotationi di Scipio Gentili e di Giulio Guastavini et gli argomenti di Oratio Ariosti. Stampata per Giuseppe Pavoni ad istanza di Bernardo Castello in Genova l'anno 1617*. MTA Könyvtára: 551. 745.

¹⁸*Bibliotheca Zrinyiana*. Id. kiad. 3, 9, 22–23.

vel.¹⁹ A velencei francia követ pártfogását élvező Vittorio Siri (1608–1685) a Klaniczay Tibor által összegyűjtött adatok szerint Velencében élt, majd azután, hogy *Mercurio*ja I. kötetét 1644-ben megjelentette „az akkor francia megszállás alatt álló Casalében... a velencei hatóságokkal támadt nézeteltérései miatt... Modenába költözött, s innen ment 1649-ben Párizsba, ahol 1659-ben végleg letelepedett”. Ezt megelőzően „tíz évig hol Franciaországban, hol pedig a modenai, firenzei és pármái udvarokban tartózkodott”. A *Mercurio* címlapmetszetét mesterjegye szerint bizonyos „*I. Pissinus sculpsit Venetii*.” Ezt a Pissinus nevű velencei rézmetszőt Siri bizonyára személyesen ismerte, s éppúgy jó véleménynyel lehetett sikerült metszetéről, mint a Sirivel feltehetően leveleket váltó Zrínyi, aki Pissinus címlapját adta mintaként Subarich kezébe. A Siri–Zrínyi kapcsolatot, illetve a *Mercurio* és a *Syrena* címlapmetszetei közötti összefüggést Klaniczay Tibor részletesen feltárja; a két szimbolikus kép szoros egyezése kétségtelen. Leírásukkal felesleges is bajlódniuk: a reprodukciók egymás mellé állítása többet mond minden szónál.

De nem vizsgálta még a kutatás azt az érdekes kérdést: nincs-e összefüggés a *Mercurio*, a magyar *Syrena* és Zrínyi Péter 1660-ban Velencében megjelent horvát fordításának illusztrációi között is? Az *Adrianskoga mora Syrena: Groff Zrinski Petar* címlapja az *Adriai tengernek Syrenaia* címlapmetszetének zsúfoltabb kompozíciójú változata. A horvát fordítás címlapján természetesen Zrínyi Péter kormányozza a vitorlás gályát, s őt akarják eltéríteni útjából a tenger mitológiai lakói. Zrínyi Miklós itt csak mellékszereplő (éppúgy, mint az ajánlásban): ő a kép egyik jobb felső sarki öblében hajózik, s ábrázolása híven követi Subarich metszetét. A horvát és a magyar *Syrena* címlapja mégis jól érzékelhetően két mester műve: amaz zsúfoló, aprólékosan rovátkázott, a fény–árnyék hatásokat jobban visszaadja, izmos alakjai plasztikusan kidolgozottak, kéztartásuk anatómiailag elfogadható; emez szellősebb, világosabb, egyszerűbb, kevésbé dinamikus, a kézfejek rajza tökéletlen, Zrínyi négy ujjá például élettelenül lecsüng, a fésülködő szíren csuklója dagadt. (Ez a szíren a horvát *Syrena* címlapján különösen szép rajzolatú, bájos figura.) A *Mercurio* és az *Adrianskoga mora Syrena* címlapjának összevetése azonban meglepő azonosságokat mutat! Tökéletesen egyezik a teret zsúfolóan kitöltő komponálás és a technika, és van a két képnek egy nyilvánvalóan azonos részlete is: a hajó előterében látható triton és najád jelenete. Különösen a két hosszú hajú nőalak figurája azonos a megszólalásig, csak kagyló helyett tart koronát, láncot s babérágat a kezében az egyik. Szakszerűbb művészettörténeti vizsgálat minden kétséget kizáróan bizonyíthatná, hogy ez a két címlapkép ugyanannak a mesternek a műve.

De elvégezhetjük a bizonyítást más módon is: azoknak a rendkívül szegényes adatoknak az egyeztetésével, amelyekből a *Mercurio* és az *Adrianskoga mora Syrena* címlapmetszőjének személyére következtethetünk. *Pissinus* nevű velencei rézmetszőt nem ismer a művészettörténet-írás. A névalak tehát vagy sajtóhibás, vagy ami sokkal valószínűbb: egy olasz név latinosa változata, esetleg csak antikizáló latinos megközelítése. Úgy véljük, a *Pissinus* névben *Pisino* olasz város latin elnevezését: *Pisinum*-ot kell keresnünk.²⁰ *Pissinus* mesternek (esetleg családjának) tehát vagy *Pisino* volt a szülőhelye, vagy pedig egy olyan jó hangzású latin nevet keresett magának, ami hasonlított olasz vezetéknévéhez.

Az *Adrianskoga mora Syrena* öt illusztrációt tartalmaz: a címlapmetszet, Zrínyi Péter és a szigetvári Zrínyi Miklós arcékepe, az „Arianna sírását” megörökítő kép és a Zrínyi-címer rajza díszíti. Az egyes képek aláírása a következő: „*Piccino sculpsit Venetis*”; „*Jac. Picinus Cri. mi Regis scultor sculpsit Venetijs 1660*”; „*Jac. Picinus inu [!] et sculpsit Venetys, 1660*”; „*Picinus f.*”²¹

¹⁹ ItK 1970. 684–689. L. még (az illusztráció nélkül) *Hagyományok ébresztése* című könyvében. Bp. 1976. 249–260, 545–548.

²⁰ *Pisino* a mai Pazin, az Isztriai-félsziget közepén. Vö. Graesse – Benedict – Plachl: *Orbis Latinus. Lexikon lateinischer geographischer Namen*. Vierte revidierte und erweiterte Auflage. Hrsg und bearbeitet von Helmut PLECHL. Braunschweig 1971.

²¹ *Adrianskoga mora Syrena: Groff Zrinski Petar*. Stampana u Benecizh. Pri Zamarij Turrinu. Leta M.DC.LX. MTA Könyvtára: RMir. III. 501.

1. kép. Vittorio Siri *Il Mercurio*jának címlapmetszete (Casale, 1647. Klaniczay T. közlése nyomán: ItK 1970)

2. kép. Subarich György: Zrínyi Miklós verseskönyvének címlapmetszete (Bécs, 1651.
Budapesti Egyetemi Könyvtár: RMK I. 178)

3. kép Giacomo Piccini: Zrínyi Péter horvát *Syrena*-fordításának címlapmetszete (Velence, 1660. MTA Könyvtára: RMIr 501)

6. kép. Bernardo Castello: *Erminia* (Tasso eposzának 1590. évi genovai kiadásában)

I. Pissinusról ugyan nem tud a Thieme–Becker *Künstler*-lexikon, de számon tartja Giacomo (Gianjacopo) *Piccini* (Peccini, Pizzini) nevét.²² Piccini életrajzi adatai sajnálatosan hiányosak: 1617 körül született Velencében, 1669 után halt meg; részben saját rajzaival, illetve Pordenone, Guido Reni, Tiziano és mások képei után készült metszetekkel szerzett magának elismerést. I. *Pissinus* és J. *Picinus* (Piccino, Piccini, Peccini, Pizzini) nyilvánvalóan egyazon személy. Amikor tehát 1660-ban felmerült a horvát *Syrena* illusztrálásának gondolata, Zrínyi Miklós ugyanarra a velencei rézmetszőre hívta fel Zrínyi Péter figyelmét, akit ő Vittorio Siri *Mercurio*jának címlapmetszete nyomán ismert, s kilenc évvel korábban már Subarich Györgynek is mintául ajánlott. Mielőtt továbblépnénk, még egy összefüggéssel megerősítjük a Zrínyi-fivérek tájékozódásának hátterében álló Siri–Piccini ismerettségét. Klaniczay Tibor adatai nyomán hangsúlyoztuk Vittorio Siri még Itáliában kialakult erős francia kapcsolatait. Cennerné Wilhelmb Gizella, a Zrínyi Péter-ikonográfia kutatója pedig arra mutat rá, hogy Piccini „a francia király udvari rézmetszője” címet viselte,²³ eszerint a horvát *Syrena* képaláírásainak „Regis sculptor” utalásai is ezt jelentik. Siri és Piccini tehát egyaránt kapcsolatban állottak a Velencével szövetséges észak-itáliai franciákkal, s Piccini talán épp Sirinek köszönhetette e megtisztelő címet. Cennerné a hivatkozott horvát szakirodalom alapján utalhat Piccini címére, vizsgálódásait azonban – mert nem ez volt a célja – nem terjeszti ki a Piccini–Zrínyi Péter viszony részleteire. Fontos megállapítása még, hogy amikor Piccini elkészítette a szigetvári hős arcképét, Adriaen van Conflans németalföldi mesternek az 1570-es évekből való epítáfium-képéhez nyúlt vissza és Zrínyi Péter portréjához is olyan előképet használt, ami a család birtokában volt.

Tegyük hozzá a fentiekhez, hogy Zrínyi Péter (vagy még inkább: megbízottja) Piccini rendelkezésére kellett hogy bocsássa az *Adriai tengernek Syrenaia* példányát vagy címlapképét is, hiszen ennek kicsinyített másolatát Piccini belekomponálta az *Adrianskoga mora Syrena* címlapjának jobb felső sarkába. Piccini mester meglepetten ismerhette fel Subarich György metszetén Siri *Mercurio*jához készített saját korábbi címlapját! Az imitáció, az irodalmi és művészeti toposzok természetes vándorlásának korában nem is volt ez oly meglepő. Piccini is napirendre térhetett fölötte (hiszen talán az ő *Mercurio*-ötlete sem eredeti!), és a Subarich-változatot egyszerűen beépítette új kompozíciójába. Csak azt nem tudta megállni, hogy Zrínyi bénult, ernyedt ujjainak esetlen rajzát ne korigálja.

A horvát *Syrena* két illusztrációját kell még szemügyre vennünk. A Zrínyiek grófi címerének reprodukálásához Piccini ugyancsak elébe adott mintát használhatott, s eredményét tekintve sem több ez, mint rutinmunka. A *Plach Arianne* (az *Arianna strása*) című idillium előtt álló metszet azonban mestermű, a legkülönb az illusztrációk közül; minden figyelmet megérdemel.

Semmi okunk feltételezni, hogy az Arianna-idillt Piccini önkényesen választotta volna ki illusztrálásra. Ere éppúgy konkrét megrendelést kaphatott, mint a címlap, a két Zrínyi-portré és a címer elkészítésére. Az is kétségtelen, hogy mint a többi négy illusztráció esetében, az Arianna-idillhez is volt mintája, előképe.

Próbáljuk meg kiemelni ezt a mintát vagy előképet a XVI–XVII. századi olasz metszetanyag beláthatatlan gazdagságából!

Aki ismeri a genovai Tasso-kiadások illusztrációit, annak mindjárt feltűnhet, hogy a kép jobb alsó harmadába komponált Arianna és a felhőkön trónoló Vénusz alakjának egymáshoz viszonyított helyzete távolról sem csak egy hagyományos szentképsémát idéz, hanem a Castello-rajzok kompozícióját követi. Mind az 1590, mind az 1617. évi kiadásban gyakori kompozíciótypus a következő: a főalak jobb oldalon és lent helyezkedik el, a kép felső csúcsa az ég, s a bal felső sarokban vagy az ostromlott város részlete vagy égi jelenet látható.²⁴ A két genovai kiadásban Castello rajzai között hat olyan képre is rálapozhatunk, amelyeken a főalak sudár törzsű (rendszerint több törzsű), dús

²² *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler*. Id. kiad. Bd XXVI. Leipzig 1932. 581. „I. Pecini f.” aláírással Piccini megrajzolta Zrínyi kedvelt olasz szerzője, Scipione Herrico arcképét is. L. Giovanni Battista Fusconi: *Le glorie de gli Incogniti ovvero gli huomini illustri dell'Accademia de' signori Incogniti di Venetia*. In *Venetia, MDCXXXVI. Appresso Francesco Valvasone Stampator dell'Accademia*. 396. Biblioteca Vaticana: Capponi IV. 629.

²³ CENNERNÉ WILHELMB Gizella, *Zrínyi Péter arcképei*. Folia Archaeologica 1970. XXI. 180.

²⁴ Vö. 1590: I, III, VII, VIII, IX, XII, XIV, XVI, XVII, XVIII, 1617: I, V, VII, VIII, IX, X, XI, XVIII. ének. (A hasonlóan szerkesztett, de fordított elrendezésű képeket nem említjük.)

lombú fa alá kerül.²⁵ Ezek közül kettő érdekelhet bennünket tárgyunk szempontjából: az 1617-es kiadás VII., illetve az 1590-es kiadás XVI. énekének illusztrációja. A VII. ének Erminiaja egy három törzsű lombos fa alatt pihen könyökölve, kerek orcáját tenyerébe hajtja, egyik lába magasabbra emelve; testtartása kényelmes, laza; folyóparti sziklakiszögellésen üldögel. Piccini összekulcsolt kezét ölébe ejtő Ariannája hozzá képest merev, méltóságteljes alak, bár ülő helyzete némileg hasonló, a térdek összekötő szerkezeti vonala például azonos. A két rajz jobb alsó szöglete is tükörképe egymásnak: Arianna ugyanúgy kis vízparti gyepes dombon vagy sziklán ül a fák alatt, mint Erminia. Úgy tűnik, még szorosabb az egyezés a XVI. ének Armidát ábrázoló rajzával.

Rinaldo és Armide híres szerelmi jelenetét Castello oly sikerülten illusztrálta, hogy rajzának számos utánzója akadt, Annibale Carracci például szinte teljes pontossággal tette át olajképbe.²⁶ Piccini Ariannája is Castello Armidája nyomán készült: a nyak- és a fejtartása, a tekintet iránya, az arcvonások teljesen megegyezők. Mindössze annyi a különbség, hogy Armida tükörbe néz, Arianna pedig Thészeusz távozó hajója után fordítja könnyező szemét. De összevethető a végtagok iránya és rajza is. Armida behajlított bal kezét Rinaldo fürtjein pihenteti; Arianna ölében nyugtatja; Armida térdtől mezítelen izmos bal lába Rinaldo jobb karja alól bukkan elő, az Arianna-metszeten pontosan ilyen a jobb láb, csak a könnyű saru hiányzik róla. Azt mondhatnánk: Piccini szinte nem is tett mást, csak „kilopta” Rinaldot Armida öléből, s tükröt tartó, fürtöket babráló kezét fájdalmasan összekulcsoltatta. (Az különbség persze – de nem módosítja a hasonlóságot –, hogy az egyirányú Armida-képpel ellentétben Arianna figurája elfordított: két térde s két keze jobbra, arca és tekintete balra fordul.) Az Arianna-metszet megrendelője és kivitelezője tökéletesen tisztában volt a két jelenet mitológiai-irodalmi hasonlóságával is. Armida és Rinaldo szerelmük utolsó gyöngéd perceit élik, már megtalálta, lesi őket a fák mögül a Rinaldo visszatérítésére küldött két lovag. Arianna pedig úgy siratja az elveszített Thészeuszt, ahogy majd Armida kesereg Rinaldo távoztával. Castello rajzán az utolsó szerelmi egyesülés utáni bágyadtság az elválást anticipáló sejtelemmel együtt teremt elégikus hangulatot. Piccini metszetén a már bekövetkezett tragédia sötétlik; a síró Arianna magába roskadt, Vénusz és Cupidó hiába küldi sebes nyilait Thészeusz tovatűnő hajója után. Piccini metszetének igazi művészre valló finom részletei: a fövenyből kibukkanó üres kagylók, a lombkoronán megzavart madárpár csak fokozzák a sivatagságot, a riadalmat.

A Vittorio Siri *Mercurió*jából megismert Piccinire Zrínyi Miklós hívta fel öccse figyelmét. Nyilvánvalóan beleszólt az illusztrációk megválasztásába is. Az a mély összefüggések ismeretéről tanúskodó ötlet sem származhat mástól, hogy a horvát *Syrena* bizonyára szintén előre meghatározott egyetlen lírai jellegű illusztrációjához a genovai Tasso-kiadások rajzai kínálhatnak mintát. Az a tájékozottság, tudatosság, leleményesség, amellyel a magyar *Syrenához* Zrínyi kiválasztotta a legmegfelelőbb címlapot, megerősítheti feltételezésünket.

A Castello-rajzokkal díszített egyik vagy mindkét genovai kiadás lapjai fölött a Zrínyi-fivérek együtt hajolhattak össze, s Péter aztán megbízottja révén a többi előképpel együtt ezt a megrendelést is továbbította Piccini mesternek. Egyéb adatok híján mindez persze csak feltételezésláncolat, hiszen Piccini éppoly jól ismerhette Castello illusztrációit, mint Zrínyi Tassót. De volt-e, lehetett-e bátorsága a magyar–horvát gróf biztosan jól honorált megrendelését teljesítő rézmetszőnek akkora önállóságra, hogy ő határozza meg, melyik lírai darabot mivel illusztrálja? Ha az előképekkel együtt egy magyar *Syrenát* úgyis kézhez kapott, a kép- és könyvküldeményt egy Tasso-kötettel is kiegészíthették.

Vajon nem ez-e a magyarázat arra, hogy az 1662-ben összeállított Zrínyi-könyvjegyzékből hiányzik Tasso? A horvát *Syrena* nyomdai és illusztrációs munkálatai két évvel korábban folytak, Zrínyi Péter ekkor kaphatta kölcsön Zrínyi Miklós illusztrált Tasso-kiadását, ami aztán már nem jutott vissza bátyja könyvei közé, és a jegyzékbe sem vehették fel. Valóban Velencébe került volna? Megsemmisült? A

²⁵ 1590: VII, XII, XIX (fordított helyzetben!), 1617: VII, X, XVI, XIX (fordított helyzetben!).

²⁶ Vö. Giulio Carlo ARGAN, *Il Tasso e le arti figurative*. = *Torquato Tasso. Comitato per le Celebrazioni di Torquato Tasso*. Ferrara 1954. 220–222.; Rensselaer W. LEE, *Ut pictura poesis. La teoria umanistica della pittura*. Firenze 1974. 81–94.; Andor FIGLER, *Barockthemen. Eine Auswahl von Verzeichnissen zur Ikonographie des 17. und 18. Jahrhunderts*. Zweite, erweiterte Auflage. Bd II. Bp. 1974. 467–471.

kivégzett Zrínyi Péter elkobzott, szétszóródott hagyatékában öröklődött tovább, vagy épp azzalenyészett el? Íróasztal mellett csupa megválaszolhatatlan kérdés.²⁷

²⁷ Arra azonban válaszolhatunk, hogy miért jelent meg a horvát *Syrena* épp 1660-ban, s vajon miért az Arianna-idillt illusztráltatták? 1659–1660: a török veszély kibontakozásának időszaka, ekkor vész el II. Rákóczi György és Várad, ekkor ostromolja Zrínyi Kanizsa várát, miután (Klaniczay szerint: Zrínyi M. 643) „az 1660 január 7-i varasdi horvát rendi gyűlésen számos intézkedést hozott az országrész védelme, a várak megerősítése, élelmiszertartalékok gyűjtése érdekében”. Zrínyi Péter *Syrena*-fordításának megjelenését ezeknek a politikai-katonai eseményeknek a láncolatába illesztve időzítették. Ezért ajánlja munkáját a fordító – „nem mint deák, hanem mint . . . határvidéki bajtárs” – „az egész horvát és tengeremelléki határőrvidék bátor vitézeinek”. (Csuka Zoltán fordítása: *Adriai tengernek műszája. A Dalmát tengerpart költészete*. Bp. 1976. 94–95.) A hadi eseményekkel párhuzamosan ez idő tájt alakulnak-szilárdulnak a Zrínyi-fivérek külpolitikai összeköttetései is. Zrínyi Péter 1659 tavaszán Velence bécsi követét kereste fel „és biztosította a köztársaságot a maga és bátyja ragaszkodásáról”, 1660-ban pedig Miklós járt Velencében. Talán a horvát *Syrena* kiadása ügyében is – tehetnének hozzá Klaniczay megállapításához (Zrínyi M. 641–642). PISZAREVICS Sándor, *A magyar és horvát Zrínyiász* című alapos tanulmányából (Zágráb, 1901) jól kitetszik, hogy Zrínyi Péter a *Szigeti veszedelem* horvát fordításának második változatában (mert volt egy szöveghűbb korábbi is) milyen átalakításokat végzett testvérbátyja művén. Erőteljesen kiemelte a horvát jelleget (a Mongibello-Késmárk helyett nála például az Adria-parti Velebit hegyláncolat szerepel), a szerelmi epizódokat elszegényítette, az eposz hősi-morális jelentését hangsúlyozta. A XII. énekbeli Cumilla–Delimán-epizódból ennek megfelelően nem fordította le a Cumilla elhúzódo szüzességére vonatkozó 44. strófát, és a nászjelenetből is elmaradt a szerelmesek „öszvejűvéséről” szóló egyik versszak. Mutatis mutandis: a magyar és horvát *Syrena* hozzávetőlegesen olyan viszonyban van egymással, mint Tasso *Gerusalemme liberatája* és a *Conquistata*. A horvát *Syrenát* ennél fogva csak a hősök: a Zrínyiek arcmásai illusztrálhatják; a lírai jelenetek közül legfeljebb olyan személytelen, tragikus mitológiai példa szemléltetéséről lehet szó, mint a Thészeusz után kesergő Ariadné. (Más kérdés, hogy az Arianna-illusztráción hogyan „út át” mégis Bernardo Castello Armidája.) Megjegyzendő, hogy az elhagyott Arianna jelenetének „illusztrált” ábrázolása már Catullus LXIV. versében feltűnik. Peleus és Thetis lakodalmáról szólva Catullus úgy adja elő „Arianna sírását”, hogy részletesen leírja az istennő nászágyának takarójára ráhímzett Ariadne-történetet. Ovidius *Ariadne Theseo* című heroidájában a takaródíszek leírása nem szerepel. Gyöngyösi István átdolgozása azonban – valamely forrásmű nyomán – nyilvánvalóan a catullusi változatra utal, amikor Ariadne keszkenőjének hímzésrajzait részletezi:

Sok egyéb Tsudák-is reá festettenek,
Az arany selyemmel meg-elegyűltenek,
Melly közzé Syrének varrva bé-gyűltenek,
A' tengerben félig 's félig kin-űltenek:

Kétfelől rajzolták a' viznek partjait,
Part szélén hinárral elegy nád-szálaít,
Szálanként a' nád közt kákának botjait,
Rá szálló 's tsevegő apró madarait.

Magát-is a' Leány erre varratattta,
Mezítláb a' partra frissen állíttatta,
Selyem közt arannyal képét rajzoltatta,
Jaj-szóra szép száját épen fel-nyíttatta.

Egymásra keresztül fonta friss inait,
Hátára vetette arany-szál hajait,
Fejére kaptsolta két fejei karjait,
Áll, sűrjen szájából szalasztja jajjait.

(Cuma városában építtetett Dédalus temploma. Gyöngyösi István *Összes költeményei*. 1. köt. Kiad. Badics Ferenc. Bp. 1914. 79.)

E tanulmány korrektúrája közben tisztázódott, hogy Zrínyit az illusztrált genovai Tasso-kiadások ismeretére ösztönözhetette Marino is. Könyvtárában megvolt a *La galeria*, s ebben olvashatta Marinónak azt a szonettjét, amely Bernardo Castello illusztrált *Gerusalemme*-kiadását ünnepli. Marino verses-könyveinek előszavai is tele vannak Tassóra vonatkozó fontos utalásokkal. Mindenekelőtt a *Sampogna* Claudio Achillinihez írt kísérő levele, Marino irodalomszemléleti elveinek legfontosabb összefoglalása, aminek egy részlete Bán Imre *Barokk*-antológiájában is olvasható. Zrínyi az Achillini-levelet, a barokk irodalomelmélet e nevezetes dokumentumát is jól ismerte. Vö. Kovács S. I., *A lírikus Zrínyi*. Kézirat.

Tételezzük fel végezetül, hogy Piccini nem kapott Tasso-kötetet Zrínyi Pétertől, és csak azt körvonalazták előtte, hogy Castello modorában készült rajzra számítanak. Ez a lehetőség is oda vezet el, hogy a Zrínyi-fivérek ismerték a *Gerusalemme liberata* illusztrált genovai kiadását.

További meditációk helyett legalább három irányban kellene tovább folytatni a kutatást. – Minél több genovai Tasso-kiadást megvizsgálni, főként az északolasz és bécsi könyvtárak állományából: nem azonos-e valamelyik Zrínyi esetleg fennmaradt példányával? – Klaniczay Tibor előremutató jelzései nyomán alaposabban feltárni a Siri – Piccini – Zrínyi kapcsolatot, mert bibliográfiai adatai szerint „a modenai titkos levéltárban nagyszámú Siri-levél található”, s „élete végén Siri bizonyos mennyiségű kéziratot III. Cosimo toszkánai nagyherceghez is eljuttatott”.²⁸ – Végezetül tanulmányozni az egymással tartalmilag szinte teljesen megegyező 1590. és 1617. évi genovai kiadások bevezetőit, ajánlásait, annotációit, jegyzeteit.²⁹ Ez a munka akkor is meghálálná a befektetést, ha valaha feltételezéseinknél nagyobb bizonyossággal derülne ki, melyek voltak valójában azok a Tasso-kötetek, amelyeket Zrínyi a *Szigeti veszedelem* megírásakor keze ügyében tartott.

Kálmán C. György

GYÖRGY MÁTYÁS GROTESZK MAGÁNBESZÉDEI

1. György Mátyás életével és költészetével ez ideig egyetlen tanulmány sem foglalkozott. Irodalomtörténetünk, ha valamikor, akkor nyilván csak a Kassák-jelenség és a magyar avantgard problematikájának megnyugtató tisztázása után kívánja a harmadik vonalbeli avantgardisták munkásságát behatóbban vizsgálni. Sőt – szólhatna egy másik magyarázat – György még a harmadik vonalba sem igen tartozott, mindössze tízéves munkássága és két vékonyka kötete nem érdemel több figyelmet, mint amennyit eddig fecséreltek rá.

Az 1915–17-es évekkel és a magyar avantgarddal kapcsolatos munkák nagy része Györgyöt kizárólag mint a Ma köréből kiváltak egyikét említi, s hogy egyáltalán említik, feltehetően csak annak köszönhető, hogy Révai József, Komját Aladár és Lengyel József vele együtt váltak meg Kassák lapjától. Míg azonban a többiek tevékenységéről és életéről elég sokat tudhatni, munkásságukat tanulmányok egész sora elemzi, a negyedik „párttűt”³⁰ alakja a legmélyebb homályban maradt.

Pedig György talán nem olyan érdektelen költő, mint arra ez az ignoráció következtetni engedne. Meglehet, elfelejtettük; ám Kassák és Lengyel több ízben is elismerően nyilatkoztak róla.² s ez nem

²⁸ KLANICZAY T., I. m. ItK 1970. 689.

²⁹ Castello illusztrációi sokáig rendkívül népszerűek. Íme egy XVIII. századi fényűző londoni kiadás Castello rajzai nyomán készült metszetekkel: *La Gerusalemme liberata di Torquato Tasso con le figure di Bernardo Castelli e le annotationi di Scipio Gentili e di Giulio Guastavini. Aggiuntovi La vita dell'autore scritta da Gio. Battista Manso, marchese di Villa. E la tavola delle rime, con altre aggiunte e correzioni. In due volumi. In Londra, Appresso Giaacob Tonson et Giovanni Watts. MDCCXXIV.* OSZK 51. 299. Ez a példány Batsányi Jánosé volt! L. bejegyzését a kötetstábla belső felén: *Batsányi a Paris, Quai Voltaire No 1. 1812. A Gerusalemme liberatának természetesen egyéb illusztrált kiadásai is vannak. Ezek közül az 1628. évi padovai kiadást néztük át: La Gerusalemme liberata di Torquato Tasso. Con la vita di lui, con gli argomenti a ciascun canto di Bartolomeo Barbo con le annotationi di Scipio Gentile e di Giulio Guastavini et con le notizie storiche di Lorenzo Pignoria. In Padova, per Pietro Paolo Tozzi. MDCXXVIII.* OSZK 606. 716. A padovai Tozzi-kiadónál jelent meg a Zrínyi-könyvárjegyzékben szereplő Scipione Herrico *Babilonia distruttá* is. Ez a Tasso-kiadás azonban – legalábbis illusztrációit tekintve – nem vonható be fejtegetéseink körébe: a V. F. mesterjeggyű-metszetek Castello rajzaitól teljesen eltérőek, a XVI. ének illusztrációjának semmi köze a horvát *Syrena Arianna*-ábrázolásához.

³⁰ Kassák Lajos használja a szót (*Egy ember élete*. 7. köt. Bp. é. n. 115.).

² KASSÁK Lajos, *Egy ember élete*. Bp. 1964. 991.; K. L., *Az izmusok története*. Bp. 1972. 211.; LENGYEL József, *Életem – emlékeim*. – L. J., *Az őszinteség lépcsőin*. Bp. 1974. 400.; L. J., *Válasz az Új Írás körkérdésére*. – Uo. 430.; L. J., *Hagyomány és mérték?* – Uo. 383.

lehet véletlen. Meglehet, hatása nem volt; de az is érdekes, hogy miért nincs egy magát forradalmian újnak tudó költészetnek hatása. Meglehet, György nem jelentős költő; mégis elképzelhető, hogy a korhoz, a kor egyes költői irányzataihoz közelebb jutunk, ha éppen a jelentéktlenebb költői életműveken vizsgáljuk ezen irányzatok, áramlatok, mozgalmak lecsapódását.

2. György Mátyás 1887-ben született Szabadkán. Apja, Geiger Mór, a „földbirtokos, törvényhatósági bizottsági tag és hírneves zeneszerző” – operetteket írt.³ György 23 éves korában publikál először a Nyugatban, majd 1911-ben és 1913-ban jelennek meg ugyanitt versei, 1912-ben egy kritikája.⁴ 1913-ban adja ki a Nyugat Irodalmi és Nyomdai Rt. *Ligeia* című verseskötetét,⁵ majd 1915-től – miután Osvát felhívta Kassák figyelmét költészetére⁶ – a Tett közli gyakran verseit, kritikáit. 1917-ben a Ma kiadásában megjelenik az *Új költők könyve*, amely György művein kívül Kassák, Komját és Lengyel József verseit tartalmazza. Költőnk ekkoriban Pesten él vagy legalábbis Budapest és Szabadka között ingázik.⁷ Az ominózus szakítás után⁸ Komját, Lengyel, Révai és György közös antológiát adnak ki *Szabadulás* címen (Krausz és Tsa. 1918).

1918 októberében György belép a Magyarországi Gyógyszerészségédek Országos Szövetségébe, és – talán Hevesi Gyula biztatására – elvállalja a gyógyszerészségédek politikai megszervezését. 1918 októberének végén a Szövetség vitáján kiáll az államosítás mellett, ekkorra Téri Tiborral már ki is dolgozta a szocializálás tervét. Ettől kezdve a választmányi ülések állandó meghívott vendége.⁹

György valószínűleg egyike volt azoknak, akiket Hevesi „régí írócsoporthunk többi tagja”-ként említ, s akik – a Mátlól történt elszakadásuk után – *Kilencszáztizenhét* címmel kommunista folyóirat

³ Szombat 1925 XII. 8. 45. A *Magyar Színházművészeti Lexikon* szerint (szerk. SCHÖPFLIN Aladár. Bp. é. n. 2. köt.) György Mór mintegy 200 kisebb zeneművet és hat operettet alkotott. Scheiber Sándor arról ír (*Egy kézirat Mózés-dráma*. Új Élet 1959 I. 1.), hogy György Mór kántor volt, ám erre nem találunk más adatot. A cikk – jellegénél fogva – nem hivatkozik forrásokra, így feltehető, hogy a szerző a kéziratot rendelkezésére bocsátó, azóta elhunyt Korach Mór közlésére támaszkodott. György családjának komoly földbirtokai voltak, s ezért költőnk kissé idegennek tűnt Kassákék körében és a kommunisták között is. (L. KASSÁK, *Egy ember élete* 7. köt. 46.; SINKÓ Ervin, *Optimisták*. Újvidék 1965. 2. köt. 346. – Györgynek a regényben Török Géza alakja látszik megfelelni. Sinkó művét – vállalva minden kockázatot – itt forrásként fogjuk fel.)

⁴ 1910. I. 834–835.; 1911. II. 1105–1106.; 1913. II. 773–774. és 1912. II. 696–697.

⁵ Életrajzi háttérre l. R. Mányoky Vilma megjegyzését: „... akkor [ti. 1912 körül] már ... egy nyugatos ifjú költő (György Mátyás) *Ligeia*-verseket írt hozzám ...” (*Látogatásom Ady Endrénél*. ItK 1964. 204.)

⁶ KASSÁK, *Az izmusok története*. 173. Lengyel József bizonyára túloz, amikor így ír: „Az öreg Osvát [40 éves lehet! – K. C. Gy.] énmiattam jött el jó párszor a Fészekbe ... Belőlem akart írot csinálni ...” (*Visegrádi utca*. Bp. 1957. 20.) Osvát szívélyes viszonyban volt Kassákkal, Györgyöt is ő indította (új) útnak, tehát nem biztos, hogy egyedül Lengyel miatt látogatott volna el a Tett-isták törzshelyére. Annyit azonban bizonyít a megjegyzés, hogy Osvát nemcsak Kassákot és Györgyöt, de Lengyelt is becsülte; erről – sajátos módon – Kassák szót sem ejt. Osvát kiforrott tehetségnek tartotta Györgyöt – erről tanúskodik egy 1918-as utalása, amelyre Kahána Mózes emlékezik (*Iratlan könyvek könyve*. Kort 1969. 370.).

⁷ „György Mátyás Szabadkáról volt Kassák nagy hatású folyóiratának, a *Mának* mecénása ...” (BORI Imre (szerk.), *Irodalmi hagyományaink*. Újvidék 1973.² Bevezetés, 12.) Igaz, hogy erről a mecénáskodásról Kassák így vélekedik: „... Ez az ember kicsinyesebb a legszegényebb koldusnál. Ha nagynéha pár koronát ki tudunk belőle préselni, úgy nyöszörög belé, akárha operációs asztalon fekszne.” (*Egy ember élete*. 7. köt. 46.)

⁸ Erről l. pl. LENGYEL, *Visegrádi utca*. 25–26.; BORI Imre – KÖRNER Éva, *Kassák Lajos irodalma és festészete*. Bp. 1967. 65.; KASSÁK, *Egy ember élete*. 7. köt. 112–114.

⁹ L. az elnökség megjegyzését GYÖRGY Mátyás, *A politikai feladat* c. cikkéhez, Gyógyszerész Újság 1918. okt. 16.; továbbá Gyógyszerész Újság 1918. dec. 1.

megindítását tervezték.¹⁰ Ez a terv vált valóra 1919 elején az *Internationale* című lap megjelenésével. Az első szám György cikkét is közölte.¹¹

Györgynek a Tanácsköztársaság alatti tevékenységéről nem sokat lehet kideríteni. Két előadása jelent meg a Gyógyyszerész Újságban,¹² Sinkó Ervin történelmi regényéből arra következtethetünk, hogy a 133 nap alatt a fővárosban tartózkodott, júliustól a Közoktatásügyi Népbiztosság Ifjúságügyi Propaganda Osztályának helyettes vezetője lett.¹³ Haraszti Sándor emlékezése szerint nyáron egy ízben a Ma-istákkal tartott irodalmi matinét a kaposvári 44-es dandárnak.¹⁴ Arról nem találtunk adatot, hogy mikor ment Bécsbe, s hogy mikor tért onnan vissza Szabadkára vagy Zágrábba, mikor telepedett le Temesváron, ahol feleségével (Sinkó Ervin húgával) 1936 körül élt.¹⁵ 1922 januárjában Bécsben volt, hiszen ekkor találkozott Balázs Bélával,¹⁶ 1923 végén Szabadkán jelent meg Sinkó kötetről írott tanulmánya,¹⁷ de ismét Bécsben lát napvilágot Julius Vischernél, minden előzetes reklám nélkül, *Ismét csudák* című kötete. Ugyanebben az időben megint Kassák egy lapjában találkozunk verseivel, Sinkó lapjában egy novellájával.¹⁸ Ekkoriban vagy nem sokkal később írja meg Mózes-dramáját.¹⁹

1925-től költőnk alig hallat magáról. Ám a „csendes, ... visszavonult szabadkai élet és szobatudósi életforma”,²⁰ mint Bori Imre megállapítja, csak látszólagos és ideiglenes: György először a Csuka Zoltán szerkesztette Út hasábjain tesz közzé egy versfordítást,²¹ majd 1934 és 1938 között cikkeket ír Szerb György álnéven a Korunkba; ezek közül hét fizikai tárgyú, van egy kritikája Brecht verseiről és egy írása az oroszországi nagyvárosokról.²² Ugyancsak ezen az álnéven ír 1938 végétől a Hídba, négy könyv- és egy filmkritikát.²³ 1940 végétől azonban már csak „inkább tanácsokkal, mint kéziratokkal látta el a szerkesztőséget”.²⁴ Halálának dátumát nem tudjuk. Ha élt is a felszabadulás után,²⁵ nem publikált.

3. Kassák kissé erősen fogalmaz, mikor ezt mondja: György „munkássága éppúgy nem illet a Nyugat-ba, mint az enyém”.²⁶ mégis: már a *Ligeia* című kötet is felmutat olyan sajátosságokat, amelyek a Nyugat többi költőjének műveitől megkülönböztethetővé teszik György verseit, és amelyek előrevetítik a Tett és a Ma későbbi munkatársának költészetét.

¹⁰ HEVESI Gyula, *Egy mérnök a forradalomban*. Bp. 1959. 173.

¹¹ HEVESI (i. m. 190.) így ír: Györgynek „sikerült ezt a cikkét mesterkéltén formalista stílusával ugyanolyan érthetatlenné tenni, akár a legtöbb költeményét, úgyhogy a továbbiakban nem tartottunk igényt szerzői közreműködésére”. A cikk címe: *A produktív munka viszonya a szocializmushoz*.

¹² 1919. IV. 1. és V. 6.

¹³ L. Dr. Scholtz Oszkár jogügyi főtanácsos jelentését a *Dokumentumok a Magyar Tanácsköztársaság zenei életéből* c. kötetben. (Szerk. ÚJFALUSSY József. Bp. 1973. 479.)

¹⁴ HARASZTI Sándor, *Próbatétel*. Kort 1977. 460.

¹⁵ Kassák (*Az izmusok története*. 213.). Bori (*A jugoszláviai ... 68–69.*) és Illés László (*A magyar irodalom története*. 6. köt. Szerk. SZABOLCSI Miklós. Bp. 1966. 606.) véleménye szerint György Bécsből Szabadkára, míg Scheiber (i. m.) szerint Zágrábba tért vissza. György temesvári tartózkodásáról 1. MÉLIUSZ József, *Sinkó Ervintől búcsúzza ...* in *Az új hagyományért*. Bukarest 1969. 485., 486.

¹⁶ Balázs Béla naplójából. Kr 1975/11. 23.

¹⁷ Bácsmegyei Napló 1923. nov. 11. 8.

¹⁸ *György Mátyás versei*. 2x2 1923/1. (okt.); A rend. Testvér 1925. XI. 15. 44–52.

¹⁹ L. SCHEIBER, i. m.

²⁰ BORI, *A jugoszláviai ... 68–69.*

²¹ IV. évf. 1. sz.

²² 1934. 690.; 1935. 398–402.; 1935. 463–8.; 1935. 760–8.; 1935. 937–46.; 1936. 511–4.; 1936. 597–601.; 1936. 1007–12.; 1938. 871–2.

²³ 1938. 419–20.; 1938. 420–2.; 1939. 108–10.; 1939. 152–3.; 1940. 328–36.

²⁴ LŐRINC Péter, 1934–1941. *A háború előtti Híd harcai*. Híd 1969. 431.

²⁵ Így tudja ui. Scheiber (i. m.) és Kassák (*Az izmusok története*. 213.). Valószínűbbnek látszik – amit minden más forrás állít –, hogy 1944-ben meghalt vagy eltűnt.

²⁶ *Az izmusok története*. 173.

Bori Imre így ír: „... mintha a szokványos versalakzatban az érzékelésnek egy új módja is utat akarna törni...”²⁷ A *Ligeia* verseinek egy részét csakugyan jellemzi egyfajta expresszivitásra való törekvés, a Bori említette formában is. Gyakran fordulnak elő e versekben tapintási, szaglási érzékelteket jelölő szavak, kifejezések, és pedig jórészt kellemetlen, bizarr és erőteljes, intenzív perцепciókat jelentők. Az ilyen művek legjellegzetesebbike a – Boritól is idézett²⁸ – *Boszorkánykőnyha* című, ami pedig a *Koraiak* (1907–11) ciklusba sorolódik. Itt a „szép világ” összekotyvasztásához „illatos szemét”, „bódító esszencia”, „a rothadás nehéz parfümje” kell hogy a „híg szürke lé” barnává válhasson. Hasonló motívumok olyan versekben is felbukkannak, amelyek egyébként nem koncentrálnak ezekre (a *Boszorkánykőnyha* „epikus szála” ugyanis már önmagában elkerülhetetlenné teszi ezek használatát). Így a *Mesterséges dímköböl* a *Város* és a *Jóslat* című versekben („Üveg-napok hideg sugári folynak”, illetve: „habzó forró test”, „elperzselt / Lágy, szárnyfosztott bábra váltam”, „hús meredt meg rózsá-mésszé”); a *Csalódott gyermekben* („tested hideg parfümje”); a *Légy és forma viaskodásában* („csigák kiöntni nyálka-testük félnek is”); és a *Dombra fel – dombról le* című versben („Langy veresbe mártja / Megdagadt tűzhártya / – Éj partján – / A tájt”).

A *Ligeia* verseiben előszeretettel „alkalmazza” György a hangutánzó, egyáltalán, a különös hangulatú és hanghatású szavakat. S noha ez a Nyugat költőitől korántsem idegen, költőnkél, mondhatni, ellenkező előjelt kap: „kellemetlen” hanghatású (fonetikai szinten) és (lexikai-szemantikai szinten) erotikus, esetleg taszító konnotációjú (néha denotációjú) szavak nyüzögnek verseiben. Az *Éji dalban* a zongora „nyársi tompora kimerült-kövéren fúj, szuszog”; „A hang tudómré szállt, / Lihegve fúj, sivít a rozzant fújtató... / A fantóm elrohan, már messze, messze van, / Morogva mélyre vált a hang, az átható” – olvashatjuk a *Tűz* című versben, amelyben egyébként a *Dűh* és a *Miraculum*... után harmadszor a kötetben a „kidülő szemgolyó” motívuma ismét feltűnik. Egészében ideírhatnánk ez utóbbi két verset és a *Boszorkánykőnyha* címűt; idézzünk most a *Dűhből*:

O, mintha... agyaras, naiv nürnbergi metszet ördöge
Tajtékozott volna torzult szája öblén!...
S dohányszín nőszőrny homlokán hastáncba kapna... köldöke
Felporzó fátyolával, mint az örvény...
Szenny fátyolával szemvilágot ölvén!

És hemzsegnek a versekben a „lomha”, „langy”, „rezgő” jelzők; van „vizes homály” (*Őszi kód*), van „dús hús-golyó”, amelynek „kéjéhes ajkakon csorog zamatja” (*Bánatfa*).

A mondat szerkezet „felrobbantása”,²⁹ összeállítás a második olyan jellegzetesség, amely a *Ligeiát* a későbbi György Mátyás-költészetéhez köti. A sorok „nyugtalanására”, „szeszélyességére” Tóth Árpád is fölfigyelt.³⁰ Bori Imrét idézzük ismét, aki érzékletesen fogalmazza meg mondanivalónkat: „... versmondait... nem tudja azzal az eleganciával fűzni, mint kortársai, akik a magyar vers egyik forradalmát vívták éppen. Látszólag nehézkes, s nemegyszer úgy tetszhet, hogy egészen Madáchig kanyarodik vissza, verseszményt keresve... S éppen ez a nehézkesség oly tüntető a *Ligeia* verseiben is: György Mátyás ebben találta meg a különbözőség lehetőségét...”³¹

A *Dűh* című vers ismét jó példa. A sorok hosszúak (16 és 11 szótagosak), a rímek már alig-alig érezhetők; a sorok – sőt: olykor a mondatok – közepén hármaspontok, felkiáltójelek, gondolatjelek; a megértést megnehezítő inverziók („az arca máskoron kinek brahmini tisztaság”). Ezek szúrhattak szemet Tóth Árpádnak. Vagy az ilyen mondatok:

²⁷ A jugoszláviai... 69.

²⁸ Uo.

²⁹ György később műveiről Kassák ezt írja: „Lengyel József és két társa: György Mátyás és Komját Aladár (...) előbb felrobbantja a vers anyagát (...).” (Az izmusok története. 208–9.) Igaz ugyan, hogy néhány lappal később már ezt: „György nem fejt ki epikusan témáját és (...) nem is robbantja szét versét, mint Lengyel József.” (Uo. 213.)

³⁰ TÓTH ÁRPÁD, *György Mátyás verseskötete: Ligeia*. Nyug 1914. I. 651.

³¹ BORI Imre, *Utószó*. In *Márciusi zsoltár*. (Hagyományaink VI.) Újvidék 1973. 520.

Nótánk, mely egyszer
Kibuggyant öntudatlanul,
Mint drága csepp, szer,
Mit dús virágbul szapul
Boszorka tábor,
Ugy elvarázsol.

(Szilánkok V.)

Vagy – ami nem ritka – zárójelek közé szorított, mintegy mellékes hasonlatok, módosítások:

A por belep
(Erzem parányi terhét)
Bennem vonást, mi vert, élt
S meleg.

(Primitív figura)

Vagy:

Mily párhuzam! Rosetti-arc belül,
(Nagy lady ajkain a bú megül,
Fán éjmadár . . .), künn: szagatatott sikoltás.

(Szonett a versre)

Végül még egy jellegzetesség. Gyakran támad az a benyomásunk, hogy a vers – hangulatilag, stilárisan, szóhasználatban stb. – megbicsaklik, megtörik, a fellegekből hirtelen a földön találjuk magunkat. Jobb verseknél – ezek éppen azért jobbak – ez furcsa, groteszk hatást tesz; gyengébbeknél inkább kifulladás, hangulatteremtésre való képtelenséget érzünk. Az első esetre példa lehet a *Háló-papucsok* című vers, amely éppen a triviális-hétköznapi és a távoli, különös szépség kettősségén alapul.³² A *Ma, holnap* című pedig. „földhöz ragadt” töprengésével mintha az egész kötetet ironizálná, annak néhol „kellemetlenül műveltségizű”³³ pillanatait. Idézhetjük a *Diseurt hallottam* sorait: „A szellemesség szinte testi / Fájdalmat ont reám”; vagy *Az orosz lány* ciklus kezdetét: „Oh gyönyörű epidermis: / Hold-aranyozta sík!”

De bővebben akadnak példák fenti második esetünkre, a szándéktalan megfeneklésre. Egyrészt a költő azzal rontja le a vers hatását, hogy túl sok mindent verbalizál, „túlbeszél”. Például a *Miraculum, a tenger befagyott!* annak idején a Nyugatban a sokkal szerencsésebb, mert a vers egy enigmatikus

³² Idézzük itt hosszabban Tóth Árpád elemzését: „Papucsok! – lehetne-e prózaibb s bizarrabb téma egy vers számára? de nézzük, mit tud a költő? Boszorkányos ügyességűnek látjuk, a groteszk hatás, melyre nyilván törekszik, teljes: a két tárgy szemünkben is fantasztikussá válik, sunyin, összeesküvő módra lapulnak meg s leskelődnek. A rímek: 'papucs – pucs', 'cipők – ripők' merész és kérkedő játékokkal emelik a leírás szokatlanságát és elevenességét. S a furcsa hangulat hirtelen, könnyeden, váratlan lírába halkul át: a sunyi, apró tárgyak, az ezeregyéji csöcselék fölött meleg sóhaj remeg:

Én meg, a király, a hányatott
– Régi mesekönyvből felcsapó
Illat ez? –
Haj, hiába járom Bagdadot . . .

Íme: Bagdad! Egy messzi, mesés városnév, amibe bele van zárva egy most, hideg és unt realitások között halkan szenvedő lélek vergődése, óvatosan, fukarul és bizarrul!” (I. m. 650.) – Itt kell vitába szállnunk Pomogáts Bélával, aki szerint ebben a bírálathoz az avantgard iránti megértés hangzik fel. (A magyar avantgard dokumentumai között. Jel 1971. 1119.) György Ligeia-versei ugyanis nem tekintethetők avantgard műveknek. – Egy levelében, 1917 márciusában Tóth Árpád így említi Györgyöt: „Az a György Mátyás tényleg az a György Mátyás, véleményem szerint az ökök »Má«-sok közül való.” (Tóth Árpád *Összes Művei*, 5. köt. Bp. 1973. 130.).

³³ TÓTH, Ligeia.

pontját nem szavakba öntő címmel (*Miraculum*) jelent meg. Másrészt a hétköznapiasághoz közeledés allegorizáló vagy egyszerűen sokatmondani-akáró gesztussal párosulhat, ezáltal az ironikus kettősségből szervesen kettőosztottság válhat. (Az *Opál lámpa* című verset például az utolsó sor teljesen átallegorizálja.) Elidegenítőek a nagyon éles rímek: „oroszlán – szoros fán” (*Szilánkok I.*); „bicsaklik – valami vak lik” (*Éji dal*); „gerjedés – cserje rés” (*Corot, karó*) stb.

A *Ligeia*-kötet részletes esztétikai értékelése nem célja ennek az írásnak. Elegendő megállapítani annyit, hogy a sok gyenge, Babits és főleg Kosztolányi korai verseire emlékeztető mű mellett költőnk saját, újszerű hangján is megszólal olykor. Úgy tűnik: György egy új költészet igényével lép fel (bár talán nem tudatosan), de célját csak részlegesen-részletekben, mintegy maga ellen képes megvalósítani.

4. Valóban megtagadta-e György első kötetét, mint ahogyan ezt Lengyel József írja? ³⁴ A helyzet nem ilyen egyszerű. Ha egyfelől igazságtalannak tartjuk Komlós Aladár megállapításának első felét „babitossabb volt Babitsnál”, akkor a következőkben a mondat második felét igyekszünk majd kétségbe vonni: „mikor a Má-hoz sodródott, kassákosabb lett Kassáknál”. ³⁵

Nézzünk meg egy verset, talán sikerül közelebb férkőzni a megtagadás kérdéséhez. Az *Észak–déli diván* a Tett 1915. december 1-i számában jelent meg; ez az első György-vers Kassák lapjában.

Oh Philine, oh Philine, ők talán-tán jól emésztének,
kik meztelen, kik gömbölyű karod körül fütyürésznek,
de nekem, de nekem csak az ángol–Sibylla kell.
És indulok és felkeresem s a muharba feltalálom,
a háborús saláta közt, a spárka közt, a díszgyepen, a sarjún feltalálom
erdőt képzelgő rőt vadrepce közt, hol gólyahír kiviháncol,
s a hegyoldalon, a melyen a nap nagy talpaival
fel-le ballag, avagy mire széles hátát nyomva hever
áldást taposva a „Tilosra” – a lejtőn megtalálom,
amint a megnyergelt út-kigyó felfelé csúszik vélem
idegen idomok: villák uradalmi alján.

Íráscsomóm a hónom alá csapom s suttyomba a nap epigonja lesznek
a lábnyomain lopakodva utána: a meredek veszélyét
ellensúlyozva kipróbált jó túrista kötéllel,
mit vezető valahonnan lentről igazgat,
hogy túl magasra ne hágjak, de inkább zuhanjak alábbról
hol még kultúra csörög meg villamos: „mert szörnyű hideg ott fenn”.
S rémes Jégkirályt hiszek el a svábhegyi bércre.

A „züllött” nap meg szórja aranyjait,
hogy a Danaék mind lesznek attól „amúgy” –
s Philine kinyújtva bicepsze játszi rugóit
szókteti-táncoltatja rajta őket kókleri módon
jobb- és balkezi társadalom virányain.
De „Ő Felsége” fanyar mosolyának roncsaival
ellép és a fennit sibyllával gyanúsított rétnek
tartja fenn örömének biztos bankjegyeit.

Ennyit a napról; szóljon az epigon most:

Léptem a kis Svábhegyre méléz, hogy az Aréna útra jussak.
(Nincsen másfele út: kövezve a rendes Nagy Tilalommal.)

³⁴ LENGYEL, *Hagyomány és mérték?* 384.

³⁵ KOMLÓS Aladár, *Új verseskönyvek*. Tűz 1922. VII. 23. 7.

Avagy ki mondja, hogy az Aréna-úti villamos nem ide kúszik!
Mikor én oly rendületlenül hiszem, hogy amint nincs
idefönn patetikus olajfasátor: úgy itt van Ő a babérral
s a sárga nyugalmas tűzzel. Itt szeret ő pihenni
kőkocka simáján (oltára a fáradtságnak)
vagy a földre dőlni s az alkonyi szétszórt fényben
szétoszlan – soha meg nem fejtett titkaival . . .

Vagy sétáltatja tompa ösztöne terhét
egyenletes léptekkel a sárga fővény tükrös politurján:
kifogástalan öltönye a kijelölt formákba redőzik;
finom árnyék-változatok villannak a ráncok alján.

A cím Goethét idézi, s a versben sorra bukkannak föl az avantgard előtti költészet rekvizitumai: antik ritmus, erős ritmizálhatóság; mitológiai motívumok, utalások; „panoráma”; természeti tárgy meg-személyesítése; az almanach-líra kulcsszavai („babér”, „bérc”, „játshi virány”); tömértelen sok metafora; „álnév” alá bújtatott nő megszólítása stb. De valóban „megtagadás” is a vers: hiszen mindezek a motívumok, amelyeknek egyike-másika (például a Sibylla alakja) György korábbi költe-ményeiben is megjelent, megkérdőjeleződnek.

Az *Észak–déli diván* ironikus módszere: lehorgonyzás az aktualitásba: háborús időről van szó, mi-kor villamos jár. És nagyon is konkrét helyhez köt: Budapesten, a Kis-Svábhegyen (vagy az Aréna úton?) vagyunk. Ilyen időben és térben Philine, Sibylla és a Nap már korántsem elvont, titokzatos vagy éppen fenséges jelenségek. Így azután feloldódik, megfejtődik az egész vers metaforikussága, kettősséget érzünk a hétköznapi-konkrét és a metaforikus-költői között.

Más oldalról ez az ironikus magatartás az élményhátternek is szól: György a vers klasszicizáló-magasztoskodó motívumkincse *ellenére* minduntalan érzékelteti az élményhátter földi voltát. A vers önmagára reflektál, megmutatja magáról, hogy nem képes a „földhözragadt” élményen igazán túlnőni, megmutatja magáról, hogy nem képes valami elzárt, „magas” költői világba transzponálni költőnk nem-költői élményeit.

Sorról sorra haladva ki lehet mutatni a versben a klasszikus-klasszicista (mindenesetre: régebbi költői hagyományokhoz kötődő) motívumkincs átértékelését, az ehhez való ironikus viszonyulást. Rögtön a megszólított Philine mellett az emésztésről esik szó. A „nap . . . ballag” szokványos-metafora kibővül, a nap nagy talpakat és széles hátat kap (s a túlrészletezett megszemélyesítés humoros hatást könnyen vált ki). György ellene dolgozik az olvasó konvenciókedvelő hajlmainak akkor is, amikor egy-egy, allegorikusan is értelmezhető szövegrészt részletez túl; eladdig, míg (például a „turistakötél”, a „villamos” és a „kultúra” szavak esetében) felszaporodnak az olvasó várakozásának nem-megfelelő ezért az allegóriába beilleszthetetlen motívumok. Kizökkentő mozzanat a „bérc” szó a „Svábhegy” sajátos budapesti akusztikája mellett, ilyen Philine bicepszé is.

Többször teljesen váratlan, nem odaillő szinonimát használ György: „a nap epigonja leszek / lábnymán kaptatva utána” írja, holott a „követő” szót éreznénk megfelelőnek; „A zuhlott nap meg szórja aranyjait, / hogy a Danaék mind lesznek attól »amúgy«” – írja: az egyébként (a mitológiában is) használatos „terhes” helyett egy egyszerre prűd és frivol eufemizmussal. Olykor a „fentebb stíli” szerkezeteken belül a trivialitás világa jelenik meg (például: metafora: a nap „a rétnék tartja fenn örömének biztos bankjegyeit”; költői kérdés: „Avagy ki mondja, hogy az Aréna-úti villamos nem ide kúszik?” stb.).

Jelen van az ironikus gesztus, amit akár költői leszámolásként is értékelhetünk. De ilyesfajta – többnyire krízist követő – leszámolás vagy leszámolási kísérlet sok korban (és nemcsak a jó költőknél) kimutatható. Ennél fontosabb és főleg megbízhatóbb mérce a „hogyan tovább?” kérdésre adott válasz. Ezért nézzünk néhányat a Tettben megjelent György-versek közül. Az *Észak–déli diván* után három (részben a szakirodalom szerint is) fontos verse jelent meg itt egy hónap alatt: 1916. január 5-én az *Éjnekindulás* és a *Hottentotta nóta*, február 5-én pedig a *Legény gajdol*.

Az *Éjnekindulás*³⁶ folytatja az *Észak–déli diván* ironikus „vonalát”, háborús tematikájában pedig tökéletesen illeszkedik már a Tett profiljához. (A Tettben nem jelent meg több „háborús” műve Györgynek.) Az ironia a versben kettős funkciójú: a költő ironikusan viszonyul hajdani önmagához, például a *Ligeia* szókép- és hasonlattechnikájához, allegorizáló tendenciáihoz; másrészt ez társul egyfajta ironikusan önleplező átpoetizálással, megszépíteni-akarással. Például ebben a versszakban:

Fakad (mint a seb) zuhog (mint a kasza)
harsan (mint a nép) zendül (mint a fohász)
zajdul (mint az összecsapás) és bűg
(mint a parancs): az ezred kürtje,

megtalálhatjuk a *Ligeia*-kötetnél már kiemelt zárójeles hasonlatokat; de itt ráadásul halmozódnak ezek. S felfigyelhetünk arra is, milyen tudatosan használja György a szavak hanghatását: itt ugyanis, éppen az átpoetizálást kiemelve, a zöngés és zöngétlen mássalhangzók aránya körülbelül megfelel a köznyelvnek, szemben az indítás (az előző 12 sor) csörömpölő, nyugtalanító zöngétlen-dominanciájával. És azt is az ironikus megszépítés folyamán kell tekintenünk, hogy a hasonlító egy része („seb”, „összecsapás”, „parancs”) a háborúhoz, katonasághoz asszociálódhat ugyan, de ezeknek a szavaknak nincs különösebben kellemetlen hangulatuk. (Néhány sorral lejjebb már „forrázott bőrről”, „reccsenő törzsről” esik szó, feljebb meg a „vagónok ketrecéről”). A hasonlító másik része meg egyenesen „a háterszágban kaszával és fohással helytálló népre”, a monarchia militarista propagandájának szólamaira emlékeztethette a korabeli olvasót.

Az *Éjnekindulás* minden ironiája mellett természetesen harcosan antimilitarista. A vers folyamán a főfogó veterán banda kedélyes-békebeli képétől a homályos nyugtalanságon és a háborús vízióig át eljutunk annak felismeréséig, hogy a frontra induló katonák vonata végül a semmibe, a halálba tart. Ám ez a konklúzió nem allegóriákon, könnyen megfejtethető „sokatmondó” képeken keresztül bontakozik ki, mint történt volna a *Ligeia* korszakában. György finoman „adagolja” a kezdetben semlegesnek, „ártatlannak” tűnő motívumokat, hogy aztán ezek észrevétlenül átértékelődjenek. A végső ítélet és a vers történetéretégét szimbólummá emelő lezárás már csak ezután következik:

ó milyen agyafurt, pokoli, sintérin-
zeniális szimfonia ez:

(S az égről rájuk zúdul mérhetlen fekete
kárpit)

Csak röviden szólhatunk itt a *Hottentotta nótáról*. Különös vers, talán nem túlzás a kor magyar költészetében egyedülállónak nevezni. Csoda, hogy idáig nem figyeltek fel rá a magyar avantgard bűvárai.³⁷

Mi is a *Hottentotta nóta*? Talán groteszk szerelmi dal; talán valóban a „Picasso »néger periódusa« idején népszerűvé lett primitív költészet szellemének jelentkezése”.³⁸ Talán vidám nótázás; talán varázsmondóka. Visszatér itt a hagyományoshoz közel álló verselés – de a sorok szótagszáma rendszertelenül változik, a ritmus áll az előtérben. Az ismétlődő hapax-indulatszavak („zs”, „c”, „á”, „há”) az alliterációk, a paralelizmusok az erősen hangzó rímek (a rím��avaknál nincs enjambement!); mind a „nótázás”, „víg ének” benyomását erősítik. Mégis: jelen van valami belső beszéd jelleg; valami olyasmi, amit már halványan sejtettek az Észak–déli diván kacskaringós gondolatmenetei, gyors hangulatváltásai, nehezen, csak a beszélő számára érthető utalásai. A *Hottentotta nota* már tudatosan

³⁶ Néhány sorban ismerteti JÓZSEF Farkas, „A Tett”. A Magyar Munkásmozgalmi Intézet Értesítője. Bp. 1955. I. 4. 26. Elemzésünkhöz hasonló eredményre jut úő: „Rohanunk a forradalomba”. A magyar irodalom eszmélése 1914–1919. Bp. 1969.² 59.

³⁷ Noha van néhány utalás rá: BORI Imre, *A magyar avantgarde apostolai*. (A magyar irodalmi avantgarde III.) Újvidék 1971. 41.; KASSÁK, *Az izmusok története*. 173–4.; BORI, *Utószó a Márciusi Zsoldárhoz*. 522–3.

³⁸ KASSÁK, *Az izmusok története*. 173–4.

tör a belső beszéd szimulálására. Mintha az egész vers csak az utolsó szó („Szeretlek”) kimondása előtti belső monológot, morfondírozást, félhangosan dünnyögött vagy ki sem mondott szavakat rögzítené. (A megszólított eltűnik, majd újra előkerül. Az utolsó versszakig a mondatok, sőt: a versszakok is egymás mellé rendeződnek, kapcsolatuk nem világos.) A primitív költészet misztikumát György privát misztikumává, a belső beszéd misztikumává teszi; ám ez a versben összefonódik a kollektív műfaj hangütésével.

A privatizáló, ugyanakkor ezt a privátságot új kollektivitással felnövelni próbáló törekvés a nyelv használatában is jelentkezik, ott jelentkezik elsősorban. Bojtár Endre helyesen utal arra, hogy például a hangutánzó szavak nagy száma a kelet-európai expresszionista költészetben egy, a jelölt és jelölő eredeti egységét visszakívánó elméletet tükröznek.³⁹ És az is kétségtelen, hogy az ilyen koncepciót a háta mögött tudó művészetre komoly veszélyként leselkedett, hogy „a műalkotás túl szubjektíve sikeredett, mikor az új szó annyira új volt (egy műalkotáson belül annyi új szó volt), hogy mindenfajta fogózó híján a műalkotás-szó értelmetlenné vált”. Ezzel a gondolatmenettel könnyen összefüggésbe hozható Györgynek ama erőfeszítése, hogy egyfajta belső beszéd jelleget alakítson ki, hogy egyre inkább „egy pre-nyelv dadogása”⁴⁰ felé formálja költői nyelvét.

A *Hottentotta* nótában ez a tendencia még nem bomlik ki teljesen; inkább csak kezdeti foknak tekinthetjük. Tettenérhetőbb a fenti problematika a *Legény gjajdol* című versben.⁴¹ A Bartóknak ajánlott vers megjelenése után György állítólag felkereste a zeneszerzőt, aki „szívesen vállalta az avantgarde mozgalommal való fegyverbarátságot”.⁴²

A cím már figyelmeztet: helyzetdairól van szó. Egy legény gjajdol, s azt várjuk, hogy bővebben kifejtessék: kicsoda ő, miért, miről (és jelezze, hogy hogyan) gjajdol.

Miért peckeskedik az én hetykeségem?

Majoranna nénő.

Magamba lődörgök az alvégen, a fölvégen,

Majoranna anyám.

Hiszen csak ezis-azis a lány botlik az utamba,

Hiszen csak ezis-azis a lány örül, ha alma
dagadozik melléből kezem nyomogatására.

Haj, de hiába cók-mók! hej, de

kedvet szontyolító dibdáb az élet vására!

Majoranna anyó.

Így szól az első versszak. Vannak bizonyos benyomásaink: az „alvég – fölvég” falusi környezetre utal, ahogyan rusztikus háttérrel idéz a mellnyomogatás-pasztorál és a „nénő”, „dibdáb” stb. szavak is. Érezzük, hogy valami kamaszos kifakadás a legényé: úgy véljük, a szerelemmel és az élet értelmetlenségével lehet kapcsolatban.

Érezzük, véljük, sejtjük: mert a legény szavai nem világosak, amit értünk, az csak a mondat-szerkezetekre, az indulatszavakra, néhány motívumra korlátozódik. Pedig a szóképek nem újszerűek, inverziót vagy anakolutiát nem is találunk. Mégis: mit tudunk kibogozni?

„Miért...?” – szól az első kérdés. Állítmányának és alanyának jelentését nem ismerjük, csak a „peckes” és a „hetyke” szavak (a cím segítségével) rögzítenek egy asszociációs kört (helyke, peckes parasztlegény gjajdol: falusi környezet, talán kocsmá. Eltagadhatatlanok némi szexuális képzetársítások.) A „majoranna nénő” és a „majoranna anyám” a megszólítótra is utalhat, de lehet, hogy ez csak amolyan refrén, mint a „galambom” lehetne egy népdalban. Az első két sor kijelöl egy ritmust is, amit azonban a harmadik sor már meg is tör: hiszen nem dal, hanem gjajdolás ez. A „Magamba lődörgök az

³⁹ Jel és dolog a kelet-európai avantgarde irodalomban. Lit 1974/2. 75.

⁴⁰ Utószó a Márciusi zsoltárhoz. 522.

⁴¹ Utalnak rá: BORI, A jugoszláviai... 71. Uő, Utószó a Márciusi zsoltárhoz. 523.; KASSÁK, Egy ember élete. 1964. 1006.; Uő, Az izmusok története. 174.; NÉMETH Andor, Emlékiratok. – N. A., A szélén behajrva. Bp. 1973. 597.; JÓZSEF F., „Rohanunk a forradalomba”. 163–4.

⁴² KASSÁK, Az izmusok története. 174.

alvégen, a fölvégen” sor már a céltalanság jelentésmozzanatát hozza be a versbe, s így az első sor kérdésének motívumát véljük benne feltalálni. Akárcsak a következőkben: ezek a szerelem-szexuális asszociációs mezőjét világítják be. A „csak ezis-azis” bizonyos elégedetlenséget fejez ki, amit a következő sorok felsőhajtásai, nekikeseredései bontanak ki. A legény küszködik a szavakkal. (Részeg?) Homályosan bánatos felérzéseit csak homályosan, darabosan képes kifejezni – dehát bőven elég, ha ő maga érti.

Hiú alatt, lajtorja megett, *belül* diákoklok,
Jázmin lelkem,
Ablakon keresztül tubákolom a virágokat,
Jázmin galambom.
Egyszer az erdőszélén megcsuklottam – nem ő volt,
Amerre a bozót haja a sodrásba fonnyad – nem ő volt,
A kiöltözött fakissasszonyokból kikancsított – nem ő volt,
Csak ő bujkál, bujdokol fene szívű, durcás Seholba,
Jázmin rózsám.

A második versszak egyértelművé teszi a belső beszéd jelleget. Lehet, hogy a költő által kiemelt „*belül*” is erre utal, de az első négy sor mindenképpen a magányosság-elzárt-ság-bezárt-ság élményére asszociáltat. Mikor azonban ezt mondjuk, nem szakadhatunk el annyira a verstől, hogy valami tragikus létélmény kutatása felé lépjünk tovább. A belső beszéd jelleg egzaltált zaklatottságán (és ez György egész 1916–17-es költészetében megfigyelhető) a költő mindvégig uralkodik, csak egy lehetséges szereppé teszi (a vers helyzetdel!), eltávolítja magát a *választott* nyelvet. A nyolcadik sor például csaknem Ady-paródia: lehetetlen, hogy ennek György ne lett volna tudatában. S ez a sor érdekes módon jól megfér az előzőekkel (amelyeket belső beszéd jellegűeknek minősítettünk), a vers mintegy bekebelezi ezt a nyelvet is; mint bármit, amit a költő választ.

A versszak ötödik-hetedik sora valamilyen eseményt jelez (a beszélő cselekvése – helyszín – a másik cselekvése sorrendben), ám csak sejtéseink lehetnek arról, mi is történt. De nem is maga a történet fontos igazán: hanem az, hogy a vers egy pontján történés bukkan fel. Annak van jelentősége, hogy az első versszak kérdése, helyzetrajza és értékelése után itt a helyzet pontosabb, részletezőbb képét kapjuk, majd erre következik mintegy új alátámasztásként a meghíúsult (félreértésen alapuló?) kétszereplős akció. A belső beszéd jelleg következtében a beszélő mindössze néhány motívumot emel ki (amennyi a maga emlékeztetésére elegendő), a szereplők kilétét számunkra nem tisztázza. Így nem tudhatjuk, hogy a versszaknak a beszélőtől különböző alanya azonos-e az első versszak „lány”-ával, hogy miért változott meg a megszólított, egyáltalán, megszólított-e a „Jázmin lelkem” és a többiek, ha az, azonos-e a „lány”-nyal; s ha nem, kicsoda?

Nagy darabot kivágtak a levegőég husából,
Majoranna nénő,
Hijába nyúlkal az ujjam ki összekulcsolásából,
Majoranna anyám.
A nagy tereferébe nincsen kihez szólni,
A nagy édességekbe nyálam kezd keserűbe szikkadni,
A nagy jószágokból facsarót kell szippantni,
JAJ: NEM BIROM ÉRINTENI, KIHEZ NEM IS AKARÓDZNÉK NYÚLNI
Majoranna anyó.

Az előző versszakok valóban „szokatlanul groteszk” hangot ütöttek meg, talán tényleg „őszinte, meleg kamaszkori élmény” húzódott mögöttük.⁴³ Ám a beszélő komikusan gyerekes, vélhetően kisszerű élményekből táplálkozó világfájdalma, mely csak elharapott mondatokon, az olvasót mintegy ki-
rekesztő nyelven keresztül volt képes kifejezésre jutni, itt, a harmadik versszakban egyszerű kijelentő

⁴³ KASSÁK, *Egy ember élete*. 1964. 1006.

mondatokban, kamaszos nagyotmondani-akarás nélkül, immár nem Az Életről, hanem az életről szólva fogalmazódik meg.

Ebben a versszakban a horizont kitágul: az „én – ők” ellentéte jelenik meg az első és a harmadik sorban, így az 5–8. sorokra is hajlamos az olvasó átvinni e szembenállást. Annál is inkább, mert az „ők” alanyú sor (az első) első szava háromszor is visszatér, a harmadik sor állítmánya meg a nyolcadik sorban tűnik újra fel. Ez a koherencia arra utal, hogy a belső beszéd jelleg itt tüneteiben van. (Ígaz ugyan, hogy a harmadik sor hasonlít az első versszak mondataira, de éppen a kontextus segítségével ez könnyebben megfeythető.)

Az első sor valami nagyszabású, erősen negatív és nem-földi dolgot állít. Ezzel áll szemben a harmadik sor földi-partikuláris, kisszerű és meg nem valósítható akciója: valami kitörési kísérlet, esetleg a vallással, a hittel (összekulcsolt ujjak!) vagy a szexualitással (nyúlkalás – „valakihez nyúlni” – a 8. sorban) kapcsolatban. Az ötödik sor új értékrendet állít: a „nagy”, földi, pozitív dolog az egyén számára negativitást hordoz; a hatodik sorban az egyén is belép (birtokos személyragként); a hetedik sorban az egyén számára már szükségszerűség és befejezett tény formáját ölti a negatív érték (eddig csak *nem volt* pozitív, illetve jelentkezni *kezdet* negatív értéktartalmú dolog).

A nyolcadik sor indulatszavával és alárendelő szerkezetű mondatával az első két versszakra emlékeztet. A paradoxon és az „én – ő” szembeállítás (az „én – ők” helyett) ugyancsak ezekhez kapcsol vissza, de a belső beszéd jelleg zaklatottsága, szaggatottsága nélkül. A sor részben szemben áll az előzőekkel, részben konkretizálja azokat: úgy sejtjük, az emberi kapcsolatokról, ezek objektív és szubjektív gátjairól esik itt szó.

Minden rokolyának az anyja gyötrelmes gádora legyek én,
Majoranna anyám?

Minden régi illegetésnek új maskarává gyötrője legyek én,
Majoranna anyám?

Gyűlöletem, meg erőm felnedvedzik szemembe,
Talán a tenyerem az arcomon széjjel is kényte.

Jázmin, Jázmin.

Csak egy levélkéje, csak egy cafatkája hullana az egyiknek vállára,
Mikor a vízből kiszemérmetlenedik a vállá,
Hogy rágonddolhatnék nem tudom én micsodásságára!
Jázmin.

Nem csupán a verselemzés illemszabályai mondatják, hogy az utolsó, negyedik versszak: szintézis. Benne van az első és második versszak humorosan ható „világrengető” kérdése, felsőhajtásai és fájdalmas visszamerengése-felidézése, meg a harmadik versszak hagyományosabb, retorikusabb hangja.

A záróversszak ismét, az elsőhöz hasonlóan, kérdéssel indul, erre azonban még egy (pontosabb?) kérdés következik. A kérdőjel a „majoranna anyám” mögé kerül, így a refrén megszólítottá minősül át. Hogy valóban ez történik, azt az is mutatja, hogy a negyedik sor (az eddigi negyedik sorokkal szemben) ismétli a másodikikat: így fejeződik ki, hogy a beszélő egyetlen személyhez szól. Világosan refrénné válik azonban a „jázmin”: elmarad mellőle „lelkem”, „galambom”, „rózsám”, amelyek a második szakaszban megszólításra utalhattak. A kérdések tehát kifelé irányulnak; ha költőiek is, de valakihez szólóak.

„Minden valaminek az ilyen-és-ilyen valamije legyek én?” – ennyit azonnal értünk az első kérdésből. A rá adandó válasz bizonyára nemleges lesz, hiszen az „ilyen-és-ilyen” helyén álló „az anyja gyötrelmes...” negatív értékelést hordoz, a „minden” pedig univerzalizálásával túl magasra állítja a mércét. A második kérdés konkrétabb, de – épp ezért – nem old meg semmit; nem tisztább, sőt, bonyolultabb az értékrend: „Minden régi illegetésnek új maskarává gyötrője legyek én?” Itt mind az „illegetés”, mind a „maskara” („maskarává gyötrő”) negatív, ám az „új” pozitív is lehet. Ezek után érthető a megoldatlan kérdések közt hanyóáló beszélő ön-leírása: az erő és a gyűlölet (mi iránt? a dilemma gyűlölete?) könnyekben tör elő, s a legény olyannyira csak önnönmagára, problémájára koncentrált, hogy saját cselekvéseit is kiengedi ellenőrzése alól vagy nincs velük tisztában („talán”). Az erőfeszítéstől még a megszokott strófaszerkezet is felbomlik.

Az utolsó négy sor egyértelműsíti a dilemma világát, egyúttal az előző versszakok jó pár mozzanatát (például az első szakasz első sorát) átértékeli, egy határozottan erotikus asszociációs mezőt kanyarít ki az eddig kaotikusnak tetsző versvilágból, és végeredményként ezt helyezi előtérbe.

A rusztikus környezet felidézésében újszerűen mértéktartó, a stílusra és más eszközökre többlet bízó „eljárásokon” túl György a ritmus felfogásában is új utakon jár. A vers ritmusát éppúgy, mint a *Hottentotta nóta* esetében, nem a szótagszám vagy az elvontan létező hangsúly, hanem csakis egy lehetséges elmondás, fölolvadás szabja meg. „Nem egyetlen ütemnem elcsépett ismétlődései, hanem rubato recitálás a legfurcsább koloratúrákkal, néha négy-öt ütemváltás egyetlen rövid dallamon belül”⁴⁴ – így ritmizálható a *Legény gajdol* is. És mint ahogyan a népdal sem létezik előadó-előadás nélkül, úgy ezeknek a verseknek a ritmikája, dallamvilága sem fogható meg legalábbis hangos felolvasás nélkül. Nem véletlen, hogy Simon Jolán „hacsak tehette, György Mátyás verseket mondott a *Ma matinén*”⁴⁵. Ez a ritmus élesen elűt például Kassák ez idő tájt keletkezett verseinek ritmusától; azoknál sokkal markánsabb, erőteljesebb, kiemeltebb, és nem utolsósorban: sürűbb, apróbb. Kassák nagy egységekből építkezik, György még a rövid mondatokat is darabokra szaggatja.

A *Legény gajdol* friss, egyszerre népi és avantgardhoz kötődő hangjának nemigen volt folytatása György költészetében, és csak jó pár év múlva másutt. Az 1916 májusában megjelent *Hamzsoló* le is zárja az épp csak megkezdett sort; ebben az 1925–26-os József Attila „erőnekeit” látjuk már előlegeződni.⁴⁶

5. A Tett megszűnt. Utódjának, a *Mának* György egészen „pártütéséig” termékeny munkatársa volt. Verseken kívül egy-két fordítása és számos tanulmánya, kritikája található a lapban. Ez utóbbiak elemzése külön dolgozatot érdemelne,⁴⁷ itt csak Kassákot idézzük, aki szerint ezek „nemcsak a megbíráltakat, hanem magát a bírálót is intenzív világításba állítják. Szempontjai átgondoltak és igényesek. Ugyanezek a szempontok jellemzik fordításait is”.⁴⁸

A Mában megjelent György-versek színvonala a Tett-beliekénél hullámmozgóbb. Előtérbe kerül a háborús tematika, ekkor már igaz, hogy „költészetében (. . .) háború van”.⁴⁹ S ezzel jár együtt, hogy néhány versében az eddignél sokkalta közelebb kerül a futurista verseszményhez, ám a futurisztikus elemek mintegy megemésztetlenül, nyersen, nem a György-versek képére formálva kerülnek be a művekbe. Ekkor keletkeznek a rosszabb művek.

Három verset mégis kiemelhetünk. Az *Így volt* című a Ma első évfolyamának első számában, A 46. B. V. V. *balladája* című a másodikban, az *Idegsokk harmadik évében* című pedig a második évfolyam hatodik számában látott napvilágot.

Az *Így volt* Kassák szerint az Unalom nevű tisztí fedezék robbanását választja témául: „szimultán képet akart adni arról a borzalomról, amelyet akkor a háború jelentett, s arról a semmittevésről, amely a lövészárkokban még fokozta az idegfeszültséget. A robbanás pillanatát érezzük, amikor az unalomtól ásitó arcokat már vér fröcsköli be, és egyiket-másikat örökre elnyeli a végleges Unalom.”⁵⁰ Ez az értelmezés helytálló, ám Kassák ezúttal nem fordított elég figyelmet a vers más rétegeire. Például arra, hogy korántsem felhívó jellegű, agitáló versről van szó, vagy arra, hogy a fekete humor sem hiányzik belőle. Nem csupán a borzalomra összpontosít, sőt elsősorban nem arra: jobban érdeklik az emberek,

⁴⁴ BARTÓK Béla, *Magyarország parasztzeneje*. Idézi: POMOGÁTS Béla, *Népi „primitivizmus” – népi „szürrealizmus”*. Lit 1974/4. 98.

⁴⁵ LENGYEL, *Hagyomány és mérték?* 383.

⁴⁶ E nézetünk sok tekintetben egyezik József Farkas (*Rohanunk a forradalomba*). 163–4.) és Bóka László (*A magyar irodalom története a két világháború között*, in B. L., *Válogatott tanulmányok*. Bp. 1966. 1265.) véleményével. Mindketten említik Illyést, József pedig általában a népi költőket, mint azt az irodalmi hullámot, amely György, Komját és Lengyel bizonyos kezdeményeit folytatja.

⁴⁷ György kritikáiról megemlékezett már: BÁNYAI János, *Kritika az avantgard korszakában*. Lit 1974/4. 103–10. Fordításáról I. RÁBA György, *Verhaeren és a modern magyar költészet kezdetei*. – VAJDA György Mihály, szerk.: *Hagyomány és újítás*. Bp. 1966. 117–8.

⁴⁸ KASSÁK, *Az izmusok története*. 211.

⁴⁹ BORI, *Utószó a Márciusi zsoltárhoz*. 523.

⁵⁰ KASSÁK, *Az izmusok története*. 213.

gesztusait, jellemzőiket mintha a robbanás utáni összevisszaságból halászná össze s venné számba. Idézzük egy rövid részletet:

Valaki rémületében 100 kocsirakomány nyugalmat,
horizontot, pitykecsontot, dorombhangot és gombolyag-
gáz-zsugorítót harácsolt össze, ugyiszintén 3 állást
6 kiló szappant, meg egy feleséget, aki megsírassa,
évente gyerekekkel
és elmajszolta az Unalom
egy Hálaisten és egy Jajafiam átzsuppant a pinceszádon
az Unalom paradé.

„Az akasztófa alatt álló ember szemében egyenesen nevetséges az is, amikor valaki romantikus kétségbeesésében sirástól eltorzult arccal fogadja az ítélet hírért” – így jellemzi Szabó György az avantgarde humorfelfogását.⁵¹ Az *Így volt* nem sirató: nem szánakozik és a kaján vagy siránkozó kibicekhez sem csatlakozik („Hálaisten”, „Jajafiam”). A „minden izükben készakart rigolyás képtelenségek”⁵² felsorolása még akkor is nevetésre ingerli az olvasót, ha a vers korábban már bevezette a háború borzalmaiba. A háborút ki lehet nevetni, ki lehet nevetni a bogarakként rohángáló halálraitól tisztet. Mi mást is tehetünk?

A Tett és a Ma számos költőjével, így Kassákkal szemben is, György igen ritkán szólít meg elvont fogalmakat, mint Emberek, Anyag, Világ, Élet vagy természeti tárgyakat. Az *Így volt*ban nincs megszólított; az *Idegsokk harmadik évében* egyetlen megszólítottja a gyomor. A korai kötet világát, a bizarr hangulatú és kellemetlen érzéleteket jelentő szavak világát juttatják eszünkbe az ilyen kifejezések: „facsartszagú, áporos bál”, „jómeleg-izzadó gyomor”, „habarékoknak fortyanója”.

A vers: egy idegsokkos katona monológja. Ez is helyzetdal, ez is belső beszéd jellegű. A fekete humor itt is jelen van: „fekete”, mert hiszen egy hadirokkant szájából, a háború szörnyűségeiről halljuk; és humor, mert himnikus-agitáló vagy higgadt, leíró hang helyett nyelvi tréfák, gyermekvers-részlet, a kívülálló (az olvasó) számára érthetetlen utalások, vidám hangulatú és hátborzongató szakkifejezések, szavak, hangok színes kavargása, összevisszasága a vers. Az első versszak szinte viccként állítja eléln a gépfegyvergolyók csapkodását:

áll a langy. jár a huss.   ilyen fület!
minden gépfegyver bele-tröz.
(répa reték mogyoró)
Kis kapu, nagy kapu: minden ólom belénkperdül.
ej, az egyikben be, a másikon ki!

Már tíz évvel a vers keletkezése előtt Európa-szerte kezdik felfedezni a primitív művészet mellett a művészkedő elmebetegek alkotásait.⁵³ De figyeljünk fel arra, hogy György nem azért választ mentálisan sérült beszélőt, hogy a „skizoiddá növekvő belső szorongást” adhassa vissza ennek nyelvén. Ellenkezőleg: az idegsokkos nem értvén, hogy mi történik vele és körülötte, már csak tréfaként tudja értékelni a háború borzalmaikat. Rímeiket, alliterációkat használ, van türelme szójátékokon törni a fejét. De az olvasó tudja, hogy ez az értékrendtorzulás éppen a háborúnak köszönhető, erre már a cím figyelmeztet, s így meghökkenítő kontrasztban áll a beszélő kommentárjának értetlensége és az értetlenség okának (háború – idegsokk) érthetősége.

Az *Idegsokk harmadik évében* rimelő és alliteráló sorainál valamivel nyilvánvalóbban hozza vissza egy régebbi verseszmény eszközeit A 46. B. V. V. *balladája*.⁵⁴ Rengeteg a paralelizmus, az ismétlés, az

⁵¹ A groteszk típusai az avantgardizmusban. MTA I. OK. XXI. 300.

⁵² BABITS Mihály, *Új verseskötetek*. Nyug 1917. I. 700.

⁵³ NÉMETH Lajos, *A művészet sorsfordulója*. Bp. 1970. 288–9.

⁵⁴ „A 46-os villamos balladája például lázadó antimilitarista vers, amely abban az időben nagyon tetszett valamennyiünknek” – írja KOMJÁT Irén, *Komját Aladár élete* című tanulmányában, in KOMJÁT Aladár, *Válogatott művei*. Bp. 1962. 44.

alliteráció, a hangutánzó szó; hol gyengébben, hol erősebben, de végig ritmikus a vers. Minden versszak – kötött sorszámu versszakok vannak! – refrénnel, ezzel a két sorral végződik:

jaj, jaj, jaj,   jajanyám jajanyám
Nyugati Keleti Nyugati Keleti

Itt újra felvetődik a megszólítás, a „kikhez szól?” kérdése. Egyáltalán: megszólítás-e vagy sem a „jajanyám?”

A kérdésre nehéz válaszolni. Éppen arról van szó, hogy György eljátszik a beszélő helyzetével: nem tudni, hogy a beszélő teljes magányosságra van-e kárhóztatva, ahol magában mormogja a refrént, vagy kiszól-e a versből, valakihez. Az utóbbi látszik első olvasásra kézenfekvőnek. Ám a beszélő jobban kifejezi a világban való magára hagyatottságát, ha senkit nem szólít meg. Így értelmezve a refrént nem tarthatjuk véletlennek, hogy „jaj, anyám!” helyett „jajanyám” olvasható (tehát: tagolt megszólító-formula helyett artikulálatlan ál-indulatszó). S ekkor a beszélő éppúgy nem nyúl ki A 46. B. V. V. *balladájából*, mint ahogyan nem nyúlt bele az *Éjnekindulás* és az *Így volt* víziójába. De ha azt az értelmezést választjuk, hogy a vers „kifelé” irányul, semmi esetre sem – itt sem! – agitáló, felhívó vagy ódai hangot üt meg György. Szögezzük hát le: ez sajátossága költészetének, egyben világképi sajátosság is.

A „balladában” egy villamosutazás motívumaira montírozódik a háborús látomás: erdélyi városok, katonák, „húsmocskú kések”. Eladdig, míg az utolsó versszakban a villamoson utazó és monologizáló beszélő „összezavarodik”, egybemosódik a „hadipúpossal”.

Brassó, Nagyszeben, Brassó, Nagyszeben,
utazik a tükör, utazik a képem – – –
Hej, ki a város, a pörkös, a zúzott,
a szutykos, a férges, a zápos, az ápor,
hetedhét üszök belpoklossa:
a hadipúpos amottan, vagy pedig
én?
jaj, jaj, jaj,   jajanyám jajanyám
Nyugati Keleti Nyugati Keleti

És már az előző versszakokban is sok minden keveredik. Az alapvető sík az utazás; ezzel indul a vers. Ám a legtöbbször nem tudjuk, hogy az erre rávetített háborús vízióról vagy egyszerűen a beszélő (útjával kapcsolatos) morfondírozásáról, belső monológjáról van-e szó. Gyakran azt hisszük: kibámul az ablakon, és monoton hangon, automatikusan mormolja, amit lát – de a következő mondat, szó rendszerint rácafol erre.

Vérem szöktetése! (menetidő 10 perc)
Nagy ház, nagy ház, pokolrejte kuckók,
vacsora, pipesség, nem ismernek, nem vagyok (. . .)

– szól egy részlet a negyedik versszakból. Részei egyértelműen belső beszéd jellegűek, de az utazás és a vízió síkjának keveredéséből állnak össze. Így a „pokolrejte kuckók” a lövészárkokat, a fedezékek képét idézi fel az olvasóban, holott a „Nagy ház, nagy ház” nyilván nem a látomás, hanem a monológ része. Visszafelé átértelmeződik a „menetidő tíz perc” betoldás is: már nem vagyunk benne biztosak, a villamos vagy a század (esetleg: katonavonat) menetidejét kell-e rajta értenünk. Budapest, a békés életet élő, frontoktól távoli város a versben harcterré válik. A „Nyugati Keleti” refrén egyszerre utal a hadszínterekre és a döcögő pesti járgány két végállomására; háború van, mindegy, honnan nézzük, mert ez a háború rátelepszik még az utazgató civil tűnődéseire is.

6. Mielőtt György Mátyás 1918-as és későbbi költői tevékenységének vázlatos ismertetésére rátérnénk, össze kell foglalnunk a Tett és a Ma költőjéről mondottakat.

Szóltunk arról az ironikus látásmódról, amely az *Észak–déli divántól* kezdve jellemző marad György műveiben, s amelyet a harcosan háborúellenes versek „korszakában”, vagyis a Mában publikált

versekben egyfajta „fekete humor” vált fel, illetve egészít ki.⁵⁵ Jeleztük, hogy a *Hottentotta* nótában és a *Legény gajdolban* összefonódik a népi hangvétel és a belső beszéd jelleg, említettük, hogy ez utóbbi jelen van az olyan „háborús” versekben is, mint az *Idegsokk harmadik évében* vagy *A 46. B. V. V. balladája*. Megállapítottuk, hogy György verseiből (szemben a Kassák-kör többi tagjának műveivel) többnyire hiányzik az ódaszerűség, a himnikus vagy agitatív jelleg, s hogy ennek legbiztosabb jele az „Ember!” vagy „Testvérek!” típusú megszólítás hiánya. Ez természetesen összefügg a belső beszéd jelleggel is.

„György Mátyásnál (...) nem az asszociatív kedv, hanem a nyelvi teremtető erő mond csődöt: költői tartalmi kifejezésében szenvedett vereséget, hiszen mondanivalói újdonságát nem nyelvteremtető hajlamok, hanem egy, talán etimologizálásnak is nevezhető módszer segítségével akarta kifejezni, s így mintegy a nyelv szellemének [?] megkerülésével is. Egy költői ősnyelv darabosságával dolgozott” – írja Bori Imre.⁵⁶ Noha nem értünk egyet szemléletével (mondanivaló újdonsága – kifejezés csődje), utolsó mondatát igen fontosnak tartjuk. Ez az ősnyelv ugyanis – meggyőződésünk – nem csődjé, hanem vívmánya György nyelvteremtető erejének. György olyan pre-nyelvet akar teremteni, amely világosan láttatja jelölt és jelölő eredeti egységét, ahol tehát világosaknak kell lenniük az etimológiai összefüggéseknek. Jól érez erre rá Bori Imre ott, ahol e nyelv „etimologizáló tendenciáiról” vagy „etimológiai bukfencekről” beszél.⁵⁷ Végső soron tehát a nem önkényes nyelv létrehozását tűzi ki célul György, amely kettős értelemben is pre-nyelv: („filogenetikusan”) mert primitív, ősi, nem elidegenedett, eredeti; másrészt („ontogenetikusan”) mert a *kimondás előttit*, a még belső beszédet képvisei, s ez természetes, a beszélő számára nem önkényes jelekből áll.

Még egy kiegészítést kell tennünk. Ha most (óvatosságból) költői világon poétikai világot értünk, akkor megállapíthatjuk, hogy György költői világa sokkal több affinitást tanúsít a másokéhoz, mint példának okáért a Kassáké. Az az érzésünk – s ezt alátámasztja a tárgyalt versekben is a hajlam a rímelésre, olykor bombasztikus ritmizálásra –, hogy Kassákkal ellentétben György nem húzza meg erőteljesen világa határait; mintha akár egészen más verseket is írhatna, ha akarna. Közismert a történet, amely szerint Kassák felhőrdült, mikor József Attila rimes verseit vette kézbe. Ez a magatartás csak a kassáki határkijelölés konzekvens végiggondolása.

György költészetének „folyékonysága”, fogékonysága viszont nem jelentette azt, hogy verseinek akár mások versein vagy munkásságán mérhető hatása lehetett volna. Igaz, Bori Tamási Áront, Balázs Bélát és Simon Andort említi, mint a György által először megszólaltatott „bartóki vonal” képviselőit, de a *hatás* szót nem mondja ki.⁵⁸ Igaz, Balázs Béla egy ízben Györgyöt, Komjátot és önmagát jelölte meg a népi költők mintájaként – de az már nem biztos, hogy „kifakadásában” igaza volt.⁵⁹ György hatástalanságának okát egyrészt éppen költői világának lehatárolatlanságában kell keresnünk. E költészetnek számos eleme túl szorosan kötődik Kassákhoz (és már akkor nyilvánvalóan tagolódó, különböző elképzeléseket tömörítő) köréhez, de egyben túl változandó, állhatatlan is, nem lehet igazodni hozzá. Talán György maga sem ébredt rá látásmódjának újszerű vonásaira, nem tudatosította ezeket; így nem is tehetette evidenssé különbözőségét.

A hatástalanság másik oka: az „új nyelvújítás”,⁶⁰ amely a versnyelvet az érthetlenségig és azon túl deformálta, amely a konvenciók elleni lázadásban a nyelvi konvenciók ellen is kikel. Az olvasó természetesen csak egy bizonyos határig képes „elviselni” a konvenciók határának kitolását; s ez a határ annál messzebb van, minél meggyőzőbben, minél több erővel tudja a költő elhíttetni a lázadás jogosságát és értelmességét. Györggyel kapcsolatban ezért fogalmaz óvatosan Gaál Gábor: György

⁵⁵ Itt említjük, hogy nem értünk egyet Czine Mihály megállapításával: „(...) a magyar avantgard, ahogy a magyar költészet egésze is, nemigen ismeri a tréfát és a játékot”. (*A magyar avantgard*. Jel 1969. 326.)

⁵⁶ *A jugoszláviai ... 72.*

⁵⁷ *A szecessziótól a dadáig*. (A magyar irodalmi avantgarde I.) Újvidék 1969. 79. és *A jugoszláviai ... 70.*

⁵⁸ *A szecessziótól a dadáig*. 134., 136., 204.

⁵⁹ BÓKA László, Balázs Béla, in B. L., *Válogatott tanulmányok*. 891–2.

⁶⁰ KOMLÓS, i. m.

újításokat eszközölt, „nem sok sikerrel, de figyelemre méltó erővel, itt-ott”.⁶¹ Györgyöt jó okkal nem követték társai: nyelvújító törekvéseit ha nem is gondolták értelmetlennek, de látták, hogy az út igen rögzös, és sok veszély leselkedik a magányos utazóra.

7. Györgyre biztosan áll Kassáknak az a megállapítása, hogy miután kivált a Ma köréből, „semmilyen szisztematikus munkát” nem végzett.⁶² A *Szabadulás*-kötet négy György-verse elég színtelen, erősen mutatja Kassák és Komját hatását. E verseknek persze van előzményük a költő korábbi költészetében is; csak éppen nem a *Legény gajdol* vagy az *Idegsokk* harmadik évében vonulatához kötődnek. Igaza van Barta Sándornak, aki akkor még a Ma munkatársaként (tehát mint a „cserben hagyottak” képviselője) éles hangú kritikájában azt írja a kötetről:⁶³ a jelszószerűség, a „jósvádájú röpiratok” verssé-hígtása György költészetének nem *fejlődése*.⁶⁴ Barta szerint a művészet a négy költő verseiben teljesen alárendelődik a „szociális mondanivalónak”; Rozványi Vilmos szerint meg éppen ellenkezőleg, a „nemes szolidáris, egyszerű emberi gondolatokat” nyűgözik az izmusok „esztétikai princípiumai”.⁶⁵

Egyrészt tehát megerősödik, uralkodóvá válik Györgynél is a versek agitatív, felhívó, programadó illokúciója; másrészt költőnk egy pillanatra sem adja föl azt a drasztikusan eltorzított (szándékában: forradalmian megújított) versnyelvet, melyet ekkorra kimunkált. Az alapvető vershelyzet, az ige-hirdető gesztus sikeressége előfeltételezné azt is, hogy az „ige”, a felhívás, a program *érthető* legyen, és hogy ezekkel minél kevesebb „mellékes”, hordalékos elem társuljon. (Az érthetőséget elég tágan értelmezve ahhoz, hogy a metaforikus nyelv, a szimbólumok, az allegóriák stb. is helyet kaphassanak.) Mármint az a fonák helyzet állt elő, hogy György versei ezeket az előfeltételeket nem teljesítik. Kísérletet tesznek arra, hogy a nyelv konvencióitól messze kerüljenek, de teszik ezt az „agitáció”, „programnyilatkozat” stb. beszédhelyzetében, amely nem kevésbé rigorózus konvenciók láncolatával béklyózza le őket. És „Minden koncepciója tele van latens mellékmondanivalókkal”, „asszonyos kapzsiság az, hogy minden mellékötletet is elhelyezi koncepcióiban; tudákos”.⁶⁶ Ezért ezeknek a verseknek „kompozíciós centrumába két könyökkel kell beverekednie magát a sok drótárkon, zsák-utcán és tudákoságon át az embernek. Sokszor egyáltalában hiába.”⁶⁷ A *Szabadulás* verseiben Györgyöt még iróniája is cserbenhagyja: „nyersebb képei bántó drasztikumok”.⁶⁸

Az ige-hirdető, akinek igéje halandzsaként hat, könnyen válhat neveltségessé. De a korabeli kritika mégsem tartotta György négy versét komikusnak, mert e művek mögött égetően aktuális vita volt kitapintható. A *Szabadulás* 1918 – mint kötet – azzal az igénnyel lépett föl, hogy összhangba hozza a „szociális mondanivalót” a forradalmian új művészet „formáival”, „a téma kidolgozásának módjával”. György és társai éppen azért szakítottak a Ma körével, mert elégedetlenek voltak „azzal a lazának látszó kapcsolattal, amelyet Kassák igyekezett kiépíteni politikai mozgalom és irodalom között”.⁶⁹ Márpedig 1918 utolsó harmadában politikai jelentőséggel bírt a politikai és irodalmi mozgalomhoz való egyértelmű kötődés hirdetése; ezt láthatták a kötet kritikusai is. Talán ezért olyan pozitív Márai Sándor értékelése György verseiről; ő ugyanis a Vörös Lobogó hasábjain publikálta bírálatát.⁷⁰

8. Az *Ismét csudák* verseit mintha nem is az eddig megismert György Mátyás írta volna. Már a mondatszerkesztés is erősen retorikus ezekben, a szóhasználat – megőrizve olykor bizarrságát – emelkedett, patinásan ódon.⁷¹ A Biblia nyelvére utal sok kifejezés, szókapcsolási mód, jó pár

⁶¹ GAÁL Gábor, (kritikája). *Jövő* 1922. VII. 25. 8.

⁶² KASSÁK, *Egy ember élete*. 7. köt. 132.

⁶³ Ma 1918. XI. 20. Megemlítjük, hogy néhány hónappal később éppen Bartát vádolja Rozványi Vilmos azzal, hogy Györgyöt utánozza (*Nyug* 1919. III. 16.).

⁶⁴ Ezt írja Kassák is: *Egy ember élete*. 7. köt. 132–3.

⁶⁵ *Új költők*. *Nyug* 1919. I. 1. A kötetről kritikát írt még MÁRAI Sándor, 1918 *Szabadulás*. Vörös Lobogó 1919. I. 16.

⁶⁶ ROZVÁNYI, *Új költők*. Uo.

⁶⁷ BARTA, uo.

⁶⁸ ROZVÁNYI, *Új költők*. Uo.

⁶⁹ BORI–KÖRNER 65.

⁷⁰ 1919. január 16.

⁷¹ BORI, *A jugoszláviai* ... 74.

nagybetűs főnév, paralelizmus. A „nyelvújító” fogások már nem az aktivista anti-illuzionisztikus szenvedélyéből, hanem – mintegy Károlyira emlékeztetve – mintha a hit, a furcsa magánmitológia lefordíthatatlan kategóriáinak tolmácsolási kényszeréből erednének. Egy-két vers kivételével még a játékoság is eltűnik; e versekben nem a szerepét szeszélyesen változtató, önironikus beszélő szólal meg, hanem szinte végig ugyanaz a komoly, méltóságteljesen prédikáló és gyöttrődő személy. A verseknek már csak ezért sincs címük: nincs szükség az alaphelyzet jelölésére, a beszélő pozíciójának előre-meghatározására.

A kötet egészének van tehát egy alaphelyzete. Ezt intonálja az első és a második vers kontrasztja. Az első: rímes, kötött szótagszámú, három négysoros szakaszból áll; a második: halványan utal a *Szabadulás*-kötet agitatív hangjára, rímtelen, szabad, szaggatott sorokból áll. (A kezdő versen kívül van még egy – a tizenhatodik –, amely rímel, és egy – az utolsó –, amelyik ugyancsak négysoros részekre oszlik.) A versek egyik közös alaphangját adja az a motívum, amely sűrűségben is, jelentőségben is messze kitűnik a többi közül. Már a második versben megjelenik az „alatt – felett” ellentéte:

Tudom
Feletted-Alattad lebegve
betöltők.

S a következőkben is lépten-nyomon felbukkan: „szédült álmok magosai” (4), „Dübörög a Teljesség fölöttem” (7), „Magasság porrá hajol és vergődik / Mélység felé liheg és gyöttrődik” (9), „Nehéz, nehéz fenn csudásodni” (12), „Magasság lélegzetéből gyúltél / állsz most szemben: Magasság-kihívó” (18). Most e motívum köré épül György világa. De fontos szerepet kap egy másik is, a hiány és teljesség, a betöltődés, bezáródás és a kiürülés, kinyílás ellentéte is. A második és hetedik versből már idézett sorokon kívül ilyeneket hozhatunk föl példaként: „Jelkép, megszületni akarok. / Magam lehántom véresen” (3), „megtellettem súlyos ürességgel, / Magamat bele hiába vártam” (4), „telések idején ott-vagyok” (4), „A túlról tódul a Minden-Belsőség, / Belüled kiszikkad a Minden-Belsőség” (9), „a híjással veled van a Teljes” (12), „Kiket néztet: sírnak az ízek, / s a tagok vele örökre lakottak” (17), „Asszony kifelsz belőlem / sallangjaidal a világon át” (18).

Ezek a motívumok azonban, bármennyire átszövik is a kötet minden versét, nem igazítják el az olvasót. A beszélő maga is keresi a helyét, kiűtjé a kaotikus, minden ízében szorongató világból. Ezért nem lehet véletlen, hogy olykor jelszószerűen, így erőszakoltan tiszta e tájékozódási pontok felmutatása:

Íme mégis a Fenteken áll
az ember,
vítisztára világul,
szűz az ember,
minden mögötti az ember

– szóla meg egy himnusz az ötödik versben. Ilyenkor ötlének az olvasó eszébe a korábbi, „aktivista” korszak sablonjai. Meg akkor, amikor a beszélő szónokias, bombasztikus képek karéjában adja önmeghatározását: „a Figyelmeztetett vagyok. / Ki kell tudnom mindeneket / egyszeriben”; vagy: „Zendülőségemben nem lelek jó-áztatást, / maguk garázdaságaim csukódtak ellenem: / nemtűrőségem tömlőcöl verembe.” (7. illetve 10. vers). Ilyen elemek térnek vissza például a 14. vers első hat sorában, de nem hiányoznak innen a biblikus allúziók sem. Először prédikáló-agitatív hang szólal meg:

Bocsássatok el minden latrot!
Mert hátha latorként fogadnak.

Engedjenek fel a hideg akaratok!
Mert hátha Rendtartással fogadnak.

Majd az „én – ti” alaphelyzetet felváltja a beszélő meditatív, önmaga helyzetét körülíró, csak az „én”-re koncentráló hangja:

Érzem a szétmorzsoló Hatalmat
és érzem valami számbajövésemet.

És ez marad az uralkodó a vers további nyolc sorában is. Általában jellemző ez a váltás: a „kifele-
szólás” mellett mindig ott van a töprengés, az önelemzés, végső soron ez kerül előtérbe.

Alaposan megváltozott hát György költészete. Természetesen e változás a nagyobb egységeket is
érinti, nem csak a motívumokat, és nem is csak a megszólalás alaphangját. Ha a *Ligeia*-kötettel
kapcsolatban „tűlbeszélésről” eshetett szó, ha a *Szabadulás*-kötet kritikusai a mellékmondanivalók
túltengését vethették a költő szemére joggal, akkor jogosnak vélhetjük Komlós Aladár véleményét:
hogy György „most meg a tömörítést túlozza”. De éppen ezért „a sok fölösleges erőtetettség és
lelkiismeretlen homály mellett igen sok erő is van a soraiiban” – írja Komlós –, hiszen György
„nyelvújításának” „célja a végsőig menő komprimálás”.⁷² Gaál Gábor is a „kifejezésben” látja
György új verseinek „erejét és értékét”, s ő meg is mondja, melyik versekre gondol: kiemeli a 19. és a
15. verset.⁷³ A gyengébb versek „tömörítés-túlzására” álljon itt példaként a nyolcadik első hét sora:

Levegőtlen térben nincs könyöklőd,
a magával egyensúlykodó Augusztiként eldűl
(s a tetemség felkajánul),
megítélésed: verője – hagyott hab,
törvényt nyeglén Törvény-folyamból markolsz
(ki hömpölyögsz odébb a hömpölygéssel)
(s a rémkép világ felkajánul)

Az egyértelműen jó utolsó vers pedig – a kötet címadója – a másik tizennyolc világképét is segít
körvonalazni. Lássuk teljes egészében:

Aki negyven napig böjtölt,
most leszállhat a Táblával,
teste napfényes táblájával,
mely gyönyörűsége a Népek.

Íme ezalatt kibetűdzött,
a tágszemű betűket maga vájta,
(amik minden nyelveken szólnak):
mart az utolsó Csudára borzadt.

Most cresszdekedik Tenyeredbe,
mely szállat szárnyatlant világokon által.
A viskók is Arcodon legelnek,
s kigyúlt fők fürdik Búsulásod. –

Mindenek várunk ismét-Csudákat,
olyanokat, amilyen a rögé,
meg, aki Velel társalkodik, az ősé.
Tudók, már lehetünk rögök-ösök!

Ki emlékszik már 1922-ben a „szociális művészet” jelszava körül dúló harcokra? György minden-
esetre láthatóan nem abból az elméleti pozícióból tekinti bécsi kötetében a világot, amelyet négy évvel
ezelőtt oly markánsan képviselt. Az *Ismét csudák* jellegzetesen a forradalmak utáni évek terméke,
tükrözi azt az útkeresést és világnézeti válságot, amelyet György sem kerülhetett el.

⁷² KOMLÓS, i. m.

⁷³ GAÁL, i. m.

A versek másságának forrása elsősorban nyilván a művek mögöttes költői élményének megváltozása. Nem a készülődés, az „akció” igenlése és hívása, a forradalmas lendület jegyében ír költőnk: léthelyzetéhez inkább illik a várakozás és a helyzetfelmérés. Csakhogy a helyzetfelmérés – ez olvasható ki György verseiből – azt is megmutatja, hogy a várakozás itt és most: hiábavaló.

Ez a szívszorulás, ez a szívszorongás kora,
a rettegtetőn vemhes bozót.
Ki elég bátor most, hogy gyávaságot merjen?
Ki elég elepedt, hogy ne erősödjék?

Az értékek a világban anarchikusak, minden rögtön a visszájára is fordulhat. A prédikáló hang ezért vonul vissza szüntelen a töprengésbe. Nem *itt* van tehát a biztos pont, az értékek tévedhetetlen mércéje, a várakozás igazolója. Ezt a gondolatmenetet rekonstruálhatta Bori Imre, mikor arról ír, hogy György ez idő tájt – Sinkóhoz hasonlóan – az irracionálishoz közeledik,⁷⁴ illetve, hogy „metafizikus költeményeket ír”.⁷⁵ Gaál Gábor is a „metafizikai” terminust használja e versekkel kapcsolatban.⁷⁶ Kétségtelen is, hogy világképük egyrészt erről az oldalról jellemezhető. De ugyanígy igaz az is, hogy György nem csak a „tízikán túliba” helyezi értékrendje centrumát. „Az élet meztelen ténye és mivolta a legnagyobb csoda és a legintenzívebb hajtóerő”:⁷⁷ az egyes ember megtalálja a fogózt Az Emberben – mint erre az ötödik vers idézett ember-himnusza emlékeztet –, de még inkább megtalálja önmagában, a Belsőben rejlő „én-te-ő egy-istenségben” (16). Nem véletlenül idézi Mózes alakját az utolsó vers.

9. György költői életművének végső lezárása a *Versek* című, hét rövid költeményből álló ciklus, amely 1934-ben jelent meg a *Vajdasági Magyar Írók Almanachjában*, Subotícán.⁷⁸ Ezek a versek az *Ismét csudák* folytatásának tekinthetők; de sokkal kevésbé „biblikusak”, és sokkal inkább jellemzi őket valamilyen homályos kollektivitás- és aktivitásvágy. Ebben a hét versben minden eddiginél erősebb a kifelé irányulás, a szózat vagy fohász jelleg. Mindegyikben van megszólított: „emberek” (ti), „társaim”, „asszonyom”, „isten” (te), „testem”. A címzettek közül is látszik már e versek beszédhelyzete: az emberektől és istentől elhagyott beszélő segélykérését és cselekvésre buzdítását halljuk. Itt már nincs helye semmi kisszerűnek, semmi humorosnak – ezek az *Ismét csudákban*, például a 6. versben, nyomokban még jelen voltak –, sőt: minden monumentális és végső, minden gesztus és dolog univerzálissá tágu. A költemények szerkesztetlenül, sebes váltásokkal rohannak eddig a végkifejletig; inkább kivétel a 3. számmal jelölt, amelyet teljes egészében idézünk.

Barlanghasadékokban kuksoló manók,
dünnyögjük felfelé a dicsőséged,
küldjük az üde levegőégen hozzád
abbahagyhatatlanul zúgva magosba,
szakadatlanul sokszorozva,
hogy dünnyögésünk himnusza harsan
s magunk is kijövünk a kövek alól,
friss fehér testeket nyújtunk az égnek,
mik feldanáló kar-kézbe szakadnak,
s lehulltak rólunk a szőrös lidércek,
hevernek, mint tüskés tokja a magnak,
s himnusznak fényes kottái: mi, elérünk,
végre elcsitulhat az ajkunk.

⁷⁴ BORI, *A jugoszláviai* ... 73.

⁷⁵ BORI, *A szecessziótól a dadáig*. 80.

⁷⁶ I. m.

⁷⁷ BORI, *A jugoszláviai* ... 74.

⁷⁸ Ugyanekkor jelent meg az egyetlen paródia is Györgyről, éppen a *Versek* 2. darabjáról: Bácsmezei Napló 1924. II. 10., 11., Stella szignóval.

Az első két sor csendes iróniáján gyorsan úrrá lesz az emelt, poétikus nyelv: ezt mutatja a szóhasználat, az alliteráció, a paralelizmusok, fokozások, ellentétezesek. Ez utóbbit figyelhetjük meg például a 7–11. sorban: az első személyű, aktív cselekvést jelentő igével („kijövünk”, 7. sor) áll szemben a harmadik személyű „hevernek” (11. sor); a következő sor (ugyancsak első személyű) felfelé irányuló mozgást kifejező igéje („nyújtunk az égnek”) pedig a 10. sor „lehulltak” szavával ellentéteződik. A negatív értékek passzivitásba szorulnak, lefelé hanyatlanak, a pozitívak megerősödve fölfelé törnek: a „kuksoló manók” átlényegülnek „a himnusznak fényes kottáivá”, a dünnögésből zúgás lesz, majd „himnuszba harsan”, hogy végül elcsitulhasson, létrejövén az egyesülés; ekkor jelenik meg az egyetlen „te” tárgyú ige is („elérünk”). Ezeket a verseket ugyanis az egyesülés misztikus vágya hatja át; s ez a vágy itt az istenre, másutt az emberekre, a társakra, a nőre irányul.

Az *Ismét csudákban* és a *Versekben* György eljut egyfajta személyességig. „Helyzet-meghatározó verseket ír ekkoriban”,⁷⁹ e művek hőse magával és az istennel vívódik, emberi közösségre vágyik, a *Versekben* optimistább, kitarukozóbb, aktívabb, a bécsi kötetben meditálóbb, magányosabb. A költő, említettük, már nem szerepek között válogat és nem is evidens pozíciójából szemlél vagy deklarál. De ez a „személy” sóvárgásában mérhetetlenül és menthetetlenül személytelen is egyben: vágyának tárgya elvont, örök, időtlen isten és ember. A vágyakozás, az egyesülés köze színpadiasan jelzésszerű és nem-emberi: a versek motívumkincsében a természet dominál. Az ábrázolt világban se ember, se társadalom, kultúra nincs jelen. Az olyan motívumok, mint a „színjáték”, a „végtusa”, a „bástya”, a „húr”, a „ház” és a „gerenda”, a „fal” (a *Versek* ciklusban): csak mellékesek, és toposz jellegüknel fogva soha nem utalnak a beszélő konkrét viszonyaira. György 1922–24-es verseiben kevés a kérdés, befejezetlen mondat nincs is; a legszemélyesebb helyzetmeghatározó szándék a legszemélytelenebb kinyilatkoztatásban tükröződik, ahol – fűtse bármilyen szenvedély – a beszélő személyessége a háttérbe szorul.⁸⁰

10. Célunk György Mátyás költészetének bemutatása volt; de talán megérdemel egy elemzést Mózes-drámája és kritikai munkássága is. Annyi bizonyos, hogy az 1925-ös *Rend* című novella⁸¹ egészen más világ, mint az 1924-es verseké. Nyelve az élőbeszéd csapongását, szerkesztetlenségét érzékelteti, a figurák kisszerűek és minden misztikától mentesek, a beszélő „egy ismerős”, aki önmagát, saját korlátoltságát gyorsan leleplezi. A történet pedig a forradalom idején és nem sokkal előtte játszódik; szó sincs tehát az *Ismét csudák* és a *Versek* elvontan lebegő teréről és idejéről.

Ismételve, hogy György 1919 és 1925 közötti tevékenységéről semmi biztosat nem tudni, meg lehet kockáztatni azt a feltevést, hogy a költő forradalmak utáni válsága ez idő tájt, a Vajdaságba való hazatértekor oldódott. S talán éppen ez a hazatalálás vezetett oda, hogy György nem érezte többé szükségét a tisztázásnak, a helyzetmeghatározásnak, a helykeresésnek, ami 1919 utáni költészetének fő motívuma volt. Az avantgarde mozgalmakkal, úgy látszik, valóban elvesztette kapcsolatát,⁸² a Tett- és a Ma-korszak verseit így folytatnia nem lehetett. Nem tehetett hát mást, csendesen dolgozott, verset többé nem írt.

⁷⁹ BORI, *A jugoszláviai*... 74.

⁸⁰ E személytelenségről l. GAÁL, i. m.

⁸¹ Testvér, II. évf. 2. sz.: 1925. febr. 15. 44–52.

⁸² BORI, *A szecessziótól a dadáig*. 80.

J. Megyeri Katalin

JÓKAI MÓR LEVELE KLAPKA TÁBORNOKHOZ

Az irodalomtörténetírás még nem ismeri Jókai Mór Klapka tábornokhoz írt sorait. A levél ismerete közelebb visz a „debreceni békepárt hírlapírója”-nak megismeréséhez, publicisztikai és politikai tevékenységének helyes megítéléséhez; egyik dokumentuma a baloldal és a békepárt harcának. Segít Jókai szabadságharc alatti és utáni tevékenységéről vallott téves nézetek eloszlításában. Jókai Mór és Klapka György közeledésének, majd későbbi barátságának egyik írásos emléke.¹

A levelet betűhíven közlöm.²

Debrecen 1849 Martius 30-án

Tisztelt tábornok úr!

Önnek felszólítása következtében tisztelt kormányelnökünk azt írja a honvédelmi bizottmánynak: miszerint az általam szerkesztett lapokban olyasmi híreltetik létezni; mintha mi az országgyűlés által eléterjesztendő békefeltételek mellett és különösen magyarországi hadsereg iránt Olaszország ellen közlöttünk volna cikkeket.

Íme küldöm önnek lapjaim teljes számú példányát.

Nem igénylem azt: hogy ön ezeket elolvassa; – adja át bárkinek, ki arra ráér, ki önnek meg fogja mondhatni van e ott egy sor, egy szó akár az érintett tárgyról, akár egyéb, mi a magyar nemzet becsületét compromittálja, írva.

Én a becsstelenségnek árnyékát sem akarom senki előtt viselni.

Én önt, mint hadvezért tisztelem s nem viselhetem azon gondolatot, hogy ön felőlem, mint hírlapíróul ellenkezően érez. Más véleményét tán közönbösen venném, önét nem.

Azért igénylem öntől: hogy a valórol ekép meggyőződve véleményében tisztítson ki azon gyanutól, mellyel ön reputációjában előttem ismeretlen *okok és módok* által terhelve voltam.

Egyuttal önt, mint katonát, mint férfit, mint becsületes embert felszólítom: hogy engemet azon kútfővel, honnét a becsstelenségi harag eredett, megismertessen; hogy azt, ki illy rágalmak terjesztésével egyesek becsületét megölni, a hadseregben pártot, ingerültséget előidézni, magyart magyar ellen gerjeszteni eléggé lelketlen, mint férfi vonhassam komoly elégtétel adásra.

¹ Feltétlenül figyelmet érdemel az a körülmény, hogy a JKK levelezési köteteinek összeállításakor már a kutatók rendelkezésére állt Jókai Mór Klapka Györgyhoz írt levele. Ennek ellenére a kötet nem közli a levél szövegét. Igaz, hogy az irat az OL OHB vegyes iratai közt található, s így az irodalomtörténész figyelmét könnyebben elkerülheti.

² OL H 147, Vegyes iratok, Névjegyzék az 1848–49. évi mozgalomban részt vettekéről.

A levéltári referens tájékoztatást adni csak feltételezések alapján tudott az irat levéltárba kerüléséről. A másik érdekes körülmény, amely a kutatást nehezebbé teheti, hogy a levéltár korábbi rendezési elvét nem bontották meg 1969 tavaszán, amikor Klapka György iratai Magyarország-a kerültek. Iványi Emma egyébként több alkalommal ismertette a gyűjtemény levéltárba kerülésének útját és elhelyezését. Így például: IVÁNYI Emma, *Klapka György iratai 1848–1892.*, LK 1969.

Egyébiránt maradok önnek őszinte tisztelője

Jókai Mór m. k.

az „Esti Lapok” szerkesztője.

A magyar politikai életben, és Jókai Mór újságírói tevékenységében 1849 tavaszán visszatérő problémaként vetődött fel az Olaszország elleni fegyveres segítségadás kérdése.

Először 1848 nyarán állította elő a nemzetet. A Batthyány-kormány külpolitikai szövetségeket keresve igyekezett megnyugtatni az európai vezető hatalmakat és a Habsburgokat arról, hogy az európai hatalmi rendszert és egyensúlyt nem áll szándékukban felborítani, s mindenek felett a közbirodalom érdekeit tekintik elsődlegesnek. Ennek megfelelően nem törekedtek az európai forradalom leg többjével együttműködésre. Sőt! Azt sem ismerték fel, hogy külpolitikai szövetséget egyedül csak az európai forradalom táborában kereshetnek.

S így hiába vergődött az olasz forradalom a reakció szorításában, a magyar liberális vezetők annak ellenére, hogy negyedével korábban mereven elhatárolták magukat az Olaszországban tevékenykedő császári csapatok katonai megsegítésétől; most: előbb a minisztertanács ülésén, majd az első népképviseleti országgyűlésen a híres válaszfelirati javaslat tárgyalásakor határozatilag elfogadták az Olaszország elleni fegyveres segítségadás önkéntes felajánlását. Tették mindezt Jellačić megfékezéséért várva, figyelmen kívül hagyva a kor radikális gondolkodóinak álláspontját, amelyben rámutattak arra, hogy az udvart az olasz segély felajánlása sem fogja rábírní arra, hogy Jellačić törekvéseit megfékezze, azonban Magyarország a külföld haladó erőinek rokonszenvét elveszti.

Spira György szerint „A képviselőház [. . .] áldását adta a kormány válaszfelirati javaslatára, s ezzel Magyarországot az európai forradalmi mozgalommal azonosulni nem kívánó országgént mutatta be a világnak. Ámbár az is igaz, hogy a képviselőház döntése csupán erkölcsi kárt okozott a magyar forradalomnak, gyakorlati következményekkel nem járt.”³

Jókai ekkor az Életképek hasábjain a baloldal álláspontját magáévá téve erőteljes támadást indított Kossuth és a liberálisok ellen: »Egy magas hivatalnok nagyon megtalálta szánni a citromárusokat, kik kénytelenek a citromot öt garasával adni, mert nem kapnak Olaszországból, s csupa szánalomból indítványba hozta: hogy küldjön a nemzet vagy tízezer katonát jól felpuskázva: hogy hozzanak azok onnét citromokat és narancsokat a szegény citromárusoknak.

Semmit egyebet, csak citromokat és narancsokat.«⁴

Nem kímélte tolla a honatyákat sem.

„Trónbeszéd és válaszfelirat.

Az ember meg nem állhatja mosolygás nélkül. [. . .]

Tegnapelőtt megígérte a nemzet a kétszáz ezer katonát: hogy magunkat ellenségeink ellen védelmezzük, s ma a németet akarja megkérni: azt a tízezer rácot odalenn segítse legyőzni.

Na de a magyar sem marad aztán adós. Ő meg az olaszt segíti leküzdeni. Oh a magyar nagylelkűségben nem marad hátra.

Mi az olaszt üssük, az olasz meg a horvátot.

Ki hitte volna, hogy nemcsak biliardozni, de ágyúzni is lehet per nopsz.

S mind ennek oka a *pragmatica sanctio*.»⁵

Pár hónap elteltével a megváltozott politikai és katonai helyzetben, az önvédelmi küzdelem erőfeszítései közt, az író Nyáry Pállal együtt ismét kénytelen volt felemleni szavát az olasz kérdésben.

Jókai ekkor becsületsértésnek, publicista tevékenysége rágalmának tekintette az Olaszország ellen állítólagosan közölt cikkről szóló híreket.

Nyáry Pál ugyanakkor, immár a békepárt vezéralakjaként, a debreceni képviselőház ülésén Gorove István interpellációjára adott válaszában rámutatott arra, hogy az Esti Lapok a békekötés érdekében

³ SPIRA György, *A magyar forradalom 1848–49-ben*. Bp. 1959. 213–222.; *Magyarország története 1848–1890*. Bp. 1979. 6/1. 222–227.; SZABAD György, *Kossuth politikai pályája*. Bp. 1977. 124–138.

⁴ JKK Cikkbész, II. Bp. 1967. 256–263.

⁵ JKK Cikkbész, II. i. m. 262–263.

nem közölt cikkeket Olaszország ellen, a hadseregben bujtogatások nem történtek, s erről a kormánynak sincs tudomása; de tudomása van arról, »hogy egyik főtiszt a táborban lévő elnököt felszólította – miszerint tud-e arról valamit, hogy az 'Esti Lapok'-ban az foglaltatnék, mintha Debrecenben már párt is alakult volna arra, hogy az ellenséggel egyezkedjék [...], az egyezkedésnek egyik pontja már ki is jelölgetett volna a nevezett lapban, miszerint azon esetben, ha Olaszország legyőzésére Magyarország 40 ezer katonát ad, a békesség megkötetik. Kormányelnök úr erre csak azt írta, hogy ez azok körében, kik ezt hallották, indignatiót okozott és méltán okozhatott volna, ha igaz lett volna, szerencsénkre, hogy nem igaz.«⁶

Nyáry beszédében ezután utalt az OHB általa megfogalmazott, Kossuthnak küldött válaszára, melyben megcáfolta a hír alaptalanságát.

Nyáry válaszával teljes győzelemre vitte a békepárt álláspontját az egyébként is életképtelen olasz kérdésben, hiszen már 1848 nyarán megpecsételődött az olasz szabadság sorsa; s csupán a kérdés felvetésével a pártharcokat vívó baloldal ismét értékes pozíciót veszített az országgyűlésen. A képviselők többsége ugyanis a tavaszi hadjárat katonai sikereinek előestjén már élesen elhatárolta magát mindenféle egyezkedési kísérlet elől, s így a hír alaptalanságának bebizonyosodása a békepárt tekintélyét növelte.

Klapka György a fiatal szerkesztőhöz küldött válaszában alaptalan állítását visszavonta. Utalt Kossuthtal történt tiszafüredi találkozására, ahol említést tett az OHB elnökének arról, hogy az Esti Lapok a mindenároni békekötés szellemében működnek: az elnyomott Olaszország elleni segítségadás érdekében közöl cikkeket.

A hír alaptalanságát elismerve biztosította Jókait támogatásáról, hangot adva azon véleményének, a lapok szerkesztése a hadsereg érdekeinek megfelelően történik.

A hadvezér válasza nemcsak a pártharcok közt őrlődő szerkesztőnek, hanem a békepártnak is kincset ért, hiszen a hadsereg vezetői körében is híveket kerestek, s a válaszlevél közzétételével Nyáry országgyűlési győzelme kiteljesedett; s ez mindenképpen a békepárt erejét növelte.

Nyáry Pál személyes kapcsolatát is felhasználta a győzelem érdekében. Hatvany Lajos szerint „Klapkát rábírta az erkölcsbizonyítványnak is beillő levél megírására”.⁷

Feltételezhetően közbenjárásának tudható be, hogy a Petőfivel oly keményen bánó tábornok Jókai kedvéért még bocsánatot is kért, és támogatásáról is biztosította a lapot.

A pártvezér vitathatatlan összekötő szerepét Jókai Mór és Klapka György között bizonyítja az a tény is, hogy elsőként a fiatal szerkesztő szólította tábornoknak a hadvezért.

Klapka György tábornoki kinevezését a tavaszi hadjárat támadási tervének kidolgozásáért, 1849. április 1-én nyerte. Írónk már a kinevezés előtt, 1849. március 30-án, így szólította Klapka ezredest.

Klapka György *Emlékeimből* c. munkájában Kossuth Lajost nevezte meg a kinevezés első közlőjének: „Még a mai napra [1849. április 7. J. M. K.] szükséges intézkedések tételével voltam elfoglalva, a midőn Kossuthnak egy [...] április 6-áról kelt levelét kaptam. [Az OHB elnöke közölte levelében Perczel sikeres hadműveletét, amelynek eredményeként Bácska is felszabadult J. M. K.] [...] Sietek ezen örvendetes tudósításokat Tábornok úrral közölni, kérvén, hogy azt vitéz seregével is tudatni szíveskedjék. [Klapka György az I. hadtest parancsnoka volt.]

Születésnapj ajándéku! megtudtam Kossuthnak ezen leveléből, hogy erre a rangra már néhány napja ki lettem nevezve.”⁸

⁶ JKK CikkBesz., III. Bp. 1980. 953–957.

⁷ HATVANY Lajos, *Így élt Petőfi* Bp. 1967. II. 702–714.; JKK CikkBesz., III. i. m. 953–957.

⁸ KLAPKA György, *Emlékeimből*. Bp. 1886. 123–124.

A válaszlevél keletkezési időpontját Jókai Mór az Esti Lapok hasábjain nem jelölte meg, s ez a hiányosság mai ismereteink alapján pótolhatatlan, ugyanis az irat eredeti példánya nem áll rendelkezésünkre.

A HL, az OL R 295 gyűjteményének átnézése, majd az OSzK iratanyagának kutatása sem hozott eredményt. A további kutatás elősegítése érdekében az átvizsgált csomagok közül néhányat megemlítek: OL R 295; HL 20. doboz időszakra vonatkozó magyar és osztrák hadművelleti iratok; OSzK Kézirattár V/303 Klapka György Jókai Mórhoz írt három írásbeli megnyilatkozását tartalmazza.

A rendelkezésünkre álló levéltári anyag, valamint az idézett sorokat figyelembe véve kérdésessé válik a válaszlevél keletkezési időpontja, amelyet több szerző korábbi időben jelöl meg.

Az 1980-ban kiadott Jókai *Cikkek és beszédek* kötetében a következőket olvashatjuk: „Jókai a lapszerkesztő – igaza tudatában – könnyűszerrel kivédte a radikálisok megalapozatlan támadását. Ápr. 2-án Klapka tábornok igazolta, hogy az EL hasábjain nem jelentek meg a hadsereg háta megett egyezkedő cikkek.”⁹

Mikszáth Kálmán állásfoglalása szerint „[...] a harcok vitéz oroszlánjában gyöngéd érzés lakott, úgy látszik, haladéktalanul elolvasta az Esti Lapok összes számait és még a tápióbicskei győzelem mámorában április első napjaiban levelet írt Jókaihoz [...]”¹⁰

Nemcsak azért nem értek egyet a két idézett megállapítással, mert a tápióbicskei győzelem következményeit tekintve felért egy valóságos vereséggel; hanem azért sem, mert a levéltári anyag és a szakirodalom alapján teljes biztonsággal megállapítható, hogy Klapka tábornok levelét csak az isaszegi csata után írhatta.

A tápióbicskei csorbát Klapka György Isaszegnél köszörülte ki. *Emlékeimből* c. munkájában a csata utáni órákról így írt: „[...] Ápril 6-ika születésem napja volt és én oly boldognak éreztem magamat, midőn sebesültek és halottak között földre dőlhettem és néhány órára álomra hajthattam fejemet.”¹¹

A tábornok ilyen körülmények közt sem az ellenség üldözésének, sem a plébánia Historia Domusá ban leírt vacsorameghívásnak és levélírásnak sem tudott eleget tenni.

Klapka György Jókaihoz küldött válaszlevelét feltételezhetően a tábornoki kinevezés ismeretében Gödöllőn, 1849. április 7-én írhatta. A feltételezés helyességét még az a tény is alátámaszthatja, hogy a honvédsereg ellenőrzése alá vett területen a futárszolgálat gyorsabbá vált, s így a fiatal szerkesztő az Esti Lapok április 9-i számában, az isaszegi csata győzelmi tudósításával azonos számban, közölhette.¹²

Jókai Mór a szerkesztőségi megjelöléssel ellátott válaszlevél publikálására így emlékezett vissza: „Klapka levele rám nézve megváltás, a feltámadás csodálatos szózata volt.

Hát nem vagyok hazaáruló! Nem ellenséggel cimboráló! [...] Büszkén emelhetem fel arcomat, vallhatom be elveimet: a nevem tisztára van mosva.

Klapka hős vezér épp úgy sánta-bénává verte a debreceni ellenségeinket, mint dandárival Isaszegnél az osztrák ellenség hadait.”¹³

A levélváltás egy későbbi barátság alapjává vált. Mindkettőjük életének meghatározó élménye maradt a forradalom és szabadságharc, s ez a legerősebb összekötő erőnek bizonyult. Klapka György bajtársait és azok hozzátartozóit nem feledve két alkalommal írásban is megkereste a befolyásossá vált író. Ezeket az iratokat az Országos Széchényi Könyvtár őrzi.

Létükről első ízben 1917-ben, az Irodalomtörténet lapjain olvashattak az olvasók. Közlésük akkor nem történt meg, pedig Jókai Mór és Klapka György kapcsolatának ezek az emlékei is publikálást érdemelnek, ezért betűhíven közlöm szövegeket.¹⁴

Igen tisztelt barátom,
Özvegy Mészáros Istvánné kinek volt férje alattam mint honvédhadnagy szolgált a m. k. államvasutaknak alapjából ez év végéig havi 5 fts segélyben részesül.

Írásomban csak egy levelet és egy névjegyet emeltem ki, mert a harmadik terjedelme és történelmi jelentősége miatt jelenlegi kutatásom tárgyát képezi.

A tábornoki kinevezés időpontjára vonatkozó iratok közül: OL OHB 1849:4231, Elnöki osztály 7938. 9013.; H 79 Tábornoki rangjegyzék. Továbbá: KLÖM; 14. Bp. 831–832.

⁹ JKK CikkBesz., III. i. m. 568.

¹⁰ MIKSZÁTH Kálmán, *Jókai Mór élete és kora*. MKrK 18. k. 163.

¹¹ Klapka György, *Emlékeimből*, i. m. 123–124.

¹² JKK CikkBesz., III. i. m. 953. A levelet EL 1849. ápr. 9. sz. I. Az Esti Lapok szerkesztősége aláírással jelentette meg Jókai.

¹³ JÓKAI Mór, *Az én életem regénye*. Bp. 1912. 87.

¹⁴ OSzK Kézirattár Fond V/303.

Nevezett nő folyamodni fog, hogy ezen segély neki még jövő évre is engedélyeztessék.
Igen kérek tehát, tekintettel arra, hogy e szegény özvegynek gyermekeket is kell felnevelnie, légy oly kegyes, vedd őt pártfogásodba s segítsd őt hathatós befolyással céljának elérésében.

Hazafias üdvözléttel maradok
régi híved
Klapka György

Budapest Sept. 15^{én} 1890

Egy korábbi alkalommal pedig névjegyére írta fel ajánló sorait.
Igen tisztelt barátom,
Ezzel bátorkodom kegyes párt fogásodba melegen ajánlani özvegy Mészáros Istvánnét.
Számos családja van, tegyünk érte a mit tehetünk.

tisztelő híved
Klapka

18. 2. 90.

D. Szemző Piroska

VAJDA JÁNOS HÁROM ISMERETLEN RÖPIRATA

A három ismeretlen röpirat: *Magyar politika, Magyar önkormányzat és birodalmi egység, A köztörvényhatósági önkormányzat biztosításáról*. Az első kettő 1866-ban, a harmadik 1867-ben, mindhárom Pesten Heckenast Gusztáv kiadásában jelent meg. Megtalálhatók az OSzK-ban. Létezésükről nem tud a Vajda-kutatás. Hitelességük vitathatatlan. Amennyiben nem tartanánk elegendőnek a Vajdát annyira jellemző szóhasználatot: óhajt helyett ohajt, avatatlan, törhetetlen, végrehajthatatlan stb. helyett avatlan, törhetlen, végrehajthatlan; a szövegébe szőtt sok latin kifejezést: az ő állambölcse fontolgatással fog győzni „cunctando vincet”, az állam hajóját kormányzók „sedent in puppi et clavum tenent”, a lehetetlenség „circuli quadratura”, a büntetőtörvény megfeneklésének oka az elfogadható ítélkezéshez a bizonyítékok vég nélküli keresésére „prudentis indicis arbitrium”. A röpiratok név nélkül jelentek meg, miként abban az időben Vajdának legtöbb írása, mibenlétükkel igazolják szerzőségét: stílusukkal, sajtóságos gondolatfűzésükkel, tartalmukkal.

Vajda 1865 végén már hazatért Bécsből, ahová elmenekült, minthogy a politikai nézeteit tükröző *Önbtárlat* (Lipcse 1862), *Polgárosodás* (1862. már Pesten), c. röpirataiban, továbbá a Magyar Sajtóban 1863 első felében, szerkesztése idején közölt cikkeiben szembehelyezkedett az őt üldözőbe vett közfelfogással. Hazatérte előtt levelet írt röpiratai és a Magyar Sajtó kiadójának, Heckenastnak, akivel mindvégig egyazon társadalmi, nemzeti-politikai ellenzéki nézetet képviselnek: „... nem vehetném én fel újra az elejtett fonalat, ildomos okkal-móddal, feltéve, hogy ez idő alatt és kivált itt sokat tanultam. – Pár héttel ezelőtt, egy meginduló politikai lap részéről tettek is ajánlatot, ebből azt sejttem, hogy rám nézve a legellenzékibb pártok részéről is elenyésztek a skrupulusok és a közvéleménynek ez az átalakulása valószínűleg egyre közelebb érend azon irányhoz (ti. az Ausztriával való megegyezés), amit én képviselni kezdtem. – Én azt hiszem, hogy egy és más nagyobb és felelősségem alatt szerkesztett lapnak, hatalmas fő- vagy segédmunkatársa lehetnék. Nevemmel nem lépnék elő, sőt ha ön jónak látná, első hónapban teljesen titok maradhatna közreműködésem. A szerkesztőségben nem jelenhetvén meg, csupán cikkeket adnék át önnek. – Én már a jelen fordulatot is kedvezőnek látom a tervre nézve, a jövődől dolgok sejtelve pedig még inkább reményt nyújt.”¹

E sorok akkor íródtak, mikor már a Lajtán túl is érezni kezdték a rendszerváltozás szükségességét, a Magyarországgal való kibékülés halaszthatatlanságát: az 1865. november 12-én megnyílt birodalmi tanácsülésen Ferenc József trónbeszédében már kilátásba helyezte a magyar országgyűlés újbóli összehívását. Bécs főállamügyésze ugyanitt felszólalt a Magyarországon négy éve tartó (1861–1865),

¹ Vö. *Magyar írók kenyeze*. Arany János, Tompa Mihály, Vajda János ismeretlen levelei. Világ 1913. dec. 25., 68. o.

az önkényuralom és a kiegyezés közötti belpolitikai helyzet: a provizórium azonnal történő fel-függesztése, a katonai törvényszékek hatályon kívül helyezése érdekében; követelte, hogy az össze-hívandó magyar országgyűlésre szabadon választhassák meg követeket, a kormány semmiféle erő-szakkal be ne avatkozzék. Hangoztatta, hogy bizalommal kell a magyarokat megnyerni. Ezzel szemben Schmerling a provizórium állandósulására összpontosított. Vele szemben a magyar udvari kancellárián felállították a kilátásba helyezett országgyűlés előkészítő osztályát. Magyarországon megelégedött a meggyőződés: az országnak közvetlenül a koronával, vagyis a királlyal kell kiegyeznie. Ferenc József határozott: a magyar ügyet az országgyűlésen vitassák meg, ott nyerjen megoldást.

Vajda a Heckenasthoz intézett levelében joggal írhatott „jelen fordulatról, megsejtett, kedvező jövőről”, mert mint a Bécsben székelő magyar kir. udvari kancellári „iktató igazgatói segédje”² és ugyanott működő protektorainak: Dr. Kelemen Mór udvari segédfogalmazó- és törvényszéki magyar tolmácsnak, valamint a sajtóiroda igazgatójának, Kecskeméthy Aurélnak pártfogoltja, a birodalmi tanácsulésekkor az írói karzaton hallgatja a Magyarországra vonatkozó vitákat; ugyanakkor számba veszi Ausztria egyre csökkenő erőpozícióit, a Lajtán túliak kibékülésre kényszerítő helyzetét. Vajda fanatikusan hitt politikai küldetésében, szavának erejével részt akart venni a nemzet „boldogabb jövőjének alakításában”, demokratikus önkormányzatának kiépítésében és a három ismeretlen röpi-ratának megfogalmazásakor még olyan nemzeti érzéssel, mely a határainkon belül velünk élő egyéb nemzetiségeket is a magyarhoz hasonlóan megbecsüli.

Heckenast pedig a magyar demokratikus szellemi-társadalmi életnek könyvvel, sajtóval szervezője, jól ismerte Vajdának a kor politikai mozgalmait iránt fogékony tollát és méltán remélte, hogy alkotmányunk visszaállításának izgalmas, küszöbön levő korszakában mindazok mohón olvasni fogják, akik a magyar politikai életet figyelik.³

A *Magyar politika* 1866 augusztus közepén hagyhatta el a sajtót, ugyanis a Vasárnapi Újság aug. 26-i számában az Irodalom és művészet rovat így hívja fel rá a közfigyelmet: „Új könyvek. Heckenast Gusztáv kiadásában megjelent Magyar politika (Röpirat). Ára 40 kr.” Még e számban a hirdetések között ismétlődik hozzáfűzve: minden könyvkereskedésben kapható, formája nagy nyolcadrét, terje-delme 37 oldal. (VU 34. sz. 411. o.)⁴ Tulajdonképpen a három röpiratot célja szorosan összekapcsolja: a minél előnyösebb kiegyezést kívánják szolgálni.

A *Magyar politikáról* jogosan állíthatjuk: Vajda-röpirat. Megdönthetetlenül bizonyítja egy másik, az 1881-ben P–i Z–th A–l jeggyel megjelent tőle származó *Magyar birodalmi politika* (Pest, Aigner).⁵ A kettőnek egybevetése az azonos szerzőnek politikai eszmefuttatását, illetve az 1866-ban megjelentben levőnek 1881 időszériú politikai helyzetéhez alkalmazott továbbfejlesztését tükrözi: a magyar politikát magyar *birodalmi* szintre emeli.

² A Vajda-irodalom mindeddig csupán találgatta, hogy a költő milyen állást töltött be a magyar kancelláriánál. A jelzettel két adat igazolja: a tiszti címtár felsorolja lakásukkal együtt a kancellária tisztviselőit és e névsorban az iktatóhivatal tisztviselői között és minőségben találjuk „Vajda András iktató igazgatói segéd I., Josefstadt, Buchfeldgasse 10”; *feltételezhető lenne, hogy ez az „András”* nem azonos Vajda Jánossal, azonban ismerjük egy ebből az időből Jókai Mórhoz intézett levelét, melyet így zár: „Híved Vajda János Bécs Josefstadt. Buchfeldgasse Nr. 9 (sic!) I. Stock.” A tiszti címtáraknak házszámazásai pedig tapasztaltan pontatlanok nem egy esetben. Országos Naptár az 1866. évre. Pest 1866. Kiad. és ny. HECKENAST Gusztáv. Tiszti névtár. I. szakasz. – Vajda levele Jókaihoz vö. BAROSS Gyula, *Vajda János vezeklése*. Napk 1925. 310–312. o. *Jókai Összes művei II. Levelezés, 92–93 (1975), Vajda János összes művei VI.: Politikai röpiratok*. 1970. 455.

³ Heckenast előszeretettel és igen nagy mennyiségben adott ki politikai röpiratot, nála jelent meg Világos után Kemény Zsigmond Forradalom után (1850), Még egy szó a forradalom után (1851) c. röpirata is. E politikai műfajt a nagy hullámverésű nemzeti-társadalmi mozgalmak oly mértékben elburjánztatták, hogy 1867 júniusában a belügyminiszter eltította utcai árusításukat, rendelkezése azonban sem szerzőt, sem kiadót nem riasztott vissza.

⁴ Heckenast organumaiban, megjelenésétől kezdve egészen kifogyásáig, hirdette e röpiratot: VU 1866. szept. 16., okt. 21. stb. A VU társlapjában, a Politikai Újdonságokban: 1866. szept. 9–dec. 5.

⁵ Vö. VAJDA János, *Politikai röpiratok*, in *Vajda János összes művei VI.* Bp. 1970. 569–586.

Az 1866-i röpirat az osztrákoknak a poroszok elleni háborújában Sadowánál július 3-án elvesztett veresége, ennek következtében a Német Szövetségből történt kiválása (Poroszország magához csatolta Hessen-Kasselt, Schleswig-Holsteint, Majna-Frankfurtot; Ausztriának le kellett mondania Velencéről is) után íródott. A 14 szakaszra tagolt munka lényege Vajda megfogalmazásában a belpolitikai főfeladat két érdeknek, a birodalom egységének és Magyarország önállóságának a biztosítása; elérhető: „A kettőnek egyesítésével, ha a birodalom egysége Magyarország önállóságára alapíttatik.” (Kiemelte – Vajda.)

Az osztrák birodalmi kormány válaszütt elé került, vagy követi az eddigi hagyományos német politikát és ez esetben új háborúra kell készülnie, hogy visszaállítsa Ausztriának előbbeni állását Németországban, vagy lemond a hagyományos német politikáról és a birodalmat *új alapon* (kiemelte – Vajda) szervezi. Ez mindenesetre a leglényegesebb változás és válpont (választópont), mely Ausztriában beállott negyvedfélszáz év óta, mióta Magyarország Ausztriával kapcsolatban áll.

Minő esélyei vannak az alternatíva első felének: Porosz- és Olaszország szolidaritás maradjon, mert ha Ausztria visszanyerné főhatalmi állását, mindkettőre veszélyes volna. E két ország területi gyarapodásával kétszer annyi erővel rendelkezik, mint Ausztria, mely ugyanakkor erejében alaposan megfogyatkozott; a két nemzeti erő (porosz–olasz) 50 milliója ellenében a széthúzó polyglott Ausztria 30 millióval áll szemben. Mi esélye lehet így a győzelemre?! Így nem marad más hátra, mint a birodalmat új alapon szervezni.

Három alap: német, magyar és szláv kínálkozik három alakban, centralizmus-, dualizmus- és föderalizmusban. Vajda a három alaphoz a magyart választja, minthogy Magyarország név szerint és diplomáciai ugyan eddig nem, de ténylegesen: a valóságban mindig központja volt az osztrák birodalomnak. „Olyatén állapot volt ez, mint midőn a mostoha gyermek, mert munkás, erős, táplálja anyját, míg a kényeztetett édes gyermek csak emennek munkája gyümölcsét élvezi. Az osztrák német ábrándozhatik nagy német hazáról, a szláv nagy déli vagy éjszaki Szláviáról; egyedül a magyar az, melynek itt élni halni kell.” Magyarország egyedül az, mely minden idő és körülmények közt Magyarország marad, föltétele, hogy Ausztria Magyarországgá tegye, csakis így lehet a birodalomnak összetartó tengelye.

A birodalom szláv eleméről mint politikai tényezőről téves fogalom uralkodik: eszerint a szlávság képezi a birodalom népességének a többségét. Ez annyiban igaz: szláv ajkúak. De ezen elemet terület, vallás és nyelv különféle politikai tömbökre osztja, ugyanakkor érdekeikben elválasztja. A szláv elemből Cseh-Morvaország a legnagyobb, de ez is egyharmada a Magyarországnak s fele német, egészében pedig német kultúrával bír. Horvát-Szlavónia lakossága 1 millió. A román elem meg nem szláv, s izoláltsága a magyarral szövetségre lépni ösztönözheti. Ezek után természetes, hogy keleten a kultúrát ez elemek nem hivatottak terjeszteni s ha tennék, alávetné-e magát e kultúrának akár a német vagy a magyar?

Magyarország területileg, államjogilag számottevő politikai egység, de erről is tévesek a nézetek. Nem azt kell számba venni, hogy hány ember beszél magyarul, hanem azokat, akik a magyar állameszméért lelkesednek, akik magyaroknak tartják magukat, kik a magyar elemmel tartanak. Magyar politikai nemzet van 11 1/2 millió lélek, a magyar- és erdélyországi románok száma 2 millió, horvát-szlavón 1 millió, szerb, rutén, tót együtt 1/2 millió; hogy 11 1/2 millió magyar politikai egységben több erő van, mint az osztrák birodalom megosztott többi fajaiban mindössze, azt a leviharzott 17 év előtti mozgalom (a forradalomra és a szabadságharcra gondol) elvitázhatlan tényben bizonyította be.

Hazánkban a nemzetiségi kérdés nem valóságos, mesterséges alapokon áll és az is mulékony. Magyarországon 48 előtt nem is volt. Most az idegen ajkú honfit legjobban becsüljük. A nemzetiségi kérdést az 1848-i és 1861-i osztrák kormány csinálta és azóta némileg a magyar is. Az osztrák kormány a magyar törekvések ellen csinálta a nemzetiségek teljesíthetetlen követeléseit. Ha Magyarország önálló lenne, megszűnne – ha nem is egy napon, de – pár év múlva a nemzetiségi kérdés.

A magyar alap azért is legajánlatosabb, mert az legkevésbé sem fenyegeti a többi nemzetiséget s a többi tartományok féltékenységét, ellenkezését legkevésbé idézné föl. Míg a német alap ellen a magyar és a szláv, a szláv ellen a magyar és a német elem képezne hatalmas ellenzéket. Azonfölül a józan ész törvénye, hogy a *legerősebb elem* (kiemelte – Vajda) képezze a központot. Egy nagy erős magyar birodalom nem ábránd, mert már létezett, csekély eltéréssel azon határok között, melyek a mai Ausztriát környezik.

A három alakból: centralizmus, dualizmus, föderalizmus, a dualizmust választja alkotmányos alakban, mert már létezett több századon át. A dualizmuson nem érthető két külön állam egy felelős miniszteri rendszerrel, ebből megint csak reichsrat kerekedne, veszélyeztetné Magyarország önállását s vele a birodalmat. Néhány politikus azt hiszi, a titkolózás, rejtélyeskedés a nemzettel szemben a nyilvánosság előtt, a politikai bölcsesség netovábbja. Ezen szellemi eszközök a kabinetek közt megjárják; de népvezetőknel a szószék és a sajtó terén, a néppel szemben hasztalan akarnánk tagadni oly dolgot, melyet a nép józan elméje csakhamar be fog látni: Ausztria egysége – a világ akármely más birodalma sem – nem tűr meg két önálló hatalmat, még kevésbé hármat, ezért dualizmus, föderalizmus csak a valóság elpalástolására kitalált szavak. Hatalom csak egy lehet a birodalomban, csak az a kérdés, hogy a három elem: német, szláv és magyar közül, melyik legyen a diplomáciai vezérlő nemzet. Az osztrák–német elem, „ha a birodalom egységét őszintén, igazán ohajtja, nem mondhat mást, minthogy ez csupán a magyar lehet”. Még akkor is, ha a 10 millió magyar 20 millió német, szláv fölött vezérkedne, mert a három elem közül *egyedül* a magyar az, mely *nemzeti létét* a másik kettő uralma által fenyegetve látná, míg a magyar birodalmi alap egyiket sem veszélyezteti (kiemelte – Vajda). De még egy hatalmas szempont szól mellette: a német vagy szláv elem veszélyeztetheti magát a birodalom fennállását, miután az mindegyik más, egy nagy középpont felé gravitál, míg a magyar e két elemet, mint erős derék a két kart, összetarthatja. A magyar alap mellett az osztráknevet nem szűnik meg német lenni, ugyanígy a szláv is, és büszkékké lehetnek nemzetiségükre. De egyebet e birodalomban nem kívánhatnak ésszerűleg, mint nemzetiségük biztosítását, anyagi jólétet, polgári szabadságot. Mindezt a magyar alapon elérhetik, sőt a birodalom mai épségében, csak ez alapon. Ausztria és vele 17 év óta a birodalom gyengülését Magyarország elégtelensége okozta: Solferino és Königrätz annyit jelent, mint Magyarország elégtelensége.⁶ Magyarország oly erős, hogyha csak *nem mozdul*, már ezt a birodalom többi összes népének erőfeszítése ki nem pótolja (kiemelte – Vajda). A magyar faj uralma a szabadság, a szabadelvű haladás, az emberiség diadala. Így üdvözlőné azt Európa, sőt Ausztria minden ajkú népfaja. Példa az újonnan egyesülő Észak-Németországnak, mint lehet külön királyságok alatt, Poroszország vezetése mellett diplomáciailag és katonailag egyesülni.

Egy magyar alapon rendezett birodalomnak egyetlen természetes ellensége lenne: Oroszország. De ellenében természetes szövetségeseink lennének Olasz–Francia- és Németország, a jövő urai. *Az eszmét, hogy a magyar elem legyen a birodalom központja, nem az uralom-, csak az önfenttartás vágya szüli a magyar politikusban.* „A magyar nemzet nem azért művelte és emelte föl magát az európai műveltség színvonalára, nem azért tett szolgálatokat a kereszténységnek, hogy kelet parlagának trágául szolgáljon!”

A magyar nemzet pedig ne várjon, hogy a 48-i törvényes alap mint a mézharmat keblére hull – a P. Napló doktrínér hőseinek cikkei és dikciói következtében. Jöjjön tisztába a nemzet a lehetőségekkel.

A Lajtán innen és túl parlamenti felelős kormány és a birodalom egysége circuli quadratura: matematikai lehetetlenség. „Én a parlamenti felelős kormányt tartom a legjobb kormányának; ae fájdalom, e boldogságban *a Lajta mindkét fele egyszerre nem részesülhet.*” (Kiemelte – Vajda.) A kettős cél elérése: hogy a birodalom együtt maradjon, ép, erős egésszé forradjon és emellett Magyarország nemzeti önállása is megőriztessék, egy mód van, Magyarországot tenni központtá, a magyart katonai és diplomáciai vezetővé s a többi tartománynak minden lehető autonómiát, a legszabadelvűbb polgári intézményeket megadni.

A magyar a Szent István-korona területén túla nem fog menni sem területért, sem magyáritani. „Dixi et salvavi etc.”⁷

Az a tény, hogy Vajda ezt az 1866-ban megjelent röpiratát 1881-ben időszerűen, az alapgondolatokat megtartva, átpolitizálja, megbízója, báró Podmaniczky Frigyes szabadelvű párti politikusnak megrendelésére és honoráriumára ellenében történt, eszmei befolyásolás nélkül.

⁶Solferino: ez olasz falunál verte meg Garibaldi 1859-ben francia segítséggel az osztrákokat és felszabadította Lombardiát. – Königrätz: vagyis a közelében levő Sadowánál 1866. júl. 3-án a poroszok megverték az osztrákokat.

⁷Ti. dixi et salvavi animam meam, bibliai idézet Ezekiel próféta könyvéből (i. e. VI. sz. Öszövétség).

Az 1866-i röpirat vázlatos ismertetéséhez párosítva az 1881-nek egyező szempontjait, megkapjuk Vajda szerzőségének bizonyítékait. Ez utóbbiban is *elem, alap, alak* fogalmakkal operál.

Hogy a birodalom súlypontját a magyar elemre kell helyezni, egységét az önálló Magyarországra alapozni, nem új gondolat, sőt a XVIII. századtól kezdve megtaláljuk. A XIX. században Széchenyinél is felvetődik, s hogy Heckenastnál megjelent röpiratokat idézzünk: Kemény Zsigmondnak a *Forradalom után, Még egy szó a forradalom után* c. röpirataiban; Vajdának pedig számtalan publicisztikai írásában. Miként az 1866. évi röpiratban, 1881-ben is kimondja újra: a nagy tűzfal, mely által a német elem elsőégi állását, a monarchia egységét megtarthatta, nagy Németország volt, de ez Szadovánál és Szedánál leomlott. A monarchiában a német elem elvesztette uralkodása alapját: azt az állást, melyet eddig mint a német szövetség főoszlopa elfoglalt. Érti, hogy *szerepet* kell *cserélnie*, és talán még nem határozott az iránt, hogy kivel cseréltesse el e szerepet, a magyarral-e vagy szlávval? (Kiemelte – Vajda) – de mindenesetre idejénvalónak látja ez iránt tapogatózni, melyik legyen ez az egy. Hogy három külön nemzetből álló *monarchiában* – magyar–német–szláv – mind a három közt *eggyaránt* lehetne a hatalmat elosztani: ez számtani lehetetlenség. Kérdi, mikor lesz erősebb a monarchia: ha a létele összes lakossága hazafiúi érzelmeinek *demoralizációján*, vagy az ezek közt legerősebbnek *nemzeti lelkesedésén* alapszik? (Kiemelte – Vajda.) Akár a németnek, vagy a szlávnak adnák a vezérszerepet, a központi hatalomnak mind a három fajú elem demoralizációjára kell törekednie, hogy a birodalom épségét fönntarthassa. Meg kellene tagadnia, alárendelnie faji érzületét, nagy nemzeti érdekét, melyért egyik faj sem lelkesedne. A magyar nem, mert el lenne nyomva. A német és szláv nem, mert Berlin vagy Pétervár megsúghatná neki, hogy midőn meddő, sőt romboló vetélkedésre hívja ki a faja egy töredékét saját anyatörzse ellen, voltaképp *árulást* (kiemelte – Vajda) követ el az anyatörzs ellen. A Habsburg-monarchia e két alap egyikén sem lehetne független, mert *alkura* (kiemelte – Vajda) kellene lépnie vagy a nagy szláv, vagy a német birodalommal, vazallussá egyik vagy másik protektorával. Erkölcsei alapja is hiányoznék a monarchiának: kifelé törekednék a német, a szláv, de azonképp a magyar is. A monarchia küllői tengely nélkül maradnának és szétesnének, mert a magyar *nem* fogja beérni sokáig azzal az *alappal sem*, melyet a 67. kiegyezés számára kijelölt (kiemelte – Vajda): nem nyújt létének elegendő biztosítékot, holott ő a monarchiában a legnagyobb tömör egység. Ő itt egyedüli nemzet, a többi csak hulladék. Mostantól, hogy a nagy nemzeti egyesülés folyamata megindult (olasz, német egységre gondol Vajda), akár a német, akár a szláv elem kapja keze közé a monarchia összetartó kapcsául szolgáló hatalom eszközeit – azokat a magyar faj teljes *beolvasztására* fogná fölhasználni. Ezért kell a magyarnak kezébe ragadni a hatalom eszközeit.

Ha a magyart tesszük a monarchia központjává, sem a német, sem a szláv elem nem fog kétségbeesni nemzeti léte miatt. A magyar nem veszélyes a nemzetiségekre, csak élni akar és még saját otthonában sem törekedett az idegen elemek beolvasztására. A magyarság nemzeti szempontból *semleges* hatalom s ez legtermészetesebb ok arra, hogy ő legyen azon központ, mely fönntartja az *egyensúlyt* a kifelé divergáló két elem közt, fönntartja katonai erejével is. A monarchia összetartó kapcsául egy közös hadseregnek lenni *kell*, világos, hogy hadsereg *nemzeti* csak úgy lehet, ha magyar lesz; abba nemzeti lelkesedést csak a magyar szellem lehelhet, ezért lenne a magyarul vezényelt magyar hadsereg a közös hadseregnek elitje. Mi nem akarunk, nem *akarhatunk* magyarosítani a Szent István-birodalmat határain túl, tőlünk nem félhet a német–szláv elem, nem is fél, s ha lárma, ez csak vaklárma, de mi félhetünk, ha a főhatalom az ő kezükben marad. A mi nemzeti önértetünk beéri azzal, ha a mi szűkebb birodalmunk katonasága magyar lett és annak, valamint az összes fegyveres erőinek főparancsnoka a magyar király. A magyart Európában árvasága, rokontalansága, az itt élni-halni kell⁸ helyzete kényszeríti a hegemonia megragadására. Mi nem támadó, csupán védekező állást kívánunk elfoglalni. Előttünk a választás: *vagy beolvasztás: vagy birodalomba, vagy lenni urává e birodalomnak*. Ha mi erre nem akarunk vállalkozni, az a „ház” (Habsburg) meghívhatja e szerepre a szláv elemet. Ha akarunk, akkor nyilatkozzék ez akarat egy *magyar birodalmi párt* (kiemelte – Vajda) alakulásában, mely mondja ki, hogy érte meg a magyar nép és a dinasztia, miszerint célja a magyar nemzet függetlenségét, létének biztosítását a monarchia fönntartásának céljával egyesíteni.

Diplomaták egymással szemben titkolózhatnak, rejtegethetik céljaikat, alapeszméiket. De népekkel szemben nagy politikai célokat csak úgy lehet kivívni, ha e célt legalább sejtetni, kitaláltni tudjuk.

⁸ Vajda szerzőségére utal Vörösmarty Szózatának itt és az 1866-i röpiratában is megtalálható idézete, mellyel publicisztikájában többször találkozunk.

Ennyi az összehasonlítás alapjául szolgáló 1881-i Vajda-röpiratból készített, bizonyító erejű szemelvény; ahhoz azonban elegendő, hogy az 1866-ban megjelent *Magyar politikát* a Vajda-művek közé soroljuk.

A következő két, szerzői név nélküli röpiratot Vajdának tulajdonítani magától értetődő, mert egyazon forrásra, illetve műre vezethetők vissza: *Polgári szabadság és önkormányzat*. Dr. Lieber hasoncímű könyve után szabadon magyaríták Scholz Viktor és Vajda János. Pest 1869, Heckenast Gusztáv. XII, 158. o. Az 1866-ban megjelent *Magyar önkormányzat és birodalmi egység* c. röpiratban félremagyarázhatatlan célzást tesz erre az előszó. A „magyarított” műnél az eredeti, Francis Lieber: *On civil liberty and self government*. London 1853, sokkal terjedelmesebb, XV. 582 oldal. Nyelvet tudó politikusaink forgathatták, Kossuth Lajos mindenesetre, mert könyvtárából származik az a példány, melyet az OSZK őriz.

Magyarításon nemcsak a kivonatos, szabad fordítást kell értenünk – ezt Vajda végezte, a kassai ügyvéd, Scholz Viktor, az onnan származó Heckenastnak ismerőse, jogi, közjogi szempontból átnézte, – hanem az eredeti műben foglaltaknak a magyar viszonyokra való alkalmazását.⁹ Nem tudjuk, hogy az áttünetés ötlete kié volt: Heckenasté vagy Vajdaé, tény azonban, hogy Vajdának számos általa ösztönzött cikke jelent meg Francis Lieber műve nyomán, röpiratain kívül.¹⁰ Közlésüket Heckenast és Vajda a cikkek foglalkoztató, az állam és a társadalom életére kiható legfontosabb kérdésekre adandó válasz miatt érezték szükségessé, valamint azért is, hogy a hatalommal történő visszaélés soha és sehol se kerülhessen a törvény hatáskörén kívül: „tulajdonképpen törvény nincs is máshol, csak ott, ahol a törvény maga a legnagyobb hatalom” – írta Vajda magyarított műve előszavában.

A 116 oldal terjedelmű (8. réti) *Magyar önkormányzat és birodalmi egység* c. röpirat Előszavában Vajda kiemeli: úgy érzi a most ülésező, a kiegyezés pontjait előkészítő országgyűlés munkájához minden magyarnak, átérzve a felelősség roppant súlyát, munkásan hozzá kell járulnia; csak némely, a politikai képzettséget nélkülöző követjelölt, ki ama „quid valeant humeri, quid ferre recusent”-tel nem törődik, nem számol a feladat óriási nagyságával és könnyűszerrel bevégezhetőnek tartja.¹¹ A megoldandó nagy kérdés: miképp lehessen a nemzeti függetlenség hű megőrzésével az eddiginél olcsóbb önkormányzatot akképp továbbfejleszteni és örök időkre biztosítani, hogy mindkettőnek a Lajtán túl lakó testvérekkel közössége mellett, a birodalom nagyhatalmi állása is sziklaszilárd alapra fektetessék, és az államháztartás az eddigieknél kisebb áldozatokat követelni kénytelenítessék.

„E kérdések feletti elmélkedés bátorítja minket, addig is, míg az angol selfgovernmentnek bővebb elemzéséről, s hazai viszonyainkhoz alkalmazásáról szóló, kimerítőbb munkákat közrebocsáthatnók (kiemelte D. Szemző – vagyis Fr. Lieber könyvének fordítását) e néhány sor írására, mely a leg-halványabb vázlata az azokban foglaltaknak... és ha a tisztelt olvasó azokra az „et voluisse sat est”-et rámondja, bőven megjutalmazva leszünk. Pest, 1866. január hóban A SZERZŐ”.¹²

⁹ Vajda már előzőleg is fordíttatott angolból, erre utalnak a Heckenast kiadásában, Greguss Ágost és Hunfalvy János szerkesztésében megjelenő *Család Könyvének* 1858-i évfolyama (277–279. o.): V. J. jeggyel *Georg Henry Lewes The life of Goethe* c. munkájából Shakespeare és a huszonegyéves Goethe címen fordított részlet, valamint a Magyar Világ véleménye 1866. jan. 18-án a Shakespeare-fordításokról (13. sz.): „Vajda János kitűnően hivatott volna Shakespeare magyarításánál közreműködni.” – Valószínű, hogy Scholz, aki SZINNYEI, *Magyar írók élete és munkái* c. lexikonában csupán ez egy művel szerepel, a magyar szöveget nézte át.

¹⁰ Ilyenek például a Heckenast kiadásában és Vajda szerkesztésében megjelent *A Nép Zászlója* 1868. okt. 10-i *A személyes szabadság*, nov. 28-i *Törvénykezésünk hiányai*, 1869. ápr. 3-i *Előszó Lieber: Polgári szabadság c. könyvéhez*, mely egyben hivatva volt a megjelenése küszöbén levő magyarítást propagálni. – Erre vezethető vissza az 1871-ben szintén Heckenast kiadásában, Pozsonyban megjelent Egyéni nézetek c., 1869-ben *Iffjú Magyarország* címen készített Vajda-röpirat, mely lényegében a polgári szabadságot, a társadalmi egyenlőséget a béke pilléréként tárgyalja. – Vö. D. SZEMZŐ Piroksa, *Vajda János „Iffjú Magyarország” című röpirata*. ItK 1979. 1. sz. 86–92. o.

¹¹ *Quid valeant humeri...* Horatiust idézi: „Versate diu, quid ferre recusent / quid valeant umeri”: Fontolgassátok hosszan, mit vonakodik cipelni s mit bír el vállatok (Epist. 2, 3, 39–40.).

¹² „Et voluisse sat est”, Propertius idézi: „In magnis et voluisse sat est” = Nagy dolgokban az akarás is érdem.

Ez Előszót követi XII szakaszra osztott fejtegetése. Szól az országgyűlésre összehívó királyi levélről, a szeptember 20-i manifesztumról, Ferenc Józsefnek a budai várba történt látogatásáról, akit mi is alattvalói hűséggel tisztelünk, akár az angol királynéját, tiszteljük, mint a népfenség magasztos jogainak konkrét képviselőjét és depozitáriusát, a kegyelem forrását és a törvényhozásnak a nemzettel egyenjogú másik felét; de mint alkotmányos nemzet, nem a patriarkális viszonyt, hanem a törvények teljesítését keressük.

Felvázolja a magyar nemzet politikai jellemfejlődését az Árpád-, a vegyes házból származó és a Habsburg-házi királyok alatt. Ezen idők folyamán a hatalom túlhajtásai és alkotmányosságai ellen hozták a rendek a korona szentesítésével azokat a törvénycikkeket, melyek értelmében Magyarország független és szabad ország, hogy saját törvényei és nem az örökös tartományok kormányának mintájára kormányoztatik; hogy a törvényhozás a nemzettel és a fejedelemmel közös; végre, hogy a végrehajtó hatalmat a király a törvények értelmében gyakorolja. 48-ban megpróbálta a nemzet a törvénnyel és hatalommal való visszaélést megszüntetni, a világosi katasztrófával végződött. A röpirat szűk keretei és a túlságos közelség nem engedi, hogy erről bővebben szóljunk, csak annyit: a forradalom oka volt „Iliacos intra muros, et extra”.¹³ A Bach-rendszer a nemzetet az alkotmányos népek sorából kitörülte. – Szól az 1861-i országgyűlésről, melynek célja lett volna az uralkodó részéről függőben maradt alkotmányos kérdések elintézése. Rátér a korábban eluralkodott birodalmi ellentétekre és „kóranyagokra”: a nemzetiségek elűzöttségére és követeléseire, a Lajtán túliak államtestén, a népek zsírján élődő bürokrácia metelyére, hódítási törekvéseikre. A közgazdaságban, iparban, kereskedelemben, mezőgazdaságban beállott, fenyegető csődhelyzetre, a kiürült, hitelét veszített kincstárakra. Nincsen megfelelő külállamszövetségünk sem: a birodalom el van szigetelve. A déli német államok bizalmát és rokonszenvét elvesztettük, ellenséges terveket szövő államok környezik a birodalmat, mint ezt a krími háború alatt kiengesztelhetetlen bosszúra tüzelt orosz, a spoliációkból nagy birodalom urává lett francia és a német hegemoniáért máris sikerrel küzdő perfid porosz igazolják. Ilyen helyzetben állítják rólunk, hogy mi nem nemzet, csak nép vagyunk, s kívánják, hogy áldozzuk fel jogainkat, holott nélkülünk, a mi védőbástyaszerepünk nélkül a Lajtán túliak sem léteznének. Az orvoslás első lépése a jogfolytonosság visszakövetelése. Az országgyűlés nem szorítkozhat csupán a dualizmus kiszélesítésére: a nemzeti egységre önmunkásságú selfgovernmenti épületet kell emelnünk.

A *selfgovernment* szerint a társadalom az állam funkcióit, a fennálló törvények teljesítése és egyéni felelősség mellett, saját vállaira veszi; azokat egyéni önmunkásság által a községi körből fokozatosan távolabb körbe viszi át, és a funkciók teljesítésére szükséges eszközöket maga szolgáltatja ki; végre az öntevékenységgé elemeket egymással s magával az állammal is a törvényhozás felsőbb régióiban találkoztatja. Az állam maga a funkcióit teljesítő társadalom öntudatos mozgását érintetlenül hagyván, csupán a figyelő és szigorúan ellenőrködő szerepére szorítkozik. Ide kapcsolódnak a bíróságok működése, az igazságszolgáltatás bírói gyakorlata. A *selfgovernment* megvalósítása nem megy máról holnapra – állapítja meg Vajda.

Önkormányzati rendszer esetében a birodalom államcsoportjainak államviszonyai is hozzáidomítandók. Valamennyi országában demokráciának kell uralkodnia. Minden ország autonómiával bírván, állam- és társadalomközi viszonyát, sajátos helyzetének számbavételével, a többiekéhez egyenlőleg rendezi és így valamennyi ország ezen homogeneitás által egymáshoz szorosabban fűződik. Az egy birodalmon belüli társadalmi államok a törvényhozás terén az államfővel találkoznak mint törvénytisztelő hatalommal. A törvényhozás a társadalommal közös ténykedés, a társadalom és állam jól felfogott érdekében történik.

Vajda említi azokat az országos szerveket, amelyek a közös ügyeket az össz-szövetségi államülés elé viszik. A szövetségi ülés minden évben, és pedig váltakozva Bécsben, Pesten, Prágában tartatna, és elnök az országcsoport azon tagja, amely országban az ülést tartják. Az országcsoportok szövetségi gyűlésén eldöntötteket a szövetség felsőházi tagjai elé is vitetnek és a két ház közt létrejött megállapodást a király szentesíti.

A birodalmi minisztereket a király az országcsoportokból választja, a miniszterelnököt minden korlátozás nélkül ő nevezheti ki.

¹³ „Iliacos intra muros . . .” Horatiust idézi: „Iliacos intra muros peccatur et extra” = Ilion falain kívül és belül bűnöznek (Epist. 1, 2, 17.).

Az államcsoportok szövetségi gyűlésének tárgyai a következők lennének: az *összbirodalmat érdeklő közös államügyek*; ilyen a pénz- és hadügy. Vajda mindkettőre az angol mintát fogadja el. A társadalom vagyona feletti rendelkezés a társadalmat illeti. — Ha a birodalom nagyhatalmi állását akarjuk, a fegyveres erővel való rendelkezés jogát az államfő kezébe kell helyeznünk.

Második tárgy: az *egyes országcsoportok oly jelentékeny ügyei*, melyek az összes országcsoportok összhangzó közreműködése által nyerhetnek kedvező döntést és az össz-szövetségi birodalom közérdekét is képezik (ipar, kereskedelem, közlekedés, közgazdaság).

Harmadik tárgy: az *államkormány egyes tagjai ellen az alsóházban emelt vádaknak a felsőházbani eldöntése* (honpolgárok elnyomása, visszaélés a hatalommal, az állampolgárt sértő intézkedések).

Az országgyűlésen már most meg kell állapítani a rendezési főelveket: 1. A birodalmi népek társadalmi és államközi viszonyukat a selfgovernment alapján rendezik. 2. A birodalom eddigi kormányai által államai vállaira rakott terheket mint közös terheket belajstromozzák, elvállalják, de jövőre egyedül oly államkölcsonőket fognak érvényesen kötni és őket terhelőknek tekinteni, melyeket az ő megegyezésükkel kötöttek. 3. A közös anyagi érdek, a személy- és vagyonbiztonság feletti összhangzó bíraskodás. 4. A birodalom egyes országainak anyagi érdekeiért az országcsoportok, hitelének kölcsönös támogatására, szövetkeznek. 5. Az országgyűlésen egybegyűlt képviselőink, a jogfolytonosság kérdésének méltányos megoldása után, kifejezzék: Ferenc József magát Szent István koronájával megkoronáztatván, kapcsolja még erősebben magához a nemzetet.

Ha alkotmányküzdelmünk sikerrel jár, a longae litis pört befejeztük; ha pedig akár a nemzetnek, vagy valaki távolabbi rokonságnak tagja ellene szót emelne, sügjük a fülébe a költőnek ama előtörésre serkentő szavait: „Tu ne cede malis, sed tanto audentior ito.”¹⁴

A harmadik eddig ismeretlen röpirat: *A köztörvényhatósági önkormányzat biztosításáról*. A szabadság híveinek (terjedelme 102 o., tartalma: Előszó, követi öt fejezet és Végző) 1867. május végén bocsátotta útjára (vö. Előszó); ez már az uralkodó által februárban kinevezett Andrássy-kormány megalakítása és a május 29-én a kiegyezési törvénynek a képviselőházban való elfogadása táján lehetett. Vajdát ez utóbbi aggódo elégtelenséggel tölti el, 67 eltér 48-tól, nem biztosít teljes, önálló alkotmányosságot. E fölötti keserűségét, az újra rabszolgává süllyedni készülő honfitársai veszélyérzésének ébresztését fejezi ki a március 29-én megjelent *Luzitán dal* c. költeményében is.¹⁵ A röpirat pedig a kiegyezéssel járó vészes következmények meggátolásához ad sürgető tanácsot. Az útmutatók — mint írja benne — „egy angol trónak eszméi az önkormányzat lényegéről”, vagyis Lieberéi, így az előző röpirathoz csatlakozik.

Kiinduló gondolata: az ország kormányzatában levő felelősség mellett is szükséges a teljesen szabad helyhatósági önkormányzat, ezt bizonyítják a helyhatósági közélet nehézségei. A demokratikus államban csak a törvény uralkodjék, melynek megtartásáért felelős a kormányzat, de lényeges kiegészítő részét a helyhatósági önkormányzat képezi, biztosítéka annak, hogy Ausztria a birodalmi népek erejét ne nyelhesse el. Kik a nép érdekeit védik, helyesen állítják, hogy a korona, a monarchiai elv nevében nyert számos előjogainál fogva még magában véve is oly roppant centralizált erőt képez, hogy azt csupán csak a nemzet törvényhozási erejének centralizációja ellensúlyozhatja. A valódi szabadelvűség, mely az *egész igazságért küzd* a monarchiai erővel szemközt, a szabadságra nézve nélkülözhetetlennek tartja a nemzet törvényhozási erejének felelős kormánnyal való centralizációját; az alsóbb fokozatokon önkormányzatnak kifejtésével s a kormány önkény elleni biztosításával, a közigazgatásnak lehető legnagyobb decentralizációját. Itt lép előtérbe a törvényhozási s bírói függetlenség fontossága. A centralizált törvényhozás erőssé, hatalmassá teszi a kormányt, hogy ez önkényeskedővé ne tegye a szabadság rovására, ellenében álljon a megyei és községi biztosított autonómia. Ehhez a törvények uralkodása teremti joggyenlőséget a kormány és a municipiumok, községek között. Valamely törvény előkészítésekor, amennyiben részükről az vita tárgyát képezi, az országgyűléshez felirati joggal élhetnek. A municipiumok tanácskozási terveiből a politikai viták nem zárhatók ki: a 48-i törvényhozás

¹⁴ „Longae litis” hosszú civódásos pört. — „Tu ne cede malis . . .” Vergilius idézi: „Tu ne cede malis, sed contra audentior ito, quam tua te fortuna sinet” = Ám a nyomorúságtól te ne félj, szállj csak vele szembe, s hogyha nem enged a sors, annál inkább (*Aeneis*. VI. 95. sor). Vagyis: ne csüggedj a bajban, hanem bátrabban szállj vele szembe.

¹⁵ A *Luzitán dal* II, melyről szó van, a Fővárosi Lapokban jelent meg.

nagy eszmét fejtett ki, midőn a municipiumokat a szabadság védbástyáinak nevezte, s kijelentette, hogy a municipális szabadságot a kormány felelősségével összhangba kell hozni.

A szabadság nagy töke s e töke általában az egyén tulajdona. Az egyén pedig önálló, szabad akaratú lény, aki a maga szabadságából a társadalmi rend érdekében csak annyit tartozik föláldozni, amennyi a többiek, az egyenlőség és az államéleti összeférhetőség érdekében szükséges. Szabad országban a község s ennek kormánya nem avatkozhatik az egyén magánügyeibe, melyek a községre nem tartoznak; ugyanígy a megye nem avatkozhat a község ügyeibe, melyek az összes megyét nem illetik. S végül az ország törvényhozása s ennek kormánya nem avatkozhatik a megyei municipium önkormányzati dolgaiba, melyek nem az egész országot érdeklik. Vagyis az egyén nem eszköze a kormánynak. Ország–municipium–község–egyén vitás ügyeiben mindenkor a bírói ítélet döntő – amennyiben törvénysértésről van szó; első fokon a helyhatósági bíróságé, további fokon pedig a felsőbb törvényszékeké. Az önkényt elhárítani, a szabadságot biztosítani minden esetben a független bírónak, a független törvénykezésnek a feladata. A bíró pedig nem lehet semmiféle hatalomnak eszköze, a független bírót csak a törvény és lelkiismerete kötelezi.

E röpirat megjelenésekor Vajda Heckenast megbízásából az áprilisban indított szélsőbal és Kossuth-párti hetilapjának a szerkesztővel, a képviselő Böszörményi Lászlóval egyenrangú munkatársa és vezércikkeiben is a szigorú alkotmányosság, jogfolytonosság hirdetője, a kiegyezési alku ostromozója. Feltételezhető, hogy újra számottevő publicisztikai működése, írásai vonzhatták a megalkuvó kiegyezők és ellenzékük harcára kíváncsi olvasót. A röpiratok stílusa, nyelve gondos, képzett újságíró tollát dicsérik. Hű tükrei az elmúlt század történelmi-társadalmi eszméinek, ugyanakkor Vajda politikai oeuvre-jének nyereségét is jelentik.

KOSÁRY DOMOKOS: MŰVELŐDÉS A XVIII. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

Bp. 1980. Akadémiai K. 758 1.

Kosáry Domokos XVIII. századi magyar művelődéstörténetét már csak a vállalkozás lenyűgöző terjedelme és a belőle kibontakozó tudományos teljesítmény nagysága, úttörő jellege, valamint a koncepció kifejtésének eleganciája és szuggesztivitása miatt is a legnagyobb figyelemmel lehet és kell is mérlegelni; kétségtelenül elvárja azonban az alapos elemzést maga a szerző is, aki nem „szokványosan” rendezte el a kor óriási anyagát, s könyvét „tulajdonképpeni témájának feldolgozásán túl” olyan „módszertani kísérletnek” tekinti, „amely a jelenségek belső összefüggésének lehetőleg megfelel, és amelynek főbb elvi tanulságai esetleg máshol, más időkben is felhasználhatók”. Gondosságra és körültekintő megfontoltságra int az a további körülmény is, hogy mióta a kötet megjelent, a benne érintett tudományok kutatói között a szakmai disputák egyik visszatérő tárgyává lett, a különböző nézetek kiegyenlítődése még várat magára, s e viták egyes elemei a szélesebb olvasóközönség körébe is eljutottak.

Irodalomtörténész irodalomtörténeti folyóiratban természetesen nem foglalhat állást kompetenciáját messze meghaladó kérdésekben, pl. a képzőművészetet vagy a zenét illetően: érdeklődéssel várja azonban azoknak állásfoglalását, akik hasonlóképpen művészettel foglalkoznak, s akikkel közös nézőpontjai lehetnek; nem lehet illetékes a tudománytörténetben sem, hacsak azon a jogon és fokon nem, hogy a legutóbbi magyar irodalomtörténeti szintézisben az irodalomtörténetírás történetén kívül lapok szólnak egyes szaktudományok történetéről, s közismert például, hogy a felvilágosodás egyik tipikus műfaját, a tankölteményt, melyről végül is véleményt kell mondania, régen elég magas szakmai színvonalon írták. Nehéz lenne továbbá megfelelő sokoldalúsággal hozzászólni egyes fogalmakhoz, többek között a már Szekfűnél előforduló rendi nacionalizmushoz, valamint a felvilágosult rendi-

séghez és az újonnan alkotott magyar jozefinisták fogalmához: – a szerző pártatlan anyagismeretét csodálva s néhol irigyelve is – az ilyen esetekben tanácsosabbnak látszik néhány irodalomtörténeti reflexión és az anyagsoportok bizonyos érintkezéseinek művelődéstörténetbe vágó megfigyelésén nem nagyon merészkedni túl. Amit irodalomtörténész más tudománysszakok és saját szakmájának közös érdekében mégis megtehet, annak filológiai tisztázása, hogy mi Kosáry Domokos impozáns könyvének magából a műből kielemezhető története, hol a helye a magyar historiográfiában, s mi benne az, ami ezek után a szerző egyéni vonásának tekinthető: talán ez lesz a leghelyesebb és leghasznosabb módszer a monográfia megértéséhez, valamint az eredmények és az esetleges hiányosságok higgadt számbavételéhez.

Az újabb magyar művelődéstörténeti törekvések a ma-már olykor sablonszerűen elfélt 50-es évekre nyúlnak vissza, ebben az időszakban is Mátrai László munkásságára: egyrészt saját tanulmányaira, másrészt az Akadémia keretében kifejtett szervező tevékenységére, egyebek között az általa oly hathatósan és eredményesen támogatott tudománytörténeti kutatásokra. Mindkettőnek együttes eredményei játszottak szerepet abban, hogy Kosáry Domokos az ő nevét mindig a legnagyobb elismeréssel említi és kiaknáz gondolataiból minden itt hasznosítható részletet: bőven talál, mit fordítson hasznára.

A XVIII. századi művelődéstörténet megírásának terve egyidős a tizkötetes Magyarország történetével kapcsolatban megindult történészvitákkal, sőt éppen a „tizkötetes” volt az, amiből voltaképpen e művelődéstörténet önállósult, és koncepcióját is a legmesszemenőbben befolyásolta. E monumentális vállalkozás gazdaságtörténeti fejezeteinek szerzői ragaszkodtak ahhoz, hogy az „anyagi kultúra” hozzájuk kerüljön, a társadalomtörténetieké pedig ahhoz,

hogy az „életforma” legyen náluk: így alakult ki az az adott helyzetben feltehetően mindenkit kielégítő megoldás, hogy a művelődéstörténetbe „a felépítmény ideológiai spektruma” kerüljön. Folytak ugyan viták a művelődéstörténet mibenlétéről, de úgy látszik, végső soron a kompromisszum győzött. Nem helytelenül, de nem is feltétlenül azt a végső konklúziót sugallva, hogy művelődéstörténet itt, most, sőt mindenütt csak az lehet, és semmi más el sem képzelhető, mint ami Kosáry Domokos könyvében feldolgozva található.

A genesis eme szakmai összefüggései magyarázhatják, miért kellett Kosáry Domokosnak olyan korszakhatárokat vállalnia, amikkel kijelentéseinek tanúsága szerint vagy a legkevésbé sem ért egyet, vagy, más esetben, nehezen tud védeni vagy megtartani sem képes. – A nem vállalt, de a történetírásban régóta hagyományos korszakhatár 1711. „Mi azonban – e hagyománytól eltérően – a XVII. század végén látjuk a késő feudalizmuson belül a fontosabb szakaszhatárt”, írja Kosáry, s csakugyan: ekkor szorították vissza a törököket, indult meg a berendezkedés, a Rákóczi-szabadságharc pedig az újabb kutatások szerint „lényeges kérdésekben, alapvetően” különbözik a korábbi Habsburg-ellenes küzdelmektől. (Az irodalomtörténeti szintézis 1690-nel nyit új szakaszt a barokk irodalom történetében.) – Nehezen védhető az 1765-ös évszám. Ezúttal az 1764–65-i országgyűlés és tanulságai: a felvilágosult abszolútizmus és „a még minden felvilágosodástól távol” álló rendiség első össze-csapása váltak korszakképző jelentőségűekké. A hagyományos irodalomtörténeti korszakhatár azonban 1772; a hét évnyi eltérés legfontosabb indokai a következők: 1765 azonos azzal az esztendővel, amikor Bessenyei Bécsbe ment, vagyis a két tudományok periodizációja közötti különbség ezek szerint nem lényeges, áthidalható, – így felfogva valóban az; a diéta eseményein kívül mellette szól még, hogy ugyanekkor lett II. József társuralkodó, s nagyjából ettől az időszaktól (természetesen nem évszámtól) kezdve alakul ki „a felvilágosult abszolútizmus első hazai garnitúrája a kormányzaton belül”. – Ugyancsak irodalomtörténetesekkel szemben kell tartani végül az 1790-es évet, mert nálunk 1795, vagyis a jakobinus mozgalom bukása a határ. Nos, Kosáry Domokos szerint is eddig tart a felvilágosodás „valódi felfutása”, s voltaképpen önmagával szemben kell védenie 1790-et, mint azt a határpontot, „mely történeti fejlődésünk egész spekt-

rumára” alkalmazható, de amely a fentiek értelmében mégiscsak fenntartásokkal kezelendő.

Az alapkérdés azonban nem is az öt vagy hét évnyi különbség, hanem az a sokkal fontosabb probléma, hogy a változatlanul „nagy eseményekre” figyelő, s úgy látszik, ma is jobbra annalsztikus határokkal dolgozó történészek (és nem történettudomány) által kialakított keretek között, még megalkuvások árán is, megírható-e kultúrhistoriai szintézis. 1765-öt ugyanis voltaképpen nem 1772-vel vagy nem csak ezzel szemben kell védeni, hanem a korábbi egyetemi tankönyv 1754-ével, és ezenkívül az új irodalomtörténeti szintézis 1740 tájára tett alkorszak-határával szemben, 1790-et pedig nemcsak 1795-tel, mint a felvilágosodás egyik döntő állomásának ellenében, mely után, mint maga Kosáry is mondja, „a magyar felvilágosodás bizonyos vonalai ... több-kevesebb torzulással is bizonyos mértékig tovább hatottak”, hanem azzal a felfogással szemben is, hogy eme „bizonyos vonalak” 1820–30 tájáig követhetők tovább.

1754-gyel Kosáry Domokos behatóan foglalkozik. A lényeg Magyarország gyarmati helyzete körül forog, de most tekintsük a vitát a történészek belügyének. Már egyáltalán nem az, hogy a könyvből kivehető tényleges gyakorlat ellentmond mind az 1765-ös, mint az 1790-es korszakhatárnak. Hogy csak a magunk szakterületén maradjunk, Kosáry Domokos átveszi az irodalomtörténeti szintézis rokkó-konceptióját, amely szerint a XVIII. század második fele az 1740-es évekkel indul; a nemesség és az anyanyelv különleges kapcsolatainak létrejöttét a szerző ugyancsak a XVIII. század közepére teszi (59), sőt egy helyen éppen az 1740-es évektől számítja (68); elismeri, hogy 1740 tájától „új tartalmi és szemléleti igények, világibb érdeklődés” (106) mutatkozik, s a jezsuitáknak hasonlóképpen „új igényeket” kellett kielégíteni (107); továbbá: a piaristák „a század közepe után ... kezdtek” valami újabbat képviselni (108), Christian Wolff hatása „az 1740-es évektől jelentkezett” a marosvásárhelyi kollégium oktatásában (124), a jezsuiták fizikájában „az 1740-es évek elején kezdett ... újabb szakasz” kibontakozni (177), s különösebb nehézség nélkül lehetne folytatni e sort, amelynek minden tagja tényekkel erősíti, hogy 1740 tája igenis használható, sőt ténylegesen alkalmazott korszakhatár az egyébként másként periodizált kötetben.

Ami végül 1790-et illeti, úgy látszik, jelentősen megkönnyítette volna Kosáry Domokos

dolgot, ha 1795-tel zárja a XVIII. század általa tárgyalt szakaszát: nem kellett volna elvágnia a nyelvújítást, melynek minden számottevő képviselője 1790 után is folytatta pályáját, a filozófiában valóban beszélhetett volna Kant legelső magyarországi követőiről, nagyobb anyagon veheti szemügyre az antiklerikalizmust, közelebből vizsgálhatja a neohumanizmust, bővebben tárgyalhatja Tessedik Sámuel tevékenységét, nem kell kettémetszenie a Batsányi szerkesztette Magyar Museumot, a legjelentősebb gazdasági munkák nem esnének „időszakunk határa után” (601), nem záródna ki a feltétlenül 1790-hez kapcsolandó Kármán József (684), s nem kellene végül az Utószóban arról beszélni, hogy „azok a haladó törekvések, amelyek időszakunk végén megjelentek és 1790 politikai mozgalmával fejlődtek tovább”, végül 1792–95 között maradtak alul, s hangsúlyozni ugyanott azt is, hogy az 1795 előtti és utáni felvilágosodás között bizony nagy ugyan a különbség (713) – de, tehetjük hozzá, mégiscsak felvilágosodás mind a kettő. Ilyenformán tulajdonképpen talán félreértésen alapuló, de semmiképpen nem teoretikus vita folyik az irodalomtörténeti szintézis III. kötetével és felesleges elmagyarázni a kollégáknak, „hogy a periodizáció mindig csak általános történeti, illetve itt, közelebbről művelődéstörténeti szakaszok szerint történhetik és nem pusztán stílustörténeti szempontok szerint”. (651)

Kosáry Domokos tehát – jórészt kényszerűségekből – politikatörténetből vett évszámok szerint periodizál; nem biztos azonban, és eme első kísérlet alapján határozottan talán el sem dönthető, hogy a történetírás korszakait évszám szerint lehet-e azonosoknak venni a művelődéstörténeti korszakokkal. Az irodalomtörténetben inkább stílustörténeti szempontok szerint periodizálunk, de persze nem tévesztettük és nem is tévesztjük szem elől, hogy e korszakoknak messzemenően meg kell felelniök a gazdasági és társadalmi alapok változásának, s ez nem is lehet másképpen, mert mindenki előtt világos, hogy az uralkodó stílusjegyek és konvenciók, a műfajok és a normák létre sem jöhetnek, de nem is változhatnak a korviszonyok átalakulása nélkül. A későbbi művelődéstörténeti munka során tisztázandó kérdés tehát abban áll, hogy művelődéstörténeti korszakokat lehet-e a politikatörténet szakaszaival általában vagy akár esetenként is azonosítani, s nem helyesebb-e az irodalom (és művészet) periódushatárai felé közelebbi azokat – tekintetbe véve azonban, hogy a

művelődéstörténetet sem egyikkel, sem másikkal nem lehet azonosnak venni.

A félreértések elkerülésére látom szükségesnek külön kiemelni, ami valószínűleg amúgy is nyilvánvaló az eddig elmondottakból: a korszakolás kérdéseinek futólagos áttekintése semmiképpen nem Kosáry Domokos teljesítményének kritikája, hanem sokkal inkább néhol kissé belső ellentmondások gyanúját keltő álláspontjának magyarázata irodalomtörténészek számára: a szerző jobbára maga sem tud egyetérteni a készen kapott periódushatárokkal, s az adottakat kényszerűségekből vállalva igyekszik a legjobbat kihozni az anyagból. Kosáryval együtt vallani lehet különben, hogy az a kulturális tömb, amit könnyebb-ség kedvéért XVIII. századnak nevezünk, valahol 1690 táján, évszámhoz kötötten talán 1686-tal kezdődik; ha abban is egyetérthetünk vele, hogy a magyar felvilágosodás programjának elemei 1795 után, megváltozott körülmények között is tovább éltek valamiképpen, valóban felvethető, nem lehetne-e e nagy korszakot valahol az 1820-as évekkel, például 1825-tel, legkésőbb 1830-cal lezárni.

Mint hogy pedig a Kosáry Domokos monográfiájában tárgyalt művelődéstörténeti anyag ilyenképpen 1711–1790 közé korlátozódott és a „felépítmény ideológiai spektrumával” lett azonos, a könyv részletesen kidolgozandó tematikája nem lehetett más, mint ami a szerző *Bevezetés a magyar történelem forrásai és irodalmába* című, 1954-ben megjelent kitűnő bibliográfiája II. kötetének művelődéstörténeti fejezeteiben található. Ha ebben az akkori egyetemi tankönyvnek megfelelően más is a tagolás (1711–1754, 1754–1780, 1780–1790), az itteni „Vallás, szellemi élet”, illetve „Vallás, szellemi élet” és külön „Szépirodalom” részek az új kíváncsúnak megfelelően részletezve, de lényegében változatlan sorrendben kerülhettek át a művelődéstörténetbe. A Bevezetés azonban anyaggyűjtemény is: a kutatás eredményeinek kritikai észrevételekkel és értékelő megjegyzésekkel kísért, az előszó dátuma szerint 1954 februárjában lezárt summázata, melyhez képest – a szerző szempontjából – természetesen minden „újabb”, ami az említett dátum után jelent meg (95, 115 stb.), még 1954-ben (214) kiadott publikáció is, és az a „régibbi” irodalom, ami már benne van a Bevezetésben (359). Megvan persze eme „újabbnak” a felső határa: minthogy könyvét 1970–74-ben fogalmazta a szerző, s előszavát 1976. március 1-vel keltezte, 1975-ben napvilágot látott kiadvány talán egy tucatnyi

esetben kerül szóba benne, az is főként a kötet második felében.

Egyéb források és hatások között talán a magyar irodalomtörténeti szintézis II. és III. kötetét érdemes még ezen a helyen szóba hozni. A szándékosan és megindokoltan lerövidített jegyzetanyagban Kosáry Domokos nem túl gyakran idézi. A II. kötetből az az általános véleménye, hogy „némileg széteső” szerkezetű, a III. kötet egy részletéről vallott felfogásáról fentebb már futólag elhangzott valami. Sok lábjegyzet kényszerű elhagyása miatt azonban nem lehet világos minden olvasónak az irodalomtörténeti kézikönyv tényleges hatása, s talán nem felesleges néhány szóval kitérni rá, mert a rokokó-koncepció, a latensen meglevő 1740-es kor-szakhatár már említett elfogadása mellett is számos, nem lényegtelen gondolat és részlet került át belőle a művelődéstörténetbe. Ide kell számítani először is a művelődési „szinteket”, amelyek mindkét munka szerkezetében igen fontosak. Az 1964-ben megjelent irodalomtörténet I. és II. kötete először tagolja a fejlődés nagy korszakait és az alkorszakokat következetesen és az irodalmi műveltség szétterjedésének megfelelő fokozatossággal „rétegekre”: számuk a barokkban, „a rendiség felvirágzásának következtében” már négyre emelkedik. Az irodalomtörténet eme „rétegei” persze nem egészen azonosak Kosáry Domokos „szintjeivel”, de nem is idegenek tőlük; legfeljebb az tűnik fel, hogy a polgári tendenciákat felmutató réteg tárgyalása külön szintként elmaradt, s mint később még szó lesz róla, ez nem is jár minden következmény nélkül. Az irodalomtörténeti szintézisből származtatható továbbá a Kosárynál szűlteben használt késő barokk fogalom, de végső soron főként ugyaninnen a barokk is. Azt, ami hasonlóképpen innen került ki, s terjedelmileg lapoktól, egyes gyakran briliánsan továbbfejlesztett megfigyeléseken át egyes jelzőkig terjed, felesleges lenne szakmabelieknek részletezni, akik Faludi találó jellemzésében (194–195) éppúgy rátalálhatnak, mint az irodalomtörténetírás történetének vázlatában vagy akár a regény korai történetének ismertetésében. Ez nem is lehet másként, mert a XVIII. századi művelődéstörténet historikus szerzője nem képezhetette át magát irodalmárrá, s művének eredetiségét, gondolati gazdagságát különben sem ilyesfélekben keresi senki.

Ami végül a kitűnő történész egyéni jellemvonásaként emelhető ki, az az mindenekelőtt a rendszerezőképeség, a logikai erő és az ebből szár-

mazó következtetesség, amellyel alapgondolatát kiépíteni és minden részletében megvalósítani tudja. Kosáry Domokos éles kritikusnak mutatkozik mindazon felfogásokkal szemben, amelyek az övével nem egyeznek, és sok szerzővel szemben is, aki az ő szempontjából vitatható véleményt képvisel. A vitázó kedv érthető is, mert Kosáry Domokos eredeti, másoktól eddig nem képviselt véleménnyel és olyan területen lépett fel, amit a szó szoros értelmében és a maga teljességében soha nem műveltek, s aminek az egyes tudományok eredményeiből összegyűlt anyagát nem nagyon egyeztettek: van tehát kikkel és miről vitatkozni. Lábjegyzeteiből nevek szerint lehetne gyűjteni e bíráló megjegyzéseket; főszövegében legfeltűnőbb az irodalomtörténészekkel újra elkezdett Kazinczy-vita egy hosszú kitérésben (651–655): olyan lapok azonban ezek, amelyek minden különösebb nehézség nélkül elhagyhatók lettek volna, hiszen Kazinczy 1790, főként pedig szabadulása utáni korszaka nem tartozik annak a XVIII. századnak művelődéséhez, amit Kosáry Domokos feldolgozni kívánt. (A továbbiakban ezért nem is térünk ki rá, mert e nézetekkel kapcsolatban cikkek jelentek meg, s a recenzio szűk keretében e részletről sok újabbat nem lehetne mondani.)

A kisebb-nagyobb (az irodalomtörténészekkel nyilván még tovább folytatódó) viták azonban nemcsak jelei a minden részletében megtervezett és gondosan kivitelezett történetfelfogásnak, amit a szerző egyéb műveit ismerve egy impozáns magyar történeti koncepció részletének tekinthetünk, hanem alkalmas arra is, hogy Kosáry Domokos eme koncepcióját az újabb magyar historiográfia történetében elhelyezzük.

Az 1945 előtti történetírás a szerzőnél általában a „korábbi” jelzővel intéződik el, neves képviselői – a nagyon szigorúan elítélt Toldy Ferenc-től (29) kezdve Szekfű Gyuláig – bírálatot kapnak. Szekfű azért, mert sokban azonosul a XVIII. századi „rendiséggel és egykori vezetőivel”, főként pedig azért, mert „a felvilágosodás ellen foglalt állást” (36); II. József nyelvi rendeltéről vallott véleménye azonban elfogadásra talál (433–434), s végül is „régí történetírásunk realisabb képviselői” közé számít (77).

A historiográfia újabb nagy korszaka természetesen 1945-tel kezdődik és két szakaszra oszlik: az 1950-es évekre és az utóbbi 15–20 esztendőre. Az előbbinek egyik nagy hibája Kosáry szerint abban áll, hogy sommás megállapításai „könnyen elősegítették a régi nacionalista szövegek feléledését” (32); az utóbbi

nyilván az 1960-as évek nagy történészvitáival vette kezdetét, s talán nem tévedés azt állítani, hogy Kosáry Domokos könyve, melynek körvonalai nagyjából az 1960-as évek vége felé kezdtek kialakulni, éppen ezeknek egyik folyománya; ugyanerre az időszakra esik a magyar összehasonlító kutatások megindulása: mindezeknek nyoma van a kötetben. Az utóbbinak hatása az európai „fennsík”, vagyis Európa leghaladottabb területeinek, valamint a hozzá csatlakozó „lefelé ereszkedő perifériák”, a történeti Európa határainak keletre tolódása rajzában s a XVIII. századi Magyarországnak e keretek közötti elhelyezését jelentkezik. A 60-as években folyó történészviták egyik sajátos lecsapódásának és az 50-es évekbeli történetiszemlélet egyes hibái kritikájának fogható fel végül a könyv szembevető nemesellenes tendenciája, valamint a „nép” történeti fogalmának kezelési módja.

Az előbbi jelének látszik a barokk iránti tartózkodó magatartás: időszakát – nyilván a refeudalizáció miatt – a szerző mind általában, mind Kelet-Európában és Magyarországon „a kevésbé vonzó, ritkábban napfényes, kedvezőtlen művészeti korszakok egyikének” (40) tartja; még kevésbé találja szimpatikusnak a késő barokkot, ami nem más, mint annak Kelet-Közép-Európa gazdasági és társadalmi viszonyai között megnyúlt továbbélése, noha már mutatkoznak benne erők, melyek bomlásáról tanúskodnak és új korszakot készítenek elő. Kosáry Domokos emiatt nem habozik átvenni a korai felvilágosodás fogalmát (263): azt, amivel például stílus tekintetében Bél Mátyás (még erősen barokk hatást keltő) klasszicizálását, a protestáns egyházi irodalomban a pietizmust jelölik az irodalomtörténészek, s e korai felvilágosodás filozófusa természetesen Christian Wolff.

A „kevesbé vonzó” barokkról alkotott véleménynel szorosan függ össze a nemesség iránti ellenszenv, már akár ez indokolja az előbbi, akár az okozza e másodikat. E következetesen képviselt nézetnek megvannak a jó, gyakran örvendő oldalai, de előfordulnak olyan megnyilvánulásai is, amik a művelődés egészébe állítva nem látszanak minden tekintetben tartózkodóknak és indokoltaknak. Maga a nemesség mint a késő feudalizmus vezető rétege iránti, teljesen megokolt érdeklődés mindenekelőtt a már említett és részben új terminológiában fejeződik ki, mely találóan fejezheti ki a nemesség egyes rétegeinek, nagyobb csoportjainak bizonyos aktuális problémákkal szembeni tipikus reakcióját, állásfoglalását, mindegyikben túl sok

azonban a politikai töltés ahhoz, hogy egyedül irodalomtörténész dönthessen az általános használhatóság kérdésében, s legfeljebb az kerülhet itt és kerül is még szóba, ami a fogalmak alkalmazása során a nyelvet és az irodalmat érinti. Inkább közel áll e folyóirat tárgyköréhez a fogalmi apparátus alárendeltebb régióiból a „késő-barokk népiesség”, amelynek egyes elemei még Szekfűre és munkatársaira mennek vissza, későbbi, gyökeres ártértelezését „népies barokk” név alatt az irodalomtörténeti szintézisbe kapta. Ugyancsak itt térhetünk rá a művelődési szintek már említett kérdésére, melyeket Kosáry oly világosan fejt ki könyvének bevezető fejezetében, de amelyek mégsem épülnek be a szerkezetbe az irodalomtörténetéhez hasonlítható következetességgel.

Az irodalomtörténetet felvesz ugyanis a barokkban egy polgári jellegű réteget: először a puritanusokat Apáczaival és Tótfalusiival, azután a pietistákat Bél Mátyással az élen, végül pedig az egyházi értelmiség elvilágiasodásának jegyében Faludit és tudománnyal foglalkozó kortársait. Érintik a Kosáry Domokosnál bevezetett szintek az irodalomtörténeteket azért is, mert a néprajzosokkal, művészettörténészekkel és zene-tudósokkal együtt némi dorgálásban részesülnek, amiért a „történelem totalitásának” megragadása érdekében nem kutatják a tisztán nemesi, a még nemesi és a népi (azaz paraszti) határait. Ez utóbbi azonos ugyanis Kosárynál a harmadik szinttel, melyeket a XVIII. századi szövegeket sokat olvasó szerző a régi filantropisták vagy a harmadik világ modern segítőinek szemüvegén át nézve, távolról sem idealizál, s hevesen szembe száll a szépítő, patriarchális szemlélettel: „A romlatlan, szép idill, a népi öserő a természettel harmóniában, a késő feudális világ virányain, a mesék világába tartozik.” (602.)

Kezdjük eme összefüggő kérdések tárgyalását az utolsónál, a legkönnyebbnél, s haladjunk fokozatosan az elsőrangúbbak felé. – Ami a harmadik szinttel kapcsolatban tett kritikát általában illeti, az elmondottakban sok igazság van, s talán éppen e XVIII. századi művelődéstörténeti monográfia megírása kellett bizonyos hiányok felfedezéséhez és szóvá tételéhez; kevésbé érinti azonban az irodalomtörténeteket, mert a bírált szintézis I. kötetének előszavában világos állásfoglalás olvasható: a szóbeliség eredményei a XVI. században felszívódtak az irodalomba, s utána „a szóbeli költészet már nem az irodalmi fejlődés szerves része, ... a folklór anyagának tárgyalása mellőzhető – tekintetbe véve persze az irodalom

és a folklór később is gyakori termékeny kölcsönhatását". Ilyen megfontolásból – és az előre jelzett kölcsönhatás jegyében – tér vissza a népköltészet az irodalomtörténet III. kötetében, de 1790 előtt persze még nem túl terjedelmesen, mert akkoriban (a felső rétegekben) éppen csak feltámadt a folklór iránti érdeklődés –, mint Kosáry Domokos is megjegyzi, eléggé tisztázatlan teoretikus alapelvekkel.

Más a helyzet a nép gazdálkodásának, viseletének és szokásainak leírásával. Bél Mátyás Notitiájától kezdve K. G. Windisch folyóirataiig elég sok anyag található e témáról, beleértve a tájnyelvet, a viselet és a jövedelmi források ismertetését, néhol szót ejtve arról is, ami régen volt és amit a megyék eltiltottak (több-kevesebb sikerrel), vagy egyszerűen kimentek a divatból, csak össze kell szedni egyszer az anyagot. Meg kell jegyezni azonban, hogy ezek az adatok – valamint az említett forrásokban a városi polgárok régi és egykori életére vonatkozó megjegyzések be sem kerülhettek volna Kosáry Domokos művelődéstörténetébe, mert az „anyagi kultúra” és az egyes osztályok életformájának adatai nem tartozhatnak ide. Azt a tényt azonban a népköltési felhívásokon kívül is lehetett volna és kell is majd mérlegelni, hogy a parasztság, a polgárság és a nemesség szokásai már érdekelték a kortársakat, minthogy eme érdeklődés megnyilatkozásai már az ideológiai spektrum részei. Ha még nem látszik elegendőnek az anyag, hát hadd említsem meg, hogy van: 1738-ban megjelent az első cigány szójegyzék (Vekerdi József megállapítása szerint az első magyar–cigány nyelvemlék), az Anzeigenben könyvnyi hosszúságú cikksorozat ugyancsak a cigányokról, ugyanott egy másik a magyarországi nyelvekről, és ebben a korban kezdődött el tudományos alapon a hazai német nyelvjárás-kutatás. Kár, hogy ezekkel az adatokkal együtt légiónyi más tény sem került még bele a közösen forgó tudományos szakirodalomba, Kosáry Domokos bámulatos tájékozottságát látva és ismerve legalább 1975-ig nem. A hiány pótlására két megoldás adódott: vagy a kutatás, ami nagyon nehéz, mert a XVIII. század feltáratlan területein bajosan dönthető el, hol és mi található, vagy a hiányok megállapítása és szemrehányás a kutatásnak.

Általános a kufatásban, hogy még az eddig felszínre került anyag felhasználása is jobbra a paraszti idill tárgyalásának jegyében történt. Szekfű az akkor virulens nemzeti kérdés mélyeinek vehető adatként idézte Bél Mátyástól, hogy a magyar paraszt gyermektelen, a szlovák

viszont nem az; másutt a parasztság életkörülményeinek nyomorúságos voltára emeltek ki adatokat, de azt még sehol senki sem, hogy a polihisztor a pohárköszöntőt mondó magyar „ményes-pásztor” dikcióját nem győzte csodálni (Notitia I. 50). Ha pedig az anyagi kultúra és az életforma leírása elvszerűen záródik is ki a művelődéstörténetből, mindenképpen idetartoznék a parasztról alkotott vélemény változása. Itt is az újabb kutatás, nem a következtetés vagy a mai hézagos ismeretekre alapított ítélet hoz majd új, megbízható eredményeket. Azt mindenesetre észlelni lehet, hogy a paraszti iránti érdeklődés már a XVIII. század első felében ébredezett, s a gondolkodás eme körének ugyancsak története, fejlődése van. Lynczei János plébános, az Iter oeconomicum szerzője (1707, 1713) azt találta leírni egy helyen, hogy a paraszt „pecus”, s hogy félreértés ne legyen, a szó németjét is mellé írta (Vieh); ehhez képest a patriarchális parasztszemlélet óriási változás jele, s ahogyan ez (feltehetőleg) lassan mehetett végbe, ugyanúgy idő kellett a hangadó réteg közfelfogásának még további módosulásához.

Ugyancsak ide tartozik a nemesség önszemléletének alakulása. Bethlen Miklós szerint a fiatalember vadszamárként került ki az iskolából, Apor Péter a régi szokásokat dicsőítette. Ugyanakkor Kosáry Domokos könyvében igen találó, úttörő jelentőségű megfigyeléseket találunk az iskola civilizáló, sőt domesztikáló hatásáról, de mikor a *Metamorphosis Transylvaniae* írója „a régi, egyszerű, pénzzel sem élő erdélyi nemesi életet dicsérte” (189), értékes adatokat őrzött meg osztályának XVII. század végi szokásaiból. Bél Mátyás is nagyra tartotta ezeket: Nógrád megye leírásában hosszú paragrafust szentel a régi típusú temetés leírásának. A szemtanú hitelességével tehetette, mert gyermekkorában látott ilyet, és tudta, milyen volt Ráday Pál halotti tora. A barokkos reprezentáció mellett azonban a nemesek tanultak is, és a fiatalabb nemzedék idomult az új szokásokhoz: Apor éppen úgy tudta ezt, mint Bél Mátyás vagy a jezsuita nevelők. Az a benyomás támadhat ezek után a fentiekből, hogy a nemesi önszemléletben is nagy változás ment végbe a század során: az, amit az irodalomtörténet a rokokó korszak beköszöntésével mutatott be, s amit, mint említettem, Kosáry Domokos is elfogad. – Kár, hogy e tudatváltozásoknak adatai sem nemesi, sem paraszti vonatkozásban nincsenek kellőképpen összegyűjtve s csak hiányként kerülhettek a művelődéstörténet mai koncepciójának keretébe.

Nehezebb, de a most elmondottakat tovább folytatva mégiscsak megközelíthető kérdés a szinteké, illetve az irodalomtörténet rétegeié. Még inkább vizsgálható, ha azt az ugyancsak elmondott körülményt tekintetbe vesszük, hogy a Kosáry Domokos könyvéből hiányzó, de az irodalomtörténeti szintézisbe felvett, s ebben éppen harmadik rétegeként (de még nem rendként) beépített szint a polgári törekvéseket hordozó egyházi (papi és tanári) vagy egyházon kívüli értelmiségi (orvos, kormánytisztviselő). A nemes a XVIII. század elején jó, ha versírással foglalkozott, komolyan vehető szaktudománnyal ekkortájt jóformán soha: amikor tehát a tudományokról szóló szép fejezeteket olvassuk, nem felesleges felidézni, hogy a bennük tárgyalt művek hosszú sorát nem nemesi származású emberek írták, akik, mint kitűnik, végső soron igen jól megállták helyüket a pályán.

Bajaikat, nehézségeiket jól ismerjük; nem lehet azonban állítani (Kosáry sem teszi), hogy kivétel nélkül a nemesi világnézet és mentalitás kurta járszalagján haladtak, sőt éppen ők nevelték különböző szinteken álló olvasóközönséggé a fogékonnyá vált nemességet. Azt sem lehet egyértelműen állítani továbbá, hogy „a késő feudalizmus korában a tollforgatónak lenézett, alárendelt társadalmi pozíciója volt”: inkább azt lehet mondani, hogy Magyarországon a XVIII. század folyamán pusztán tudományból vagy szépirodalomból nem tudott megélni az értelmiségi, ha nem állt mögötte valami hivatal, szervezet vagy alkalmi mecénás, aki legalább a nyomtatási költségeket fedezte. Hogy az író a tollából élhessen meg, 40–50 év történeti fejlődését kellett kívánnia. (Tudományból – állás nélkül – ma sem lehet „megélni”.) Adatok bizonyítják, hogy még kényesnek tartott kérdéshez, a rendi történeti tudathoz is hozzá mertek nyúlni. A Kosáry Domokos könyvében kellőképpen méltatott Huszti András például az 1730-ban, eredetileg latinul írott Ó és új Dáciájában felsorolta finn-ugor rokonainkat, és a jezsuita Sajnovics János Demonstrációját Faludiék Nagyszombatban sietve újramomtákt.

Nemesség és literatúra, haladás és teljes haladásellenesség, gondolom, az akkor adott történeti helyzetben is meglehetősen sok áttételen át, bonyolult viszonyban álltak egymással. Éppen e bonyolultságot lehetett volna az így is meglevő, de talán jobban kiemelendő vonásokkal olyképpen éreztetni, hogy eme értelmiség jelesebb terveivel és termékeivel együtt félre- vagy külföldre húzódtak ugyan, de aki itthon maradt,

messze átnyúlt nemcsak a magyar nemességnek, hanem a bécsi kormánynak is a feje fölé. Az önálló kezdeményezések kategóriájába tartozik a hagyományos és mindig alkalmi pestis-kiadványokat nyomon követő s a Kosárytól is melegen méltatott orvosi népfelvilágosító irodalom megjelenése, amit megyei és városi doktorok írtak – nyilván nem alkalmazóknak tudta és hozzájárulása nélkül.

Azt sem lehet mondani, hogy e tudósok némelyike a „magyar nyomorúság” közepette nem mozoghatott európai színvonalon. Kosáry Domokos alaposan és részletesen felsorolja a külföldi tudós társaságok magyar tagjait, akik persze nemcsak afféle dísztagok voltak, hanem írtak is: mint Wespřemi István bio-bibliográfiájából látható, némelyek elég sokat; hogy azután például Bél Mátyás Notitiájáról hány külföldi ismeretést jelent meg, ma talán senki sem tudja pontosan. Voltak végül világhírességek. Közéjük tartozott a Kosárynál egyes megnyilatkozásai miatt kissé lekezelte Kalmár György, aki azonban nyelvhasonlításon kívül nyelvfilozófiával is foglalkozott, s ebben a témakörben meglehetősen feltűnést keltett, nemkülönben Kempen Farkas, aki beszélőgépezet szerkesztése közben a hangképzés mechanizmusát fedezte fel.

A „hírünk a világban” rovat tehát a késő feudalizmus korában nem éppen negatív, egyesek ismereteinek korszerűsége egyenesen bámulatos, de még ez sem a teljes igazság; hozzátartozik, hogy a tudós tanárok és orvosok 1690 tájától hozzáálltak Magyarország tudományos felfedezéséhez. A XVIII. század első évtizedeire esik a hazai borok, ásványvizek és nem egy természeti kincs felfedezése, amit a kutatók gyakorlati felhasználásra és kivitelre szántak, és e például felhozott eredmények mellett még sok más, ami pontosan benne van Kosáry Domokos könyvében, csak talán nem mindig a megfelelő helyen, összefüggésben és hangsúllyal, s a nemesség kissé baljós árnyéka alatt.

A XVIII. századi tudomány, legalábbis abban az esetben, ha irodalomtörténész saját szakmájának összefüggéseiben nézi, egyáltalán nem rossz, sőt örömdetes fellendülés állapotában levőnek mutatkozik. Lássuk most már magát a szorosabban vett irodalmat s ebben is eme értelmiség szerepét; egyelőre abban a kontextusban, amibe a XVIII. századi magyar művelődéstörténet szintézisében került. Részletekről, apró és jelentéktelen félreértésekről felesleges lenne beszélni; sokkal fontosabb ennél, hogy Kosáry Domokos, mint ex professo történész, az irodalomban azt

vizsgálja, „hogyan mit képviselt egy adott kor szépirodalma mint a társadalmi valóság: osztályok, rétegek feltételeinek tükrözője, és egyben mint a társadalomban jelentkező igények kielégítője, sőt bizonyos fokig formálója is”. Ehhez csak annyit lehet fűzni, hogy az irodalomtörténészek valamivel bonyolultabbnak látják az irodalmat mint társadalmi jelenséget.

A másik minket érdeklő gondolat a nyelvújítás folyamatának elemzése. Öröm olvasni a standardizálás (egységesítés) mint cél kiemelését. Kár ugyan, hogy e sokat ígérő bevezetés után az analízist a nem egészen szerencsésen kijelölt korszakhatár miatt félbe kell hagynia a szerzőnek, de az is fontos, amit 1790 előttről olvashatunk. Valószínű, hogy tévednének azok, akik az egész nyelvújítás valamiféle gyanússá tételét olvasnák ki Kosáry Domokos könyvéből. Ki vonhatja ugyanis kétségbe, hogy sok felettébb kétes értékű vagy éppen nem haladó ideológia burkában fellépő kezdeményezés mellett, annak ellenére, hogy az irodalom és tudomány magyarnyelvűségének „létrehozása ... nem a tudatos polgári átalakulás elősegítésének szándékából következett”, a folyamat végeredménye az a nyelvi-kulturális állapot lett, amelyben legalább 150 éve élünk? Kosáry Domokos kétségtelenül szolgálatot tett azzal, hogy a XVIII. századi anyanyelvi törekvések egyes ideológiai elemeit felkutatta, és semmit sem bocsátva meg a nemesi önzésnek és öntelt nacionalizmusnak, azt is kimondja, hogy a magyarnyelvűség nem is a polgári átalakulás „tulajdonképpen folyamatának velejárója”. Persze hogy nem az, de elképzelhetetlen is nélküle. Hajnóczy, a „magyar jozefinista”, „a magyar hivatalos nyelv bevezetése mellett foglalt állást”; – ő, aki minden nyomtatott iratát latinul fogalmazta. – Olvassuk továbbá, hogy az „alsóbb nemesi szint szerzőit ... rendszerint túlzó purizmus jellemezte”, a „felső szinten” viszont „az érthetőség és a korszerűsítés a lényeg”: ugyanakkor a népfelvilágosító irodalom sem dolgozott idegen szavakkal, mert nem értették volna, de sok újítással sem, mert azok éppúgy érthetetlenek maradtak, mint az idegen szavak. A probléma tehát korántsem egyszerű, de a XVIII. század nyelvi kérdései a nemesség két, különböző arányban rokon- vagy ellenszenves rétegének szembeállításával, a magyar és nem magyar nyelven író értelmiség szerepének tüzetes elemzése, az írástudatlan tömegek nyomása és a végeredmény kellő figyelembevételével nélkül nehezen dönthető el.

Az irodalomtörténészt az lepheti meg végül, hogy szaktudományának anyagát lényegében hármas tagolásban (próza, költészet, színművek) látja viszont. Manapság ilyen rendszerezésben nem szokás irodalomtörténetet írni, de talán megengedhető a művelődéstörténetben, s e megjegyzés nem is más, mint egy más tárgyalási módhoz hozzászokott ember reflexiója, és nem a mű lényegét érintő megjegyzés. Az első és lényeges kérdés ugyanis inkább annak eldöntése, hogy helyes-e egy kor művelődéstörténeti monográfiájában teljesen elhagyni az anyagi kultúra és az életforma leírását: lehet, hogy nem, mert az eszmék és a társadalmi valóság összefüggése világosabbá válnék általa.

A másik a barokk és a nemesség iránti elég nyílt antipátiáé, az osztály elég merev két részre osztásáé, valamint a „nép” kezeléséé, és ugyanakkor a polgárság és a belőle felnőtt értelmiség polgári voltának elnagyolásáé. Lehet ugyanis, hogy a barokk nem lenne oly „kevésbé vonzó”, ha a polgári vonulat nagyobb hangsúlyt kapna, ha a nemesi önszemlélet és a népről vallott, jó-részt még felkutatásra és részletezésre váró nézetek kellő terjedelemben tárgyalásra kerülnek, s meglehet, hogy ebben az esetben a könyv egésze az elmaradottság néhol kissé lehangoló tényei mellett a felemelkedés lelkesítőbb és valószínűleg a történeti valósághoz hűbb képet is adná.

Kosáry Domokos nálunk mindeddig páratlan színvonalú és gazdagságú művelődéstörténeti monográfiájának harmadik elénk vetett nagy kérdése a kutatásé: az összefüggéseket vizsgáló szerző nem egy, ma roppant fontosnak látszó témáról deríti ki, hogy egyetlen cikket sem írtak róla, s még több a régi téma, aminek hozzávetőlegesen sem jártunk a végére. A nyitott kérdéseket az éles szerzői kritika mellett és után nyilvánvalóan kutatással lehet majd megválaszolni, s Kosáry Domokos könyve nem egy vonatkozásban a buzdító szózat szerepét töltheti be. Azt nem lehet határozottan állítani, hogy egy későbbi művelődéstörténeti monográfia azonos vagy ennek megfelelő anyagot tartalmaz majd, mint a most kézben levő; azt sem, hogy korszakbeosztása hasonlóképpen történeti megfontolásokra épül: biztos azonban, hogy a kötet maradandó nyomot hagy a magyar tudományosság történetében, az irodalomtörténetírásban is.

Tarnai Andor

Bp. 1981. Szépirodalmi Kk. 667 l.

1. Aki az Akadémiai Irodalomtörténet hat kötetét összehasonlító módon veti egybe, könnyen megállapíthatja, hogy közülük az utolsó kettő módszerben, modorban, ismeretközlésben meglehetősen eltér az első négytől. A hatodikban a részletes leírás s a bőséges anyagátadás tendenciája az uralkodó, az ötödikben viszont a jól összefogott, a terjedelemmel is rangsoroló, esszéisztikusan megalkotott portrérajz. Ez természetszerűen következett az általuk tárgyalt korszakok és életművek akkori feldolgozottságának fokából, illetőleg feldolgozatlanságának állapotából. Az ötödik kötet egyes szerzőiről állott ugyan már akkor is tekintélyes mennyiségű tudományos tanulmány a kötet munkatársai rendelkezésére; monografikus feldolgozás azonban e szerzők esetében is csak igen kevés. S ezek a feldolgozások is többnyire szigorúan – ha nem is izolálón – az egyes auktorok személyére és művére koncentráltak és korlátozódtak. A művész személyiségével s életműve egészével összefüggő minden kormozzanatot felöngyöltő, főleg pedig a művészt és művét a kor teljes összefüggérendszerébe ágyazó s belőle származtató munkákról e szakasszal kapcsolatban akkor még alig beszélhettünk.

Ez az akkori tény, ez az akkori helyzet jelölte ki e korszak további kutatásának elsődleges feladatát olyan írómonográfiák létrehozását, amelyek – az esztétikai autonómiára gondosan ügyelve – a kort az életmű, az életművet a kor egymásnak fordított kettős tükrében mutatják be. Ennek a feladatnak, ha nem is az első és egyetlen, de mindenképpen az egyik legjobb, legalaposabb, legszakyszerűbb megoldása, teljesítése az a hetedfélszáz lapos részletmonográfia, amelyet Rába György nyújtott át az olvasónak Babits Mihály 1920-ig terjedő munkásságáról.

2. Jól megfigyelhető vonása a Babitsról szóló, illetőleg a Babitsot részletesen is érintő tanulmányoknak a polemikusság. Míg azonban a róla szóló munkák rendszerint, egy-két kivételtől eltekintve, defenzívek vagy apologetikusak, az öt csak mellékfiguraként érintő dolgozatok viszont többnyire oppozíciók. Ez a kettősség jórészt az 50-es évekből datálódik, bár már ez évek előtt is jelen volt, pl. az Adyval vagy a népiesekkel való konfrontálás jegyében. Mégis nem a polemikusság önmagában érdekes itt az irodalomtörténész számára, hanem az a tény, hogy bármily kérdés-

ről lett legyen is szó a század első harmadában, felében – Babitscal okvetlenül és mindig lényeges kérdésekkel kapcsolatban találja magát szemben a kutató. E félszázad más, erős vitát kiváltó íróalakjai, Adyt kivéve, bár még őt sem egészen, egy-egy részterületen vannak ily intenzív és violens szembesülést kívánó erővel jelen. Röviden, Babits a magyar 20. század első fele irodalmának, esztétikái, irányzati, irodalomelméleti kérdéseinek egyik központi alakja, ha nem éppen – Adyval együtt – központi alakja.

Rába monográfiájának első s talán minden egyebet maga alá foglaló érdeme, hogy feldolgozott anyagával s annak értelmezésével magyarázatot ad hőse centrális helyére, helyzetére. Ritkán vitázik, s ha mégis, többnyire a vitapartner által figyelembe nem vett tényeket sorakoztat föl, vagy félreértelmezéseket javít ki. Munkája virtuálisan az egész korszakot magába foglalja, de mindig csak azokat a tényezőket hívja elő a kor filmszalagjáról, amelyek hőse alkotó útjának megvilágításához szükségesek. Így ő is hősére koncentrál, de ő nem korlátozódik csupán reá. Óriási művelődési anyaggal dolgozik. Nemcsak a kor hazai és külföldi jelenségeit vonja magyarázó tevékenysége körébe, hanem a honi s az európai múlt mindamaz összetevőit is, amelyek hőse útjával, akárcsak közvetve is kapcsolatba kerülhetnek. Ha módszerét terminusokkal kívánnánk jelölni, azt kellene mondanunk: egymást metsző radiolaris és cirkuláris vonalak hálót alkotó rendszerével dolgozik térben is, időben is. Fölrajzolja mindazt a sugárszerű, két irányú ingamozgást, amely kívülről hőséhez érkezik, s belülről hősétől indul; s azt az állandó körkörös hullámverést is, amelyet hőse tevékenysége kelt, s amely hősét folyvást körülölel.

S bármily szellemi-művelődési jelenségek közegében megy is végbe ez a körkörös hullámredőzés s ez a sugárszerű ingamozgás, a középpontban, a megvalósult életműhöz érve egyenmően poétikaivá változik át. Mégpedig ama legszélesebb értelemben, amely szerint minden alkotóelem – legyen akár szorosabban vett nyelvi, akár tágabban értett stilisztikai, szcenikai, vizionárius, auditív vagy eszmei és művelődéstörténeti –, jelentéshordozásának funkcióját és mibenlétét poétikai térben vizsgálja meg. Ehhez a poétikai térben való vizsgálathoz s e vizsgálat eredményeinek literális, értekezői, fogalmi közlé-

séhez, persze, az európai irodalom poétikáját éppúgy ismerni kell, mint a lélektan általános és speciálisan nyelvi, illetőleg esztétikai folyamatait s törvényszerűségeit is. S ez éppen Rába munkájának második jellemvonása és érdeme: a poétikai szférát kihagyó, megkerülő közvetlen eszmei szembesítésre és értelmezésre nála szinte sohasem kerül sor, s szabatos fogalmak helyett is a lehető legritkább esetben használna metaforikus, képies, aforisztikus kifejezéseket.

3. Érzékenysége, tudása, szakszerűsége, persze, azáltal nyerheti el teljes érvényesülési terét, hogy az életművet is, a kort is nemcsak egészében, de történeti mozzanatosságára bontva is ismeri. Páratlan fejlődéss ismereti biztossággal rakja, rendezi annak az útnak a kockáit egymás mögé, melyen hőse haladt. Vagy még pontosabban szólva: szemünk láttára hozza létre, képi le a kor szellemi-lelki világából annak az egyedi organizmusnak rajzolatát, amely ebben az életműben testesült meg. S a fejlődésrajz e minuciózus s mégis nagyvonalúan egész rajza a könyv harmadik jellemzője.

Amikor tehát azt mondtuk, Rába monográfiája meg tudja értetni, miért kellett ezzel az életművel s ezzel a magatartással szinte mindenkinek már akkor szembesülnie, akkor voltaképp arra mutattunk rá, hogy ez a munka hőse szemzőgéből föl tudja ölelni mindazokat a szellemi hatásokat, mindazokat a társadalmi determinánsokat s irányzati befolyásokat, amelyek a korban szerepet játszottak. A pozitívizmusnak pl. korábbi, Taine-féle szakaszát éppúgy, mint a későbbi, a pszichológikus Wundt-félét is, vagy a szenzuális, asszociációs átváltozó W. James-félét is. S ellenirányzataikat szintén: a még mindig erős Schopenhauer-hatást éppúgy, mint a részint vele együtt futó, részint hevesen ellene dolgozó nietzschei életfilozófiát is, a neokantianusokét éppúgy, mint a hozzájuk is, az életfilozófiákhoz is közel álló Bergson-féle intuíció-, alkotás- és időfelfogását is.

Ahhoz azonban, hogy ezeket a kérdéseket érzékeltesse, megvilágíthassa s megválaszolhassa, az analitikus megközelítésnek egyetlen módszere nem elég. Rába könyvének s tehetségének nem utolsó megkülönböztető vonása ez a tárgyalt anyagból s ahhoz igazodó invenciózusság, amelynek jegyében az elemzés különböző fajtáit, típusait megalkotja s alkalmazza. Vegyünk három szép példát. A *Laudameid*-ban a korszak görögség-élményét, illetőleg a görögség köré épült problémakörét fejtí föl, s rajta keresztül mutatja meg Babits tudatvilágának költői megjelenülését s

viszonyát ahhoz a kérdésköteghöz, amelyet leginkább az apollóni s dionüszoszi magatartás-, illetve ellentétpárral szoktunk jelezni. A *Cigánydal*-ban meg a romantika óta az irodalomban, a művészetben oly kedvelt és sokarcú cigány- s nomádmotívumot követi végig, hogy Babits ott-hontalanság- s idegenségérzetét meg biztonság- s bensőségkereső vágyát megvilágítsa. A *Zsoltár gyermekhangra* s a *Zsoltár férfigangra* megtárgyalásakor pedig részint a kor háborús, illetőleg háborúellenes költészetének s publicisztikájának jellegzetes megnyilatkozásait búvárkodja át, mégpedig úgy, hogy korábbi korok ilyenmű írásait, pl. Kant- vagy Leibnizéit is vizsgálódásába vonja.

4. Mindebből könnyen érthető, milyen megfontolások alapján adja a kor líratípusai között Babitsnak a *tudatlra* megkülönböztető elnevezést. Elfogadható ez, annál is inkább, mivel az epika világában is, kivált a regényében egyre inkább hódít a tudat előtagú megnevezés. Mégis azt gondoljuk, talán pontosabb volna a tudat önszemléletének, önérzékelésének, az önmagát szemlélő, érzékelő tudatnak, esetleg a reflektált tudatnak a lírájáról szólni. Az epika esetében is pontatlan, túl általános, kevésbé szerencsés a tudatregény megjelölés; mégis ott úgy-ahogy elfogadható, hiszen a tudatban a regény cselekménymozgásához, történevilágához némileg hasonló mozgás, történes játszódik le. Az azonban kérdéses, van-e olyan líra, amely nem valamely tudattartalmat fejez ki. Itt, persze, tudatosult, mégpedig fokozottan tudatosult tudattalomról van szó, s e fokozott tudatosság folyamatának, formáinak, alakításának élményéről s kifejezéséről. De talán éppen ezért jó volna a tudat itteni különleges szerepét és minőségét jelzővel, értelmezővel vagy valamilyen más eszközzel pontosabbá, elkülönítőbbé tenni.

Rába György nemcsak Babitsról adott e munkájában alapvető összefoglalást, hanem a magyar századelő szellemi-lelki világáról is. Nemcsak a nagy liberális polgári humanista hagyomány s a hazai és világirodalmi klasszikus tradíció zseniális folytatóját, megújítóját, időszzerű változatának megalkotóját rajzolta meg, hanem azt a kort is, amelynek java értelmisége úton volt, hogy a kor legidőszzerűbb gondolati s művészeti irányzataihoz értően, kritikusan s önálló válfajjal zárkózzék föl. Könyve módszerben is példaadó és intő is egyben; hiszen egyre többször olvas az ember könyvet, kritikát, cikket, hall előadást, kerekasztal-beszélgetést, hozzászólást a költészetről úgy, hogy bennük élményekről, eszmékről, magatartásokról fennköltén folyik a szó-

noklás anélkül, hogy a szóban forgó eszméket, élményeket, magatartásokat magukban foglaló művek irodalmiságának, művészségének krité-

riumairól s bizonyítékairól akár csak szó is esnék.

Németh G. Béla

HOLL BÉLA: FERENCZFFY LŐRINC

Egy magyar könyvkiadó a XVII. században. Bp. 1980. Magyar Helikon, 221 l. 15 lapnyi sztlan melléklet + Diversa forma Typorum 22 levél sztlan.

A múlt század utolsó harmadában kibontakozó és napjainkban egyre erősödő régi magyar nyomdászat-, könyvtár- és könyvtörténeti kutatásokat Benda Kálmán, Berkovits Ilona, Borsa Gedeon, Csapodi Csaba, Csapodiné Gárdonyi Klára, Fazakas József, Fitz József, Főgel József, Fraknói Vilmos, Gárdonyi Albert, Gulyás Pál, Haiman György, Hoffmann Edit, Irinyi Károly, Iványi Béla, Jakó Zsigmond, Käfer István, Kéki Béla, Mezey László, Soltész Zoltánné, Szabó Károly, Sztripszky Haidor, Takács Béla, Varjas Béla, Varjú Elemér neve és munkássága fémjelzi. Az általuk publikált bibliográfiák, adatközlések, tanulmányok, összefoglaló monográfiák teszik lehetővé számunkra, hogy a régi magyar művelődéstörténet e fontos területén biztosabban eligazodjunk, folyamatokat és összefüggéseket mélyebben és átfogóbban érzékeljünk.

Különösen becses, a további kutatások szempontjából alapvető mű: Gulyás Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században* (Bp., 1931), Fitz József: *A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története I–II.* (Bp., 1959 és 1967), Soltész Zoltánné: *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században* (Bp., 1961) és a Borsa Gedeon, Hervay Ferenc, Holl Béla, Käfer István, Kelecsényi Ákos munkájaként megjelent *Régi Magyarországi Nyomtatványok 1473–1600* című kézikönyv, melynek második kötete, reméljük, rövidesen megjelenik.

Az eddigi kutatások – miként az említett kötetek is jelzik –, főként a XVI. századi nyomdászat- és könyvtörténet kérdéseivel foglalkoztak: a XVII. század feltárása erőteljesebben az utóbbi másfél évtizedben indult meg.

Ferenczffy Lőrinc királyi kancelláriai titkár alakját, könyvkiadói munkásságát, a barokk irodalom s hangsúlyozottan a szépirodalom megindításában játszott szerepét Varjas Béla, Jenei Ferenc és Klaniczay Tibor tanulmányai számos vonatkozásban megvilágították.

Holl Béla ezeket az eredményeket felhasználta, ahol szükségessé vált, kritikusan felülvizsgálta és helyesbítette. Könyve jelentőségét

azonban az adja meg, hogy széles körű, önálló, a legapróbb részletekig hatoló kutatásokat végzett. A tárgyára vonatkozó, hazai és külföldi levél- és könyvtárakban fellelhető adatokat felkutatta, átvizsgálta, értékelte és a társadalomtudományok csaknem minden ágának: család- és iskolatörténet, hivatal-, nyomda-, kiadás-, irodalom- és művelődéstörténet módszereit felhasználva keltette életre Ferenczffy Lőrinc alakját.

Szerényen, Ferenczffy életének, pályájának, kiadói és mecénási tevékenységének részletes bemutatását kísérletnek nevezi az irodalom- és művelődéstörténet egy hiányzó fejezetének megírására. Hozzá kell tennünk: eredményes kísérlet.

Az I. fejezet a családi gyökereket és Ferenczffy Lőrinc iskoláztatási körülményeit tárgyalja. A familia történetének, kapcsolatainak bemutatásánál a szerző számos, eddig ismeretlen adatot használt fel. Különösen értékesek e fejezetnek a Ferenczffy-testvérek (Lőrinc és Pál) iskolai életére vonatkozó megállapításai. Tanulmányait a jezsuiták által 1566-ban alapított Olmützi Kollégiumban végezték, ahol a tanárok és diákok között Európa számos nemzetének képviselőit megtaláljuk: olaszokat, spanyolokat, németeket, cseheket, lengyeleket, magyarokat. Köztük a zavartalan érintkezést a latin nyelv biztosította. Diákeveik egybeestek a jezsuita iskola-rend végleges kialakulásával. Ezért is igen tanulságos számunkra annak bemutatása: mit? és hogyan? tanítottak az olmützi tanintézetben, Claudio Aquaviva: *Ratio atque institutio studiorum* című műve alapján.

A II. fejezet a bolognai egyetemen 1602–1606 között végzett tanulmányokról szól. Ferenczffy négy teljes tanévet töltött Itália e nevezetes, középkori alapítású, a XVI. század második felében – a tridenti zsinat szellemében – megreformált egyetemén. E nyolc szemeszter alatt elvégezte a teljes jogi kurzust, s mindkét jog: a római és a kánonjog doktorává avatták. Az egyetemi tanrendek, az ún. *rotulusok* alapján részletesen szól Holl Béla az előadások és gyakorlatok tartalmáról, időbeni beosztásáról, az okta-

tás módszeréről. Még élethűbbé válik e kép Ferenczffy Lőrinc egyik jogi tankönyvének, a *Vocabularium iuris noviter impressum diligenter castigatum* című, a jogi szakkifejezéseket alfabetikus rendben magyarázó szótárnak bemutatásával. Az Egyetemi Könyvtár e becses darabja eddig ismeretlen volt a kutatók előtt. Holl Béla figyelmét – miként a jegyzetekben olvashatjuk – Pajkossyné Manninger Olga hívta fel erre az adatra.

Itt szól a szerző Ferenczffy Lőrinc egykori könyvtáráról, melynek jelenleg mindössze két kötetét ismerjük: egyik az említett jogi szótár, a másik pedig egy középkori kézirat, mely a possessor-bejegyzés tanúsága szerint, Mátyás király híres könyvtárából, a Corvinából származott s ma az Esztergomi Főegyházmegyei Könyvtár tulajdona.

Figyelemre méltó, szép bevezetésekben szól a szerző Ferenczffy Lőrinc alapos kalligráfiai ismeretekre valló kézírásáról s arról, hogy milyen kézikönyvekből sajátíthatta el az *ars scribendi*-t, a szép írás mesterségét bolognai egyetemi tanulmányai során, hiszen itt a középkortól kezdve nagy hagyománya volt a kalligráfia oktatásának.

A III. fejezet Ferenczffy Lőrinc udvari titkári működését mutatja be. Az eddigi szakirodalom (Szilágyi Loránd: *A miniszteri ellenjegyzés történetéről. A királyi secretáriusok intézménye és az újkori magyar állam* című tanulmányai; valamint Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története* című kézikönyve) a magyar hivatal-történetnek ezt a fejezetét csak vázlatosan tárgyalta. Annak a 34 esztendőnek története, amikor Ferenczffy a legfontosabb magyar főhivatalnak, az udvari kancelláriának szolgálatában állt, minden eddiginél gazdagabban, árnyaltabban bontakozik ki előttünk Holl Béla könyvében. A szerző az 1606 és 1640 között kiállított, ellenjegyzett okiratok, levelek vizsgálata és más források, valamint a szakirodalom idevágó megállapításai alapján, nem csupán a magyar hivaltörténet egy hiányzó fejezetét írta meg (noha ez önmagában sem csekély érdem!), de megbízható betekintést nyújt a XVII. század első évtizedeinek bonyolult személyi-politikai viszonyaiba is. Ferenczffy Lőrincel, éppen hivatali funkciója révén, a kor minden jelentős alakja kapcsolatba került: Pázmány Péterrel baráti jó viszonyban volt, a magyarországi főemberek éppúgy kérték szolgálatait, mint az erdélyiek: Kemény János, Péchi Simon és mások. E fejezetben az udvari magyar kancelláriának működése, a kancellár és a magyar titkár országos és magánügyekben vitt

szerepe, a rendek és a király közötti közvetítő funkciója életszerűen, beható részletességgel bontakozik ki.

A IV. fejezet új kutatási eredményeket közöl Ferenczffy Lőrinc nyomdász- és könyvkiadói tevékenységéről. A nyomda és könyvtörténeti kutatásokban a betűtípusok vizsgálata az egyik legbiztosabb támpont. Szerencsés helyzet, hogy Ferenczffy nyomdájának betűmintakönyve máig megmaradt. Ez a kis füzet Todorcszku Gyula hagyatékából került az Országos Széchényi Könyvtárba, s a jelenleg ismert legrégibb hazai vonatkozású betűmintakönyvünk. Varjas Béla és Jenei Ferenc még főként a nyomtatványokban található fametszetekre építettek megállapításaikban és feltételezéseikben. Holl Béla e betűmintakönyv, a *Forma typorum* segítségével elvégezte a Ferenczffy-nyomda felszerelésének rekonstrukcióját és megállapította, hogy nem Paulus Sessius, hanem Georgius Nigrinus prágai műhelyéből való. Az 54 fametszetű illusztrációról pedig kimutatta, hogy Ferenczffy-betűkkel nyomtatott bécsi könyvekben, illetőleg Ferenczffy által gondozott, más nyomdákban készült kiadványokban szerepelnek.

Az V. fejezet „Egy név nélkül találtatott régi fő imádságoskönyv” címmel bebizonyítja, hogy Ferenczffy Lőrinc könyvkiadó munkásságának első jelentős darabja, az *Imádságos Könyvecske* (Prága, 1615) szerkesztője, összeállítója maga Ferenczffy Lőrinc volt. Igen tanulságos e *Könyvecske* tartalmi, szövegtörténeti vizsgálata is. Holl Béla kimutatja, hogy a szövegek Pázmány Péter, Káldy György, Szenci Molnár Albert imádságaival tartják a rokonságot, de vannak olyan fejezetek is (pl.: Gonosz folyhók ellen való imádság), melyek középkori eredetűek, és kései utóéletük a népi ráolvasásokban is kimutatható. Elismerésre méltó kísérletet tesz a szerző arra is, hogy a középkori magyar nyelvű szövegekhez fűződő kapcsolatokat is feltárja, de ezeket a szálakat – számos ok folytán – igen nehéz nyomon követni. Nagyon örülnénk, ha Holl Béla alkalmat találna arra, hogy ezen a területen megkezdett kutatásait tovább folytathatná, mert megítélésünk szerint, értékes eredményeket érhet el, olyan összefüggéseket tárhat fel, melyek az egész magyar prózafejlődés szempontjából is lényegesek.

A VI., VII. és VIII. fejezetben tüzetesen megvizsgálja a szerző az illusztrációk és betűtípusok segítségével összehyűtött és azonosított nyomtatványokat. Megállapítja, hogy Ferenczffy kiadványainak elsőrendű célja a katolikus ellen-

reformáció szolgálata volt. Ezt tükrözik – egybek között – a Pázmány Péterhez, Sennyei Istvánhoz, Eszterházy Miklóshoz szóló ajánlások, az általa kiadott művekben Szent István, Szent László alakjának központi szerepe és a magyar rendi ideológia szellemében a Szent Korona és a Patrona Hungariae eszméje; továbbá Ferenczffynek a barokk költészet megindítására irányuló törekvései.

Súlyának megfelelő részletességgel foglalkozik Holl Béla az *Istenes énekek* című könyvecskével, mely Balassi Bálint, Rimay János és Nyéki Vörös Mátyás vallásos énekeit tartalmazza. Dézsi Lajos, Eckhardt Sándor, Jenei Ferenc, Klaniczay Tibor és Varjas Béla tanulmányai sok szempontból vizsgálat alá vették a problémát. Mégis, több olyan nyitott kérdés maradt, melyekre a feleletet Holl Béla munkájában találjuk meg. Főbb megállapításai a következők: Az *Istenes énekek* e bécsi kiadásában látható valamennyi betű, nyomdai cifra, és az illusztrációk kivétel nélkül Ferenczffy Lőrinc nyomdafelszereléséből valók. Ez a bécsi kiadás csak 1632 után, a Rimay halálát követő években jelenhetett meg, minden valószínűség szerint 1635–36-ban. Katolikus szellemű szerkesztmény és Ferenczffy rendelkezésre forrásként Balassi és Rimay verseinek bártfai őskiadása, Pázmány Péter Imádságos könyvének 1631-ben Pozsonyban megjelent kiadása és Nyéki Vörös Mátyás verseinek minden bizonnyal saját kezű kézírata állott. A gyűjtemény valamennyi darabját ezekből vehette, kivéve a negyedik részben a szerző nevének feltüntetéseivel közölt Rimay-verset (Mennyekben lakozó imádandó fölség), amely itt szerepel először, és csak a bécsi kiadásból ismeretes. Nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy a szerkesztés vagy magának Ferenczffy Lőrincnek, vagy egyik közvetlen munkatársának tulajdonítható.

Az országgyűlési artikulusok és a magyar szokásjog kézikönyve című részben, a nyomda- és könyvtörténeti eredmények mellett, igen értékesek azok a megfigyelések, melyeket Holl Béla e művek megjelenését támogató mecénások társadalmi hovatartozásával kapcsolatban tesz: hivatalnokok, tisztviselők, a szepesi kamara elnöke, Eszterházy Miklós titkára és más hasonló személyek tevékenysége mutatja az irodalom- és műveltségpártoló rétegek kiszélesedését a XVII. század első felében.

A IX. fejezet Ferenczffy hatalmas, de soha meg nem valósult tervéről szól. Vannak adatok már 1615-től kezdve arra, hogy szeretne egy a

magyar királyok történetét és képeit tartalmazó könyvet megjelentetni, mely a rendi-nemesi törekvéseknek mintegy szimbóluma lett volna. Mint Holl Béla kimutatja, Berger Illés udvari történetírórt kérte fel a mű megírására, vele együttműködve kívánta nagy tervét megvalósítani. Bár rengeteg pénzt, fáradságot beleölt, végül is kudarcot vallott elképzelése. Az utókorra csak három kinyomtatott levél maradt, és azok a rézmetszetű képek, melyeket a Nádasdy-féle *Mausoleumban* használtak fel (Nürnberg, 1664). Lebilincselően érdekes e fejezetben Berger Illés pályájának rajza, valamint Ferenczffy Lőrincnek Berger Illéssel és másokkal folytatott levelezése, annak a sokirányú erőfeszítésnek bemutatása, melyet Ferenczffy az ügy érdekében kifejtett.

A X. és egyben utolsó fejezetben Ferenczffy nyomdafelszerelésének útját követi nyomon, a pozsonyi és nagyszombati nyomdától a budai Egyetemi Nyomdáig: időben a XIX. század elejéig. Ebben a fejezetben is tartogat azonban számunkra a szerző igazi nyomdatörténeti csemegét: az eddig úgyszólván csupán névről ismert Némethi Jakab pozsonyi nyomdai prefektus munkásságának bemutatását, aki Ferenczffy betűkészletét nagy költséggel újraöntette.

Ezután következik Ferenczffy Lőrinc kiadványainak mintaszerű bibliográfiai leírása 31 tételben, majd a rövidítések jegyzéke és a hatalmas jegyzetapparátus. A jegyzetanyag talán mindenél beszédesebben mutatja meg Holl Béla kutató tevékenységének mélységét, alaposságát, módszerességét.

A kötetet mellékletek zárják le: 1. A Ferenczffy-betűkészlet áttekintő táblázata 2. A betűsorok mérhető másolata 3. A Ferenczffy-illusztrációk megközelítően mérhető másolata és az illusztrációk előfordulásának táblázata, valamint a legvégén, a kötéstábla kis tokjában a *Diversa forma Typorum* fakszimilije.

Holl Béla munkája a XVII. század első fele magyar nyomdászati-, könyvtörténetének és tágabb értelemben művelődéstörténetének egy eddig csaknem teljesen ismeretlen fejezetét tárta fel: olyan adatbőszséggel, a részletek olyan gazdagságával, hogy nyugodtan mondhatjuk: Ferenczffy Lőrinc alakját az ismeretlenségből keltette életre. A *Régi Magyarországi Nyomtatványok* munkálataiban való részvételének, e munka fegyvermező erejének nyomai meglátszanak könyvének minden során. Tárgyilagosan annyit mondhatunk: maradandót alkotott.

Tarnóc Márton

Az *Apám regénye* és a *Móricz Zsigmond szerkesztő úr* folytatása és kiegészítéseként Móricz Virág most nagy prózaírónk élete utolsó és talán legnehezebb tíz esztendejének krónikáját írta meg. Módszere nagyjából követi az eddigi kötetekét: az eredeti feljegyzéseket, dokumentumokat, leveleket, tervezeteket időrendben fűzi össze, és rövid, tájékoztató szövegekkel, kommentárokkal magyarázza. Hogy nem tudományos szövegkiadásra vállalkozott, s nem is a majdani kritikai kiadás jegyzetanyagának megalapozását végezte el, azzal is jelzi, hogy a könyvhöz nem fűzött névmutatót, s kevésbé ismert nevek mellett sem feltétlenül tünteti fel, kirol van szó pontosan. Ilyen jellegű munkára természetesen sokkal több időt kellett volna fordítania, s bizonyára további éveket kellett volna várnunk e rendkívül fontos és jelentős kötet megjelenésére. A Móricz Zsigmonddal foglalkozó további – s reméljük, nemcsak az évfordulók környékén nekibuzduló – kutatásnak kell majd értelmeznie, részletesebben adalotnia Móricz Virág gyűjteményét, s erre azért is nagy szükség van s lesz, mert némelyik kommentár jelenleg félreértésekre adhat okot. S ugyanígy: további forrásfeltárára van szükség ahhoz is, hogy elfogulatlanul s lehetőség szerint megnyugtatóan tudjuk értékelni a Nyugat és Móricz kapcsolatát vagy az IGE-ben vállalt szerepét, ott kifejtett tevékenységét, hiszen annak Móricz Virág érzésünk szerint egyoldalú beállítást adja. Ez persze részben természetes, hiszen ki mástól várhatnánk, hogy elfogultan szeresse Móricz Zsigmondot, mint éppen tőle, aki nemcsak az író író-lánya, hanem hagyatékának gondozója, szellemi üzenetének közvetítője és kommentálója?

Talán e néhány gondolat előre bocsátása is jelezheti, hogy e tíz utolsó esztendővel kapcsolatban Móricz Virág hallatlanul izgalmas és gazdag dokumentumanyagot sorakoztat fel. Egy pillantás a sajnálatosan gyér számú Móricz-monográfiákba is meggyőzhet, hogy az utolsó tíz esztendőben mit lankadva írt, dolgozott, tervezett, küzdött, holott – és ez félreérthetetlenül kiviláglik Móricz Virág könyvéből – egyre tragikusabban magára maradt. Annak a rendkívül bonyolult, szüntelenül változó és átrendeződő folyamatnak, melyet irodalmi életnek nevezünk, nem volt már a középpontjában, s részben talán

ennek felismeréséből magyarázhatjuk, hogy oly gyakran végzett önelemzéseket, lelkiismeretvizsgálatokat, újra meg újra végigtekintve életén, pályáján, összehasonlítva terveit azok megvalósulásával, nagyjából pontos könyvelést vezetve a valóságos és virtuális bevételekről, kiadásokról. A Nyugaton töltött küzdelmes évekre és az IGE körüli harcokra visszaemlékezve jegyezte föl: nem bízik már az emberiségben. Ez azonban csak pillanatnyi elkeseredés! Hiszen néhány lappal odébb már tervezetet készít a szegénység fölemelésének lehetőségeiről, regényt ír, színművet gyárt, s ezek a művek a belőlük áradó mélységes elkötelezettséggel mindennél ékesszólóbban perelnek a csüggedt jegyzetekkel.

Már jeleztük, hogy e tíz esztendő krónikája nemcsak tanulságos, hanem tragikus olvasmány is. Egy nagy írónak a felszín sikerei alatt egyre határozottabban megfogalmazódó drámai vívódásai tárulnak elénk, olyan művészegénységé, aki az élet eseményeit nemcsak érzékelt, hanem azokat művek formájában fel is dolgozta, sokszor talán abban a reményben, hogy válságait, meghasonlásait kiirthatja magából. Simonyi Máriával kötött házassága felemásra sikeredett, az új életársban nem találta meg azt a szellemi ösztönzőt, vívódásait, olykor szükséges ellenfelet, aki még jobb s hitelesebb teljesítményre ösztönözhetne volna. Amint a feljegyzésekből kiolvashatjuk, Móricznak minden emberi kapcsolat témát jelentett, s mihelyt úgy érezte, hogy a megírandó életanyag vesztett érdekességéből, első frissességéből, tüstént új irányba kezdett keresni. Máriában Jankát kereste, de nem találta meg. A küzdésre, polémiaira ingerlő szellemi ellenfelet szerette volna benne, s helyette egy megértő, mindig alkalmazkodni vágyó, az övétől merőben eltérő életideált valló társat talált. Ez azonban kevés volt! „... ő csak nagy pompában szeretett megjelenni – írja Máriáról Móricz Virág (I. 343) –, ünnepléshez volt szokva...” Valóban nehéz lehetett megszoknia, hogy Móricz Zsigmond az ünnepelt fél, s nem ő, ám ezzel együtt kettejük kapcsolatának meglazulása aligha innen eredeztethető. Sokkal inkább kell ennek okát Móricz egyéniségében és életszemléletében keresnünk, abban a nyilvánvaló tényben, hogy az elmagányosodó írónak nem jelentett olyan szellemi és érzelmi háttérrel, amelyet igényelt volna, amilyenre szüksége volt ernyedetlen munkája

közben. S amikor Csibe belépett az életébe, amikor újra meg újra megostromolta leveleiben a debreceni Magos Olgát, voltaképpen ezt a házasságban meg nem talált szellemi partnert fedezte fel bennük, egy sajátos, izgalmas életanyag revelációiként. „Adynak arra kellett Léda – idézi vissza egyik beszélgetését –, hogy magasabbra fokozza költői termelését... Mikor már nem tudott újat adni, ott hagyta...” (I. 645) Kétségtelen, a „termelésre” is társat keresett magának, mégpedig újra meg újra, a munkatempójához hasonló mohó szenvedéllyel. Meghamisítanánk azonban a valóságot – s Móríciz maga is ír erről nemegyszer jegyzetei és önvallomásai között –, ha csak ilyesfajta, szellemi kielégületlenségről és mohóságról szólnánk vele kapcsolatban. Az az igazság, hogy „nagytermészetű” ember volt, mint legkedvesebb regényhősei, s legszívesebben ő is úgy roppantotta volna össze a nőket, mint Türi Dani. Simonyi Mária ebben a vonatkozásban inkább porcelánbaba lehetett mellette, egészen más természet, aki az élettől nyugalmat, áttetsző egyszerűséget várt.

Van azonban Móríciz Zsigmond belső bizonytalanságainak, a regényekbe kivetített belső válságainak más forrása is. Elsősorban például a szüntelen anyagi bizonytalanság érzése. Akkori mértékkel mérve elképesztő összeget keresett, ez azonban mégsem volt arányban az általa végzett önpusztító munka mennyiségével, s különösen Miklós Andor halála után egyre erősebb lett benne az érzés, hogy kizsákmányolják, visszaélnék nevével. S bármennyit könyvelt el a „bevétel” oldalára, a kiadások mindig nagyobbak voltak, mert el kellett tartania a hatalmasra duzzadt családot. Egy-egy leányfalusi feljegyzését olvasva töprengve kérdezhetjük, hogyan tudott dolgozni ebben a szörnyűséges nyüzsgésben? Hogy lehetett képes egyetlen nap alatt kilencezer szót leírni? Amikor bárhová ment is, mindenütt családtagokkal találkozott, nemcsak lányaival – talán azokkal a legritkábban –, hanem ilyen s olyan oldalági rokonokkal, akik közül néhányan talán úgy érezték, a jól kereső írónak kötelessége őket eltartani s rendszeresen segíteni? Nagyon komolyan kell vennünk, hogy perceit nemcsak kihasználnia kellett, hanem „anyagilag értékesíteni”. Előlegekért, jobb szerződésekért, magasabb honoráriumokért ostromolta kiadóját, újra meg újra megindult a színpadi hódításra (ezen a téren szenvedte el a legfájdalmasabb vereségeket), kísérletezett a filmmel, s nagyon gyakran nem azért, mert olyan téma munkált benne, amit csak ebben vagy abban a formában írhatott

meg, hanem mert pénzt kellett keresnie, tengersok pénzt. Alighanem ilyen virtuális pénzforrásnak érezte a hatalmas leányfalusi kertet is, mely – így hitte szokásos naivitásával – a mesebeli terület asztalkám módjára meghálálja majd a befektetéseket, s biztos megélhetést ad a családnak. Pedig csak az egymást váltó kertészeknek adott, akikre mégsem haragudott, hiszen ha másként nem, mint témát hasznosította valamennyiüket.

Életkörülményeiben, az oly hön megírni vágyott témák beteljesedését gátló kiadói szerződésben hihetjük érzelmi labilitásának legfontosabb okát. Érdemes ezzel kapcsolatban néhány feljegyzését és naplójegyzetét idéznünk. 1935. I. 24-én, este fél 11-kor ezt kopogja írógépén: „... A búzacikkeimmel az a baj, hogy nem vall határozottan színt. Nem vallhatok, ha a kapitalizmus lapjától elfogadok ezer pengő fizetést. Aki őszintén ki akar állni a nép érdekeiért, tessék levonni a konzekvenciát, és kimenni és együtt nyomorogni vele. Akkor megtörténhetik, hogy megjön a fordulat, mikor az ő pártja kerül föltűl, s ő dirigálhat. De én soha nem vállaltam a végső konzekvenciákat. Valami megszelídített tigris, ahogy Ravasz mondja.” Szabad egy újságíró? – veti fel a kérdést nemegyszer, s így válaszol ugyanez év júniusában: „Meg se moccanhat. Szeretné eltörni a tollát, mikor megírta a vezércikket, diktandóra. Soha még a legtávolabbról se írhat le semmit abból, amivel tele van, és amit szeretne megmondani.” S egy másik hasonló feljegyzés, mely a *Betyár* körül íródott: „A hazugság iszonyít. A pénzkereset miatt való mondvacsinált hazudozás.”

Részben egy nagy író termékeny bizonytalankodásai ezek. Olyan egyéniségé, aki tudja, hogy sok mindent beteljesített, de azt is érzékeli: többet is mondhatott volna a korról, ha az kiengedi szorításából. Hozzá kell tennünk azt is, hogy ezeket az önvallomásokat, műhelyforgácsokat sem mindig kell végérvényes önértékelésnek elfogadnunk. Hiszen sokszor tükrözik a feszített munka utáni természetes elernyedést, máskor pedig a mű írása közben megfogant türelmetlenséget, ingerültséget, mely ugyanúgy alkotásra serkentője volt Móríciznak, mint a megfelelő emberi közeg. Nyilvánvaló persze, hogy ezekből a töredékekből is összeállítható és rekonstruálható volna a szellemi ember drámája, akinek félelmes mélységű mondanivalója volna koráról, de az nem akar ebbe a tükörbe nézni. Így omlik össze a Dózsa-regény terve, s így kényszerül Móríciz pénzt hozó vállalkozásokba is fektetni energiáját, mely-

nek még teljesebb kibontakoztatására inkább nyugalmas hónapokra lett volna szükség.

Persze, nagy kérdés, volt-e egyáltalán hajlama, adottsága az elmélyülésre. Eleme volt az élő, a mozgó, alakuló valóság, csak abban mozgott igazán otthonosan. Hallgatta az embereket, feljegyzéseket készített, s a megfigyelt életanyagot máris formába öntötte, látásva törtek fel belőle a szépirodalmi alkotások, fölöslegesnek érezte, hogy könyvekkel, választott témájától idegen olvasmányokkal bástyázza körül magát (de a történeti hitel kedvéért hatalmas forráskutatásokat végzett!). Az Otthon-körben ezért is érezte kicsit idegennek magát. „... nem olvasok nyelveket – jegyzi föl 1935. IV. 21-én, éjjel –, s így képtelen vagyok lépést tartani velük. De még a fordításokat sem olvasom. Csakugyan, egész különös, mennyire nem érdekel a könyv az élő ember mellett. Egy munkással beszélni nekem több, mint könyvcsillogokkal.” Ez a Móricz írta a nagyszerű Shakespeare-tanulmányokat, s ez ásta bele magát a magyar irodalom múltjába, hogy kibányássa onnan a *Magvető* kincseshalmát! Mindig célirányosan dolgozott! Terveit, elgondolásait igyekezett minél tökéletesebben megvalósítani, s ehhez nem sajnált fáradságot, olvasmányt. A munkája volt az élete, s ez lett az elmélkedési anyaga is. Nem véletlen, hogy a kort, az irodalmi életet s a maga múltjának egy-egy felvillanó emlékét is ilyen szemmel vette vallatóra. A harmincas évek irodalmáról, arról a titokzatos, sejtelmes és boldog életformáról, melyről manapság oly sok emlékeztet és önéletrajzi kalandozást olvashatunk, az ő feljegyzéseiből aligha lehet rekonstruálni. De azt pontosan, hogyan éltek az egyszerű, a szegény emberek, s milyen kint jelentett az igazi tehetségnek ezt látni, átélni, megszenvedni. (Érdemes megjegyeznünk, hogy az önéletrajzi visszaemlékezések egy része forrásértékű az író életrajzára vonatkozóan. Amit az 1919 után, ellene indított „alaptalan hajszaról” ír, némiképp módosíthatja az irodalomtörténet eddigi képét, melyet *A magyar irodalom története* V. kötetének Móricz fejezete – az író 1934. június 12-i naplófeljegyzésének ismerete híján – így összegzett: „A forradalom bukása után nehéz idők jöttek... Móricz Zsigmondra is nehéz sors várt. A forradalomban való részvételéért támadják a kurzus hatalmasai, a Petőfi Társaságból és a Kisfaludy Társaságból kizárták; szuronyos csendőrök kísérték kihallgatásra.” E feljegyzésben a következőket írja: „*A Légy jó-t* a velem szemben elkövetett igazságtalanság miatt írtam meg. Voltaképpen nem volt ellenem semmi

más vád vagy gyanú, csak az, hogy a kommün utolsó napján felvettem azt az 56 000 koronát [ami járt a kiadótól]. Ebből következett, hogy nagy kommunista voltam, és emiatt fogtak el, zártak be és nyomoztak egyéb bűnök után. Mivel más nem tűnt ki, és erre formailag jogom volt, nem is lett semmi bűnügy a dologból, szabadon eresztettek, sőt feljelentést sem lehetett ellenem kovácsolni – csak Pekár és még néhányan tartják fenn mai napig a kommunista vádat. – És én ennek az alaptalan hajszának köszönhetem a *Légy jó-n* kívül még a *Tündérkert*-et is.” Hasonlóan forrásértékűek, írói szemléletének kialakulása szempontjából igen lényegesek azok a feljegyzések, melyek írói indulásának hátteréről szólnak (I. 310 sköv.).

A kései Móricz-művek, illetve prózájának fordulata megértésének szempontjából alapvető fontosságú a Csibe-epizód megértése. Ezzel kapcsolatban is rengeteg dokumentum olvasható Móricz Virág könyvében, de csak ezek, illetve az öhozzájuk fűzött kommentárjai alapján e kapcsolat aligha értelmezhető megnyugtató módon. Alapvető kérdésnek mutatkozik, hogy a *Tíz év* jó néhány olyan Csibének szóló Móricz-levelet idéz, kommentál, melyet az író végül nem küldött el, hanem feljegyzései közé tett. Az író és modellje közötti kapcsolat nyilvánvalóan az elküldött és megkapott levelek alapján volna elemezhető, illetve az kíván széljegyzetet, végül miért nem juttatta el ezeket a dokumentumokat, melyek gyakran elégedetlenségét, csalódottságát hangsúlyozzák. Mégiscsak fontosnak érezte ezt a kapcsolatot? Vagy ebben remélte feloldani súlyos magányát, kínzó egyedüllétét? További téma-lehetőséget sejtett benne? Olyan kérdések ezek – s számukat lehetne szaporítani –, melyekre ebből a gyűjteményből nem kaphatunk választ. Ki kételkedne benne, hogy Móricz Zsigmond lányai kevésbé lelkesedtek apjuk új felfedezettje iránt? Csibe azonban ezzel együtt kulcsfigurája az író utolsó éveinek, az azokban játszott szerepe, illetve szerepének mibenléte pedig további kutatásokat igényel.

Hadd utaljunk még néhány olyan kérdésre, melyet épp a *Tíz év*ben közölt dokumentumok alapján feltétlenül tovább árnyalandónak vélünk. Móricz Zsigmond és Németh László... Az *Ember és szerep* olvasása közben Móricz Zsigmond a következőket jegyzi föl: „Strindberg óta nem látok nála egocentrikusabb íróvezért. Nem annyira Szabó Dezső-s, mint Strindberg-es...” Másutt (I. 355): „De ez tesz vezérré valakit, ha ennyire hisz önmagában, s ennyire

lenéz mindenki mást. Az ilyen ember tisztába jön avval, hogy ő maga mit ér: ezen a szobron dolgozik egész életében, s ezzel vele jár, hogy roppant fontos neki, hogy más milyen viszonyban akar lenni vele." Németh László emberi karakterének ismeretében azt kell mondanunk, Móricz rendkívül érzékenyen tapintott rá annak néhány olyan gyengéjére, mely valóban különleges, nehezen megközelíthető, erősen énközpontú alkattá tette. De ugyanez a Németh László mégis kitűnő, érzékeny és sok vonatkozásban hiteles portrét írt Móricz Zsigmondról, amelyben lényegesen más optikával mutatja be kettejük kapcsolatát. S hogy ezt a látszólagos ellentmondást értelmezni és magyarázni tudjuk, arra is figyelemmel kell lennünk, hogy másként nyilatkozik meg egy író, amikor önmagának ír, a nyilvánosság kizárásával, s megint másként alakítja táborát, választja szövetségeseit. Élet és irodalom e divergenciáját talán soha nem lehet megnyugtatóan feloldani. De a további kutatás minden bizonnyal legalábbis közelíteni tudja...

Móricz és Babits, illetve Móricz és a Nyugat... A *Tíz évben* között feljegyzések között jó néhány ingerült kifakadás olvasható Gellért Oszkár ellen (ezek előzményeit megtalálhatjuk a *Móricz Zsigmond szerkesztő úrban*), Babitsról aránylag kevés szó esik, érezhető, hogy Móricz elsősorban nem neki tulajdonítja a Nyugat körüli, végül is kenyértörésre vezető nézeteltéréseket. Ebben a kérdéskörben mindaddig nem lehet megnyugtató végeredményre jutni, míg a Nyugat-kutatás, mely elméleti vonatkozásokban fontos eredményeket hozott, el nem jut odáig, hogy a lap kiadásával kapcsolatos adatokat – ha ezek egyáltalán megvannak még! – tisztázza. Gellért Oszkár emlékezései – melyeknek aligha szabad kritikátlanul forrásértéket tulajdonítani – teljesen más megvilágításba helyezik e komplexumot, mint Móricz feljegyzései. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy Móricz Zsigmond sokszor épített légvárakat, s bár nagy gonddal, megható alapossággal adott számot önmagának anyagi helyzetének alakulásáról, olykor elképesztően súlyos terheket vállalt abban a reményben, hogy egy huszárvágással sikerül olvasók ezreit tömöríteni maga köré. Végelemzésben emberfeletti áldozatokat hozott a Kelet Népeért is anélkül, hogy túlzott reményei, már-már utópista elképzelései – már ami az olvasók megszerzését illeti – valóra váltak volna. Ha a Nyugat kérdésében jelen pillanatban nehéz volna is kimondani a végző szót, Móricz utolsó tíz esztendejében azért akadnak olyan analógiák, melyek azt mutatják,

hogy a nagy tekintélyű folyóirat szerkesztésével is némiképp indokolatlan várakozásait akarta beteljesíteni.

Ha már szólottunk élet és irodalom olykor tapasztalható ellentétéről, ne feledkezzünk meg arról a vonzó képről sem, melyet a *Tíz év* alapján Móriczról, az emberről alkotunk. Rendkívül, olykor már-már kirepíthetetlenül kemény önmagával szemben. De bámulatosan és meghatóan figyelmes az egyszerű emberek iránt. Nem véletlenül tudott olyan intenzív kapcsolatot teremteni velük, s az sem véletlen, hogy a zárkózottnak mondott parasztembereket egy-két szóval meg tudta nyitni a maga számára. Mentalitására talán az az epizód a legjellemzőbb, amit egy vendégséggel kapcsolatban jegyez föl. Barátaikat fogadták: Schöpfungléket, Karinthyékat, s amikor eltávoztak, megfedkeztek az akkori illemszabályról: senki nem hagy ott diszkrétan kisebb, a személyzetnek szánt összeget. A házigazda egy pengőt helyez a ládára, s örömmel figyeli, ahogy a család izgatottan találgatja, ki lehetett ilyen nagylelkű. Egy ilyen epizód többet elárul emberségéről, mint mások hosszú visszaemlékezései.

Ismeretes a kései Móricz egyik sok félreértésre alkalmat adó gondolata, a „hagyd a politikát, építkezz!” jelszó. Megkülönböztetett figyelemmel olvassuk hát azokat a gyakran felbukkanó részleteket, melyekben a politikáról általában s a politizálásról közli impresszióit. Érezhető, hogy olyan ember gondolatai ezek, aki teljesen kiábrándult korának politikai tevékenységéből, aki sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonít a becsületnek, őszinte s épp ezért lázító erejű tényfeltárásnak, mint a róla való beszédnek. Gömbös Gyula nagyhangú és üres pátosza éppoly idegen számára, mint a Kiszgazda Párt exponenseinek magatartása. Abból a néhány megjegyzésből, melyben Deák Ferencben való csalódottságának okait mondja el, kiderül, azért nézte felülről saját korának politikáját, mert abban is ugyanazt a gesztust érzékelte, melyet Deáknak tulajdonított: „megszökött a forradalom elől”. S Móricz Virág minden bizonnyal hitelesen idézi vissza apja szavait, amikor az a következő gondolatokat fejtegette: „Az írónak is folyton azt tanácsolják, hogy ne nyúljon a politikához, ne avatkozzék bele, mert ha csak közel is megy hozzá, megégeti a fűz. Vagy legalábbis bemocskolja magát. És minden pártnak kellemetlen is, ha író van jelen. Az író nyitott szemmel néz, nem fegyelmezhető, a maga feje szerint ítél, tehát soha nem jó párttag. Ez így van még a szocialistáknál is. Az író kritizál

és a pártvezéreknek Fejbőlöntő Jánosra van szükségük.” (I. 373)

„Örült agymunka”, hatalmas tervek, nagy csalódások s nagy művek történetét fogja át e tíz

év. S hogy még teljesebben láthatjuk, s a majdani kutatás még pontosabban értelmezheti, azt Móricz Virág könyvének köszönhetjük.

Rónay László

JÓZSEF ATTILA-VERSEK ELEMZÉSE

Bp. 1980. 278 l. (Műelemzések Kiskönyvtára)

Az irodalomtudomány egyik ága, a műelemzés gyorsuló ütemben tudományosodik. Aligha különös ez, az irodalomtudomány minden ágazatára jellemző, tágabb értelemben akár a gyorsuló idő korunkra jellemző természetes következményeként is szemlélhető. A műelemzésre is érvényes tudományos gyorsulás azonban az anyag, a vizsgált közeg különössége miatt mégis elgondolkodtató. A szövevényes összefüggések feltárásának igénye a tudományos műelemzést is interdiszciplinárisává avatja, a diszciplínák fokozódó fejlődése pedig spontán lendületet kölcsönöz az elemien természetes tempónak. A racionális-teoretikus tudományosság az irodalomtudomány azon ágazatait állítja leginkább gondok elé, amelyek közvetlenül kötődnek a művészi alkotásokhoz, a költeményekhez. A műelemzés működése evidencia, tudomány és művészet közvetlen találkozásának elsőrendű alkalmá, gyakorta perdöntő alkalmá. Dinamikusan változó harmónia s dinamikusan változatos feszültségek mutatkoznak ilyenkor, a tudományos közelítés mikéntje határozza meg a találkozás eredményét, a megismerés sikerét vagy kudarcát.

A lírai mű külső formai jegyeinek elemzése többé-kevésbé egzakt módszerek alkalmazását jelenti, a feltárt jelenségek sokszor a jelentés, a lényeg, a mélység felé jelölnek ki utakat. Az interpretáció inkább szubjektív, radikális intuíción alapul, a ráérzés bizonyosságának hite irányítja, rendszerint kerüli a „pepecselést”, a külső forma szakszerű elemzését. Az értelmezés általában rövidre köt, lényegre tör. Bonyolultabb változata objektívebb, eszme- vagy gondolat történeti távlatokat vizsgál, ideák külső ihletését nyomozza, az egyedit így általános jelentéskörbe emeli.

A tartalom és forma organikus egységét ismerő és vállaló magyar műelemző gyakorlat is részese azonban annak a sokszínűségnek, amely arányok, irányok, „elvek és utak” tekintetében egyetemesen jellemzi korunkat. Az intuitív interpretáció hívei bizonyára belső, személyes ügynek tekintik a műmagyarázatot, őket látszik igazolni a tény, hogy aligha akad két ember, aki mindenben ugyanúgy értelmezne egyetlen verset, a felkészültség mértékétől függetlenül. Egyre bizo-

nyosabb persze az is, hogy az arányos – formát és jelentést együtt mérlegelő – műelemzések bizonyos közelítést jeleznek, végleteket enyhítenek.

József Attila verseinek elemzése gazdag s örvendően gyarapodik. A műelemzés irányainak sokszínűségét tükrözik ezek az elemzések, magyarázatok is, az elsőrendűen formaelemző vagy éppen értelmező irányokkal együtt. Holott a költő közelségére int maga a költő, különösen a lényeg, a jelentés magyarázatára nézve. Nevezetes sorai a lélek logikájáról, arról, hogy „A líra: logika – de nem tudomány” (*Ha lelked, logikád...*) ki nem zárják az egzakt tudományos elemzést, de támaszt sem kínálnak az okoskodó, elméletieskedő, sokszor szándéktalanul is öncélú vivisekciónak. A tudományos műelemzés akkor találkozik igazán József Attila programjával, ha hű marad elemi törvényéhez, ha a költemény formai-tartalmi egységéhez értelmi-érzelmi egész emberséggel közelít.

Szabolcsi Miklós szerkesztette a *József Attila-versek elemzése* című kötetet, maga a szerkesztő négy verset magyaráz (*Megfáradt ember, Tiszta szívvel, Veretve* – *Végül, Elégia*). A kötet öt munkatársa hét vers elemzésével szerepel (Bókay Antal *A város peremén* s a *Karóval jöttél...*, Kecskés András a *Téli éjszaka*, Szigeti Lajos a *Ritkás erdő alatt*, Szőke György a *Magad emészto*, Tverdota György a *Kláriskok* és a *Március* elemzője).

A tanulmányok „elsősorban a középiskolai tanároknak” kívánnak segítséget nyújtani, híven a sorozat szelleméhez. A *Bevezetés* e tömör szerkesztési szándéka persze inkább alkalomszerű, hiszen az elemzések színvonala bármely szakfolyóirat kívánalmait képes kielégíteni. Didaxisnak, oktatási metodikának nyoma sincs, ami nézetünk szerint szerzők és olvasók között partneri kapcsolatot nyomtatékosít. Így természetes a tudományos műelemzés újabb eredményeiből szerkesztett antológiának minősíteni a kötetet. A válogatás aztán műhelykaraktert ölt, mester és tanítványok közös megmutatkozásának fórumává lesz, csupán látszólag esetleges.

A szerzői egyéniségek különbözését követve két végtel tanúi lehetünk. Szabolcsi Miklós

Elégia-értelmezése arányos-tárgyilagos analízis és szintézis, körülményeskedéstől, tudákosságtól mentes masszív, tömör interpretáció. Jéghegy csúcsa, hiszen az elemző módszerek, a történeti, nyelvi, stilisztikai, poétikai és más elemzési szempontok adekvát tanulságait közli csupán – komplex, miközben egyszerű, közvetlen. Érti a lélek logikáját, a vers elemi sugallatát tiszteli. – A másik véglet Bókay Antal két elemzésében látható. A város peremén magyarázata a költő általános gondolkodói rendszerét keresi, miközben a költemény egyedi vonásait háttérbe szorít. Az elvonatkoztatás eme teoretikus szintjén lel így a szerző rokonságot Kőlcseyvel is, de nyerhetne így analógiákat – szerintünk – klasszikus költőink mindegyikével. A próféta-attitűd, maga a kategória a szerzőt is nyugtalanítja, joggal. Filozófiai fogalmak lépnek az esztétikai fogalmak helyébe, elemi vonások nyernek tudományossá bonyolított megfogalmazást. A *Karóval jöttél*... még markánsabban igazolja a szerző filozófiai irratását: filozófus kutatja egy filozofikus lírai világkép egészét. Értékes részeredmények adódnak, miközben az áhitott teljesség kudarca érik. Tanúja ennek a túlrtság is, a túlbonyolított elvontság is. A freudi motívumok ténye s az interpretációs alkat primer-szekunder helycseréjét készíti elő, a költői saját világkép elhalványul, a freudi filozófia teóriája válik meghatározóvá. Holott a költő freudi ismeretei csupán eszközök a lírai saját lényeg kifejezésében – szerintünk. A szerzői vélekedés igazi támaszai ezáltal nem a versek, hanem a költő filozofikus tanulmányai, köztük a vastag ironiát sugárzó *Szabad ötletek*... amelynek még szarkazmusai sem ingatják meg a szerző egyértelműen argumentációs törekvését. Bókay marxista szemlélete elsőrendű értékelési alap József Attila költészetéhez, elméleti-filozófiai hajlama mai formájában távolítja a lírától, nagyobb tévedésektől a jelzett alap védi meg. Módszerek és szemlélet emberibb teljessége, szükségszerű komplexitása a nyilvánvaló alkotói formátum révén a költő újabb, korszerű monográfusát sejteti.

A teoretikus tendenciában Bókay közvetlen rokona Tverdota György, aki lírikum iránti evidens érzékét bármilyen objektívizálni akarja. A *Kláriskó* végző magyarázatával egyetértünk, a lét peremére szorult költőt elidegeníti kedvesétől a léha díszek látványa, a kínzó szociális és morális végletek jelennek meg ismét a költő szeme előtt. Kitűnő (s még bővíthető is) a Petőfivel, Vörösmartyval vont párhuzam. De a *jelek* pepecselő, túlr magyarázatása olykor szinte parodisztikus.

A Március magyarázatának célja önmagában teoretikus: „a világkép elrendezésének a folyamatát követjük nyomon”, írja a szerző, s aztán spontán lírai jelek öltenek tudományos pózt: a költő igazol, állít, bizonyít, érvel, holott csak verset ír. A szerző szerint „a megvalósulás eltér a szándéktól”, szerintünk a szerző által vélt szándéktól. Túlbonyolított tiráda lesz így a „dialektikus tirádából” is. – Egyetlen példát ragadjunk ki: „a családalapítás, az élet e biológiai folytatásának vágya” szerintünk inkább az emberség, mint az emberiség folytatásának vágya. A szerelem sem csupán csenevész pótlék, hanem tartalmas maradék vigasz.

A *Téli éjszaka* elemzésében Kecskés András a nagy költemény eddigi magyarázatait három ponton egészíti ki. Az *aranymetszés* szabályosságát a versben most sem véljük bizonyítottnak, hiszen ez a szerkezeti tagolás függvénye. Szerintünk más a vers szerkezete. – Az elemzési szempontok táblázattal is erősített gazdagsága rokon-szenves, szubtilis analízis terméke. Amit azonban végső eredményként a szerző maga olvas ki a versből, a *személyiségválság történelmi analogonjává* emelt történelmi tragikum, aligha kívánja meg a „21 értelmezési réteget (és természetesen további, helyhiány miatt nem részletezhető alrétegeket)”. Az agyonbonyolítás, a partalan analízis nyomán csak kevesek képesek a jelentésre mutató szintézis gyepőjét ismét kézbe ragadni.

A *Ritkás erdő alatt* Szigeti Lajos által adott elemzése Szabolcsi *Elégia*-magyarázatára vonatkozó észrevételeink jegyében értékelhető, méltatható. Alapos, érzékeny nyelvi-stilisztikai formaelemzés lényegi eredményeit olvashatjuk, miközben az egzakt – komplex közelítés a lélek logikájának folyamatos működését érezteti. Tömör, emberi arányú, sallangoktól mentes elemzést olvasunk, a nagy versek köréből kiszorult költemény ennek nyomán világkép távlatúvá nő. Csupán komorsága létszerűbb annál, ahogyan mi véljük. – A *Magad emésztő*... elemzése tipikus interpretáció. Szőke György tehát szándékkal tartózkodik az esztétikai boncolástól, s hogy a siker így is lehetséges, hogy így is megmutatkozhat a lényeg, annak e dolgozat szép példája. A költemény utolsó sorát ugyan mélyebbnek véljük „szelíd morcoságnál”, minden mással rokon-szenvezünk.

Visszatérve Szabolcsi Miklós elemzéseire, a kiérlelt *Elégia*-magyarázaton kívül csupa kérdőjelet rajzolhatunk többi verselemzéséhez. A *Megfáradt ember* verstani koncepciója igen vitatható. A

„lazább félrim” Petőfi verseiben is ömlik, aligha Juhász Gyula a helyes vonatkoztatási alap. A jambusi versbe szőtt anapestusokról szó sem esik, Ady-párhuzam lép helyébe. S végül oda fut ki a magyarázat, hogy „a Nyugat-verstől a szabadvers felé” halad a ritmikai forma. Állítás ez, verstani hitel nélkül. A *Tiszta szívvel* erős metaszetek miatt beszéd fogantatású metrumot sugall Szabolcsinak, ami így impresszionisztikus túlzás. Hogy a negyedik szakasz „külön kis ballada” – ismét túlzó. Az értelmezés lényegére vonatkozik fenntartásunk azzal kapcsolatban, hogy „meglevő, fennálló értékeket tagad, illetőleg először hiányolja, majd megtagadja őket”. Számunkra marad a költemény a kitagadottság, a kifosztottság, a hiány panasza. A villoni értékismerő ember abszurd kallódásának dokumentuma. A *Veretervén* – Végül ismét jambusi metrumot értekel, meg sem említve az anapestusokat, miközben

BORI IMRE: VARÁZSLÓK ÉS MÁKVIRÁGOK

Tanulmányok. Újvidék 1979. Forum Kk. 359 l.

Sokat sejtető, érdeklődést csigázó, ámde – minek tagadnók? – fölöslegesen hangzatos címmel bocsájtotta útra legújabb tanulmányfüzérért Bori Imre. A könyvben megidézett és új szempontok szerint interpretált négy alkotó közül az egy Jókaira illik legfeljebb a „varázsló” titulusa, „mákvirág”-nak (több-kevesebb megszorítással, s korántsem átkos szenvedélyére utalva sandán) tán ha a szerencsétlen sorsú Csáth Géza minősíthetnők közülük. Justh Zsigmond ugyancsak nehezen felelne meg varázslói és mákvirági kritériumoknak – elannyira, hogy még Péterfy Jenő kemény ítélete: „salon analysta” is inkább jellemző reá –, a korán elhalt, tisztesszorgalmú és művű Török Gyula távolságát e fogalmaktól pedig ne is emlegessük immár. Ha viszont a vizsgált – több tucatnyi – mű hőseit kívánná minősíteni e kitétel, jellemző ereje még csekélyebb. Varázsló vagy mákvirág elvéve akad csupán a figurák között. S a címmel kapcsolatos fenntartásaink a kötet egészére is érvényesek, az itt feltűnő pontatlan, némileg önkényes szóhasználat (társulva egyéb fogyatkozásokkal) sűrűn meglepő a olvasót utóbb is.

Azt a munkát, azt a szemléletet, azt a módszert folytatja és képviseli a szerző ezúttal is, amely – két közeli példa – *Fridolin és testvérei*, illetőleg *Kridy Gyula* c. monográfiájából ismerősünk. Következik ebből, hogy eme könyv is Bori szokásos felfogásának, erényeinek és hibáinak foglalta. Kitarása és következetessége tisz-

megtudjuk, hogy valaki gagliardákat lát a sorokban. A vers bimetrius sorai következetesen kéttagúak, 4-es vagy 5-ös alapúak, mi értelme van így csupán a páratlan sorokat minősíteni? A formai jegyek bizonytalan vizsgálata végül külön áll a gondolati-lényegi értelmezéstől, forma és tartalom elemzése anorganikus.

Mindebből következik a *Bevezetés* zárómondatának igazsága: „nem törekedtünk túlzott egyenmősítésre”. A kötet minden tekintetben sokszínű, a tudományos-teoretikus tendencia érzékelhető hatalmának jegyében. A szerzők igényessége, a magyarázatok eredményessége méltatást érdemel, a tévedések is vitára érdemesek. A *József Attila-versek elemzése* ezért igazi nyeresége mind a József Attila-irodalomnak, mind a szépet szépen magyarázó tanulmányok iránt eleven érdeklődésű olvasóknak.

Szuromi Lajos

teletre int csakúgy, mint egy pillanatra sem lankadó polemikus és perújító kedve, a több évtizedes, netán évszázados közhelyeket, megkövesedett nézeteket és előítéleteket energikus mozdulattal félretoló, avagy felülvizsgáló elszánása. Mint mindenkor, nagy szükség van erre most is, hiszen – legkivált Csáth és Török Gyula hagyatékát látja kárát ennek – nem dűskálunk a friss keltezésű és jeles elemzésekben, ha e négy alkotó világához közelítünk. S miért ne jelenthetne kihívást, jótékony ösztönzést a kutatóknak a Bori kínálta koncepció, épp a szokatlanságával, más-voltával? Termékenyítő hatású lehet, élénk vitára, avult elképzelések újragondolására és meghaladására ingerelhet egy ilyfajta tanulmánygyűjtemény. Becsüljük is érte Bori Imrét, jóllehet – s nézetünkkel aligha maradunk egyedül – hozzá csak kevés ponton társulhatunk.

Bocsássuk előre máris fenntartásaink, ellenvéleményünk summáját. Másként ítéli meg a szerző irodalmunk fejlődés menetét, másként látja nagy alkotóink hierarchiáját, másként osztja el értékhangsúlyait, mint általában szokásos. Korántsem hiba ez önmagában – ellenkezőleg: egy nagy ívű, szuggesztív koncepció szülője lehetne e merész és dacos szuverenitás. Mégsem lesz – nem lehet – azzá: nem nő fel a szándékhoz a megvalósulás, nincs arányban a hipotézisek s a konzekvenciák bátorságával a bizonyító apparátus. Leszámitva a telitalálatokat – idézünk majd példákat rájuk – fájdalmasan hiányzik

ebből a Bori-könyvből is a fogalomhasználat, a terminológia, a stílus, a vonalvezetés, a gondolatmenet világossága, koncentrációja. Apró, de annál árulkodóbb tünet: felőlően vonzódik a szerző az idézőjelhez, s korántsem csak a fölös bőséggel adagolt citátumok esetében. Oly gyakran él vele egyébként is, hogy azt már biztos visszaélésnek nevezhetnők. Főként Jókai-tanulmánya tobzódik benne mértéktelenül. Idézőjelbe kerülnek rendre a leghétköznapiabb szavak („boldog”, „rossz”, „dzsenti”, „polgári”, „valóság”, „igaz”, „hamis”, „pénz”, „teljes”, „természeti” – a listát vég nélkül gyarapíthatnók!), csakúgy, mint az irodalomtörténet terminusai: a „naturalizmus”, a „romantika” és a „realizmus”. A következmény? Fellazulnak, avagy teljesen kioldódnak a fogalmak a hozzájuk tapadt primer jelentésből, s denotatív funkciójukat be nem tölthetjük, csupán konnotatív sugalmaikban léteznek tovább. Híjával vannak a tudományos elemzésben oly igen fontos kemény, plasztikus körvonalnak, nem önmagukat jelentik immár, hanem valami többet, valami mást. Ezt a többletet, ezt az eltérést azonban vajmi nehezen definiálhatná az állandó váltásra kényszerülő olvasó, ki nem is a szavak elmosódásának, lebegtetésének bűvészmutatványára kíváncsi első renden.

S nem csupán a fogalmak képlékenysége bizonytalanít el bennünket, kelti óhatatlan a benyomást, hogy ingoványos terepen járunk. Kicsiny tükröt tart a szóhasználat a könyv egészének is, apró mása, mintázója a nagyobb fogatkozásoknak. Elmosódnak, tisztázatlanul maradnak itt egyéb dolgok s összefüggések is. Nem derül ki egyértelműen, mit tart Bori a romantika és a realizmus, a naturalizmus és a szimbolizmus, a szecesszió és az impresszionizmus lényegének, milyen kapcsolatokat tételez közöttük, minek alapján határolja el őket – nem csoda hát, ha parttalanná válnak e fogalmak s állandósul interferenciájuk. Kivált a Jókai- és a Justh-elemzésben (legkevésbé pedig a Török Gyuláról szólóban) érzékelhető a feszes, célratörő vonalvezetés, az egy végből szabott gondolatmenet hiánya. Nincs igazán kitüntetett szempontja az analízisnek, inog is folyvást az egyensúly. A komplexitás nyilvánvaló, hogy annál kétegyesebb legyen a koherencia. Esztétikai és szociológiai, eszméletörténeti és pszichológiai, irodalom- és ízléstörténeti aspektusok váltakoznak, vetülnek egymásra szeszélyesen, fúldoklunk, elveszünk a bőség zavarában. Lehetne áttekinthető és harmonikus a nézőpontok viszonya, ámde nem az. Mindig az tetszik a legfontosabbnak, mi

éppen szóba került, axiómatikus kijelentések sorjáznak anélkül, hogy fontossági sorrendjük, hierarchiájuk tisztázódna. Részmegállapítások sokaságában üdvözülnek a Bori Imre tanulmányai, nem egészükben; nem az alá- és fölérendelés, hanem a mellérendelés metódusa dominál bennük.

További gyengéje a könyvnek, hogy untalan megbomlik a leíró és a minősítő passzusok kíváncsatos aránya. Az előbbi primátusát kapjuk, holott az utóbbiét várhatnók el joggal. Összefügg e sajátosság nyilván azzal is, hogy csak kevésé tetszik fogékonynak ezúttal a szerző a próza-poétika, az értékelmélet és az esztétika kérdéseire. Elejt ugyan nemegyszer kritikai-minősítő megjegyzéseket, ítéletei azonban vagy a kellő kifejtést, aládúcolást nélkülözik, vagy – s ez a gyakoribb eset – csupán mellékesen kerülnek szóba. Hogy a főlemlített Jókai-művek majd mindenike gyöngye alkotás, hogy Justh Zsigmond könyvei – „modernségüktől” függetlenül – elemi hibákban senyvednek többnyire? – mindez kevésé befolyásolja Bori Imrét. Teheti ezt már csak azért is, mert – ő mondja így – „néhány metszetben” kívánja „megragadni” (6) pl. Jókait, nem kell szembesülnie ilyformán teljes művekkel s a vizsgált pályaszakasz egészével. Márpedig meggyőződésünk, hogy egy író világképének módosulásáról, uralkodó tendenciáiról nem a – gyakorta önkényesen – kiragadott és abszolutizált mikrorészletek, hanem a maguk komplexitásában szemlélt alkotások sora vallhat autentikusan. Mit bizonyít egy regény értékével, jelentőségével kapcsolatban bármely idézet, ha teljességgel elvonatkoztatjuk a kontextustól, amelyből vétetett? Mit bizonyít egy periódus jellegéről, erővonalairól több, nagy leleménnyel összeválogatott citátumcsokor, ha indifferenssé válik a pályaszakasz karaktere, a hanyatlás megannyi bizonyossága? Az irodalomtörténész, ki Jókai utolsó évtizedeinek újraértékelését, rehabilitálását tűzi ki céljául, nem haladhat el közömbösen a koncepcióját kikezdő vagy épp cáfoló tények sokasága mellett.

Mindaz, mit eddig kifogásoltunk, csökkenő mértékben – és mutatis mutandis – a Justh- s a Csáth-tanulmányra is érvényes. Essék szó Bori praxisának még egy vitatható jellemzőjéről. Nagy érdeme lehetne a szerzőnek, hogy – túl a magyar- s a világirodalom fölényes ismeretén – a zene s a képzőművészet égtájain is otthonosan mozog, s nem akárminő merészséggel mozgósítja a tudásanyagát, tapint ki analógiákat és összefüggéseket. E tájékozottság, e folytonos készség a kombi-

nációra, a fúrge asszociálásra tartós világosságot teremt olykor, hogy – s ez a jóval gyakoribb eset, sajnos – ne legyen több másszor szemképrázató villanófényénél, a szellem öncélú, mutatványos vállalkozásánál. Lehetne-e például ennél frappánssabban bemutatni a *Fuimust*? „Justh elgondolt egy regényt, amely úgy kezdődik, mint Jókai Mór *A köszívű ember fia* című nagyregénye és úgy fejeződik be, mint Szabó Dezső *Az elsodort fahu* című alkotása...” (228). Avagy (Csáth Géza két novelláját egybevetvén): „...ha *A varázsló kertje*... a *gyermekvilágnak a színet, az Anyagyilkosság* a fonákját rajzolja. Amott a vágy megmarad a mese szintjén, emitt realizálódik” (293). Telitalálatok az effélek, hosszas, körmönfont magyarázatoktól kímélik meg a történeeszt. Másutt viszont oly távoli partok közé vernének hidat az analógiák, hogy a kísérelt reménytelen jószerével. Nincs teherbíráruk e rögtönzéseknek. Velük, miattuk tévutakra csábul a gyanútlan olvasó, az avatottabb pedig lehangolódik. Néhanat közülük, mutatóba. Ha a *A lélekidomár* c. regényben „kalotaszegi szövöttes” díszíti az asztalt, készen áll tüstént a következtetés: ez „Jókai regényvilága ízléskörének egyik kristályosodási pontja; az impresszionisztikus, amelyet szecessziós ihlet is árnyal” (74). *A csigák* regénye „nem egy részletében a hiányzó magyar parnasszista lírát” pótolja (76). Pillantsa meg egy hős Taormina romjait a szicíliai éjszakában, máris „Csontváry-vásznak” lebennen élénk, mi több, „Nem véletlen analógiákról van szó...”, hanem a Jókaira is ható „új művészi ideológiáknak” a folyománya ez (78–79). József Attila *Elégidájának*, sőt, bizonyos Babits-verseknek egyaránt „ösképe” az *Asszonyt kísér, Istent kísért* egyik részlete (86–87), Thomas Mann szélhámosregényét előlegezi az *Egy hírhedett kalandor*... (105), „A magyar próza alighanem első káfkai története” bukkan elő a *Fráter György* rémromantikus betétjében (118–119). Elég, ha feltűnik a tenger, a rongyolt vitorla, a törött árboc Justh könyvének, a *Művészszerelemnek* az epilógusában, rögvést „Rimbaud *A részeg hajó* című versének távoli és egészen halvány reflexét” gyaníthatjuk benne (166), holott e motívum Alkaios és Horatius óta egyike a legkonvencionálisabbaknak (a század végén valóságos inflációját tapasztaljuk), az idézett passzus pedig – ha már mindenáron fontos az ihletője – inkább Huysmans *A külön* c. regényének záradékára alludál. Bori szerint a Justhék emlegette „fiatal óriás” Ady lírai hőséne, Móricz Túri Danijának, Krúdy Rezeda Kázmérjának előérzete egyszersmind

(191–192), *A pusztá könyve* „preraffaelita” és „gödöllői” (209–210), *A pénz legendája* Gide előtt alkalmazza már az action gratuite fogását (220), a *Fuimus* „turanizmusától” „... nincsen is olyan nagy távolság a Nyugat jelképévé vált Mikes-plakettig” (236), Gányó Julcsa viszont „az Antigonék és az Elektrák húga, egyben egy Kurátor Zsófinak az ösanyja is” (250). ... Pazar tűzijáték, ötletparádé ez a javából, épp csak a dolgok szándéktalan félrehallásán avagy tudatos misztifikáción alapszik. Alig-alig van fedezetük, realitásuk e zsonglörprodukcióknak, nem rendet teremteni segítenek, hanem inkább ki-zökkentenek mindent valódi dimenzióiból.

Sokkalta egyszerűbb az eddigiek után az egyes tanulmányokról szólnunk. Jókait a magyar „fin de siècle” írójaként interpretálja az első. Oly szerző arcképét vázolja élénk itt Bori, ki tudvatudatlan tükre lett a kor ízlésváltozásának, kinek műveiben testet öltenek látszat és valóság kollíziói, ki a patológikus tünetek, szexuális és egyéb aberrációk ábrázolásával egy Krúdy Gyula művészetét előlegezi, ki Baudelaire-hez(!) hasonlatosan viaskodik a „szép” és a „rút” problematikájával, foglalkoztatja továbbá a regényműfaj átalakulásának egynéhány lehetősége is. Hatalmas idézetanyag, éles elméjű és elfogadhatatlan, nemegyszer enigmatikus megállapítások sokasága zúdul ránk. Ha meggyőző is némely részleteiben az elemzés, semmiképp sem egészével. Annak bizonyításával föltétlenül adósunk marad Bori Imre, „hogy nem válságtermékek ezek a művek” (6), illetve hogy „... a Jókai-pozíció meglepő hasonlóságot mutat Adyéval. A kor színvonalán állhatott anélkül, hogy a magyar társadalmi élet is „korszerű” lett volna abban a mértékben, amelyben korszerű volt írója” (7). Korántsem tagadjuk új elemek felbukkanását a „nagy mesemondó” utolsó korszakában, ámde inkább tünetei ezek a megfáradásnak, mint a megújulásnak, a hanyatlás fékezői, ellensúlyai aligha lehetnek. Kívált nem hisszük Jókait „kitűnő társadalomismerő”-nek (44), ki korát „elméleti általánosítások révén az életrendszer összefüggéseiben is szemlélte...” (20). Tudtunk, persze, eddig is az öregedő íróban felparázsló erotikáról, „kamaszos szereleméhség”-ről, mely nem egy művében kicsapódik (Nagy Miklós higgadt szavú monográfiája – *Jókai Mór*. Bp. 1975. – sem kerüli meg e „kényes” kérdést: vö.: 233), ám hogy a modernség kritériuma, a kor patológiájának hiteles tükre legyen eme különös bujaság? – nos, ezt sikertelenül hajtogatja a szerző. Roppant jellemző: bevalja ő maga is egyszer, süppedő talajra tévedt,

elvégre „... nehéz megállapítani, hol végződik a kort kifejező írói szándék, s hol van magakifejezésének a kezdete...” (53–54). Ha elfogadnók is Bori mértéktelenül túlfeszített téziséit, számolnunk kellene változatlanul Jókai művészi ernyedésének megannyi bizonyosságával. Meglehet, értékképző elem – bár csak egy – a szexuális fantázia számos orgiája, helyét, funkcióját, jelentőségét azonban az egyes művek és a periódus *egészeiben*, bonyolult viszonyrendszerében kell kijelölnünk. Ez itt elmaradt. Ami pedig Jókai esztétikai és regényelméleti vajadásait illeti, messze nincs bennük annyi modernség és tudatosság, mint Bori feltételezi. Nincs, s épp azért nem lehet, „... mert hiányzott belőle (ti. Jókaiból) a filozófiai világkép sugározta elementáris gondolati erő...” (119). Egy nézetten vagyunk a szerzővel.

Justh Zsigmond újraértékeléséért perel a könyv legnagyobb lélegzetű tanulmánya. Kétes sikerrel. Ha nem osztjuk is egészen Németh G. Béla könyörtelenül szigorú vélekedését a szenttornyai földesúr életművéről (vö.: Németh G. Béla: *Szemkőzt egy legendával* (Justh Zsigmond epikája). (Új Írás, 1981/6. 87–93), felfogása sokkal közelebb áll a magunkéhoz, mint a Borié. Hogy Justh „... volt az első a magyar írók között”, ki meghallotta s követte Rimbaud híres „üzenetét”: „Modernnek kell lenni mindenestül...” (129), ezért hát „Nem is politikai, hanem az esztétikai kultúrája érdemel figyelmet” (264)? – oly merész kijelentés ez, melyet a komplex elemzés nem igazolhat. Elemi tényekről kell megfedkezelnünk, ha e verdiktet elfogadni akarjuk. Valóban korszerű volt Justh ízlése és tájékozódása (korszerű, egészen a sznobériáig), gáncstalan, önelvű epikát teremtenie viszont jóformán egyszer sem sikerült. Novellái és regényei felizzanak egy-egy futam, kisebb-nagyobb részlet erejéig, hogy csüggesztő spekulativitásba süllyedjenek, doktriner képzelmek, holdkóros teóriák illusztrációjává silányodjanak annál sűrűbben. Épp a nagy művészetet mindig jellemző többletjelentés, sugalló erő és – az egységes esztétikai átformáltság hiányzik belőlük fájdalmasan, a Tolsztoj-analógiának (Bori említi ezt: 263) nincs ekként semmi létjogosultsága. Eldisputálni az ízlés, a fogékonyság megannyi újdonságára hivatkozva sem lehet, hogy Justh könyvei rendre megbicsaklanak, tévutakra kanyarodnak „... a meg nem gondolt gondolat”-ok avagy a túlada-golt didaxis hatására, ember- és világlátásának fatális gyengéit immár nem is hozva szóba. Nem elég

csupán azt konstatálni, hogy – egyetlen példa – a *Fuimus* „... az idillbe ragadja hőseit...” (232), hanem hangsúlyozni kell s nagy nyomatékkal: velejéig hamis idill ez, megrontója a műegésznek, elhatolván stílusbeli konzekvenciákig is. Számos találó megfigyelés, finom észrevétel akad ebben a tanulmányban (ilyennek tartjuk pl. a *Gányó Julcsa* balladása hangvételéről mondottakat: 246), ámde ez a leginkább leíró karakterű mind között, s legfőbb célját – a Justh-portré teljes átértékelését – el nem érheti semmiképp.

Kevesebb fenntartással olvashatjuk a Csáth Gézáról s a Török Gyuláról szóló fejtegetéseket. Előbbi a magyar irodalomtörténetírás egyik nagy adóssága, üdvözlölnünk kell ilyformán Bori kísérletét az új szempontú interpretációra. Főként a Csáth-féle szecesszió és az „ikernovellák” bemutatása volt meggondolkodtató számunkra, még ha a két pólus „tonális” – „atonális” minősítését (304) nem tarthatjuk is elméleti érvényűnek. Furcsálljuk némileg, hogy az író oly igen befolyásoló jungi pszichoanalízis meg sem említődik, egy-két elbeszélés – *A vörös Eszti* (291) vagy *A kis Emma* (295–296) – elemzését pedig felületesnek, gyors kézzel odavetettnek érezzük.

Bármilyen paradoxus hangzik is, Török Gyula három regényéről mondta nekünk Bori a legtöbbet. Markáns koncepció, szuggesztív érvelés produktuma ez a tanulmány, 100-ha sok ponton diametriális ellentéte a magunk felfogásának. Törökről vallott nézeteinket kifejtettük már más helyütt, a polémia szükségtelennek tetszik így. Tiszteljük a szerző véleményét, melyből kivált *A porban* analízise tanulságos. Mindössze egyetlen ellenvetést: a dzsentri agóniájának nem *A zöldkőves gyűrű* „... a legteljesebb regénymegfogalmazása századunk első két évtizedében” (332–333). Ez a rang Kaffka Margit művét, a *Színek és éveket* illeti meg.

Egy irodalomtörténeti gyakorlat vitatható mozzanataira figyelmeztünk itt első renden, s fukar kézzel mértük az elismerést. Tettük ezt azért, mert – noha Bori tudósi érdemei kétségtelenek – értelme nincs az udvarias-óvatos kitérésnek. Belső bizonytalansággal, legitimációs válsággal küszködő tudományunk őszinte szót követel a kritikustól is. Részleteikben és egészükben egyaránt megalapozott, pregnáns, szubjektív-mustól a lehetőségig mentes okfejtésekre van szükségünk. Bori Imre könyve csak kevésszer felelt meg e kritériumoknak.

Lőrinczy Huba

Kovács Sándor Iván kísérő tanulmányával, Bp. 1980. Akadémiai K. – Magyar Helikon 163 + 79 l.

Szükségtelen a hasonmás kiadások fontosságát bizonygatni. A művet alaposan ismerők is új összefüggésekre figyelhetnek fel, ha otthon is lapozgathatják a különben csak néhány nagy köz-könyvtárunkban fellelhető eredeti fakszimiléjét. Így például mindjárt feltűnő, hogy ebben a kötetben minden versnek helyiértéke van; hogy mennyire nem csupán a *Szigeti Veszedelem* publikációja az, körítésül néhány egyéb verssel; s hogy ennek folytán a *Peroratio* sem csupán a nagy eposznak, hanem az egész kötetnek berekesztése. Evidencia; mégis így, egy hasonmást kézben tartva, mindez hangsúlyozottabb jelentőséget kap.

Tartósabban tűnődhetünk el azon a másik evidencián is, hogy voltaképpen az első kinyomtatott magyar világi költői életművet tartjuk kezünkben, ráadásul a szerző gondozásában; egy tábornok áll előttünk, aki szerelmes panaszait is a világ tudtára adja; aki a szemmel láthatólag nagy gonddal megterveztetett metszetben barokk kagyló-hajócskában, fésülködő-cicamázkodó sellő-tündérek kíséretében, hadi páncélzatban sóhajtja el jelmondatát, az iránt sem hagyva kétséget, hogy ő maga az Adriai Tengernek Szirénája, vagyis tüneménye. Aztán a mű megjelenésének, megrendelésének, példányszámának, elterjedésének máig nem tisztázott körülményei... Egyszóval: nyugtalanítóan érezzük, hogy minél többet tudunk kiváló kutatók fáradozásainak eredményeképp Zrínyiről, annál kevésbé ismerjük őt, életműve több titkot rejt. E „titok” közül az egyszerűbbeket a hasonmás kiadás segít megfejteni, amint arra egy korábbi, örvendő recenzióban már rámutattunk. (*Élet és Irodalom*, 1981. 31. sz.) Lássuk most e szakmai kérdéseket.

Kovács Sándor Iván kísérő tanulmányában arra vállalkozott, hogy a kiadástörténetet ismeresse és a kinyomozható példányokat tanulmányozza. Ez ugyan a megtárgyalásul kínálkozó témakör leszűkítése, viszont ugyanakkor azt a várakozást kelti, hogy a dolgozat e szűkebb megközelítésben kimerítő lesz.

„Zrínyi megelőzte korát, de nem hatott rá” – idézi Kovács Sándor Iván mindjárt a tanulmány elején Arany Jánost és máris feltámad a kétség: valóban? Nem hatott volna? Amikor a verseskötetet egy évtizedben keletkezett *Siralmas panasz* teli van Zrínyi emlegetésével, s bár költeményeire nem hivatkozik, mégis ismertnek téte-

lezi fel őt, s nem csupán hadvezérként vagy politikusként?

De haladjunk sorjában.

A tanulmány szerzője véglegesen és megnyugtatóan tisztázza, hogy a költő által is jóváhagyott végső szövegnek – mert tudunk korábbi változatokról – „a bécsi kiadásból ismert szöveget kell tekintenünk”. (12) Felhívja a figyelmet a költő számmisztikai ügyeskedéseire, például, Kiss Kornél nyomán arra, hogy „az egyes énekek beszámozott strofáit összeadva az 1566-os évszámot... kapjuk eredményül”. (13) De ha ez így van, s ha meggondoljuk, hogy Balassi verseivel kapcsolatban milyen meggyőzően mutatta ki Horváth Iván egy bonyolult számmisztika jelenlétét: akkor nem lehetetlen, hogy a kötet további ilyesféle meglepetéseket is tartogat. Ez megint a hasonmás kiadás páratlan előnye: csak ennek birtokában tűnődhet valaki ilyesmin.

Kovács Sándor Iván ezután az 1651 utáni legfontosabb Zrínyi-kiadásokat veszi sorra, legtöbbször Négyesy félbemaradt Zrínyi-kiadásával foglalkozva. Boncolgatásának eredménye, hogy mindmáig fájdalmasan hiányzik a tudományos igényű kritikai kiadás, mert – a pontos, de szintén nem betűhív 1958-as kiadástól eltekintve – egyik Zrínyi-kiadvány sem megbízható. Ugyanakkor viszont ez a fejtegetés azt a benyomást kelti az olvasóban, mintha a dolgozat minden egyes Zrínyi-kiadványt számba vett volna. Ilyen kevés lenne? Jól vagy rosszul gondolva, de Kazinczynak a szerző által is méltatott kétkötetes Zrínyije után, 1847-től kezdve, nem csekély számú Zrínyi-verseskötet látott napvilágot, nagyon is bizonyítva az utókor érdeklődését iránta, mely érdeklődés messze túlszárnyalta a Balassi, Rímay és sok más régi költőnk iránti érdeklődést! Ezt a tényt mindenképpen érdemes szem előtt tartani, s ezt a szerzőnek is közölnie kellett volna valamilyen formában. Itt van például az önkényuralom korából Toldy Ferenc Zrínyi-gyűjteménye, 1853., és 1854-ben ennek már második kiadása! Aztán Greguss Ágost 1863-as Zrínyije; aztán Abafi Lajosé a Nemzeti Könyvtárban, 1879.; és így tovább, még vagy húsz Zrínyi Összes vagy legalábbis Szigeti Veszedelem – ahogy a cím nélküli eposzt elnevezték – 1906-ig. Ötven év alatt elég szép szám. És ezek csak a magyar kiadások. De megérte volna a fáradságot a német – Budapest, 1876 – és az

olasz – Fiume, 1907 – akkor modern fordításokkal is foglalkozni, sőt, talán Körner Zrínyi-dramájára is egy pillantást vetni, bár az természetesen a szigeti hős sorsát és nem a mi költőket és művét választotta tárgyául.

Gondos körületekintéssel veszi viszont sorra a szerző az *Editio Princeps* példányaait, különös figyelmet szentelve a possessorai bejegyzéseknek. Itt van aztán Kovács Sándor Iván igazán elemében! Különösen érdekes az 1676-os radnótfáji kéziratos másolathoz csatolt öt epigramma, Zrínyi modorában, ismeretlen szerzőtől. Újabb bizonyossága, hogy Zrínyi mélyebben élt a köz tudatban, mint Arany hitte. Szerzőlőtt tanulságos Pázmány Miklós grófnak egy Alamócban őrzött példányba írott verse. Ezt Kovács Sándor Iván a *Magyar Könyvszemle* 1882-es évfolyamában megjelent névtelen közlemény alapján mutatja be. Nem ártana az alamóci példányt alaposabban szemügyre venni. Kovács Sándor Iván, Jeney Ferenc 1963-as tanulmánya alapján, egyoldalúan kedvezőtlen képet fest a Balassiénál nem szer telenebb életű Pázmány grófról, a nagy érsek-prímás unokaöccséről. A kétségkívül átlagosnak nevezhető vers mégis egy költőt sejtet, akinek nem ez lehetett egyetlen próbálkozása; emellett ez a Pázmány gróf megjárta Franciaországot, s ott bizonyára nem csak kocsmákban és ruhaszabók-nél fordult meg. Versének emellett a minőségtől függetlenül is vannak fontos részletei: Zrínyi „az uraknak igazán példája”; ha tíz Zrínyihez hasonló férfi élne az országban, „szabadság s jó hírnév kész hazánkba térni” – egy szóval, Bethlen Gáborról se írtak le ennyi dicséretet a kortársak, mint Zrínyiről. Ezen sem ártana eltűnődni. Megjegyzendő az is, hogy Pázmány Miklós előbb publikált, mint Zrínyi, igaz, latinul és Kölnben (*Praxis et usus Schedae Menstruae*, 1639) – ha hinni lehet Szinnyeynek. (A könyvet én nem láttam.) Mindenesetre, ha a tanulmány egyik fő tárgya ennyire az utóélet és a bejegyzések sorsa, érdemes lett volna Pázmány Miklóssal be-

hatóbban foglalkozni, hiszen a nagy kardinális „kettőnknek vala mindenkor mesterül”.

Mint ebből is kiderül, Zrínyi hatását mondhatni rendkívülinek nevezhetnénk. A tanulmány mintha mégsem osztaná ezt a nézetet; talán, mert a szerző erről külön s részletesen óhajt írni, mint az utolsó, 136. jegyzetben írja: „külön tanulmányba kívánczik a lírai költő Zrínyi XVII–XVIII. századi hatásának felmérése... egyáltalán... a lírikus Zrínyinek és hatásának (fejlődéstörténeti helyének) komplex vizsgálata. Egy készülő monografikus összefoglalásban majd ezt próbálom megkísérelni.” (79) Kíváncsian és örömmel várjuk ezt a monográfiát, ám ettől függetlenül sem lett volna haszontalan az e tanulmányban közölt részadatok sorát összefüggőbb áttekintésben értékesíteni. Hiszen a kiadás közvetlen körülményeiről sem tudtunk meg sokat, erre vonatkozólag az eddigi kutatási eredmények (Klaniczay) sem kerültek e kísérő tanulmányban összefoglalásra; vajon nem nyomozható-e ki több adat „Kosmerovi Máté, császár öfelsége könyvnyomtatója” terjesztési módszereiről, Zrínyi ezzel kapcsolatos igényeiről vagy utasításairól; arról, hogy árulták-e egyáltalán a könyvet, vagy netán Zrínyi a legtöbb példányt – ami nem lehetetlen – maga küldöztette szét, s ha igen, kiknek? Azt helyesen látja a szerző, hogy a pusztán tény: a kötetet hamar másolni kezdték, a sikernek s annak jele, hogy elfogyott. De talán annak is jele, hogy nem nagyon árulták? És, ha így volt, miért nem gondoskodott Zrínyi újabb kiadásról? Tehette volna.

De ezzel talán túl messzire kalandoztunk. Marad az örömdetes tény, hogy régebbi irodalmunk egyik remekművét szinte mintha az eredeti kiadásban olvashatnánk, s hogy egy gondolatébresztő kísérő tanulmány, a Zrínyi életművét alaposan ismerő szerző tollából, felébresztette lelkes türelmetlenségünket: minél többet, *mindent* megtudni Zrínyiről.

Nemeskürty István

Belia György

(1923–1982)

Az ötvenes években vált Belia György a *Nyugat* történetének egyik legkiválóbb szakértőjévé, amikor a század legjelentősebb magyar folyóiratát többnyire csak úgy emlegették, mint a liberális megalkuvás pocsolóját, akkor fogott Babits Mihály életrajzának feldolgozásába, amikor azzal vádolták a *Husvét előtt*, a *Petőfi koszorú*, a *Jónás könyve* költőjét, hogy nem volt más, mint virtuóz forma-művész, aki szép szavaival mindenkor megalkuvását leplezte csupán.

Más vélemény nem kapott és nem kaphatott nyilvánosságot, Belia György viszont megtalálta az egyetlen módot, amellyel a kártékony torzítások hatását csökkenthette, és az erkölcsi bátorság is megvolt benne ahhoz, hogy éljen a hamis közhelyek szétporlasztásának lehetőségeivel. Mint a Széchényi Könyvtár kéziratárának munkatársa az *Irodalomtörténeti Közlemények* hasábjain olyan dokumentumokat adott közre, amelyeknek tényanyaga eleve cáfolata volt mindannak, amit a *Nyugat* értékének tagadói vallottak, majd amikor Komlós Aladár kezdeményezésére, 1957-ben bekapcsolódhatott az Irodalomtörténeti Intézet munkájába, sajtó alá rendezte és jegyzetekkel látta el a Babits, Juhász Gyula, Kosztolányi levelezéséből összeállított gyűjteményt. A kötetet néhány héttel a megjelenés után bevonták a könyvárusi forgalomból és kitiltották az iskolai könyvtárakból, de nem utolsó sorban Belia György lelkiismeretes, a tényeket és azok összefüggéseit feltáró, magyarázó jegyzeteiben pedig a maga irodalomszemléletét következetesen érvényesítő filológiai munkájának eredményeként a *Nyugat* íróiról egyre kevésbé lehetett már olyan gátlástalan nyugalommal leírni a legképteiebb vádakat és hamisításokat, mint ahogy az addig szokásban volt.

Később aztán, kedvezőbb évek során, a Szépirodalmi Könyvkiadó szerkesztőjeként (majd főszerkesztőjeként) irodalmi múltunk számos értékes alkotása az ő javaslatai alapján, az ő közreműködésével került kiadásra. Sajtó alá rendezte Ady Endre válogatott levelezését, Hatvany Lajossal együtt magyar szerzők emlékirataiból állított össze szemelvényes gyűjteményt, részt vett a Juhász Gyula művei kritikai kiadásának munkálataiban. Babits Mihály összegyűjtött műveinek sorozatát szintén ő alapozta meg és gondozta a legkorszerűbb filológia követelményeinek színvonalán. Tragikus hirtelenséggel lezárult pályájának egyik legnagyobb teljesítménye Babits Mihály „beszélgetőfüzeteinek” kiadása volt. A hangját vesztett költő füzetekbe, cédulákra, noteszlapokra írt, több mint ezer nyomtatott lap terjedelmet meghaladó följegyzéseinek sajtó alá rendezésével, a nehezen olvasható szövegrészek, az abbahagyott és kisiklott mondatok, a különböző személyekre, művekre, eseményekre vonatkozó utalások megfejtésével közkinccsé tette újkori irodalmunk egyik legérdekesebb és legmegrendítőbb dokumentumát.

Filológiai tevékenységét a hatalmas ismeretanyag, a tényekhez való ragaszkodás, a szigorú kritikai érzék éppúgy jellemezte, mint a textológiai és alkotáslélektani kérdések megoldásában megmutatkozó intuitív készség. Munkássága a hazai szövegkiadások hagyományainak ahhoz a folyamatához kapcsolódik, amelyet Toldy Ferenc kezdett el, majd Szilády Áron, Heinrich Gusztáv, Katona Lajos, Király György, Eckhardt Sándor vitt tovább, de eredményeinek értékét fölmérve arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy mint a legközelebbi múlttal foglalkozó filológusnak számos esetben új utakat, új megoldásokat, új lehetőségeket kellett keresnie és kipróbálnia, mert azokon a területeken, amelyeket ő vont be a tudományos feldolgozás körébe, nem mindig támaszkodhatott a klasszikus elődök tapasztalataira és útmutatásaira.

Vargha Kálmán

(1912–1982)

E sorok írója immár harmadízben búcsúztatja barátját és harcostársát. Tudtuk, hogy betegeskedik, hirtelen halála mégis megdöbbentett. Gál István, aki a legkorszerűbb kül- és belföldi kiadványok élő bibliográfiája volt, aki mindenről tudott, amit a hazai és az európai filológiában számon kellett tartani, eltávozott az élők táborából.

Ha csak azt tette, azt kutatta volna, ami kimondottan irodalomtörténet, akkor is méltán vonulna be szakmánk jelesei közé. A magyar Babits-kutatás, Babits számos eladdig ismeretlen életadatának feltárása, összefüggéseinek bemutatása elképzelhetetlen az ő neve nélkül. Még akkor is, ha épp ebben a tematikában nem egy vitapartnere és ellenfele is akadt.

Gál István európai, sőt világ-horizontú kutató volt. Eredetileg az anglistika volt a „kenyere”, nem csodálkozhatunk hát rajta, hogy magyar irodalmi témáit, központi témáját sem tudta elképzelni az összehasonlító módszer alkalmazása nélkül. Elsősorban az angolszász világ érdekelte; Babitsban is talált éppen elég angol vonatkozást. De nem állt meg a „hatások”, a „kapcsolatok” korunkra már elavulttá lett kutatási módszerénél, ő a tipológiai hasonlóságok elemzésének egyik mindenre figyelő úttörője.

Last but not least: egészen fiatalon, még egyetemi hallgató korában ő alapította meg a „közép-európai humanizmus” folyóiratát, az *Apollót*. Ha XX. századi irodalomtörténetírásunknak van haladó hagyománya, akkor Gál Istvánnak ez a kezdeményezése mindenképpen az. Bizonyos, hogy ma már sokkal, de sokkal jobban ismerjük (ha – sajnos – még mindig nem eléggé) irodalmunk szomszédnépi vonatkozásait, hogy korunkban Mácha, Eminescu, Hviezdoslav vagy éppen Mickiewicz neve egy magyar irodalomtörténész számára ismerősebben cseng, mint kereken ötven évvel ezelőtt. De hogy meg tudtuk tenni az első lépést azon az úton, amelyen idáig eljutottunk, az elsősorban Gál István szívós, legyőzhetetlen akaraterejének, az Apollóért és az Apolló hasábjain folytatott küzdelmének az érdeme. Helyes volna, ha azok a fiatalok, akik ma irodalomtudományunk Kelet- és Közép-Európa szakértői, ismernék a nevét, tudnák, hogy mit köszönhetnek neki.

Sziklay László

József Attila Tudományegyetem
Magyar Irodalomtörténeti Tanárság
1982. évi
Szakmai értekezlet 2-3.
Gál

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója
Műszaki szerkesztő: Sándor István
A kézirat nyomdában érkezett: 1982. IV. 15. — Terjedelem: (A/5) ív
83.10761 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

СОДЕРЖАНИЕ

Фрид, И.: Неоклассицистский переворот в творчестве Ференца Казинци	263
Мартинко, А.: Раскрытие подлинного праобраза стихотворения Ш. Петёфи <i>Окато-отайя</i> после плодотворных инотолкований	275
Помогач, Б.: Ревизия «трансильванской мысли» (Идеология <i>Трансильванского Геликона</i> в 30-е гг.)	290

Краткие сообщения

Янкович, Й.: Автор и переводчик <i>Новиссима Туба</i>	303
Вайда Дьердь, М.: Ференц Фалуди и Просвещения	312
Деме, З.: Биметрические ямбо-трохейские структуры в ранних стихотворных опытах Ш. Петёфи	317

Мастерская

Ковач Жандор, И.: Опыт характеристики произведений Тассо, Принадлежавших Миклошу Зрини	322
Калман Ц., Дь.: Гротескные речи-размышления Матяша Дьердя в стихотворениях	330

Документация

Й. Медери, К.: Письмо Мора Йокаи к генералу Клапка	350
Д. Семзё, П.: Три неизвестных листовки Яноша Вайды	354

Обзор

Домокош Кошари: Венгерская культура в XVIII веке (<i>Тарнаи, А.</i>)	363
Дьердь Раба: Поэзия М. Бабица в период с 1903 по 1920 гг. (<i>Немет Г. Б.</i>)	371
Бела Холл: Лёринц Ференцффи (<i>Тарноц, М.</i>)	373
Вираг Мориц: Десять лет (<i>Ронаи, Л.</i>)	376
Анализ стихотворений Атилы Йожефа (<i>Суроми, Л.</i>)	380
Имре Бори: Волшебники и гуси лапчатые (<i>Леринци, Х.</i>)	382
Миклош Зрини: Сирена Адриатического моря (<i>Немешкюрти, И.</i>)	386

Хроника

Terjeszti a Magyar Posta

Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI 1900 Budapest V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postátalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizetés bejelenthető az Akadémiai Kiadónál (1363 Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010).

Példányonként beszerezhető: az Akadémiai Könyvesboltban (1368 Budapest V., Váci utca 22. Telefon: 185-881), a KHI Hírlapboltjában (1055 Budapest V., Bajcsy Zsilinszky út 76. Telefon: 116-269) és minden nagyobb árusítóhelyen.

Előfizetési díj egy évre: 114 Ft

1 szám ára: 19 Ft

Index szám: 25.401

Külföldön terjeszti a KULTURA Külkereskedelmi Vállalat,
H-1389 Budapest, Pf. 149.

Ára: 19 Ft

Előfizetés egy évre: 114 Ft

INDEX: 25 401
ISSN 0021-1486

SOMMAIRE

<i>Fried, I.</i> : Le tournant néo-classiciste de Ferenc Kazinczy	263
<i>Martinkó, A.</i> : La découverte de l'Okatóotáia par de fausses routes fructueuses	275
<i>Pomogáts, B.</i> : La révision de la „pensée Transylvanie” (L'idéologie de la revue Erdélyi Helikon aux années trente)	290

Bulletin

<i>Jankovich, J.</i> : L'auteur et le traducteur de la <i>Novissima Tuba</i>	303
<i>Vajda György, M.</i> : Ferenc Faludi et la littérature des Lumières	312
<i>Deme, Z.</i> : Bimétrisation iambique et trochaïque des les prémices de Petöfi	317

Atelier

<i>Kovács Sándor, I.</i> : Une tentative pour déterminer les volumes de Tasse de la bibliothèque de Zrínyi	322
<i>Kálmán C., Gy.</i> : Les monologues grotesques de Mátyás György	330

Documents

<i>J. Megyeri, K.</i> : Une lettre de Mór Jókai au général Klapka	350
<i>D. Szemző, P.</i> : Trois pamphlets inconnus de János Vajda	354

Revue

Kosáry, Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon (La culture de la Hongrie au XVIII ^e siècle) (<i>Tarnai, A.</i>)	363
Rába György: Babits Mihály költészete, 1903–1920 (L'oeuvre poétique de Mihály Babits 1903–1920) (<i>Németh, G. B.</i>)	371
Holl, Béla: Lőrinc Ferenczffy (<i>Tarnóc, M.</i>)	373
Móricz, Virág: Tíz év (Dix années) (<i>Rónay, L.</i>)	376
L'analyse des poésies d'Attila József (<i>Szuromi, L.</i>)	380
Bori, Imre: Varázslók és mákvirágok (Magiciens et sacripants) (<i>Lőrinczy, H.</i>)	382
Zrínyi, Miklós: Adriaí tengernek Syrenaia (La syrène de la mer Adriatique) (<i>Nemeskürty, I.</i>)	386

Chronique

